

Р.Г. Валєєв

Освітнє право України

Навчальний посібник

Луганськ

2011

УДК 378.1:340.12 (477) (075)
ББК 67.99(2)1я73
В-15

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 7 від 31.05.2011 р.)*

Видання підготовлено за фінансової підтримки Освітньої програми Міжнародного Фонду «Відродження»

Рецензенти: О. М. АТОЯН, професор кафедри теорії та історії держави та права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, доктор юридичних наук, професор; Л. Ц. ВАХОВСЬКИЙ, декан історичного факультету Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор педагогічних наук, професор.

Валєєв Р. Г.

В-15 Освітнє право України : навч. посібник. – Луганськ : _____, 2011. – 287 с.

ISBN _____

Освітнє право є комплексним інститутом системи права України, що стрімко розвивається та небезпідставно претендує на статус самостійної галузі права. У навчальному посібнику відбиті найбільш ключові на думку автора проблеми цієї сфери, аналіз яких дозволить ефективніше вирішувати проблеми освітніх правовідносин. Посібник містить конспект лекцій, тестові завдання, питання для самопідготовки, індивідуальні навчально-дослідні завдання, бібліографічний список і глосарій з освітнього права.

Посібник розраховано на: здобувачів вищої освіти, які навчаються за юридичними та педагогічними напрямками підготовки та спеціальностями, науково-педагогічних працівників відповідних ВНЗ, усіх педагогів, освітян та учасників освітніх правовідносин, які цікавляться власним правовим статусом та юридичними аспектами проблем освіти в Україні.

УДК 378.1:340.12 (477) (075)
ББК 67.99(2)1я73
В-15

©Валєєв Р.Г., 2011
©Валєєва Н.В., 2011 (макет, обкладинка, художнє оформлення)
©Луганська правова фундація

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ТЕМА 1. ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ. ПРАВО НА ОСВІТУ ТА ЙОГО ГАРАНТІЇ.....	8
I. Три основні значення поняття «освіта». Роль освіти у житті постіндустріального суспільства.....	8
II. Історичний розвиток права на освіту на українських теренах.....	15
III. Право на освіту в системі прав людини.....	17
IV. Ознаки та складові права на освіту.....	18
V. Гарантії права на освіту та принципи освітнього права.....	22
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ.....	31
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	33
ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ ТА МЕТОД ОСВІТНЬОГО ПРАВА.....	36
I. Поняття та явища освітнього права та освітянського законодавства.....	36
II. Правовідносини в галузі освіти як предмет освітнього права.....	39
III. Проблема методу правового регулювання та режиму галузі освітнього права.....	54
IV. Освітнє право як напрямок наукових досліджень та навчальна дисципліна.....	56
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ.....	57
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	58
ТЕМА 3. СИСТЕМА, СТРУКТУРА ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА СТАТУС ОСНОВНИХ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНІХ ПРАВОВІДНОСИН.....	62
I. Системні та структурні елементи освіти, форми її здобуття.....	62
II. Навчальний заклад: поняття, види, форми, типи, акредитаційні рівні.....	75
III. Правовий статус навчальних закладів та його складові.....	88
IV. Правовий статус педагогічних працівників та здобувачів освіти: порядок набуття, основні права та обов'язки.....	94
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ ...	104
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	106
ТЕМА 4. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ОСВІТИ, ЇЇ ІНСТРУМЕНТИ. ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ.....	109
I. Поняття, мета, принципи державної політики в галузі освіти.....	109
II. Розвиток державно-громадського управління освітою.....	114
III. Інструменти державної політики в галузі освіти:.....	117
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ ...	140
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	142

ТЕМА 5. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ (ЗНО) ТА ПРАВОВІДНОСИН З ПРИЙОМУ ДО НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	145
I. Сутність ЗНО та етапи його запровадження в Україні.....	145
II. Статус УЦОЯО. Стадії та процедури ЗНО.....	152
III. Правовідносини щодо вступу до ВНЗ. Матеріальні правові інститути Умов прийому до ВНЗ.....	156
IV. Стадії вступної кампанії та процесуальні правові інститути Умов прийому до ВНЗ. Статус приймальної комісії як робочого органу навчального закладу.....	165
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ ...	173
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	175

ТЕМА 6. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ ВІДНОСИН.....	178
I. Зміст освіти як об'єкт педагогічних відносин.....	179
II. Забезпечення якості освіти.....	186
III. Академічні свободи учасників освітніх правовідносин. Пізнавальна самостійність здобувачів вищої освіти.....	187
IV. Форми навчального процесу та види навчальних занять.....	193
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ ...	204
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	207

ТЕМА 7. ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМІТОРНИХ ПРАВОВІДНОСИН, СУМІЖНИХ З ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАВОВІДНОСИНАМИ ТА СУДОВЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ СПОРІВ.....	210
I. Характеристика договору про надання освітніх послуг.....	210
II. Юридичні особливості освітніх послуг.....	216
III. Економіка освіти.....	221
IV. Деякі особливості трудових правовідносин освітян.....	225
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ ...	228
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	230

ЗАГАЛЬНІ РЕСУРСИ.....	233
Методичні рекомендації щодо вибору та виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань.....	233
Глосарій з освітнього права	236
Бібліографічний перелік.....	256

ВСТУП

Освіта постає фундаментом і гарантією прогресу людства в цілому та кожного індивіда зокрема. В умовах безпрецедентних темпів і масштабів модернізації виробничої та інформаційної бази цивілізації, **роль системи освіти в житті соціуму та людини постійно зростає**. У наш час в українському суспільстві разом з усвідомленням важливості системи освіти відбувається широке визнання проблем, властивих цій сфері, обумовлених не лише переходом до глобальної інформаційної цивілізації, а й процесами демократизації, гуманізації, становлення правової держави та громадянського суспільства, властивими пострадянському простору.

За таких умов першочерговими постають завдання гармонізації правового регулювання відносин у сфері освіти, розв'язання яких неможливе без відповідного теоретичного аналізу та підвищення правосвідомості учасників освітніх правовідносин. Тому науково-педагогічними працівниками Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за ініціативи Луганської Правової Фундації та фінансової підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» у 2010-11 н.р. **запроваджено в освітній процес двох університетів навчальну дисципліну «Освітнє право»**. Для супроводу вивчення цієї дисципліни майбутніми педагогами та майбутніми юристами впроваджено дистанційний курс, розроблений за допомогою віртуального навчального середовища LMS MOODLE.

Дистанційний курс розміщено у вільному доступі у мережі Інтернет та може бути доступний для читача цього посібника за умови отримання паролю, який надається усім зацікавленим особам, які надішлють запит на адресу електронної пошти osvit-ne.pravo@gmail.com

Посібник з освітнього права України розроблений з урахуванням результатів апробації навчальної дисципліни та дистанційного курсу. Але отриманий протягом року досвід не дозволяє сподіватись, що одному з перших в Україні навчальних видань з освітнього права не властиві суттєві недоліки. Автор розуміє фрагментарність структури посібника та недосконалість його матеріалів. Під час відбору матеріалу для посібника внаслідок обмеженості його обсягу автор керувався не принципом повноти охоплення проблематики відповідної дисципліни, а прагненням відбити найбільш актуальні питання освітнього права та тенденції його становлення, тому щиро буде **вдячний за конструктивні зауваження, поради та пропозиції**, надіслані за вищезазначеною адресою.

Посібник структурований за 7 темами, кожна з яких презентована наступними складовими.

Конспект відповідної лекції. Зауважимо, що в деяких випадках назва лекції певним чином вужче назви теми, оскільки остання включає також семінарські заняття, питання яких висвітлені у матеріалах дистанційного курсу.

Додатковий матеріал до лекції, який не відокремлено в самостійну структурну одиницю, а включено фрагментами до тексту лекції з відповідною позначкою.

Іноді такий додатковий матеріал представлено **юридичними казусами** – якими чи типовими прикладами судового розв'язання спорів у галузі освіти.

Запитання для самоконтролю та подальших роздумів. Багато питань націлені на дивергентне гуманітарне мислення, тобто передбачають декілька вірних варіантів відповіді. Деякі з них не передбачають відповіді у тексті лекції та призначені для організації рефлексії.

Тестові завдання – з множинним вибором з однією вірною відповіддю та завдання на співставлення. Нумери вірних варіантів відповіді зазначені в кінці кожної теми. Відзначимо, що до дистанційного курсу включено значно більше завдань та методичні коментарі до кожної відповіді.

Загальні ресурси посібника (для усіх тем) включають:

Методичні рекомендації щодо вибору та виконання тематики та форми **індивідуальних навчально-дослідних завдань**

Предметний покажчик і **госларій з освітнього права**, який включає деякі визначення основних понять курсу, як презентовані та і не презентовані у текстах лекцій. До кожної теми дистанційного курсу включено глосарій, який вільно редагується учасниками.

Бібліографічний перелік. До дистанційного курсу включено повний перелік, який налічує понад 1000 джерел з проблем освіти, який постійно оновлюється. Дистанційний курс також містить «хрестоматію» – набір гіперпосилань на повнотекстові варіанти публікацій (з дориманням авторського права) в Інтернеті, а також відеотеку – мультимедійну колекцію відеоматеріалів.

Теми посібника мають доволі тісні міжпредметні зв'язки. Деякі з них слід відзначити окремо. Так, зміст теми 1 «Освіта як соціальний інститут. Право на освіту та його гарантії» пов'язано зі змістом дисципліни «Конституційне право України» та окремих спецкурсів (наприклад, «Права людини та їх забезпечення за умов суспільних змін»); зміст теми 2 «Поняття, предмет, метод та джерела освітнього права» тісно ґрунтується на теорії права; зміст теми 3 «Система, структура освіти України та статус основних суб'єктів освітніх правовідносин» та теми 4 «Державна політика в галузі освіти, її інструменти. Державно-громадське управління освітою» межує зі змістом дисципліни «Адміністративне право України»; зміст тем 5 та 6 перетинається зі змістом педагогічних дисциплін; зміст теми 7 «Засади правового регулювання коміторних правовідносин, суміжних з педагогічними правовідносинами та судове розв'язання спорів» має відношення до змісту дисциплін «Цивільне

право України», «Трудове право України» тощо. Тому в окремих випадках на початку теми наведені не лише основні поняття теми, але й опорні міждисциплінарні поняття.

У найзагальнішому вигляді ми можемо визначити наступні цілі навчальної дисципліни «Освітнє право України». **Навчальна мета** – ознайомлення з основними проблемами освітнього права як актуального напрямку сучасних наукових досліджень, засвоєння знань про суб'єктивне право на освіту, джерела освітнього законодавства, об'єктивне освітнє право, правовідносини з приводу освіти, систему та стан освіти в Україні. **Розвиваюча мета** – формування та тренінг якостей критичного мислення, розумових умінь та навичок, пізнавальної самостійності, комунікативної компетентності, спеціальної юридичної компетенції, інформаційної культури, рис психологічної усталеності, стимулювання самоактуалізації та самореалізації особистості студентів. **Виховна мета** – забезпечити усвідомлення значення освіти у житті окремої людини, суспільства та людства та ролі освітнього права як системи норм, що впливають на особистість протягом усього життя; сприяти розвитку готовності жити у відкритому толерантному суспільстві.

Наприкінці вступної частини відзначимо, що у тексті посібника виділення курсивом (у тому числі при цитуванні) здійснене автором посібника, крім спеціально обговорених випадків.

У навчальному виданні використані **наступні скорочення**:

АРК – Автономна республіка Крим;

ВНЗ – вищий навчальний заклад;

Держкомпідприємництва – Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва;

ЗМІ – засоби масової інформації;

ЗНО – зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень;

ЗУ – Закон України;

МОН – спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі освіти і науки (який за часів незалежної України змінював назву: Міністерство освіти, Міністерство освіти і науки, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту);

КМУ – Кабінет Міністрів України;

ОКР – освітньо-кваліфікаційний рівень.

ТЕМА 1. ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ. ПРАВО НА ОСВІТУ ТА ЙОГО ГАРАНТІЇ

План

- I. Три основні значення поняття «освіта». Роль освіти у житті постіндустріального суспільства.
- II. Історичний розвиток права на освіту на українських теренах.
- III. Право на освіту в системі прав людини.
- IV. Ознаки та складові права на освіту.
- V. Гарантії права на освіту та принципи освітнього права.

Опорні міждисциплінарні поняття: *постіндустріальне суспільство (інформаційна цивілізація); когнітивний соціум (суспільство знань); суб'єктивне юридичне право; негативні та позитивні права; свободи людини; права людини; права громадянина; культурні права людини; соціально-економічні права громадянина; покоління прав людини; складові суб'єктивного юридичного права; гарантії суб'єктивних прав та свобод.*

Основні поняття: *освіта як процес; освіта як результат (зміст, мета); освіта як сфера та система; освітня діяльність; діяльність викладання; діяльність учіння; функції освіти як соціально-го інституту; місце права на освіту в системі прав людини; право на освіту; ознаки права на освіту; складові права на освіту; гарантії права на освіту; принципи освітнього права; доступність освіти; безоплатність освіти; соціальний захист в галузі освіти; рівність доступу до освіти; вільність освіти; обов'язковість освіти; якість освіти.*

I. Три основні значення поняття «освіта». Роль освіти у житті постіндустріального суспільства.

Поняття «освіта» постає полісемантичним багатозначним терміном як для сучасної науки, так і для чинного законодавства. Можна виокремити, принаймні, три значення поняття: під освітою розуміється **сукупність нематеріальних благ** (знань, умінь, переконань, цінностей, навичок, компетенцій тощо) – **тобто зміст, результат**, здобуток людства, окремого суспільства чи окремої особистості; освіта розуміється як **процес здобуття та трансляції цих знань**, цінностей тощо; освіта розуміється як спеціально створена **система засобів, інституцій**, призначених для зберігання, розвитку, передачі, надання, здобуття відповідних соціальних благ. Багато фахівців досліджували юридичне розуміння терміну «освіта», в першу чергу в контексті розуміння як процесу та як результату. Деякі дослідники наполягають на інших варіаціях трактувань терміну, але вони або цілком поглинаються зазначеною нами тріадою «мета-засоби-процес» (наприклад, розуміння освіти як рівня культури, як частини культури, як складової свідомості цілком відповідає значенню «результат»; розуміння освіти як функції держави та суспільства, як сегменту правового простору входить до розуміння освіти як системи), а деякі інтерпретації освіти виходять за межі зазна-

ченої тріади, проте не утворюють нової взаємопов'язаної системи – що ускладнює процедури порівняння та співставлення різних розумінь (освіта як інвестиція, як споживання, як послуга, як приватне благо, як суспільне благо, як явище, як цінність).

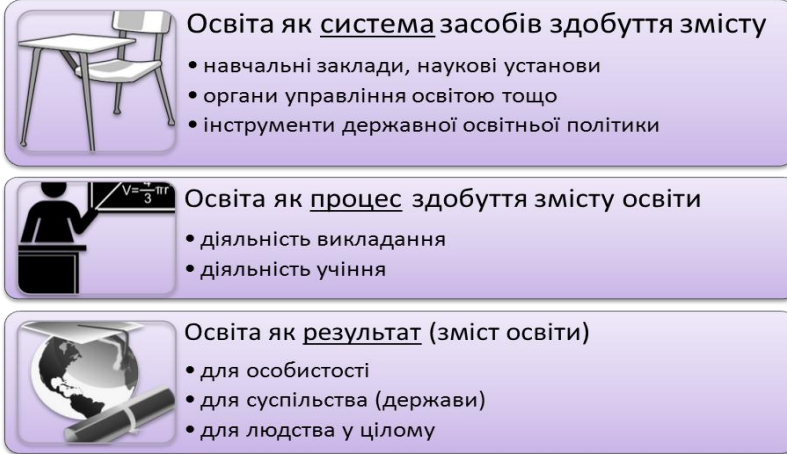

Рис. 1.1. Значення поняття «освіта»

У законодавстві України відображені різні розуміння освіти. Так, у преамбулі ЗУ «Про освіту» мова йде про *освіту як результат для суспільства*: «*Освіта* – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави» [курсив тут і далі мій – РВ]. У ст. 1 ЗУ «Про вищу освіту» (а також у проекті нового закону, підготовленого МОН та обговореним у листопаді 2010 року [91]), освіта розуміється як **результат для особистості**: «вища освіта – рівень освіти, який здобувається особою у ВНЗ в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації». Як результат для особистості освіта трактується й у ст. 1 ЗУ «Про позашкільну освіту» «позашкільна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, що отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах». Крім значення «результат», **освіта як процес** інтерпретується у ст. 3 ЗУ «Про загальну середню освіту»: «Загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності». Стаття 4 ЗУ «Про дошкільну освіту» дошкільну освіту прямо називає «цілісним процесом». Розуміння освіти як системи заходів можна віднайти у ст. 3 ЗУ «Про професійно-технічну освіту», яка за визначенням є «комплексом педагогічних та організаційно-

управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури».

Відповідні висновки роблять й інші фахівці, зокрема С.Ф. Клепко (2010), який підкреслює, що «встановлене законодавством визначення загальної середньої освіти можна схарактеризувати як переважне «процесне», у якому «результатні» виходи процесу загальної середньої освіти лише декларативно вказані...» [203].

Освіта як результат (як мета), у свою чергу, може розумітися 1) як **результат для людства** у цілому, 2) як результат для окремого суспільства (**держави**), 3) як результат для окремої **людини**. Сутність останнього результату постає об'єктом дослідження психолого-педагогічної науки. Тривалий час радянська педагогіка мала на увазі комплекс знань, умінь, навичок. При цьому певним чином ігнорувався такий результат, як розвиток індивідуальності, розвиток здібностей людини. Також диференціювався результат навчання (власно, комплекс знань, умінь, навичок) та результат виховання, тобто комплекс цінностей, переконань, смислів, орієнтацій, норм тощо. У наш час, вслід за висновками західної психолого-педагогічної науки фахівцями акцентується важливість компетенцій. Останні розуміються як локальна взаємопов'язана система декларативних знань (знати «що»), процедурних знань і вмінь (знати «як»), що дозволяють успішно здійснювати певний вид діяльності та усвідомлюється особистістю як власна компетентність. Таким чином, **компонентами освіти як результату для особистості слід визнати: знання, уміння, навички, здобуті компетенції, отриманий досвід певної діяльності, розвинуті здібності, сформовані переконання, цінності** тощо.

Ці компоненти більшістю дослідників визнаються як нематеріальні блага, але фахівці (зокрема, С.В. Куров, 2010) нагадують основні **ознаки нематеріальних благ**: 1) невідчужуваність від носія та 2) неможливість вартісного вираження цінності, та роблять висновок, що складові освіти, хоча постають нематеріальними соціальними благами, проте мають вартісну цінність, «оскільки дають можливість зайняти певне місце на ринку праці та оцінюватися ним» [61]. Погоджуючись з цим висновком, відзначаємо, що ця особливість не постає унікальною серед інших нематеріальних благ, оскільки, наприклад «ділова репутація» також оцінюється на ринку.

Освіта як процес диференціюється на процес викладання та процес учіння. **Викладання** передбачає цілеспрямовану діяльність педагогічних (науково-педагогічних, наукових) та інших працівників навчальних закладів (методичних, наукових установ), спрямовану на безпосереднє забезпечення діяльності учіння та здобуття змісту освіти (тобто засвоєнню/формуванню/розвитку знань, умінь, компетенцій, переконань, здібностей, цінностей тощо). **Учіння** – цілеспрямована діяльність здобувачів освіти, що забезпечується (підтримується) діяльністю педагогічних та інших працівників навчальних закладів (методичних, наукових установ) та спрямова-

на на безпосереднє здобуття змісту освіти (тобто засвоєння/формування/розвиток знань, умінь, компетенцій, переконань, здібностей, цінностей тощо).

Процес викладання, у свою чергу, також можна розмежувати на **процес виховання** та **процес навчання** (дивись рис. 1.2.). Останній спрямовано на досягнення результату у вигляді знань, умінь, навичок, компетенцій, а виховання спрямоване на досягнення результату у вигляді цінностей, переконань, норм тощо. Крім педагогів, схожу диференціацію освітнього процесу на виховний та навчальний здійснюють юристи (зокрема М.С. Андієва, 2003 [44]). Аналогічні педагогічні висновки використовуються також у юридичних документах, зокрема у рішенні Конституційного суду України визначається, що **«освіта»** – це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів» [38].

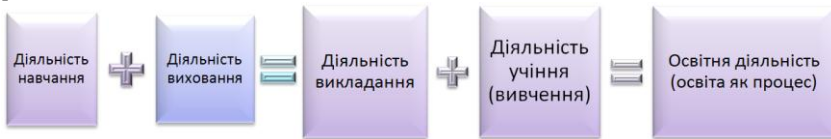

Рис. 1.2. Співвідношення обсягів суміжних понять

Зауважимо, що у міжнародних документах про освіту, термін **«освіта»** переважно вживається у процесуальному значенні та у розумінні «система засобів», а для позначення освітньої мети та результату вживається термін «навчання». Зокрема, у МСКО 1997 (Міжнародній стандартній класифікації освіти, схваленій ЮНЕСКО у 1997 році) «під терміном **«освіта»** розуміється будь-яка цілеспрямована та систематична діяльність, що переслідує мету задоволення навчальних потреб», а також «організована комунікація, яка має наступність та переслідує мету навчання» [40]. При цьому **«навчання»** чи **«навченість»** («обучение» – у російському варіанті документа, «learning» – в англійському) визначається як «будь-яке покращення у поведінці, інформованості, знаннях, розумінні, поглядах, цінностях або навичках», **комунікація** – як «відносини між двома та більше особами, пов'язані з передачею інформації: думок, ідей, знань, стратегій тощо. Комунікація може бути вербальною чи невербальною, безпосередньою/особистою чи опосередкованою/здійснюваною на відстані, на основі використання найрізноманітніших видів зв'язку і засобів», **організована** – «структурно спланована або така, що має певну послідовність комунікація, яка переслідує експліцитні або імпліцитні цілі. Вона має на увазі участь деякої установи (особи/осіб або органу), що створює навчальне середовище, і наявність того чи іншого методу навчання, за допомогою якого організовується комунікація. В основі такого методу, як правило, знаходиться викладач, тобто особа, яка бере участь в комунікації та надає знання та навички з метою забезпечення навчання, проте такий метод може носити опосередкований або «неживий»

характер, наприклад, ґрунтуватися на використанні програмного забезпечення, фільмів, звукозаписів тощо» [40].

У зв'язку з цим слід згадати, що фактично **освіта як процес передбачає не лише цілеспрямовану, усвідомлену діяльність** викладання та учіння, але й інші види діяльності, прямо не спрямовані на досягнення освітньої цілі, а також процеси, невідконтрольні волі та свідомості (у тому числі ірраціональні та підсвідомі). Таким чином, міжнародно-правова традиція визнає, що у ході діяльності, спеціально не спрямованої на навчання, все ж таки може бути досягнутий навчальний результат, проте така діяльність не входить в обсяг поняття «освіта».

Нарешті, **освіта як система**, що забезпечує освітній процес та досягнення освіти як результату, буде окремо проаналізована нами при розгляді теми 3. Відзначимо, що до цієї системи засобів (у широкому філософському розумінні категорії «засіб») слід віднести сукупність ідей, поглядів, концепцій, теорій, сукупність нормативних джерел, підсистему навчальних закладів, підсистему органів управління навчальними закладами та сукупність інших учасників правовідносин.

Проте ми обмежуємось її **розумінням як сукупності інституцій** (навчальних закладів, науково-методичних (наукових, методичних) установ, науково-виробничих підприємств, державних і муніципальних органів управління освітою, суб'єктів самоврядування в галузі освіти) **та системи засобів (інструментів** ліцензування, державного замовлення, порядку набуття статусу педагога та багато інших), які забезпечують досягнення освітнього результату.

Роль освіти в житті суспільства важко переоцінити. Науково-технічний прогрес, зростаючий рівень добробуту, боротьба зі старістю та захворюваннями, усвідомлення значення екології та подолання екологічних проблем, нові види та форми мистецтва – усі ці різні здобутки (та проблеми) людства значною мірою обумовлені розвитком освіти. Навіть **первинність економічного базису є сумнівною**, оскільки він перебуває у взаємних зв'язках з рівнем культури та освіти. Освіта впливала на економіку суспільства в різні історичні епохи: і в період переходу від бронзового до залізного віку, коли людство *навчилося* обробляти залізну руду, і в наші дні, коли людство *вчиться* жити у глобальному інформаційному просторі.

До речі, історики наводять приклади суспільств, які зникли в результаті загибелі освіченої еліти. Зокрема, Мінойська культура на острові Крит III-II тисячоліття до н.е., освічена та заможна еліта якої під час геологічних катаклізмів майже у повному складі вийшла на кораблях в море, щоб уникнути землетрусу, але зіткнулася з цунамі та загинула.

На початку XXI сформувались такі **рис** інформаційного суспільства, як зростання ролі інформації та постійне експоненціальне збільшення її обсягів. На думку провідних вчених, інформація постає головним економічним ресурсом, володіння нею – найважливішою ознакою соціального розшарування, культурної корпоративізації та конкурентної переваги. Можливості людини щодо досту-

пу до знань як головного соціального ресурсу прямо залежать від його освітнього рівня. Фахівці ЮНЕСКО визначають сучасну цивілізацію як **когнітивний соціум, суспільство знань**.

Тому не дивно, що Україна законодавчо **визнає освіту пріоритетною сферою суспільства**. У програмних правових актах щодо розвитку освіти підкреслюється, що вона є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави; метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Щоб не ускладнювати стан освіти власним зайвим теоретизуванням щодо її ролі, відзначимо лише деякі тенденції у науковій рефлексії значення освітніх феноменів у житті суспільства. Беззаперечною та **первісною функцією освіти у масштабах суспільства** визнається **трансляція культури**, передача наукових, технічних, моральних, побутових тощо надбань, досвіду від одного покоління до іншого, забезпечення спадкоємності поколінь, соціальної безперервності. Реалізація цієї функції у масштабах суспільства неможлива без забезпечення функції **сприяння прогресу культури**, науково-дослідної, інноваційної функції освіти та функції **інтеграції культури**, а саме: науки з виробництвом, науки з політичним процесом, науки з мистецькою діяльністю тощо. При цьому серед структурних компонент освіти важлива роль належить вищій освіті, оскільки, за висловом експертів, у неї «у значній мірі «робиться наука», а, отже, багато в чому визначається розвиток суспільства» [81].

Не слід забувати, що освіта «визначає майбутнє» не лише суспільства в цілому, але й «кожного громадянина» [188]. У менших масштабах, у житті однієї людини можна казати про інший бік функції трансляції культури – **освіта постає найважливішим чинником соціалізації** кожної особистості. Остання постає адаптацією людини (навіть верств населення та поколінь) до соціальних відносин, суспільного життя, культурних цінностей відповідного соціуму, передбачає особистісний розвиток та підготовку до життя в якості активних членів суспільства. Складовою частиною цієї функції постає **під-функція професіоналізації** людей, що полягає у їх підготовці до компетентного виконання професійних завдань, відповідної ролі на ринку праці, а в масштабах суспільства – підготовку кваліфікованих кадрів для всіх сфер суспільного життя.

Важливою функцією освіти в умовах індустріального та інформаційного суспільства постає **соціальна селекція**. Освіта надалі більш інтенсивно, ніж інші чинники (класове, національне походження, рівень добробуту) впливає на стративу, класову структуру суспільства, створює умови для розмиття соціальних бар'єрів, високої динаміки соціальної мобільності, надає окремим громадянам можливості для підвищення власного соціального статусу завдяки здобутій освіті, для змін соціальних ролей, для динамічного пере-

міщення між різними прошарками населення. Ю.В. Сухарніков (2009) при цьому констатує можливість такої під-функції, як **підготовка еліти** [81].

Враховуючи три значення поняття освіти (що відповідають трьом сторонам, аспектам явища освіти), можна **спробувати відокремити функції освітньої мети, та освітніх засобів її мети**. Зміст освіти (освіта як результат, як досягнута мета) прямо визначає культурний рівень суспільства та опосередковано впливає на економічний, соціальний та політичний розвиток суспільства. Освіта як сфера та система опосередковано впливає на духовно-культурний, політичний, соціально-економічний стан суспільства, при цьому вона сама безпосередньо постає складовою економіки. При цьому властиве пострадянським країнам визнання освіти як тягаря економіки, споживача бюджетних коштів, не відповідає реаліям провідних країн світу, в яких освіта займає місце серед першої п'ятірки найбільш інвестиційно-привабливих галузей економіки.

Фахівці (зокрема, Я.Г. Бучковська, 2010) наголошує, що економічною теорією розроблено **показник «фонд освіти»**, який у вартісній формі відображає затрати економіки держави на навчання наявної робочої сили, тобто виражає суму фінансових ресурсів, затрачених суспільством на освіту, характеризується кількістю людино-років освіти [525]. При цьому експерти широко відзначають високу рентабельність, інвестиційну привабливість та загальну соціальну значущість таких витрат, хоча вони постають довгостроковими інвестиціями. Про значущість інституту освіти у суспільному виробництві свідчить влучна теза американського економіста Е. Хансена: «100 доларів, вкладених у справу освіти, спричинять більш високе зростання продуктивності праці, ніж 100 доларів, вкладених у виробничі споруди, машини та обладнання» [328].

Розвинутий **фонд освіти впливає на зростання продуктивності праці та конкурентоспроможність країни** в цілому. Про зв'язок конкурентоспроможності країн із якістю освіти, на думку вітчизняного фахівця М.М. Карпенко, «свідчить те, що у першу двадцятку країн світу з найвищим загальним індексом конкурентоспроможності входить 17 країн першої двадцятки за індексом вищої освіти і 12 країн-учасниць Болонського процесу...» [336]. При цьому Україна займає 72 місце за загальним індексом конкурентоспроможності та 43 – у рейтингу вищої освіти (перше місце в обох рейтингах посідає Фінляндія). Крім того, здійснені Всесвітнім банком розрахунки розподілу національного капіталу різних країн свідчать, що в структурі національного багатства домінує (до 75 %) «людський капітал», а не природні ресурси та розвиток промисловості.

Вітчизняні науковці (зокрема, К.М. Романенко, 2005) констатують значні можливості української освіти щодо задоволення потреб економіки у фахівцях, **прискорення економічного та технічного розвитку суспільства**, щодо сприяння реалізації права на працю шляхом забезпечення перепідготовки з урахуванням ситуації на ринку праці [78].

Водночас дослідники акцентують увагу на тому, що профільне, «галузеве законодавство реально звучує мету освіти, зводя-

чи її до тимчасових та вузькоутилітарних проблем. Тоді як освіта має забезпечити перш за все всебічний розвиток особистості, її здатність здобувати нові знання і творчо їх застосовувати» [111]. На думку фахівців (В.В. Ковтунець, 2010), фактична нинішня мета вищої освіти в Україні, фінансована державою, - підготовка фахівців на замовлення держави. Вища освіта в Україні не спрямована на всебічний розвиток людини, оскільки передбачає надання фахової підготовки за окремими вузькими напрямками (спеціалізаціями) [542].

II. Історичний розвиток права на освіту на українських теренах.

Авторитетна вітчизняна дослідниця В.О. Боняк (2005), дослідивши історичний розвиток права на освіту на українських теренах, дійшла висновку, що науково-філософська думка пройшла **такі періоди щодо визнання та обґрунтування цього права людини.**

1) з часів Київської Русі до експансії України Польщею та Росією, коли право на освіту знаходить епізодичне відображення у наукових працях філософів, мислителів, учених, однак при цьому не відображене в письмових джерелах права;

2) з часу втрати Україною залишків автономії в XVII–XVIII століттях до Лютневої 1917 року буржуазно-демократичної революції в Росії – право на освіту не мало концептуального значення, а норми, що його закріплювали, не носили системного характеру;

3) від Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року до встановлення радянської влади на території України;

4) радянський, який характеризувався постійним розширенням змісту права на освіту;

5) сучасний період – з моменту здобуття незалежності України і до сьогодні, коли фактично сформовані правові засади діяльності органів державної влади щодо забезпечення конституційного права людини та громадянина на освіту [36].

За висновками дослідниці, **право на освіту послідовно знаходило своє нормативно-правове закріплення** у Гадяцьких статтях (1658 р.), у Конституції Пилипа Орлика (1710 р.), «Начерках Конституції Республіки» Г. Андрузького, конституційному проекті «Вільної спілки» М. Драгоманова (1884 р.), Першому Універсалі Української Центральної Ради (1917 р.), Статутах про державний устрій, права і вольності УНР (Конституція УНР 1918 р.); Конституції УРСР 1919 р.; Конституціях УРСР 1929, 1937 і 1978 рр. та Конституції України 1996 р. До цих джерел можна додати й інші. Зокрема, останній період, на нашу думку, розпочинається Декларацією про державний суверенітет України, в якій закріплюється, що Україна — самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації. В.О. Боняк робить слушний висновок, що коло суб'єктів права на освіту, мережа освітніх закладів, зміст освіти в пам'ятках права України **перебували в прямій залежності від конкретно-історичних умов** (економічних, політичних, релігійних чинників), що склались на час створення чи дії відповідного джерела права [36].

Радянському періоду розвитку освіти, особливості якого продовжують обумовлювати сучасну ситуацію, були притаманні як здобутки, так і негативи. Ми погоджуємося з дослідниками (зокрема, Є.Г. Матвіїшиним, 2009 [361]), які **до позитивних рис вищої освіти в Україні радянського періоду** відносять: стандартизацію системи вищої освіти та критеріїв її якості, ґрунтовну теоретичну підготовку, забезпечення гарантованого працевлаштування випускників. Водночас, **негативними рисами цього періоду** постають: зайвий вплив ідеології; адміністративне нівелювання наукового плюралізму; відірваність від світового освітнього простору; орієнтація діяльності викладання – на передачу, а діяльність учіння – на накопичення готових універсальних знань, ігнорування практичних навичок та компетенцій, необхідних професіоналу.

Що стосується закріплення права на освіту у закордонних джерелах освітнього права, то можна погодитись із думкою К.М. Романенко, що «правова регламентація права на освіту у загально-цивілізаційному сенсі була започаткована Декларацією прав людини і громадянина 1789 р.» [77]. Беззаперечно ж конституціоналізація права на освіту була здійснена у середині ХХ ст. Цей процес розпочато Загальною декларацією прав людини від 10 грудня 1948 року, у статті 26 якої передбачено право на освіту. Тому це право слушно відносять до так званого **другого покоління соціальних, економічних і культурних прав**. Це покоління прав називають також «позитивними правами». Нагадаємо: для першого покоління «негативних прав» зобов'язаною стороною постають усі правові суб'єкти, а їх обов'язок полягає у тому, щоб не заважати правомочній стороні реалізувати власне право. На відміну від цього, «**позитивним правам**» (у тому числі **праву на освіту**) **кореспондує обов'язок органів публічної влади (держави в першу чергу) здійснити активні дії, спрямовані на реалізацію відповідного права**. Зокрема, для забезпечення права на освіту державі необхідно створити умови для створення, акредитації, фінансування освітніх закладів, ліцензування освітньої діяльності, забезпечення доступності та якості освіти тощо. Іноді негативні права розуміють як «свободи людини», а позитивні – як «права людини».

Водночас, досить часто у конституціях країн світу та міжнародно-правових актах формально обов'язок забезпечення відповідних прав за державою не закріплювався. При цьому, на думку дослідників, «практично до середини 90-х років минулого століття навіть розвинуті держави не визнавали юридичної обов'язковості низки культурних прав, у тому числі права на освіту. Вважалося, що на рівні державного регулювання право на освіту та відповідні його конкретизації 16 грудня 1966 р. у Пакті про економічні, соціальні та культурні права [42] є побажаннями, а не юридичними обов'язками суб'єктів державного управління. Фактично **право на освіту не входило до сукупності поняття «міжнародні визнані права людини»**, і це викликало ситуацію, за якої державне регулювання цього права виявилось за межами процесів поширення міжнародних стандартів прав людини» [78]. К.М. Романенко зазначає, що «Навіть США, які тривалий час проводили політику невизнання юридично-

го обов'язку держави забезпечувати право на освіту, зрештою змушені були визнати його юридичну обов'язковість. У додатковий протокол до Американської конвенції прав людини у галузі економічних, соціальних, культурних прав, прийнятий 14.11.1988 у Сан-Сальвадорі, було включено право на освіту (ст. 13). Тому зараз державне регулювання права на освіту вже є елементом впливу міжнародних стандартів у цій сфері» [78]. У зв'язку з цим слід погодитись з В. Нікіфоровим (2001), що **лише у третьому тисячолітті у міжнародному праві сформувався стандарт права на освіту** [69].

Отже, у підсумку слід погодитись з висновком фахівців, що «загальна еволюція змісту права на освіту здійснюється у напрямі його визнання як природного невід'ємного права кожного громадянина, що підлягає гарантуванню з боку держави» [78].

III. Право на освіту в системі прав людини.

Багато конституціоналістів (О.Ф. Фрицький¹, М.І. Малишко [291], Т.А. Костецька [290], О.В. Совгіря, Н.Г. Шукліна² тощо) та фахівців із освітнього права (В.О. Боняк [36], О.О. Кулініч [59], Н.С. Ракша [75] тощо), відносять право на освіту **до системи (різновиду) культурних прав** людини. Водночас у науковій літературі можна зустріти їх характеристику як соціально-економічних **або соціальних прав** (вітчизняні науковці В.І. Гладкіх³, В.М. Савчин [217] та деякі російські фахівці⁴, зокрема, Р.В. Пузіков [378]).

Мають рацію як одні, так інші дослідники. Російська дослідниця І.В. Сухарева констатує, що право на освіту «володіє властивостями, що дозволяють його віднести до соціальних, економічних та культурних прав» [80]. Усунути полеміку могло б лише міжнародно-правове визначення, але міжнародні правові акти пропонують досить широку типологію прав людини, прямо не диференціюючи соціальні, економічні та культурні права. Нагадаємо, 16.12.1966 Генеральна Асамблея ООН прийняла Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, а також Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [42]. Тобто беззаперечно диференціюються саме ці дві великі групи прав. Останній **пакт не розмежовує групи (види) соціальних, економічних і культурних прав**.

Тому цілком прийнятним постає використання назви «соціально-економічні» для позначення усього широкого типу прав, до якого входить у тому числі підтип культурних прав (до речі, М. Єгупова, 2010 [49] цей широкий тип прав називають соціально-культурними правами). **Якщо все ж-таки диференціювати соціально-економічно-культурні права, то право на освіту більш обґрунтовано включити до культурних прав і свобод.** Причому ба-

¹ Фрицький О.Ф. Конституційне право України : Підручник / О.Ф. Фрицький – К. : Юрінком Інтер, 2002. – с. 169

² Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України : навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 632 с.

³ Гладкіх В.І. Соціальні права громадян в аспекті формування України як соціально-правової держави / В.І. Гладкіх // Право України. - 2005. - № 10. - С.57

⁴ Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов // Под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. - М., 1996. - с. 113

гато фахівців (зокрема, В.О. Боняк, 2005) слушно обґрунтовують, що право на освіту є основним в системі культурних прав людини та від його забезпечення «значною мірою залежить реалізація інших прав: на працю, на підприємницьку діяльність, на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності тощо» [36].

Т.А. Костецька (2008) визначає культурні права та свободи як «можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень свого народу, всього людства, їх засвоєння та використання, участь у подальшому їх розвитку, можливості участі у науковому житті» [290, 51]. Схожим чином ми розуміємо **культурні права людини** як вид та міру можливої ведінки людини щодо її доступу до культурних здобутків, щодо їх засвоєння, використання, переробки та створення.

Що стосується дефініції права на освіту, то використання у ній вислову «міра поведінки суб'єкта правовідносин у сфері освітньої діяльності» (як пропонує К.М. Романенко, 2008 [77]) викликає у нас заперечення, оскільки це право належить також тим особам, які ще не вступили у правовідносини у сфері освітньої діяльності. Також нас не задовольняє дефініція, запропонована, фахівцем з адміністративного права Н.С. Ракшою (2007): «можливість людини засвоювати систематизовані знання, необхідні для практичної діяльності та подальшого розвитку особистості» [75], оскільки обмежує зміст освіти компонентою знань.

Водночас слід ґрунтуватись на дефініції, запропонованій Конституційним Судом України: «**право на освіту** – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства» [38].

З урахуванням пропозицій провідних дослідників права на освіту, можемо наступним чином сформулювати його дефініцію: **право на освіту** – передбачені нормами міжнародного та національного права вид та міра можливої поведінки (діяльності) людини, яка спрямована на розвиток власної індивідуальності та особистості шляхом здобуття, розвитку, тренінгу знань, умінь, навичок, компетенцій, поглядів, переконань, досвіду, здібностей в ході власної цілеспрямованої діяльності учіння та діяльності викладання (наукового керівництва, наукового консультування).

IV. Ознаки та складові права на освіту

Праву на освіту притаманні родові ознаки усіх прав людини, зокрема, право на освіту має: **загальний характер** – є неодмінною складовою конституційно-правового статусу будь-якої людини; **постійний характер** – передбачає можливість його реалізації протягом усього життя; **гарантований характер** – «не допускає проти-правних обмежень його реалізації... [передбачає - РВ] забезпечення органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, політичними партіями, навчальними закладами...» [36]. Що стосується останньої риси, звернемо увагу, як видатний вітчизняний конституціоналіст М.І. Козюбра, аналізуючи при-

роду соціально-економічних прав (включаючи право на освіту), слушно критикує розповсюджену точку зору: «чимало пострадянських науковців схильні вважати соціально-економічні права «соціалістичним винаходом», які насправді не є суб'єктивними правами в юридичному їх розумінні, а тому їм, мовляв, не місце в системі основних прав людини; це не більше, ніж «наміри держави», «правдоручення», програмні цілі держави» [54].

У 1990-х роках деякі українські політики відстоювали позиції, що право на освіту є швидше моральним, а не позитивним. Навіть у виступах першого Президента України Л.М. Кравчука лунали думки, що культурні права «не є правами у власному розумінні цього поняття, оскільки вони нині не можуть бути гарантованими у повному обсязі, зокрема, шляхом судового захисту»⁵. Категорично це заперечує К.М. Романенко, зазначаючи, що державно-правове регулювання сфери освіти «має здійснюватися на основі визнання принципу **належності права на освіту до невід'ємних природних прав** людини і, відповідно, повномасштабних гарантій його забезпечення для кожного громадянина з боку держави» [78]. На гарантованості права на освіту наполягає О.О. Кулініч: забезпечення освітою громадян є обов'язком конкретної держави; вона повинна забезпечувати право на освіту без будь-яких зустрічних умов і виmog до них та ін. [59]

Що стосується меж юридичного захисту інтересів, нам імпо-нує позиція Г.В. Мальцева, який констатує **можливість правового захисту** (у меншій мірі – правової охорони) тих **інтересів, які ще не стали об'єктом юридичної інституціоналізації**, проте не суперечать правовим та моральним принципам та нормам⁶.

Серед специфічних ознак права на освіту (притаманних не усім суб'єктивним правам людини) можна назвати **динамічний характер**, що виявляється у постійному збагаченню змісту права на освіту та **індивідуальний характер** – необхідність його особистої реалізації, неможливість інститутів делегування, представництва, довіреності (хоча право на освіту малолітніх дітей відомим чином залежить від батьків, які мають право самостійно обирати освітній заклад).

Певну полеміку викликає трактування права на освіту як **права громадянина, а не людини**. Деякі російські фахівці (зокрема, В.І. Шкатулла, 2001) відзначають, що у ст. 43 Конституції РФ йде мова про право усіх на освіту, а у Федеральному Законі «Про освіту» дещо звужено це право людини: рівність можливостей здобуття освіти гарантується Законом лише для громадян Росії, позбавляючи таких гарантій іноземців та апатридів [28]. Певною мірою такі висновки можна застосувати до України, оскільки частини перша та третя ст. 53 Конституції України передбачає «право кожного», а ст. 3 ЗУ «Про освіту» (крім останньої частини) регламентує право

⁵ Кравчук Л. Державотворення і нова Конституція України // Голос України. - 1992. - 12 листопада.

⁶ Мальцев Г.В. Социальные основания права / Г.В. Мальцев – М. : Норма, 2007. - с. 377-378

громадян та його гарантії. Проте, відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі про доступність і безоплатність освіти від 04.03.2004 № 5-рп/2004, «право на освіту гарантується кожній людині на принципах рівності, визначених статтею 24 Конституції України. Визнання права кожної людини на освіту відповідає, зокрема, Загальній декларації прав людини (стаття 26), Міжнародному пакту про економічні, соціальні та культурні права (стаття 13)» [38].

Із тим, що ст. 2 та 3 ЗУ «Про освіту» формально обмежують гарантії держави щодо забезпечення права на освіту іноземців та апатридів, погоджуються фахівці Інституту виборчого права та Товариства конституційного права України. Зокрема, вони вказують, що ст. 3 ЗУ «Про освіту» встановлює, що «громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах...», хоча ст. 14 ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» передбачає, що «іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також яким надано статус біженця в Україні, мають право на освіту нарівні з громадянами України. Всі інші іноземці та особи без громадянства оплачують своє навчання, якщо інше не передбачено законодавством України і міжнародними договорами України».

На нашу думку, слушним постає **виокремлення у змісті аналізованого права таких складових елементів:**

1) право на власні дії – різновид та міра можливої власної поведінки правомочної сторони правовідносин, якій кореспондує необхідність зобов'язаної сторони здійснювати активні дії в інтересах уповноваженої та/або не заважати її поведінці;

2) право-вимога, право на чужі дії – можливість правомочної сторони вимагати різновид та міру належної поведінки від зобов'язаного суб'єкта;

3) право-домагання, право на дії держави (право на захист) – можливість правомочної сторони при нездійсненні зобов'язаною стороною належної поведінки звертатися за захистом до правоохоронних, судових органів, правозахисних організацій;

4) право-використання, можливість правомочної сторони користуватись соціальним благом, «яким є результат освіти, а саме здобуті теоретичні знання та практичні навички» [36]. На перший погляд, цей елемент, який пропонують фахівці (зокрема, В.О. Боняк, 2005 [36], В.В. Спаська, 2006 [124]), виходить за межі реалізації права на освіту та пов'язаний із реалізацією інших прав людини (права на працю, на творчість, свободу слова тощо).

Щоб розібратись у необхідності виокремлення четвертого елементу у змісті права на освіту, згадаймо: законодавству та науці притаманне розуміння терміну «освіта» як процесу та як його результату. Проте коли мова йде про конституційне право на освіту, то мається на увазі право на освітній процес чи право на освіту як результат цього процесу? На нашу думку, аналіз змісту права на освіту яскраво ілюструє висновки загальної теорії права щодо наявності у змісті будь-якого суб'єктивного права таких дуже схожих

елементів, як «право на власні дії» та «право на використання відповідного соціального блага». Межею їх розрізнення постає саме розмежування освітнього процесу та освітнього результату. Тобто **«право на власні дії» передбачає реалізацію права на здобуття освіти** (право на освіту як процес), а **«право на використання відповідного соціального блага»** слід розуміти як використання власного набутого освітнього рівня (**право на освіту як результат**).

Водночас слід зауважити, що «освіта як результат» розуміється не лише в індивідуальному контексті, а й як результат розвитку суспільства. У цьому випадку «право на використання відповідного соціального блага» фактично співпадає з «правом на власні дії» щодо залучення до цього блага (та з обсягом права на доступ до культурної спадщини).

Безумовно, у житті людини провідна роль у змісті аналізованого права належить першому елементові – можливості власних активних дій правомочного суб'єкта. Проте у масштабі життя суспільства провідна роль щодо забезпечення прав на освіту належить діяльності зобов'язаних суб'єктів (органів державної та муніципальної влади, освітніх закладів тощо). **«Чужими діями», право на які мають уповноважені суб'єкти, можна визнати діяльність органів публічної влади** щодо створення рівних умов доступу до освіти, стандартизації змісту освіти, моніторингу якості освітньої діяльності, стипендіального забезпечення та медичного обслуговування здобувачів освіти тощо, які будуть нами розглянуті у т. 4-6.

Зміст права на освіту можна структурувати й іншим чином, диференціюючи право на дошкільну, загальну, професійно-технічну, вищу, післядипломну освіту (С.А. Загородній, 2007 [540]). Ми можемо запропонувати декомпозицію змісту права на освіту також наступним чином: 1) право кожної людини на **рівні умови вступу** до усіх освітніх закладів (у тому числі конкурсні умови вступу до ВНЗ), на **рівні умови здобуття** дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти та **рівні умови державної атестації** в усіх освітніх закладах; 2) право на самоосвіту; 3) **право громадян України на безкоштовну вищу освіту** (на конкурсній основі) в державних і комунальних ВНЗ. Відносно останньої компоненти слід відзначити, що громадянин України має право безоплатно здобувати вищу освіту, «якщо певний ОКР громадянин здобуває вперше» (ст. 4 чинного ЗУ «Про вищу освіту»). У проекті ЗУ «Про вищу освіту», підготовленому МОН наприкінці 2009 року, відповідна норма (абзац другий частини першої ст. 4 «Право громадян на вищу освіту») передбачала, що громадянин України мають право безоплатно здобувати вищу освіту, якщо певний освітньо-кваліфікаційний (освітньо-науковий) рівень громадянин **безоплатне** здобуває вперше. Схоже формулювання було закріплено у пункті 1.4 Умов прийому до ВНЗ України у 2011 році [427]. Проте у проекті, запропонованому МОН для обговорення у листопаді 2010 року, слово «безоплатне» було виключене, у зв'язку з чим, **навіть якщо попередню вищу освіту за відповідним рівнем громадянин здобув (чи здобуває на час вступу) за умовами контракту, він не**

може претендувати на безоплатне здобуття другої вищої освіти за цим ОКР.

Що стосується міжнародного стандарту права на освіту, то слід відзначити, що **Загальна декларація прав людини визначає цілі освіти** (зауважимо: загальні цілі освіти, тобто як змісту освіти, так і системи освіти та освітнього процесу) – спрямованість освіти на повний розвиток особистості, повагу до прав і свобод людини. **Міжнародний пакт** про економічні, соціальні і культурні права додатково формулює **цілі системи (сфери) освіти**: заохочення й інтенсифікація елементарної освіти для тих, хто не проходив або не закінчив повного курсу своєї початкової освіти, і, передусім, дітей з обмеженими можливостями здоров'я, розширення можливостей здобуття освіти для осіб, які з різних причин не могли отримати початкову освіту своєчасно.

Декларація визначає наступним чином зміст права на освіту: «Освіта має бути безкоштовною, щонайменше, в тому, що стосується початкової і загальної освіти. Початкова освіта має бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта має бути загальнодоступною та вища освіта має бути однаково доступною для усіх на основі здібностей кожного» [35]. Полемічним постає питання: чи дозволяє формулювання «однаково доступною для усіх» вважати, що умови безоплатності здобуття вищої освіти є рівними для громадян та іноземців? У такому випадку є протиріччя з положеннями Конституції та законів України. Частина третя ст. 53 Основного Закону передбачає, що «*Громадяни* мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі». Ст. 4 ЗУ «Про вищу освіту» уточнює, що «Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на здобуття вищої освіти, *крім права на здобуття вищої освіти за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, якщо інше не встановлено міжнародними договорами...*».

Сучасні дослідники (зокрема, Т.М. Матюшева) класифікують **елементи права на освіту**, притаманні міжнародному праву, **на обов'язкові (загальні) та факультативні (спеціальні)**. «До обов'язкових елементів права на освіту в сучасному міжнародному праві відноситься право на отримання певного рівня освіти в об'ємі, визначуваному Загальною декларацією прав людини, - «початкова освіта має бути обов'язковою»; до факультативних елементів права на освіту в сучасному міжнародному праві відносяться усі інші передбачені можливості здобуття освіти, наприклад – основне загальне, усі види професійної освіти. Їх реалізація здійснюється як за бажанням самих суб'єктів (чи їх законних представників), так і відповідно до соціально-економічних можливостей держави» [66].

V. Гарантії права на освіту та принципи освітнього права.

Поняття «**гарантії прав і свобод людини та громадянина**» сучасна юридична наука трактує у широкому значенні – будь-які «різноманітні засоби, що спрямовані на забезпечення реалізації

встановлених законодавством прав і свобод людини і громадянина» та у вузькому значенні – безпосередньо як «правові (юридичні) гарантії, тобто всі закріплені у правових актах засоби, що забезпечують здійснення (реалізацію), охорону та захист прав і свобод людини та громадянина» [291, 143].

Аналіз поняття «гарантії прав і свобод людини та громадянина» свідчить, що провідні фахівці розуміють під ними сукупність (або систему): умов, передумов, чинників, засобів, методів, вимог, інструментів, норм, принципів, ідей, інститутів, процедур, які сприяють реалізації суб'єктивних прав і свобод особи.

Враховуючи широке розповсюдження схожих термінів – «**гарантування**», «**забезпечення**», «**реалізація**», «**захист**», «**охорона**» прав людини, зауважимо, що ці поняття мають дещо інше змістовне навантаження у порівнянні з «**гарантіями прав людини**». Співвідношення трьох з них з загальнонауковими категоріями ми пропонуємо у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1. Порівняння споріднених понять

<i>аналізовані юридичні поняття</i>	<i>«гарантії прав і свобод»</i>	<i>«гарантування прав і свобод»</i>	<i>«забезпечення прав і свобод»</i>
загальнонаукові категорії	«причини», «умови», «передумови»	«режим», «стан», «процес»	«наслідки», «результат»

У свою чергу, аналіз співвідношення понять «забезпечення прав», «реалізація прав», «захист прав», «охорона прав» можна знайти в дослідженнях В.О. Боняк, яка оперує поняттям «**державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на освіту**», під яким розуміє «систему засобів і чинників, за допомогою яких здійснюється реалізація конституційного права на освіту та його охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами, а у разі порушення – його захист та відновлення» [36]. Тобто механізмом забезпечення прав людини можна визнати сукупність усіх гарантій.

Відповідно до напрацювань юридичної науки щодо забезпечення прав людини, дослідниця називає структурними елементами цього механізму: механізм реалізації, механізм охорони та механізм захисту конституційного права людини та громадянина на освіту. **Механізм охорони** є сукупністю тих чинників, які спрямовані на усунення порушень права на освіту (зокрема, «недостатня поінформованість населення щодо освітянського законодавства; прогалини та існуючі колізії в законодавстві; незбалансоване функціонування економіки; хабарництво й корупція в освітній сфері» [36]). **Механізм захисту** постає сукупністю чинників (пов'язаних, в першу чергу, з діяльністю державних органів), які спрямовані на «відновлення порушеного права на освіту та притягнення осіб, винних у його вчиненні, до юридичної відповідальності» [36] (рис. 1.3.)

Можна здійснити іншу декомпозицію структури механізму забезпечення права на освіту, враховуючи концепцію структурно-системного аналізу, запроповану провідним теоретиком права та

держави О.Ф. Скакун до політичної системи суспільства⁷. Визначені дослідницею п'ять підсистем притаманні будь-якому правовому феномену з ознаками системності. Тобто, механізм забезпечення прав людини включає такі елементи: **1) інституційну підсистему** – органи влади та їх посадові особи, навчальні заклади та їх працівники, громадські та наукові установи тощо; **2) нормативну підсистему** – сукупність юридичних норм, принципів, які регулюють забезпечення права на освіту; **3) функціональну підсистему** – юридичні факти та правовідносини, правозастосовні акти, офіційні інтерпретаційно-правові акти; **4) ідеологічну підсистему** – правову культуру як систему наукових доктрин, концепцій, ідей, правосвідомість, неофіційні інтерпретаційно-правові акти; **5) комунікативну підсистему** – комплекс відносин між іншими підсистемами. Вхідження гарантій права на освіту до якої-небудь з названих підсистем можна визнати критерієм їх класифікації.

Рис. 1.3. Складові механізму забезпечення права на освіту

Серед здійснених дослідниками класифікації гарантій забезпечення права громадян на освіту також відзначимо запропоновану Н.С. Ракшою:

1) економічні – право приватної власності, фінансування навчальних закладів за рахунок державного та місцевих бюджетів, коштів галузей господарства, державних підприємств і організацій, можливість залучення додаткових джерел фінансування;

2) політично-організаційні – єдина державна політика в галузі освіти, створення мережі навчальних закладів різного типу, забезпечення різних форм навчання, активна участь профспілок та громадських організацій у реалізації права на освіту;

3) юридичні гарантії – конституційне закріплення права на освіту, законотворча та нормотворча робота щодо його утвердження, діяльність судових і правоохоронних органів тощо [75].

⁷ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. – 664 с.

Одними з найважливіших юридичних гарантій права на освіту постають **принципи освітнього права** (майже тотожним ми вважаємо термін «принципи освіти», поділяючи думку, що принципи державної політики у галузі освіти є похідними від них). Дослідники освітнього права країн СНД відзначають, що жоден з освітніх принципів не є притаманним усім пострадянським країнам, найчастіше підкреслюється гуманістичний, демократичний та світський характер освіти (проте не в країнах Балтії та Грузії [17]).

Визначення принципів освіти та освітнього права, є першочерговим завданням у світлі актуальності освітньої реформи, оскільки, як слушно обґрунтовує екс-суддя Конституційного Суду України В.М. Кампо, «перед початком будь-якої кодифікаційної діяльності необхідно чітко визначити основоположні засади, на яких вона буде побудована. Особливо важливим є визначення тих принципів, за якими функціонуватиме кодифіковане освітнє законодавство» [105].

Принцип доступності освіти серед системи інших принципів освітнього права постає безумовною гарантією суб'єктивного права на освіту (іноді цей принцип формулюється як «всезагальність освіти» [110]). Частина друга ст. 53 Конституції України встановлює, що «Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах». Відповідно до Рішення Конституційного Суду України, «доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту ... означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права» [38]. За висновками органу конституційної юстиції, «доступність дошкільної і загальної середньої освіти є гарантією права кожного на здобуття такої освіти, якому кореспондує обов'язок держави забезпечити реалізацію цього права» [38], в першу чергу – шляхом фінансування відповідних закладів та недопущення скорочення їх мережі. Що стосується вищої освіти, то її доступність у «державних і комунальних навчальних закладах полягає у створенні державою відповідних умов для їх функціонування і розвитку, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, з урахуванням своїх здібностей та інтересів у вільному виборі типу вищого навчального закладу, напрямку підготовки і спеціальності, профілю навчання» [38]. Зауважимо, що **доступність освіти також може трактуватися як «відповідність силам, здібностям, можливостям кого-небудь»**, що тісно пов'язує цей принцип із вимогою конкурсності вищої освіти.

Ст. 6 ЗУ «Про освіту», встановлюючи принципи освіти, першим називає «доступність для кожного громадянина усіх форм і типів **освітніх послуг, що надаються державою**». Крім того, доступність освіти забезпечується (як зазначено у ст. 3 ЗУ «Про освіту»): розгалуженою мережею навчальних закладів, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти (мережа навчальних закладів повинна задо-

вольняти освітні потреби кожної людини відповідно до її інтересів, здібностей та потреб суспільства [14]); відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина; різними формами навчання – очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

Фахівці відокремлюють **економічну доступність**, пов'язану з фінансовими витратами на освіту, та **фізичну доступність**, під якою розуміється (зокрема, Конституційним Судом РФ) «безпечна фізична досяжність освіти або за допомогою відвідування навчального закладу, що знаходиться на розумному географічному віддаленні, або шляхом отримання доступу до сучасних технологій»⁸. Фізична доступність тісно пов'язана з іншим принципом, встановленим ч. 2 ст. 53 Конституції, відповідно до якого, **держава забезпечує розвиток** дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання.

Економічна ж доступність тісно пов'язана з іншим встановленим цією статтею принципом – безоплатності державних освітніх послуг. Конституційний Суд України визначає, що **«забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності»**. У результаті розгляду конституційного подання Конституційний Суд України розтлумачив, що **«безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу і в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена частиною третьою статті 53 Конституції України»** [38]. При цьому **«Безоплатність вищої освіти** означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах **на конкурсній основі** (частина четверта статті 53 Конституції України) в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення)» [38].

Ще у Рішенні Конституційного Суду України від 21.11.2002 № 18-рп/2002 [39] **безоплатність повної загальної середньої освіти пов'язується з її обов'язковістю**. У 2005 році орган конституційної юрисдикції додатково визначив: «держава повинна фінансувати у повному обсязі процес навчання учнів в межах Державного стандарту загальної середньої освіти» [38].

Безоплатність здобуття громадянами освіти забезпечується в першу чергу фінансуванням навчальних закладів державної та комунальної форм власності за рахунок державних і місцевих бюджетних асигнувань згідно з визначеними нормативами їх фінансового та матеріально-технічного забезпечення. Проте це **не виключає можливості фінансування галузі освіти за рахунок розвитку позабюджетних механізмів** залучення додаткових коштів.

⁸ Постановление Конституционного Суда РФ от 15.05.2006 № 5-П

Аналізуючи реальний стан української освіти, вітчизняна дослідниця Л.М. Гриневич (2010) констатує: «у зв'язку з фінансуванням державою у навчальних закладах практично лише захищених статей (заробітна плата та комунальні послуги), управлінці шкіл спонукають батьків вносити в обов'язковому порядку кошти на покращення матеріально-технічної бази» [322].

Принципи доступності та безоплатності освіти тісно пов'язані з обов'язковістю повної загальної середньої освіти, встановленою частиною першою ст. 53 Основного ЗУ. Фактично це зобов'язання Конституційний Суд України кореспондував державі, кажучи про її «обов'язок створити умови для безоплатного здобуття такої освіти в державних і комунальних навчальних закладах», для чого держава сформувала систему загальної середньої освіти (як зазначено у ст. 4 ЗУ «Про загальну середню освіту»). Один з провідних українських дослідників проблем освіти В.В. Ковтунець, констатує, що чинне законодавство (ст. 3, ст. 30, ч. 5 ст. 34 ЗУ «Про повну загальну середню освіту») витлумачує конституційну норму про **обов'язковість повної середньої освіти «лише як обов'язок держави надати особі можливість відвідувати школу та відповідно видати особі документ про середню освіту»** [111], та обов'язок навчального закладу щодо дотримання Державного стандарту загальної середньої освіти [110], робить слушний висновок: «... **такий підхід уже привів до зниження мотивації учнів і зниження якості середньої освіти»** [111], до «... запровадження в середній школі тотально-позитивної системи оцінювання, яка поширюється і на державну підсумкову атестацію. Незалежно від результатів навчання випускник загальноосвітнього закладу III ступеня отримує документ про повну загальну середню освіту» [110].

Враховуючи, що «освіта є багатостороннім процесом, в якому результат, мета досягаються за умови спільної діяльності тих, хто навчає, і тих кого навчають», В.В. Ковтунець слушно наполягає, що **«обов'язковість повної загальної середньої освіти слід розуміти і як обов'язок громадянина України та кожного, хто на законних підставах проживає на території держави»** [110].

Крім того, 06.07.2010 ЗУ № 2442-VI запроваджена **обов'язкова дошкільна освіта дітей старшого дошкільного віку**. Це рішення викликало заперечення з боку представників деяких політичних сил⁹, які зазначають, що воно суперечить Конституції України.

Раніше розглянуті принципи діють у сукупності із принципом **соціального захисту** здобувачів освіти. У частині другій ст. 53 зазначено, що держава забезпечує надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Безпосередньо цей принцип закріплено у частині другій ст. 3 ЗУ «Про освіту»: «Держава здійснює соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів та інших осіб неза-

⁹ Партии выступают против введения обязательного дошкольного образования. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://health.unian.net/rus/detail/208928>

лежно від форм їх навчання і типів навчальних закладів, де вони навчаються, сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах». Особливо це стосується осіб з особливими потребами, як передбачено ст. 13 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права [42] та здобувачів вищої освіти, оскільки останні значний обсяг вільного часу витрачають саме на навчання, не реалізуючи право на працю, право на підприємницьку діяльність тощо. Безоплатність навчання в державних і комунальних навчальних закладах зобов'язує державу вжити заходів щодо соціального забезпечення осіб, які здобувають освіту (безоплатне харчування, безоплатне медичне обслуговування, стипендіальне забезпечення тощо).

Заслужує на увагу пропозиція щодо запровадження **цільового освітнього сертифікату**: «У контексті поняття рівного доступу до здобуття освіти держава повинна гарантувати кожному громадянину можливість отримати на певних умовах цільовий освітній сертифікат для формування приватного замовлення у будь-якому акредитованому навчальному закладі. Водночас у законодавстві необхідно передбачити можливість погашення цільового освітнього сертифікату як кредиту лише в частині освітніх кваліфікацій як його отримувачем, так і працедавцем, у тому числі й за кошти державного чи місцевих бюджетів за певних умов, наприклад, роботи за скерування упродовж певного строку» [82].

Принципи доступності, безоплатності, конкурсності, соціальної захищеності функціонують у поєднанні **з принципом рівності права на освіту**. Т.М. Магюшева звертає увагу на те, що значна частина міжнародно-правових документів містить формулювання принципу рівноправ'я та заборони дискримінації при здійсненні права на освіту [66]. Зокрема, відповідно до ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [40], держави – учасники зобов'язалися заборонити та ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах, особливо відносно здійснення права на освіту та професійну підготовку.

Ст. 6 ЗУ «Про освіту» прямо встановлює принцип: «рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку». Як зазначається в Національній доктрині розвитку освіти, в Україні **рівний доступ до здобуття освіти забезпечується**: у загальній середній освіті – шляхом оптимізації структури освітньої мережі для забезпечення навчання в одну зміну, створення умов для профільного, екстернатного та дистанційного навчання, а у вищій освіті – шляхом запровадження ефективної системи інформування громадськості про можливості здобуття вищої освіти; створення умов для здобуття безоплатної вищої освіти на конкурсних засадах у державних і комунальних навчальних закладах; удосконалення правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб; розширення можливостей здобуття вищої освіти шляхом індивідуального кредитування; створення умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми-інвалідами; забезпечення високої якості вищої освіти та профе-

сійної мобільності випускників ВНЗ на ринку праці шляхом інтеграції ВНЗ різних рівнів акредитації, наукових установ та підприємств, запровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання; додержання засад демократичності, прозорості та гласності у формуванні контингенту студентів, у тому числі шляхом об'єктивного тестування; створення умов для забезпечення навчання відповідно до потреб особистості та ринку праці.

Ще одним принципом освіти, який входить до системи гарантій, слід визнати **вільність освіти**. Сучасні російські фахівці (зокрема, М.В. Ожиганова, А.В. Козуля) ставлять цей принцип під сумнів, оскільки Конституція РФ (як і вітчизняна) не містить принципу свободи освіти як такої [70]. З цим полемізує С.В. Куров, зазначаючи, що прямий дозвіл створення приватних шкіл не конституціоналізовано ні в Конституції США, ні в Конституції Німеччини [492].

Для закріплення вільності освіти вихідними положеннями Конституції України є стаття 23, якою гарантується право людини на вільний розвиток своєї особистості. Відповідно, у галузевому законодавстві про освіту закріплено право на вільний вибір форми навчання (здобуття освіти), виду ВНЗ, напряду підготовки та спеціальності. Полеміка щодо вільності *дошкільної* освіти точилася до Рішення Конституційного Суду України № 5рп 2005 року. За висновком суду, «аналіз положень статей Конституції України (статті 51, 52, 53) та прийнятих на їх реалізацію законів України про освіту свідчить, що хоча відповідно до ЗУ «Про освіту» прийом дітей у дошкільні навчальні заклади проводиться за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють (частина друга статті 34), тобто за вибором ними типу дошкільного навчального закладу чи форми навчання, це, проте, не обмежує права дітей на освіту і не ставить здобуття дошкільної освіти в залежність від бажання батьків. Як передбачено частиною першою статті 8 ЗУ «Про дошкільну освіту», сім'я зобов'язана сприяти здобуттю дитиною освіти у дошкільних та інших навчальних закладах або забезпечити дошкільну освіту в сім'ї відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти» [38].

Загальна середня освіта, незважаючи на її обов'язковість, також має вільний характер, оскільки передбачає право вибору особою навчального закладу, форми навчання, профільного спрямування старшої школи, навчальної траєкторії та інших освітніх альтернатив.

Гарантією забезпечення права на освіту постає **якість освіти**. Якщо не забезпечується якість освітніх послуг, то дотримання усіх інших принципів освіти не гарантують дійсної реалізації права на освіту. Якщо інші принципи освіти є певним чином формальними, то принцип якості освіти безпосередньо впливає на її зміст.

Тому саме **цей принцип є основою європейських домовленостей у рамках Болонського процесу**. У міжнародному стандарті ISO 9000-2000 якість розглядається як ступінь відповідності сукупності власних характеристик продукції, процесу або системи сформованим потребам та очікуванням, загальноприйнятим та обов'язковим. У зв'язку з цим вітчизняні дослідники

(О.І. Сушинський, 2010) відзначають, що визначення якості освіти можна розуміти в контексті захисту прав споживачів освітніх послуг [82] (цій проблемі ми присвятимо увагу у темі 7).

Якість освіти як результату, принаймні здобутої вищої та професійно-технічної освіти, певною мірою можна ототожнити з розповсюдженою у Європі характеристикою «придатність до працевлаштування». Як відзначає Ю.В. Сухарніков (2009), «Згідно з визначенням, яке представлено Координаційною групою з підвищення ступеня придатності студентів до працевлаштування (ESECT, Англія), **придатність до працевлаштування** – це сукупність навчальних досягнень (навичок, знань і особистісних якостей), яка підвищує ймовірність працевлаштування й успішної роботи випускника в сфері трудової діяльності, яку він обрав, в інтересах самого випускника, а також подальшого розвитку робочої сили, суспільства й економіки в цілому» [82].

Інструментами забезпечення високої якості освіти постають, в першу чергу, державні стандарти освіти. Стандарти освіти є не лише основою оцінки освітнього та ОКР здобувачів освіти. Під час застосування інших інструментів державної управління – ліцензування, інспектування, атестації та акредитації навчальних закладів встановлюється відповідність освітніх послуг саме державним стандартам і вимогам.

Узагальнення розглянутих принципів ми пропонуємо у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2. Принципи освіти.

<i>Принципи</i>	<i>Державні та комунальні навчальні заклади</i>			<i>Приватні навчальні заклади</i>		
	<i>Дошкільна</i>	<i>Загальна середня</i>	<i>Вища</i>	<i>Дошкільна</i>	<i>Загальна середня</i>	<i>Вища</i>
Доступність освіти	Так	Так	Так	Ні	Ні	Ні
Обов'язковість освіти	Частково	Так	Ні	Ні	-	Ні
Безоплатність освіти	Так	Так	Так	Ні	Ні	Ні
Конкурсність освіти	Ні	Ні	Так	Не обов'язково		Так
Рівність права на освіту	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Вільність освіти	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Соціальний захист	Так	Так	Так	Так	Так	Так

Іншими принципами освіти в Україні, які водночас можуть бути розглянуті як гарантії права на освіту, можна назвати **загальні правові принципи** гуманізму, демократизму, світськості, плюралізму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей, поваги до фундаментальних прав людини та громадянина, соціальної справедливості, законності, науковості, гласності та прозорості. **До**

спеціальних можна віднести принципи: органічного зв'язку освіти з національною історією, культурою, традиціями; невідчужуваного права на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; безперервність освіти; забезпечення громадського самоврядування у галузі освіти тощо, а також такі інструменти, як державну політику щодо працевлаштування молодих спеціалістів, інтеграцію до світового освітнього простору, інтеграцію освіти з наукою та виробництвом тощо.

Серед основних загальних принципів освіти, закріплених ст. 6 ЗУ «Про освіту», **відсутні такі принципи**, як принцип єдності навчання і виховання, принцип єдності культурного й освітнього простору, принцип автономності навчальних закладів. Між тим, за висновками дослідника принципів освіти держав СНД В.А. Мяснікова (2006 [70]) ці принципи входять до числа найбільш поширених в країнах пострадянського простору.

Зауважимо, що складовими системи гарантії права на освіту, поряд з юридичними, є економічні гарантії. Як слушно характеризує О.О. Кулініч, «відсутність відповідних коштів є однією з об'єктивних перешкод для повноцінного забезпечення права на освіту людини і громадянина. Певно, що обсяг конституційних прав, ступінь їх реалізації, в тому числі й права на освіту в значній мірі залежить від стану економіки країни, розвитку її ресурсів. Закріплення характеристики держави як, зокрема, соціальної покладає на неї вагомий обов'язки в тому числі в освітній галузі» [59].

Водночас слід погодитись з фахівцями, що державна політика у галузі освіти не зводиться до того, щоб гарантувати його безоплатне отримання на будь-якому рівні для кожного громадянина та лише витратити бюджетні кошти на соціальний захист, матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів. Держава повинна визнати освітню сферу суттєвою складовою ринкової економіки. На слушну думку К.М. Романенко, «трансформація освітньої сфери у все зростаючий сегмент ринкової економіки є гарантією випереджаючого розвитку сфери освітніх послуг» [78].

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ

1. Чи можна усі трактовки поняття «освіта» звести до значень «результат», «засоби», «процес»?
2. Яке розуміння освіти є відправним, первісним? Чому?
3. Яке явище в Україні потребує більш значних, докорінних змін – зміст освіти, освітня система чи освітній процес? Чому?
4. Синонімом терміну «освіта» у значенні «результат» є поняття «освіченість», а які синоніми, тотожні, або майже ідентичні поняття можна віднайти для розуміння освіти у значенні «система», «засоби», «сфера», «процес»?
5. У якому значенні термін «освіта» надано у законодавчому визначенні: «спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь і навичок»? Який різновид освіти дефініційовано таким чином?

6. Чи можна виключити зі змісту освіти цінності, переконання та інші результати *виховного* процесу? Чи можна це зробити у вищій школі? Чому?

7. Яким чином пов'язані такі функції освіти, як «трансляція культури» та «інтеграція культури»?

8. Освітню функцію професіоналізації варто визнати спрямованою на суспільство чи особистість?

9. Які чинники заважають в українському суспільстві найбільш повно реалізувати освіті свою функцію «соціальної селекції»?

10. Функції «сприяння прогресу культури» та «соціалізації особистості» слід визнати функціями системи освіти, освітнього процесу чи освіти як результату? Чому?

11. Так званий «фонд освіти» за роки незалежності України виріс чи зменшився? Чому Ви так вважаєте?

12. У яких актах знаходило нормативно-правове закріплення право на освіту?

13. Які позитивні риси були притаманні радянському періоду розвитку освіти? А які негативні риси?

14. Чому тривалий час у конституціях країн світу та міжнародно-правових актах формально обов'язок забезпечення права на освіту за державою не закріплювався?

15. Які критерії та різновиди класифікації прав людини, у т.ч. права на освіту, Вам відомі?

16. З чим пов'язані інтерпретації різними дослідниками права на освіту як культурного, або як економічного, або як соціального права людини?

17. На реалізацію яких інших прав людини впливає реалізація права на освіту? Яким чином?

18. Кому належить право на освіту?

19. Чи рівний обсяг права на освіту мають громадяни України та апатриди? У чому різниця?

20. У чому полягає індивідуальний характер права на освіту?

21. Яка складова змісту права на освіту реалізується найчастіше? Чому? Наведіть приклади.

22. Чим відрізняються такі складові змісту права на освіту як «право на власні дії» та «право-використання»?

23. Які загальні цілі освіти передбачає Загальна декларація прав людини?

24. Як співвідносяться поняття «гарантії прав людини», «гарантування прав людини», «забезпечення прав людини»?

25. Які складові елементи включає механізм забезпечення прав людини? Чим вони відрізняються один від одного?

26. З яким іншим принципом пов'язана фізична доступність освіти? А економічна доступність освіти? Який характер має цей зв'язок?

27. Чи є зв'язок між принципами доступності та конкурсності вищої освіти?

28. Чи розповсюджується на професійно-технічну освіту принцип конкурсності? А на загальну середню освіту?

29. Яким суб'єктам кореспондується обов'язок повної загальної середньої освіти? Які негативні наслідки це викликає?

30. Чи закріплено в Україні принцип рівності права на освіту?

31. Чи притаманна характеристика вільності дошкільній освіті?

32. Якими засобами (інструментами) забезпечується якість освіти?

33. Які принципи освіти розповсюджуються на усі ланки освіти у будь-яких навчальних закладах незалежно від форм власності?

34. Проаналізуйте кожен принцип освіти, закріплений у ст. 6 ЗУ «Про освіту»: які з них постають загальними, які – принципами змісту освіти, системи освіти, освітнього процесу?

35. Які обмеження встановлює галузеве законодавство для здобуття освіти, зокрема, професійно-технічної?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Освіта як результат (як мета) для окремої людини представляє собою (оберіть лише один найбільш повний та вірний варіант):

a. виданий спеціально уповноваженим державою органом документ про здобутий освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень;

b. державне (суспільне) визнання (оцінювання, атестація) здобутого людиною освітнього рівня;

c. жоден з варіантів відповідей не містить повний склад елементів культури, які входять до освітнього результату (мети);

d. система набутих знань, умінь, навичок;

e. сукупність здобутих знань, умінь, навичок, компетенцій, засвоєних способів діяльності, набутого досвіду різних типів діяльності, досвіду застосування знань, досвіду використання умінь та навичок;

f. сукупність здобутих знань, умінь, навичок, компетенцій, сформованих переконань, цінностей, розвинутих здібностей, засвоєних способів діяльності, набутого досвіду різних типів діяльності.

2. Оберіть серед варіантів відповідей той, що необхідно вставити у запропоноване українським законодавством визначення вищої освіти замість двох пропущених слів: «вища освіта – _____, який здобувається особою у ВНЗ в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання...»

a. відповідний документ;

b. комплекс знань;

c. комплекс компетенцій;

d. ОКР;

e. рівень освіти;

f. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

3. Оберіть поняття, яке відповідає запропонованому міжнародно-правовими актами ЮНЕСКО визначенню: «будь-яке покращення у поведінці, інформованості, знаннях, розумінні, поглядах, цінностях або навичках»:

a. атестат;

b. компетентність;

- c. компетенція;
- d. навчання;
- e. освіта;
- f. сертифікат;
- g. учіння.

4. Оберіть поняття, яке відповідає запропонованому міжнародно-правовими актами визначенню: «будь-яка цілеспрямована та систематична діяльність, що переслідує мету задоволення навчальних потреб»:

- a. викладання;
- b. менеджмент освіти;
- c. навчання;
- d. освіта;
- e. управління освітою;
- f. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

5. Оберіть єдиний вірний вислів:

- a. право на освіту належить до другого покоління прав людини, так званих «позитивних»;
- b. право на освіту належить до другого покоління прав людини, так званих «негативних»;
- c. право на освіту належить до першого покоління прав людини, так званих «позитивних»;
- d. право на освіту належить до першого покоління прав людини, так званих «негативних»;
- e. право на освіту належить до третього покоління прав людини, так званих «колективних»;
- f. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

6. Оберіть вірний вислів:

- a. Міжнародні Пакти про права людини 1966 року розмежовують п'ять груп прав людини: громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні;
- b. Міжнародні Пакти про права людини 1966 року розмежовують лише громадянські та політичні права людини від соціальних, економічних та культурних прав;
- c. Міжнародні Пакти про права людини 1966 року розмежовують лише громадянські права від політичних прав людини;
- d. Міжнародні Пакти про права людини 1966 року розмежовують соціальні, економічні та культурні права один від одного;
- e. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

7. Оберіть характеристики (позначені цифрами), які пояснюють принципи освіти (позначені буквами):

- Б. безоплатність освіти;
- В. вільність освіти;
- Д. доступність освіти;
- О. обов'язковість освіти;
- Р. рівність здобувачів освіти;
- С. соціальний захист;

Я. якість освіти;

1. – нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, яке може бути реалізовано у безпечних умовах, адаптованих для будь-якої людини максимально можливим у нинішній ситуації чином.

2. – можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати

3. – необхідність здобуття мінімального освітнього рівня, необхідного для успішної життєдіяльності

4. – матеріальне підтримання, компенсування витрат, прямо чи опосередковано пов'язаних зі здобуттям освіти

5. – полягає у забороні будь-якої дискримінації при реалізації права на освіту

6. – можливість вибору форми навчання (здобуття освіти), виду ВНЗ, напряму підготовки і спеціальності

7. відповідність змісту освіти встановленим стандартам, потребам особистості та ринку праці

8. Чи розповсюджується принцип безоплатності освіти на вищу освіту:

a. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді;

b. так, лише щодо навчання громадян України;

c. так, щодо навчання у ВНЗ усіх форм власності;

d. так, щодо навчання у державних та комунальних навчальних закладах.

9. На який вид (рівень) освіти розповсюджується принцип обов'язковості:

a. лише на базову загальну середню освіту;

b. лише на повну загальну середню освіту;

c. лише на початкову загальну середню освіту;

d. на повну загальну середню освіту та дошкільну освіту;

e. на повну загальну середню освіту та на дошкільну освіту дітей старшого дошкільного віку;

f. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

10. Чи може апатрид (особа без громадянства) здобути вищу освіту в ВНЗ України безкоштовно:

a. лише у ВНЗ державної та комунальної форми власності;

b. лише у ВНЗ державної та комунальної форми власності та якщо постійно проживає на території України;

c. ні;

d. так;

e. так, лише якщо це передбачено міжнародним договором;

f. так, якщо постійно проживає на території України;

g. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

Відповіді

1-f, 2-e, 3-d, 4-d, 5-a, 6-b, 7 (d-1, b-2, 0-3, c-4, f-5, b-6, a-7), 8-d, 9-e, 10-c

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ ТА МЕТОД ОСВІТНЬОГО ПРАВА

План

- I. Поняття та явища освітнього права та освітянського законодавства.
- II. Правовідносини в галузі освіти як предмет освітнього права.
- III. Проблема методу правового регулювання та режиму галузі освітнього права.
- IV. Освітнє право як навчальна дисципліна та напрямок наукових досліджень.

***Опорні міждисциплінарні поняття:** правові акти; нормативно-правові акти; галузь права; галузь законодавства; предмет правового регулювання; метод правового регулювання; режим галузі права; основний та додаткові кваліфікуючі ознаки галузі права; правовідносини; склад правових відносин.*

***Основні поняття теми:** освітнє право; галузь освітнього законодавства; правові відносини у галузі освіти; правові відносини у системі освіти; освітні правовідносини; педагогічні правовідносини; преципійні відносини у галузі освіти; коміторні відносини у галузі освіти; предмет освітнього права; цивільно-правові відносини з надання освітніх послуг; інститути освітнього права; метод освітнього права; специфіка освітнього права як напрямку наукових досліджень та навчальної дисципліни.*

I. Поняття та явища освітнього права та освітянського законодавства.

При розгляді теми 1 ми дійшли висновку, що освіта – важлива сфера життя суспільства в цілому та кожної людини зокрема, роль якої в історії постійно зростає. Природним чином збільшується обсяг законодавчих і підзаконних актів, спрямованих на впорядкування відповідних суспільних відносин. У цих умовах юристи беззаперечно визнають за сформованою в Україні нормативно-правовою базою освіти статус комплексної галузі освітнього (рідше – «освітянського») законодавства. Цей статус визнано офіційно – Класифікатор галузей законодавства України, затверджений наказом Міністерства Юстиції [89] під шифром 220 передбачає галузь, предметом регулювання якої є освіта.

***Галузь освітнього законодавства** можна визначити як сукупність нормативно-правових актів (їх окремих положень), які регулюють суспільні відносини у сфері освіти. При цьому фахівці акцентують, що «під галуззю законодавства розуміють не будь яку сукупність актів, а тільки таку, де всі акти перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності» [116]. Нажаль, **ступінь взаємозгодженості нормативно-правових актів у галузі освіти не можна визнати високим**. Проте можна погодитись з дослідниками, що будь-яка галузь законодавства в процесі свого розвитку досягає етапу, пов'язаного зі становленням такої ознаки галузі законодавства, як «кодіфікаційного акту або декількох актів, яким завершу-*

ється процес виокремлення галузі» [188, 19]. Стадії становлення освітнього законодавства України та його складові (джерела) будуть проаналізовані нами на семінарському занятті.

Крім розуміння як галузі законодавства, **термін «освітнє право» вживається в інших значеннях**, проаналізованих фахівцями (В.І. Шкатулла, 2001 [28], Д.А. Ягофаров, 2008 [85]), зокрема: як галузь (інститут) права, як сукупність правовідносин, як сегмент (різновид) правосвідомості, як сегмент правової реальності (правового простору), як суб'єктивне право на освіту, як навчальна дисципліна та напрямок наукових досліджень.

Проблема становлення галузі (або підгалузі) освітнього права є дискусійною. Незважаючи на те, що перші обґрунтування самостійності галузі освітнього права були висловлені фахівцями ще у 1985 році (Г.О. Дорохова¹⁰), в наш час більшість фахівців (зокрема, О.І. Пушкін, 2002 [379], В.О. Боняк, 2005 [36], К.М. Романенко, 2005 [78], К.Ю. Богомаз, 2010 [101]) вважають, що **галузь освітнього законодавства функціонує за відсутності відповідної галузі права**, що у свою чергу обумовлено неоднорідністю суспільних відносин у галузі освіти [78].

Хоча деякі фахівці (зокрема, Є.О. Суханов, 2001 [125]) категорично критикують погляди про поступове становлення галузі освітнього права, **проте число прихильників трактування освітнього права як самостійної галузі права постійно збільшується**. До них слід віднести російських фахівців Є. Железова, Д.А. Ягофарова, О.А. Киримову, В.І. Шкатуллу (який визначає цю галузь як «сукупність правил поведінки, встановлених державою або від імені держави для врегулювання освітніх відносин» [28]), українських експертів Громадської організації «Інститут виборчого права» та Товариства конституційного права України [188], Є.В. Краснякова [115]. За висновком останнього, визнання системи освітнянського законодавства окремою галуззю права «підіймає цю галузь на новий, вищий рівень та дає змогу більш успішно реалізувати принцип пріоритетності розвитку системи вітчизняної освіти, а також дає змогу своєчасно вносити необхідні корективи до законодавства про освіту, обґрунтовувати його подальший розвиток, належним чином проводити системну кодифікацію» [116].

Але для багатьох практиків **проблема статусу освітнього права виглядає суто теоретичною** проблемою. Інші певною мірою ототожнюють галузь права та галузь законодавства. Це можна побачити на прикладі таких дискурсів, як «З'являються комплексні акти і комплексні галузі *права, наприклад, освітнє, культурне, медичне, наукове, інформаційне* тощо. Зі становленням «молодих» галузей *законодавства* зменшується предмет «материнських» галузей...» [188], або «*сукупність правових норм визнається галуззю законодавства* у міру здійснення процесів систематизації й упорядкування...» [188].

¹⁰ Дорохова Г.А. Законодательство о народном образовании. Теоретические проблемы совершенствования. – М.: Наука, 1985. – С. 23-24

Ототожнення понять «галузь права» та «галузь законодавства» відбувається внаслідок їх ідентичних функцій – визнання, регулювання та охорони (в інтересах людини, суспільства, держави) суспільних відносин у сфері освіти (хоча серед поглядів фахівців можна знайти невідале ототожнення функцій права та освіти: «функцією освітнього права є формування у особистості необхідних знань, навичок та умінь» [128]).

Принципову розбіжність між галуззю законодавства та галуззю права можна спробувати сформулювати по різному. Найчастіше теорія права у визначеннях останньої, на відміну від дефініції галузі законодавства, підкреслює:

- 1) елементом правової галузі постає правова норма (правило поведінки), а не правовий акт;
- 2) системність галузі права, яка постає не *сукупністю* складових частин, а їх *системою*. При цьому системними ознаками галузей права (то водночас їх кваліфікаційними критеріями), називають **предмет та метод** правового регулювання.

Проте нам імпонує позиція тих правознавців, які, вслід за С.С. Алексєєвим, поряд з предметом галузі визнають кваліфікуючою ознакою правової галузі **не лише метод регулювання, а й режим галузі**, у якому сукупність притаманних галузі прийомів, засобів, способів, форм регулювання (тобто метод галузі) інтегрується з притаманними галузі специфічними правовими принципами, загальними правовими положеннями.

Розв'язання питання про статус освітнього права безпосередньо та негайно не вплине на сучасний стан освіти, проте воно є важливим у світлі проблеми нетотожності природного та позитивного права. Розуміння освітнього права лише як аналогу радянського терміну «законодавство у галузі освіти» може призвести до застою у розвитку освіти внаслідок ігнорування пошуку та обґрунтування принципів положень, які можуть стати стрижнем нової галузі права. **Саме принципи, відправні положення нормативного регулювання постають необхідною кваліфікуючою та системною ознакою галузі права.**

Таким чином, визнати сукупність правових норм окремою самостійною галуззю права можна у разі обґрунтування наявності в неї власного притаманного лише їй предмету (тобто сукупності суспільних відносин) та специфічного правового режиму. Відповідну позицію займають деякі фахівці у галузі освітнього права, зокрема Н.І. Пігасова [73].

Додатковими ознаками галузі освітнього права називають також: механізм правового регулювання (Д.А. Ягофаров, 2006 [130]), особливості та визначені правового статусу учасників освітніх відносин (Н.І. Пігасова, 2009 [73]), широкість нормативного матеріалу та обширність сфери його застосування (Є. Железов, 2000 [102]).

Ці роздуми кореспондують висловленій у науковій літературі думці, згідно з якою формування галузі освітнього права обумовлюється загальною тенденцією подальшої диференціації системи права на галузі [98]. На думку Д.А. Ягофарова, саме зростання «критичної маси» нормативного матеріалу

робить неможливим наступне ігнорування освітнього права як комплексної галузі права [85]. З цим погоджується О.А. Киримова, за висловом якої «Для формування галузі права потрібна наявність такого кількісного показника, як великий масив юридичних норм, що регулюють сферу конкретних суспільних відносин. При цьому норми мають бути об'єднані в правові інститути, що відбивають як сторони (загальна частина), так і види (особлива частина) суспільних відносин» [109].

Якщо виходити з тенденції **відособлення нових галузей права** зі вже існуючих, то спробуємо відповісти, що розуміється під формулюванням «*вже існуючих*». Воно свідчить про конвенціональне підтвердження науковим співтовариством наявності у деякої об'єктивно існуючої сукупності норм системних атрибутів, властивих усім галузям права. Основним таким атрибутом є **система суспільних відносин, що випливає системний вплив цієї системи норм**. Заперечувати наявність суспільних відносин у сфері освіти неможливо. Заперечувати наявність нормативно-правових актів та їх положень, що здійснюють регулюючий вплив на ці відносини, також неможливо (використовуючи філософські категорії, не можливо заперечувати явище, проте суперечки викликає сутність) Не заперечується також і широта суспільних відносин, і значний обсяг правових норм (інакше комплекс норм розцінюватиметься не як правова галузь, а як правовий інститут). Питання – в системному характері дії, що знов-таки привертає увагу до специфічного режиму галузі. Проте розпочнемо аналіз з предмету галузі.

II. Правовідносини в галузі освіти як предмет освітнього права.

З урахуванням підходів різних фахівців, спробуємо узагальнити **перелік типів суспільних відносин з приводу освіти**.

1) конституційно-правові відносини – щодо визначення та здійснення державної освітньої політики (або, за формулюванням В.І. Шкатулли (2001) – ті, що «визначають компетенцію вищих державних органів у галузі освіти» [28]);

2) адміністративні відносини, які виникають між суб'єктами управління та підпорядкування у галузі освіти;

3) відносини соціального забезпечення учасників освітніх правовідносин;

4) трудові відносини, у які вступають освітяни;

5) цивільно-правові відносини щодо надання освітніх послуг;

6) відносини з приводу авторських та суміжних прав;

7) відносини, врегульовані сімейним правом, у тому числі в частині надання освіти у сім'ї;

8) фінансові відносини, у які вступають навчальні заклади, їх структурні підрозділи, органи управління освітою, їх працівники;

9) господарські відносини, у які вступають навчальні заклади, їх структурні підрозділи, органи управління освітою тощо;

10) податкові відносини, у які вступають навчальні заклади, їх структурні підрозділи, органи управління освітою тощо;

11) бюджетні правовідносини, у які вступають навчальні заклади, їх структурні підрозділи, органи управління освітою тощо;

12) земельні відносини, у які вступають навчальні заклади, їх структурні підрозділи, органи управління освітою тощо;

13) безпосередньо освітні правовідносини (педагогічні відносини як їх складову частину або тотожний феномен).

Неоднорідність відносин з приводу освіти з одного боку дозволяє сказати, що освітнє право (як комплексний міжгалузевий правовий інститут) не має власного предмету, а з іншого боку можна оцінити, що **освітнє право «інтернує» власний предмет у різні галузі права**, «тим самим отримуючи ще один атрибут галузі права» (за висловом В.М. Сирих, 2002 [17]).

Що стосується норм, які регулюють відносини у галузі освіти, то показовими є висновки фахівців російського Федерального центру освітнього законодавства щодо норм Закону РФ «Про освіту» та Федерального Закону «Про вищу та післявузівську професійну освіту». За оцінками експертів, серед положень цих двох законів **46 % слід класифікувати як норми освітнього права**, 14 % – як норми цивільного права, 13 % – як норми адміністративного права, 11 % – як норми трудового права, 7 % – як норми конституційного права, 6 % – як норми міжнародного права, 3 % – як норми міжнародного права, 3 % – як норми інших галузей законодавства¹¹.

Серед усього обсягу відносин з приводу освіти **ми пропонуємо виокремити чотири сегменти (різновиду) правових відносин, які можуть претендувати на статус предмета освітнього права**, або принаймні безпосередньо межують з ним. Схема на рисунку 2.1. порівнює обсяги цих чотирьох сегментів, які співвідносяться по типу "матрьошки", входячи один до одного:

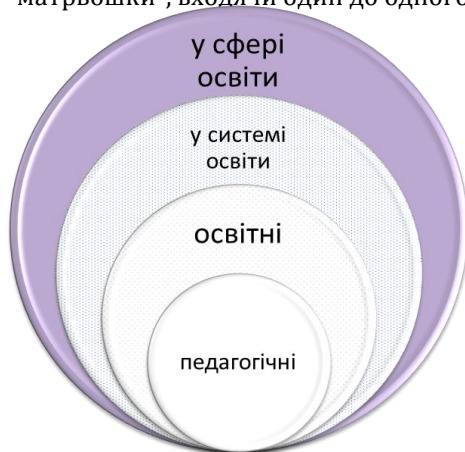

Рис. 2.1. Сегменти (різновиди) правовідносин з приводу освіти

Дослідники освітніх правовідносин, як правило, диференціюють їх типи за об'єктом (благом, з приводу якого відбуваються

¹¹ Диаграмма. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/i/s31.jpg>

правовідносини) або за юридичним змістом (характером діяльності суб'єктів, сукупністю їх прав та обов'язків). **Беззаперечним предметом освітнього законодавства, його ядром, стрижнем постають відносини з приводу реалізації змісту освіти.** Але при цьому можливі два варіанти – виокремлення цих відносин у широкому та вузькому значенні. Більшість дослідників наполягають на більш широкому розумінні освітніх правовідносин, але ми наведемо й інший варіант, використовуючи термін «педагогічні відносини».

Педагогічні правовідносини – врегульовані джерелами освітнього законодавства відносини між суб'єктами діяльності викладання (наукового керівництва, наукового консультування) та суб'єктами діяльності учіння (наукового дослідження), безпосередньо спрямовані на реалізацію, трансляцію, засвоєння, здобуття останніми змісту загальної чи професійної освіти, яка отримує державне визнання та підтверджується спеціальним документом. Зауважимо, що визначення діяльності викладання та діяльності учіння та їх суб'єктів наведені у темі 1, а детальний аналіз педагогічних відносин буде здійснено на семінарському занятті 6.2.

Слід **відокремлювати педагогічні правовідносини від педагогічної діяльності, яка не є об'єктом освітнього права** та юридичного впливу взагалі. До такої діяльності педагога слід віднести діяльність щодо прогнозування, проектування, конструювання педагогічного процесу. Д.А. Ягофаров відносить до такої діяльності «безпосередній педагогічний процес, пов'язаний з вибором і застосуванням педагогом власних специфічних форм, методів і методичних прийомів навчання, пов'язаний з використанням і різних психологічних прийомів, встановленням педагогічно-психологічних і моральних відносин з учнями». За його слушним висновком, «в даному випадку педагог лише орієнтується на найбільш загальні принципи, цілі, положення та норми» [130].

Склад та особливості педагогічних відносин, а також приклади освітньої діяльності, яка не є предметом правового регулювання, нами будуть проаналізовані під час розгляду теми 6. Зараз лише зауважимо, що юристи, які перед аналізом юридичних педагогічних відносин здійснюють аналіз *фактичних* педагогічних суспільних відносин **найчастіше трактують останні як передачу якихось нематеріальних об'єктів** – знань, умінь, досвіду, компетенцій тощо (яскравий приклад – В.В. Спаська, 2006 [124], яка прямо передбачає термін «передача освіти», О.А. Киримова веде мову про «уміння та вихованість, отримані учнями» [109]). Така інтерпретація виглядає некоректною з точки зору психолого-педагогічної науки, оскільки суттєві прорахунки радянської освіти як раз пов'язують з таким формальним розумінням освітнього процесу, при якому особі, що навчається, надавалась пасивна роль отримувача готового змісту освіти.

Водночас, ті ж самі фахівці, здійснюючи юридичний аналіз освітніх правовідносин слушно роблять **висновок про обов'язковість активної діяльності суб'єктів учіння.** Така особливість освітніх правовідносин: «положення, при якому здійснення можливості є необхідністю, породжує з точки зору теорії протиріч-

чя, оскільки фактично означає, що право перетворюється на обов'язок» [124]. В.В. Спаська (2006) відзначає, що ця ситуація розглядалася фахівцями як така, що принципово суперечить вченню про право й обов'язки.

Хоча педагогічні відносини слід визнати центром освітніх правовідносин, проте ми цілком погоджуємось з висновками Д.А. Ягофарова, що вони «самі по собі раптом не виникають і не реалізуються. Адже педагогічні відносини виникають, змінюються та припиняються в процесі педагогічної діяльності, яка: а) завжди має момент свого початку (педагог отримує офіційний, тобто юридично оформлений, доступ до освітньої діяльності); б) протікає в певних часових і просторових межах, встановлених вже не власне педагогічними відносинами, але нормами та нормативами інших галузей права; в) підлягає оцінці за певними критеріями (якості змісту та методики, трудомісткості, інтенсивності тощо)...» [130]. Тобто **педагогічні відносини у нашому розумінні постають обов'язковим центральним етапом визначених нижче освітніх відносин.**

Освітні правовідносини – врегульовані переважно джерелами освітнього законодавства багатосторонні (з обов'язковою участю навчального закладу) відносини щодо реалізації/засвоєння/здобуття змісту загальної чи професійної освіти, яка отримує державне визнання та підтверджується спеціальним документом. **Сторонами цих відносин є не лише суб'єкти викладання та суб'єкти учіння, а також навчальні заклади**, що обумовлено наступними аргументами: 1) договір з надання освітніх послуг укладається майбутнім суб'єктом учіння (його законним представником) саме з навчальним закладом; 2) саме навчальний заклад здійснює керуючий вплив на діяльність викладання, визначаючи, затверджуючи навчальні програми з навчальних дисциплін, індивідуальні плани студентів тощо; 3) саме навчальний заклад здійснює контроль за якістю діяльності викладання та здійснює атестацію педагогічних (науково-педагогічних) працівників; 4) саме навчальний заклад приймає рішення про відрахування студента у разі незадовільної якості діяльності учіння. Тому більшість фахівців погоджуються з тим, що у випадку, коли сторонами освітніх (за суттю) відносин постають лише суб'єкт викладання та суб'єкт учіння, без попередньої/паралельної/подальшої участі у цих відносинах навчального закладу, ми маємо справу з цивільно-правовими відносинами (зокрема – репетиторства, надання фізичними особами – підприємцями послуг у сфері дошкільної освіти тощо).

Крім того, **освітня діяльність не обмежується діяльністю викладання**. Відповідно до ст.17 ЗУ «Про вищу освіту» вона «включає навчальну, виховну, наукову, культурну, методичну діяльність». Також, за слушним висновком фахівців (В.В. Спаська, 2006), важливою функцією педагогічного та адміністративного складу навчального закладу постає «створення таких умов, які б сприяли здійсненню учнями їх функцій. Це передбачає не лише проведення занять..., але й підтримання дисципліни під час освіт-

нього процесу...» [124]. Нарешті, суб'єктами освітньої діяльності є не лише педагогічний (науково-педагогічний) склад.

Сформулюємо **основні риси освітніх правовідносин (які включають педагогічні відносини)**. Читач сам може порівняти їх з іншими преципійними та коміторними відносинами у галузі освіти.

1. Здобувач освіти, правомочна сторона покладає на себе обов'язок здійснювати діяльність учіння (об'єктивна складність діяльності учіння поступово підвищується відповідно до рівнів освіти, що здобувається).

1.1. Діяльність учіння має особистісний, невідчужуваний характер, тобто право та обов'язок учіння неможливо делегувати іншому суб'єктові, в учінні неможливий інститут представництва, довіреності. Як слушно зазначає Д.А. Ягофаров, законний представник може представляти суб'єкта лише у коміторних (додаткових, суміжних) відносинах [130], зокрема, за висновком науковця, освітня правоздатність недієздатного (частково дієздатного) учня, «який не досяг повноліття, реалізується діями інших осіб (батьків, законних представників). Скажімо, батьки або інші законні представники неповнолітніх дітей до отримання останніми основної загальної освіти мають право обирати форми навчання, освітню установу, в якій буде вчитися дитина, захищати його права й інтереси, брати участь в управлінні освітньою установою тощо» [130] Т.В. Твердова (2008) зазначає, що 15-літня особа «має право відмовитися від продовження навчання тільки за наявності згоди батьків (законних представників) і місцевого органу управління освітою. Поки така згода не буде отримана у встановленій формі, правовідносини повинні тривати, навіть, якщо мета їх виникнення яво не буде досягнута» [126].

Ці приклади ставлять під сумнів висновок інших фахівців, що освітнє право не містить інститут обмеження освітньої дієздатності. Скоріше слід сказати, що **освітня дієздатність не співпадає з дієздатністю, встановленою будь-якою іншою галуззю права**. Освітня недієздатність не передбачена навіть для осіб з цивільною недієздатністю. Зокрема, визнані судом недієздатними психічно хворі люди мають право засвоювати спеціальні освітні програми, «а також отримувати доступну для них систему загальних та професійних знань, навичок та умінь у системі корекційної освіти. Схожа ситуація має місце з особами, засудженими за скоєння злочину, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі» [130].

1.2. Діяльність учіння має вольовий, інтелектуальний характер, для досягнення освітнього результату вона не може бути формальною, повинна (за допомогою діяльності викладання, педагогічних методик, технологій, засобів) залучати волю та інтелект здобувачів освіти.

1.3. Діяльність учіння постає водночас правом та обов'язком здобувачів освіти. У зв'язку з цим В.М. Сирих констатує, що «цивільному та адміністративному праву не відомі правовідносини, один з учасників якого володіє і правомочністю, і дозво-

лом, а можливість досягнення об'єкта ставиться у пряму залежність від активності та добросовісності реалізації дозволу правомочною стороною» [17]. Особливо це стосується таких форм здобуття освіти, як екстернатура та сімейна освіта [124].

2. Освітні правовідносини слід віднести до типу інтерактивних. За слушним висновком В.В. Спаської, освітні правовідносини не можна віднести ані до типу пасивних правовідносин, у яких зобов'язана сторона повинна лише утриматись від активної поведінки на користь уповноваженої сторони, ані до типу активних правовідносин, у яких зобов'язана сторона повинна вчинити активні дії. Дослідниця зазначає: «Хоча надання якісної освіти є головним функціональним завданням зобов'язаної сторони, вона не є власником цього нематеріального блага та не може створити його самостійно, без участі уповноваженої сторони, без здійснення нею активних позитивних дій щодо навчання». Вчена слушно пропонує відносити освітні правовідносини до *інтерактивного типу*, який характеризується зобов'язанням активної поведінки обох сторін правовідносин. При цьому «обов'язковість активних дій учня обмежується необхідністю досягнення мінімального освітнього результату, потрібного для підтвердження засвоєння освітньої програми» [124].

3. На здобувача освіти навчальним закладом покладаються інші обов'язки, які не обов'язково мають невідчужуваний або інтелектуальний характер, зокрема: обов'язки оплати освітніх послуг, а також обов'язки дотримуватись внутрішньої дисципліни. Перелік таких обов'язків передбачається договором, статутом, правилами внутрішнього розпорядку конкретного навчального закладу. Відповідні приклади будуть проаналізовані в ході семінарського заняття з теми 2.2.

4. Навчальний заклад – зобов'язана сторона володіє повноваженнями щодо встановлення в односторонньому порядку обов'язкових для правомочної сторони рішень та притягнення її до юридичної (зокрема, дисциплінарної) відповідальності, що також є несумісним з принципами адміністративного чи цивільного права. У разі неналежного здійснення замовником освітніх послуг свого права/обов'язку учіння, навчальний заклад **має право в односторонньому порядку розірвати відносини.** В.В. Спаська у зв'язку з цим слушно констатує, що в освітніх правовідносинах право-вимога (дивись тему 1.) належить не лише правомочній стороні, але й зобов'язаній стороні. Це також пов'язано з тим, що зобов'язана сторона освітніх правовідносин може виконати власні обов'язки лише у разі добросовісної поведінки правомочної сторони. Остання не лише володіє комплексом прав щодо здобуття освіти, але й зобов'язана ними скористатись належним чином.

5. Освітні правовідносини є багатоетапними та різноманітними за складом. Для замовника освітніх послуг освітні відносини включають **стадію вступу** до навчального закладу (буде аналізуватись при розгляді теми 5 нашого курсу), центральну **стадію освітньої діяльності** (розглянута у темі 6), **стадію атестації** здобутого освітнього рівня (аналізується в темах 4, 5). **Факультативними стадіями** для замовника освітніх послуг можна назвати стадію під-

писання остаточного договору, стадію сплати за освітні послуги, стадію отримання додаткових освітніх послуг, стадію участі у роботі самоуправління навчального закладу, стадії переведення, поновлення, відрухування тощо.

Інші суб'єкти освітніх правовідносин вступають в інші стадії з іншим складом правовідносин. Зокрема, педагогічний працівник вступає у трудові правовідносини з навчальним закладом, навчальний заклад – у адміністративні правовідносини з приводу ліцензування освітньої діяльності тощо.

6. Освітні правовідносини є багатосторонніми. Навіть для особи, що здобуває освіту, контрагентами у правовідносинах виступають навчальний заклад (в особі керівника), різні педагогічні (науково-педагогічні) працівники, а також інший персонал навчального закладу, батьки (законні представники), інші фізичні або юридичні особи, які оплачують освітні послуги, органи самоуправління тощо. Як зазначає В.В. Спаська (2006), «через об'єктивну необхідність активної, усвідомленої та цілеспрямованої участі в освітньому процесі осіб, що здобувають освіту, батьки малолітніх учнів також є його учасниками і, отже, учасниками освітніх відносин» [124]. Інша російська дослідниця О.А. Киримова (2005) слушно зауважує: освітні відносини «виникають тільки за участю освітньої установи. Якщо вони оформляються безпосередньо, обминаючи освітню установу, то стають предметом іншої галузі права. Прикладом можуть служити послуги репетиторства, що підпадають під регулювання цивільно-правових норм» [109].

У зв'язку з цим необхідно звернутись до **розбіжностей між освітніми педагогічними правовідносинами та цивільно-правовими відносинами з надання освітніх (навчальних) послуг.** За висловом О.В. Южакової (2005), ученя як замовник цивільно-правових освітніх послуг знаходиться у пасивному стані, «виявляючи зацікавленість, головним чином, спрямовану на очікування якісного виконання сплаченої послуги» [128]. Цей висновок, на нашу думку, не зовсім відповідає дійсності, оскільки без забезпечення активності учнів неможлива ефективність таких послуг. А їх ефективність підтверджується хоч би популярністю послуг репетиторства та загальною впевненістю громадської думки, що саме ці послуги надають більш якісну підготовку, ніж офіційна (принаймні загальна середня) освіта. Отже, на нашу думку, у **цивільно-правових відносинах замовник освітніх послуг також покладає на себе обов'язок здійснювати діяльність учіння** (яка також має особистісний, невідчужуваний, вольовий та інтелектуальний характер).

Замовник цивільно-правових освітніх послуг **відповідно до договору погоджується на інші обов'язки**, які не обов'язково мають невідчужуваний та/або інтелектуальний характер, зокрема: обов'язки своєчасної оплати освітніх послуг, процедури узгодження графіку занять та його дотримання тощо.

Для цивільно-правових відносин з надання освітніх послуг **не притаманна четверта вищезазначена ознака освітніх правовідносин: виконавець освітніх послуг, зобов'язана сторона не має**

повноважень щодо встановлення в односторонньому порядку обов'язкових для замовника рішень.

Також ним не притаманна п'ята вищезазначена ознака: **цивільно-правові відносини з надання освітніх послуг не передбачають таких етапів**, як вступ до навчального закладу (конкурс на отримання послуг) та атестацію здобутого освітнього рівня, обов'язкові для освітніх правовідносин. За слушним висновком О.В. Южакової (2005), «завершення освітніх правовідносин повинне ознаменуватися засвоєнням освітніх програм, що виявляється шляхом проведення підсумкової атестації випускників. Надання ж послуги з навчання у рамках цивільних правовідносин не підпорядковане таким жорстким вимогам, від учнів не вимагається витримувати строгі іспити, адже вони – замовники, і мають **презумпцію правоти споживача послуг**» [128].

Нарешті, цивільно-правові відносини з надання освітніх послуг **є, як правило, двосторонніми**. Участь третьої сторони, яка оплачує послуги, або перевіряє якість послуг, може передбачатися угодою, але є факультативною, не обов'язковою.

Взагалі, російські фахівці широко дискутують з приводу публічно-правового чи приватноправового характеру освітніх правовідносин, певною мірою пов'язуючи цю проблему зі співставленням поняття «освітня послуга», передбаченого Законом РФ «Про освіту», та поняття «послуга з навчання», передбачена Цивільним Кодексом РФ. Більшість дослідників (зокрема, О.В. Южакова, 2005, Т.В. Твердова, 2008) приходять до висновків, що «освітня послуга повинна існувати у межах освітніх відносин, а услуга з навчання – у цивільно-правовій сфері» [128], **«правовідносини з надання освітніх послуг, постаючи за своєю сутністю цивільно-правовими, мають і властивості публічних правовідносин»** [126].

Як стверджують фахівці (Г.Д. Шкарлупіна, 2009), «дилема про пріоритети публічного та приватного в регулюванні освітньої діяльності доки не розв'язана» [562]. Але вона не є суто теоретичною проблемою. **Визнання освітніх правовідносин цивільно-правовими призводить до можливості оспорювати якість освіти та стягувати завдані збитки**. Такої можливості, за висновками В.М. Сирин (2002 [17]), позбавлені учасники освітніх відносин. А на відносини з навчальних послуг, за висновком фахівців (А. Белозеров, В. Пастухов, 2003 [100], О.В. Южакова, 2005 [128]) розповсюджуються не лише цивільно-правові механізми стягування збитків, але й **положення законодавства про захист прав споживачів**.

Крім того, визнання освітніх правовідносин цивільно-правовими обумовлює їх оскарження до судів загальної юрисдикції, а визнання їх публічно-правового характеру дозволяє оскарження до адміністративних судів. На цей час судова практика України свідчить, що спори про видачу дипломів навіть особам, які навчались за рахунок контракту, тобто вступали нібито у цивільно-правові відносини, вирішуються адміністративними судами в порядку адміністративного судочинства. У зв'язку з цим, окружний адміністра-

тивний суд м. Києва у Постанові від 21.04.2008 № 3/299 слушно **визнав публічно-правовими «правовідносини, які виникають між студентом та ВНЗ з приводу державної атестації та присвоєння ОКР, а також видачі відповідного диплому державного зразка»¹².**

Крім стадії державного визнання освітнього рівня публічний характер мають інші етапи освітніх правовідносин. Зокрема, фахівцями підкреслюється **публічний характер договорів-оферти, які пропонують навчальні заклади** (В.І. Шкатулла, 2000 [28]), субординаційний характер відносин між навчальним закладом та здобувачем освіти (О.В. Южакова, 2005 [128]); той факт, що «навчальні заклади надають освітні послуги різним категоріям споживачів, чим, власно, реалізують публічний інтерес в освітній сфері» (А.О. Кирилових, 2008 [201]).

Незавершеність полеміки обумовлена, зокрема, тим, що положення ст. 426 Цивільного Кодексу РФ деякі фахівці інтерпретують як дозвіл укладення публічного договору лише комерційною організацією (В.І. Шкатулла, 2000 [28]). **Цивільний Кодекс України підстав для таких інтерпретацій не дає.** Публічним договором визнається угода про надання послуг, за якою виконавець (навчальний заклад, який публікує правила прийому, постає оферентом), відповідно до характеру своєї діяльності, зобов'язаний надати послуги кожному, хто до нього звернеться (хоча акцептант повинен відповідати висунутим вимогам).

Преципійні та коміторні відносини.

Але предмет освітнього права не обмежується освітніми відносинами та педагогічними як їх складовою. Один із провідних фахівців Д.А. Ягофаров (2006) робить висновок про можливість та необхідність диференціації предмету правового регулювання з точки зору виокремлення основного та вторинного, другорядного, допоміжного предмета [130]. Науковець попереджає, що вторинність допоміжного предмету не виключає його важливості, оскільки без належного врегулювання (попереднього або паралельного) таких другорядних відносин буде неможливим належне врегулювання первинного предмету. Д.А. Ягофаров пропонує **називати основний предмет правового регулювання преципійними відносинами** (російською мовою «преципионные», від лат. *praecipue* – переважно, особливо), **а додатковий предмет регулювання – називати коміторними відносинами** (від лат. *comitor* – супроводжувати). Такий підхід видається нам перспективним, оскільки він спрямований на розв'язання головної проблеми теорії освітнього права – неоднорідності предмету юридичного впливу.

Водночас, слід констатувати оціночний, відносний характер використаного фахівцем критерію диференціації основних та допоміжних освітніх правовідносин. На його думку, **преципійним предметом** правового регулювання в галузі освіти постають «відносини, так чи інакше пов'язані з головною метою освіти як соціального інституту, – забезпеченням за допомогою навчання і вихо-

¹² Окружний адміністративний суд м. Києва : Постанова від 21.04.2008 № 3/299

вання позитивної соціалізації». Виділене нами курсивом словосполучення «так чи інакше» підкреслює умовність, оціночний характер диференціації типів освітніх правовідносин. Більш чіткі критерії дослідник включає безпосередньо до дефініції преципійних відносин, визначаючи суб'єкти таких відносин (учні, їх законні представники, педагоги, навчальні заклади) та їх об'єкти (організація, управління, здійснення *освітньої діяльності певного рівня* та спрямування). Виділене нами курсивом словосполучення виключає з числа преципійних освітніх відносин ті, що забезпечують соціалізацію особистості, проте не спрямовані на здобуття освіти певного, встановленого та визнаного державою, рівня (наприклад, навчання щодо надання водійських прав).

Щоб відрізнити коміторні освітні правовідносини від тих, які не мають відношення до освіти, Д.А. Ягофаров знову посилається на об'єктний критерій, а саме зв'язок відносин з метою освіти. **Коміторним предметом** освітнього права фахівець називає «усі інші правовідносини у сфері освіти, які складаються на базі адміністративного, цивільного, трудового, фінансового та інших галузей права, що *опосередковано забезпечують* процес та результат освітньої діяльності, у цілому функціонування усєї системи освіти» [130]. Прикладом коміторних відносин вчений називає фінансові, трудові відносини та відносини, пов'язані із отриманням послуг доувзівської підготовки, послуг репетитора.

Стисло наведемо запропоновану дослідником **типологію підтипів преципійних відносин** (у нашій термінології – відносин у сфері освіти) з нашими коментарями у скобках:

1) **педагогічні відносини** – з приводу навчання та виховання, що складаються між:

1.1) учнем та навчальним закладом в особі педагога;

1.2) учнем та підприємцем, що надає освітні послуги (більшість фахівців виводить такі відносини за межі освітнього права, кваліфікуючи як цивільно-правові відносини з приводу освіти);

1.3) навчальним закладом та педагогічним працівником з приводу навчання та виховання (у використанні нами термінології вони відносяться не до педагогічних, а до освітніх);

2) **управлінські (адміністративні) відносини**, що складаються між навчальними закладами, органами та суб'єктами управління освітою. При цьому 2.1 «особливим різновидом цих управлінських відносин є відносини навчально- й організаційно-методичного характеру» (певною мірою це відповідає вищезазначеному пункту 1.3);

3) **трудові відносини** між: навчальним закладом та педагогічними працівниками, між органом управління освітою та його працівниками (багато фахівців не відносять останні до предмету освітнього права);

4) **цивільно-правові відносини**, передусім, майнові відносини, що складаються між: 4.1) працівниками навчальних закладів (багато фахівців не відносять останні до предмету освітнього права); 4.2) працівниками та самим навчальним закладом; 4.3) навчальними закладами й іншими організаціями (органами

управління освіти, громадськими об'єднаннями); 4.4) навчальними закладами та громадянами;

5) **фінансові відносини** між: 5.1) навчальним закладом і за-сновником, 5.2) навчальним закладом і розпорядником бюджетних коштів; 5.3) навчальним закладом і працівником;

6) **соціальні відносини**, що складаються з приводу встановлення і реалізації соціальних пільг, пенсій, стипендій учасникам освітніх відносин»;

7) **земельні відносини** між навчальним закладом як земле-користувачем і власником земельної ділянки;

8) **сімейні відносини**, що складаються в сім'ї в зв'язку та з приводу освіти членів сім'ї тощо» [130].

Зауважимо, що відносини, зазначені у пунктах 3-7 у більшості ситуацій безпосередньо не пов'язані з організаці-єю/управлінням/здійсненням освітньої діяльності, проте досить часто пов'язані з функціонуванням освітньої системи. Саме цю ознаку Д.А. Ягофаров включив до дефініції преципійних відносин у галузі освіти в якості критерію об'єкту правовідносин.

Обсяг усіх преципійних та коміторних освітніх правовідносин співпадає з обсягом визначених іншими дослідниками **правовідно-син у сфері (галузі) освіти** – це врегульовані джерелами різних га-лузей законодавства відносини, що сприяють задоволенню освітніх потреб індивідів та освітніх прав особистості.

Їх слід відрізнити від **правовідносин у системі освіти** - це врегульовані джерелами різних галузей законодавства правовідно-сини, що сприяють здобуттю освіти певного рівня (визнаного дер-жавою) або функціонуванню системи освіти.

Чіткою **кваліфікаційною ознакою, що відрізняє відносини у системі освіти від відносин у галузі освіти** постає їх **суб'єктний склад**, оскільки суб'єкти системи освіти визначені законодавчо: це навчальні заклади, науково-методичні установи, науково-виробничі підприємства, органи управління освітою, суб'єкти само-врядування у галузі освіти. А у відносинах у сфері освіти можуть брати участь й інші суб'єкти, зокрема: Верховна Рада України, Пре-зидент, Уряд, народні депутати України при визначенні освітньої політики, а також репетитори, підприємці при наданні освітніх послуг. Таблиця 2.1. порівнює особливості чотирьох сегментів право-відносин з приводу освіти.

Спробуємо визначити **склад освітніх правовідносин**.

Суб'єктами педагогічних правовідносин постають, з одного боку – особи, які реалізують право на освіту, здобувають освіту та є вихованцями, учнями, студентами, курсантами, екстернами, інтер-нами, клінічними ординаторами, аспірантами, ад'юнктами, здобу-вачами, докторантами тощо (для позначення відповідного статусу ми використовуватиме як узагальнюючий термін **«здобувачі осві-ти»**), з іншого боку – педагогічні, науково-педагогічні, наукові пра-цівники (для позначення відповідного статусу ми використовова-тиме як узагальнюючий термін **«педагоги»**). Статус педагогів (буде розглянутий нами в темі 3) передбачає спеціальний порядок його

набуття, зокрема вимоги до освітнього рівня, психічного здоров'я, особистісних якостей та репутації. Порядок набуття статусів здобувачів освіти проаналізовано в темі 5, комплекс відповідних прав, обов'язків та їх гарантій буде розглянутий нами на семінарі з теми 3.2.

Основними учасниками освітніх правовідносин, крім вищезазначених суб'єктів педагогічних відносин, слід визнати: батьків учнів (інших законних представників); навчальні заклади; засновників навчальних закладів; органи управління освітою; органи управління навчальним закладом; працівників навчальних закладів (крім педагогічних працівників ще й адміністративних працівників, фахівців-методистів, навчальний та технічний допоміжний персонал) тощо.

Суб'єктів преципійних правовідносин в галузі освіти, за позицією Д.А. Ягофарова (2006 [130]) можна диференціювати на **індивідуальні**: учень, педагог, керівник навчального закладу чи його структурного підрозділу тощо; та **інституційні**: навчальні заклади, їх підрозділи; органи самоуправління та управління освітою; трудовий (педагогічний і адміністративний) колектив навчального закладу; громадські організації, що діють в освітній сфері; держава як суб'єкт визначення та здійснення освітньої політики. Правовий статус навчального закладу буде нами проаналізований при розгляді теми 3.

Об'єктом педагогічних правовідносин можна визнати зміст освіти, тобто систему знань / умінь / компетенцій / переконань / поглядів / цінностей / навичок / досвіду / здібностей (усе це можна спробувати схарактеризувати як **елементи культури**), які засвоюються/формується/розвиваються/інтеріоризуються учнями (усе це можна визначити як **здобуваються**). Запропоноване В.І. Шкатуллою визначення, що об'єкт освітніх педагогічних правовідносин є «внутрішніми інтелектуальними, психічними властивостями індивіда, які постають результатом діяльності із засвоєння наявної культури суспільства» [28] нас не задовольняє, оскільки ігнорує, по-перше, фізичні властивості індивіда, а по-друге, процес розвитку індивідуальних, суб'єктивних, внутрішніх здібностей, який не зводиться до засвоєння зовнішніх об'єктивних елементів культури.

Об'єктом освітніх правовідносин (крім зазначених педагогічних) можуть бути: участь у конкурсі щодо вступу до навчального закладу; прийом/переведення/поновлення/ відрахування з/до навчального закладу; державне визнання (атестація/оцінювання) здобутого освітнього рівня; отримання документа про здобутий освітній рівень тощо. Заслугує на увагу позиція Д.А. Ягофарова (2006), який об'єктом освітніх правовідносин визнає також «умови, що забезпечують якість та ефективність освітнього процесу» [130].

Таблиця 2.1. Особливості видів (сегментів) правовідносин з приводу освіти

Назва сегменту (виду) правовідносин	Складові правовідносини			Інші особливості
	Суб'єкти	Об'єкти	Особливості юридичного змісту	
У сфері освіти	широке, фактично необмежене коло суб'єктів	задоволення освітніх потреб індивідів та освітніх прав особистості	неоднорідні, залежать від галузі законодавства	Нормативна база: джерела різних галузей законодавства
У системі освіти	обов'язкова участь: навчального закладу, або науково-методичної установи, або науково-виробничого підприємства, або органу управління освітою, або суб'єкта самоврядування у галузі освіти	здобуття освіти певного рівня, або функціонування системи освіти	так само	так само
Освітні	як правило, більш, ніж дві сторони, з обов'язковою участю навчального закладу	здобуття освіти певного рівня	успішність виконання обов'язків зобов'язаною стороною залежить від сумлінності використання своїх прав правомочною стороною	переважно джерела освітнього законодавства
Педагогічні	суб'єкти діяльності викладання та суб'єкти діяльності учіння	безпосередня трансляція, здобуття змісту освіти певного рівня	так само	джерела освітнього законодавства

Фактичним змістом педагогічних освітніх правовідносин постає діяльність виховання, викладання, наукового керівництва, наукового консультування (використовуватиме як узагальнюючий термін **викладання**), яку здійснюють педагоги, та діяльність **учіння** (будемо використовувати цей термін як узагальнюючий), яку здійснюють здобувачі освіти. **Фактичним змістом інших освітніх відносин** можуть бути діяльність з подання заяв та документів для вступу (участі у конкурсі для вступу) до навчального закладу, з реєстрації вступників, з прийняття та складання вступних випробувань або державних екзаменів тощо. Дискусійним постає питання про інтерпретацію таких фактичних відносин: щодо прийому на навчання, зовнішнього незалежного тестування, видачі сертифікату, атестату, диплому, відрахування з навчального закладу, вжиття заходів до порушників навчальної дисципліни, складання розкладів навчальних занять тощо.

Юридичним змістом відносин у галузі освіти постають конкретні права та обов'язки учасників цих правовідносин. На семінарських заняттях ми проаналізуємо (з визначенням юридичних фактів) склад конкретних правовідносин: між студентом та викладачем, між студентом та деканатом, між студентом та екзаменаційною комісією, між курсантом та керівним начальницьким складом, між аспірантом та науковим керівником, між спортсменом та тренером, між абітурієнтом та приймальною комісією, між абітурієнтом та предметною екзаменаційною комісією, між випускником та атестаційною (екзаменаційною) комісією, між репетитором та учнем, між майстром та особою, що навчається на виробництві, тощо.

Пропонуємо читачам в якості самопідготовки визначити склад цих правовідносин та юридичні факти, що їх викликають, змінюють, припиняють. Для допомоги зауважимо, що за висновками фахівців (О.А. Киримова, 2005), в освітніх правовідносинах **«більшість юридичних фактів виступають у формі документів**, що засвідчують особові якості : свідоцтво про народження дитини – вік, висновок психолого-педагогічної комісії – адаптаційні здібності дитини до соціального життя, медико-педагогічної комісії – здоров'я дитини, атестат про закінчення середньої школи – рівень освіти.

Інститути освітнього права.

Правовим інститутом визнається складова частина галузі права, відносно відокремлена сукупність (група, комплекс) правових норм, які регулюють однорідні суспільні правовідносини. У свою чергу, **інститут галузі законодавства** можна визначити як сукупність нормативно-правових актів (їх окремих розділів, статей), які регулюють однорідні суспільні відносини. Нарешті до сукупності таких однорідних суспільних відносин, які постають об'єктом регулювання (визнання, охорони), також іноді застосовують термін «інститут» (як група правовідносин). Первісним елементом постають саме останні: хронологічно та логічно з'являються, обґрунтовуються нові групи (види) суспільних відносин, які на тій чи іншій стадії свого розвитку потребують нормативного регулю-

вання. Такими чином простежується стійка кореляція між аналітичними процедурами класифікації інститутів освітнього права, каталогізації інститутів освітнього законодавства та декомпозиції предмету освітнього унормування.

Як ми зазначали, у **Класифікаторі галузей законодавства України**, затвердженому наказом Міністерства Юстиції [89], під шифром 220.000.000 зазначена «Освіта» як предмет правового регулювання. У класифікаторі також **виокремлено 14 генеральних інститутів освітнього законодавства** та у двох з них – субінститути:

1. Загальні питання освіти (шифр 220.010.000)
2. Органи управління освітою (шифр 220.020.000)
3. Система освіти (шифр 220.030.000)
 - 3.1. Дошкільне виховання. Дошкільні навчальні заклади (шифр 220.030.010)
 - 3.2. Загальна середня освіта. Середні загальноосвітні заклади (школи, гімназії, ліцеї) (шифр 220.030.020)
 - 3.3. Навчальні заклади для осіб, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації (шифр 220.030.030)
 - 3.4. Професійно-технічна освіта. Професійно-технічні навчальні заклади (шифр 220.030.040)
 - 3.5. Вища освіта. Вищі навчальні заклади (шифр 220.030.050)
 - 3.6. Аспірантура, докторантура (шифр 220.030.060)
 - 3.7. Позашкільна освіта. Позашкільні навчальні заклади (шифр 220.030.070)
4. Платні послуги освіти (шифр 220.040.000)
5. Підвищення кваліфікації і перепідготовка кадрів (шифр 220.050.000)
6. Самоосвіта. Екстернат (шифр 220.060.000)
7. Немоделовані заклади освіти (шифр 220.070.000)
8. Учасники навчально-виховного процесу, їхні права та обов'язки (шифр 220.080.000)
9. Матеріально-побутове забезпечення учнів і студентів (шифр 220.090.000)
 - 9.1. Стипендії. Пільги (шифр 220.090.010)
 - 9.2. Підручники та навчальні посібники (шифр 220.090.020)
 - 9.3. Канікули. Літній відпочинок (шифр 220.090.030)
 - 9.4. Практика. Стажування (шифр 220.090.040)
 - 9.5. Працевлаштування випускників (шифр 220.090.050)
10. Фінансово-господарська діяльність, матеріально-технічна база навчальних закладів (шифр 220.100.000)
11. Навчання іноземних громадян в освітніх закладах України. Навчання громадян України за кордоном (шифр 220.110.000)
12. Присвоєння імен навчальним закладам (шифр 220.120.000)
13. Загальні засади молодіжної політики (шифр 220.130.000)
14. Відповідальність за порушення законодавства про освіту (шифр 220.140.000)

Фахівці виокремлюють й інші інститути освітнього права. Називаючи запропоновані Д.А. Ягофаровим, 2006 [130], ми спробує-

мо відразу визначити місце серед інститутів галузі законодавства.

– «інститут освітньої політики» можна визначити елементом інституту «1. Загальні питання освіти»;

– «інститут правового статусу суб'єктів освітніх правовідносин» лише певною мірою перетинається з обсягом інститутів, зокрема «8. Учасники навчально-виховного процесу, їхні права та обов'язки» та інших;

– «інститут компетенції суб'єктів освітньої правотворчості» можна визначити елементом інституту «2. Органи управління освітою». Із останнім перетинається обсяг «інституту управлінських відносин між суб'єктами освітньої діяльності»,

– «інститут соціального захисту здобувачів освіти» майже повністю відповідає обсягу інституту «9. Матеріально-побутове забезпечення учнів і студентів», а також інституту «3.3 Навчальні заклади для осіб, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації»;

– «інститут соціального захисту освітян» розчиняється в декількох інститутах освітнього законодавства та виноситься за його межі.

ІІІ. Проблема методу правового регулювання та режиму галузі освітнього права.

Присвятивши значну увагу предмету регулювання та переходячи до методу правового регулювання, ми вимушені погодитись з фахівцями, що «жодна з галузей законодавства не має свого власного тільки їй властивого і неповторного методу правового регулювання» [188, 20-21]. У цьому й полягає основна проблема цього питання.

Нагадаємо, *методом правового регулювання* визначається сукупність способів, засобів, форм впливу права на суспільні відносини. При цьому право знає **чотири способу (прийому) впливу** правової норми на суспільні відносини: заборони певних дій, зобов'язання (іноді формулюється як «позитивний припис») певних дій, дозволу певних дій та уповноваження на здійснення певних дій (останній спосіб виокремлюється не усіма дослідниками, проте його не слід ототожнювати з дозволом, оскільки уповноваження адресовано лише суб'єктам влади та поєднують в собі не лише право, а й обов'язок вчинити певні дії). З цих чотирьох способів явно диспозитивний характер має лише спосіб дозволу, а три інші мають імперативний характер.

Усі ці прийоми (один диспозитивний та три імперативні) притаманні будь-якій галузі права та галузі законодавства (у т.ч. освітнього), тому у чистому вигляді метод жодної галузі не можна назвати імперативним чи диспозитивним. Проте з урахуванням розповсюдженості, питомої ваги імперативних або диспозитивних норм можна визнати метод відповідної галузі диспозитивним (така оцінка висловлюється щодо цивільного права) чи імперативним (зокрема, метод галузей конституційного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального права).

Важливу роль у характеристиці правового регулювання відіграє встановлений **правовий режим**, який у загальному вигляді визначає статус різних суб'єктів, обсяг дозволених та заборонених для них дій. Право знає два типи правових режимів: загально-дозвільний та спеціально-дозвільний. Сутність обох режимів виражаються у формулах: **загально-дозвільний** – «Я можу все, що не заборонено», а **спеціально-дозвільний** – «Я можу все, що дозволено». Обидві режими встановлені Конституцією України у ст. 19: загально-дозвільний – для фізичних та юридичних осіб, а спеціально-дозвільний – для органів публічної влади та їх посадових осіб. Фактично, загально-дозвільний режим передбачає обсяг дозволів, а спеціально-дозвільний режим передбачає обсяг повноважень.

Відповідно, **суб'єкти правовідносин у галузі освіти, які мають владні повноваження, повинні «діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»¹³**, а інші суб'єкти правовідносин у галузі освіти можуть вчиняти будь-які дії, прямо не заборонені законодавством України.

Мажорантами (основними учасниками) освітніх правовідносин слід визнати здобувачів освіти, педагогів та навчальні заклади. Статус останніх має специфічні ознаки, що відрізняють його від статусу державних (комунальних, муніципальних) підприємств, установ, органів, громадських організацій, приватних юридичних осіб. Статус навчального закладу зазнає вплив адміністративного права, оскільки передбачає складний ліцензійний та акредитаційний порядок набуття статусу навчального закладу, наявність владних повноважень щодо інших учасників освітніх правовідносин. Також він зазнає впливу цивільного та господарського права, оскільки передбачає можливість участі у цивільному та господарському обороті.

Статус освітян, зокрема, педагогічних працівників, лише певною мірою схожий зі статусом державного службовця та посадової особи. **Порядок набуття статусу відрізняється від передбаченого трудовим правом порядку набуття статусу найманого працівника.** Він передбачає наявність освітнього цензу, репутаційного цензу, обов'язкові періодичні процедури професійної атестації, підвищення кваліфікації, додаткові підстави дисциплінарної відповідальності тощо. Статус освітянина **відрізняється також і від статусу особи, що надає цивільно-правові освітні послуги**, оскільки сам освітянин не пов'язаний договірними зобов'язаннями зі здобувачами освіти.

Статус здобувача освіти відрізняється від статусу будь-якої фізичної особи – замовника інших послуг, оскільки: досягнення кінцевого результату прямо залежить від його цілеспрямованої діяльності (а також від невідконтрольних йому його власних здібностей!); якість освітніх послуг (а певною мірою – і здібності здобувача освіти) не можуть бути об'єктивно оцінені до споживан-

¹³ ч. 2 ст. 19 Конституції України

ня цих послуг. Інститут правосуб'єктності здобувачів освіти та його елементи не співпадають за змістом та обсягом з інститутами правосуб'єктності конституційного, цивільного, трудового, адміністративного права тощо.

Важливим елементом режиму галузі є правові принципи – вихідні, основоположні ідеї, які визначають весь інший механізм правового регулювання, правозастосування, тлумачення права, правоохоронної та правозахисної діяльності, розв'язання правових спорів тощо. Принципи освіти та освітнього права були розглянуті нами у темі 1. Нагадаємо, що на конституційному рівні (ст.ст. 53, 21, 23, 24, 34, 35) встановлено: принципи рівності, вільності, соціального захисту здобувачів освіти, доступності освіти, безоплатності деяких видів та рівнів освіти, принцип навчання рідною мовою (вивчення рідної мови), принцип обов'язковості повної загальної середньої освіти (доповнений на законодавчому рівні принципом обов'язковості дошкільної освіти дітей старшого шкільного віку), принцип розвитку освіти. Крім останнього принципу, який стосується освіти в об'єктивному сенсі (змісту, системи та процесу), усі інші принципи визначають обсяг суб'єктивного права на освіту.

IV. Освітнє право як напрямок наукових досліджень та навчальна дисципліна.

Ще не можна сказати про становлення самостійної науки освітнього права, проте відповідний напрямок наукової думки вже формується. Протягом останніх 15 років з'явилися роботи, присвячені узагальненій характеристиці конституційного права на освіту (дисертації В. Астахова, В. Боняк, О. Вінгловської, К. Грищенко, Л. Тарусової, К. Романенко, О. Кулініч). Проблеми, пов'язані з реформуванням вищої освіти у руслі Болонського процесу висвітлено в публікаціях західноєвропейських учених: Б. Хендрікса, М. Берга, Б. Андріса, Х.Н. Вайлера, російських та вітчизняних дослідників В.Г. Гончаренка, К.М. Левківського, С.Л. Лисенкова, Е.В. Астахової, С.Т. Смирнова, М.Ф. Степка, Л. Логвіненко, В.І. Байденка, М.С. Гончаренка, І.П. Сवेशнікова, М.В. Крамаренка тощо.

Слід підкреслити **міждисциплінарний характер відповідних досліджень**, які здійснюються на стику знань у галузі соціальної філософії, антропології, педагогіки, психології, соціології, порівняльного правознавства, теорії права, конституційного, міжнародного, адміністративного, цивільного, трудового права та інших юридичних галузевих наук.

У багатьох країнах світу, зокрема нашого близького сусіда – Росії (з 1996 року [28]) активно **запроваджується викладання дисципліни освітнього права**. Такі курси вивчаються як юристами, оскільки відповідні знання розширюють ринок надання ними послуг, правоохоронцями, оскільки у сфері освіти залишається широким полем для запобігання, виявлення, документування, припинення порушень прав людини та їх поновлення. Для цих категорій навчальний курс має елективний характер – він обирається самостійно. У Російській Федерації обов'язковий характер навчальна ди-

сципліна «освітнє право» має для студентів, що навчаються на педагогічних напрямках та спеціальностях [28].

Необхідність цієї навчальної дисципліни для усіх студентів можна обумовити фактом, на який звертають увагу представники студентського самоуправління України: «Недостатнє та несвоєчасне ознайомлення викладачів та студентів з вимогами нормативно-правових актів, що діють у системі вищої освіти» [335].

За оцінками фахівців (А.А. Слепченко, 2010), у **навчальному процесі ВНЗ України проблеми освітнього права відображені лише в межах курсів:** «Адміністративне право України» (висвітлюються питання управління освітньою галуззю), «Конституційне право України» (поняття та зміст права на освіту) [123]. Водночас, за його оцінками, «у більшості юридичних факультетів університетів США пропонуються курси «Освітнього права» («Educational Law»)…» В Україні піонером у цій сфері свого часу став Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка, з 2000-2001 н.р. на першому курсі бакалаврату якого запроваджено навчальну дисципліну «Законодавство про освіту» загальним обсягом 72 години [123].

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ

1. Яким чином утворюються нові галузі законодавства та нові галузі права?
2. Які спільні риси мають будь-яка галузь права та будь-яка галузь законодавства? Чим відрізняються будь-яка галузь права від будь-якої галузі законодавства?
3. Які феномени постають кваліфікаційними ознаками різних галузей права?
4. Про що свідчить неоднорідність відносин у сфері освіти?
5. Які чотири сегменти (різновиди) правовідносин ми виокремили серед обсягу усіх правовідносин з приводу освіти?
6. Чим об'єктний та суб'єктний склад педагогічних правовідносин (освітніх правовідносин у вузькому розумінні) відрізняється від складу освітніх правовідносин (у широкому розумінні)?
7. Чи існує інститут освітньої дієздатності? Якщо так – то чим він відрізняється від інших видів дієздатності? Якщо ні – то з обсягом якої галузевої дієздатності він співпадає?
8. Які юридичні особливості діяльності учіння (вивчення) Ви можете виокремити?
9. Які особливості статусу навчального закладу відрізняють його від статусу репетитора, який також надає освітні послуги?
10. Які сторони беруть участь в освітніх правовідносинах зі здобуття дошкільної освіти, позашкільної освіти, вищої освіти, післядипломної освіти, самоосвіти? Чи впливає на їх склад форма навчання?
11. Чи впливають особливості юридичного складу цивільно-правових правовідносин з надання освітніх послуг на їх популярність?
12. Чи має практичне прикладне значення полеміка щодо публічно-правового чи приватноправового характеру освітніх послуг?

13. Яку мету переслідує розмежування основного та додаткового предмету освітнього права?

14. Який критерій доречно, на Вашу думку, використовувати при декомпозиції структури предмету освітнього права? Чому?

15. У правовідносини якого виду Ви як учасник відносин з приводу освіти вступаєте найчастіше? У які – зовсім не вступали?

16. Як можна класифікувати/диференціювати учасників правовідносин у системі освіти? А учасників педагогічних правовідносин?

17. Кого слід визнати мажорантами (основними учасниками) освітніх правовідносин, правовідносин у сфері освіти, педагогічних правовідносин? Чому?

18. Які соціальні блага найчастіше постають об'єктом освітніх правовідносин? А які можуть постати у малоймовірних ситуаціях?

19. Які групи правових норм (та унормовані ними різновиди суспільних відносин) слід визнати самостійними інститутами освітнього права? Чому Ви так вважаєте?

20. Які диспозитивні та які імперативні способи (прийоми) правового регулювання використано освітнім правом? Наведіть приклади відповідних статей нормативних актів.

21. Для яких суб'єктів правовідносин з приводу освіти встановлено спеціально-дозвільний правовий режим?

22. Якими рисами правовий статус педагога відрізняється від трудового статусу інших найманих працівників?

23. Як правові принципи впливають на регулювання сфери освіти? Чи мають вони вплив на процес правозастосування, правотлумачення, правотворчості, правозахисту?

24. Які риси притаманні освітньому праву як напрямку наукових досліджень?

25. Для студентів яких категорій доречно, на Вашу думку, вивчення освітнього права як імперативного навчального курсу? Як елективного навчального курсу? Як факультативного навчального курсу?

26. Які проблеми сфери освіти потребують найбільшої уваги з боку науковців?

27. Яким проблемам сфери освіти приділена, на Вашу думку, зайва увага з боку науковців?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «сукупність (система) нормативно-правових актів (їх окремих положень), які регулюють суспільні відносини у галузі освіти»:

- галузь освітнього законодавства;
- галузь освітнього права;
- комплексний міжгалузевий правовий інститут освітнього права;
- підгалузь освітнього права в межах іншої галузі права;
- серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

2. Які додаткові ознаки галузі права можна визнати притаманними освітньому праву України:

- a. великий масив юридичних норм, що регулюють сферу освітніх відносин;
- b. наявність кодифікованого нормативно-правового акту;
- c. наявність особливого різновиду юридичної відповідальності;
- d. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

3. Оберіть схему, на якій вірно відображено співвідношення об'єктів сегментів правовідносин з приводу освіти:

о а.

о б.

о с.

о д.

4. Які з зазначених правовідносин можна визнати освітньо-правовими:

- a. між приватним дошкільним навчальним закладом та батьками його вихованців;
- b. між репетитором та особою, що безпосередньо засвоює зміст освіти;
- c. між репетитором та особою, що оплачує навчальні послуги;
- d. між фізичною особою – підприємцем, який надає послуги у сфері дошкільної освіти, та батьками його вихованців;
- e. між фізичною особою – підприємцем, який надає послуги у сфері дошкільної освіти, та його вихованцями;

f. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

5. Оберіть рису, яка НЕ обов'язково притаманна освітнім правовідносинам:

- a. жодна з зазначених рис не притаманна освітнім правовідносинам;
- b. здобувач освіти, правомочна сторона покладає на себе обов'язок здійснювати діяльність учіння;
- c. інші обов'язки, які не обов'язково мають невідчужуваний або інтелектуальний характер;
- d. навчальний заклад є обов'язковим учасником освітніх правовідносин;
- e. освітні правовідносини є багатостадійними та різноманітними за складом;
- f. усі зазначені риси притаманні освітнім правовідносинам.

6. Яка ознака (ознаки) освітніх правовідносин не притаманна (не властиві) цивільно-правовим відносинам з надання освітніх послуг:

- a. виконавець освітніх послуг не зобов'язаний відшкодувати збитки у разі неякісного надання послуг;
- b. виконавець освітніх послуг не зобов'язаний відшкодувати збитки у разі неякісного надання послуг, а замовник освітніх послуг не покладає на себе обов'язок здійснювати діяльність учіння;
- c. виконавець освітніх послуг не має повноважень щодо встановлення в односторонньому порядку обов'язкових для замовника рішень; цим правовідносинам не властива стадія державного визнання здобутого рівня;
- d. жодна зі зазначених ознак не властива цивільно-правовим відносинам з надання освітніх послуг;
- e. замовник освітніх послуг не покладає на себе обов'язок здійснювати діяльність учіння;
- f. усі зазначені ознаки не властиві цивільно-правовим відносинам з надання освітніх послуг.

7. Оберіть соціальне благо, яке може бути об'єктом педагогічних правовідносин:

- a. атестація педагогічних працівників;
- b. державне визнання здобутого освітнього рівня;
- c. жодне з зазначених благ не може бути об'єктом педагогічних правовідносин;
- d. зміст освіти;
- e. ліцензування освітньої діяльності;
- f. незалежне оцінювання навчальних досягнень;
- g. прийом до навчального закладу;
- h. усі зазначені блага.

8. Які зазначені соціальні блага не можуть бути об'єктами освітніх правовідносин:

- a. відрахування з навчального закладу;
- b. державне визнання здобутого освітнього рівня;
- c. документ про здобутий освітній рівень;

- d. жодне з зазначених благ не може бути об'єктом освітніх правовідносин;
- e. переведення з одного навчального закладу до іншого;
- f. умови, що забезпечують якість та ефективність освітнього процесу;
- g. усі зазначені соціальні блага можуть бути об'єктами освітніх правовідносин;
- h. участь у конкурсі щодо вступу до навчального закладу.

9. Які з названих наукових дисциплін не входять о числа тих, на стику яких формується освітнє право як напрямок наукових досліджень:

- a. жодні з цих наукових дисциплін не мають відношення до становлення освітнього права;
- b. наука трудового права;
- c. педагогіка;
- d. порівняльне правознавство;
- e. соціологія;
- f. усі названі дисципліни;
- g. цивілістика.

10. Розмежуйте факультативні та обов'язкові стадії (етапи) освітніх правовідносин:

- В. вступ (прийом) до навчального закладу;
- Д. державна атестація (визнання) здобутого освітнього (освітньо-кваліфікаційного) рівня;
- З. зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень;
- О. оплата освітніх послуг;
- П. педагогічні відносини;
- У. підписання угоди про надання освітніх послуг (навчання);
 - 1. обов'язкова стадія;
 - 2. факультативна стадія.

Відповіді

1-а, 2-а, 3-а, 4-а, 5-а, 6-а, 7-а, 8-а, 9-а, 10 (в-1, д-1, з-1, о-2, п-1, у-2)

ТЕМА 3. СИСТЕМА, СТРУКТУРА ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА СТАТУС ОСНОВНИХ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНІХ ПРАВОВІДНОСИН

План

- I. Системні та структурні елементи освіти, форми її здобуття.
- II. Навчальний заклад: поняття, види, форми, типи, акредитаційні рівні.
- III. Правовий статус навчальних закладів та його складові.
- IV. Правовий статус педагогічних працівників та здобувачів освіти: порядок набуття, основні права та обов'язки.

Основні поняття: *система освіти; системні елементи освіти; структура освіти; структурні елементи освіти; форми навчання (здобуття освіти); ступенева освіта; освітні рівні; освітньо-кваліфікаційні рівні; кваліфікований робітник; молодший спеціаліст; бакалавр; спеціаліст; магістр; організація; заклад; навчальний заклад; типи та підтипи навчальних закладів; організаційно-правові форми навчальних закладів; вищий навчальний заклад (ВНЗ); типи ВНЗ, назва навчального закладу; акредитаційні рівні ВНЗ; умови створення навчальних закладів; статут навчального закладу; автономія ВНЗ; підрозділи ВНЗ; педагогічні працівники; науково-педагогічні працівники; учні; вихованці; слухачі; курсанти; студенти; аспіранти; докторанти; дестінатори, здобувачі освіти.*

I. Системні та структурні елементи освіти, форми її здобуття.

У нормативно-правових актах дефініція поняття «система освіти України» не надається. Проте у ст. 28 ЗУ «Про освіту» (яку так і названо «Поняття системи освіти») **перелічені її складові:** 1) навчальні заклади, 2) наукові, науково-методичні та методичні установи, 3) науково-виробничі підприємства, 4) державні та місцеві органи управління освітою, 5) самоврядування в галузі освіти. Тому можна спробувати надати наступне визначення: **система освіти** – сукупність унормованих джерелами освітнього законодавства функціонально взаємопов'язаних елементів (навчальних закладів, науково-методичних (наукових, методичних) установ, науково-виробничих підприємств, органів управління освітою та суб'єктів самоврядування в галузі освіти), основним функціональним призначенням якої є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності та збагачення на цій основі культурного, економічного, соціального потенціалу народу, держави, суспільства.

Вивчення освітнього законодавства найближчих до нас держав свідчить, що у Російській Федерації, республіці Білорусь, республіці Молдова **поняття системи освіти законодавчо визначено і до неї обов'язково включається підсистема освітніх програм та державних стандартів** освіти. Тому формулювання у вищенаведеній дефініції «унормованих джерелами освітнього законодавства» має на увазі також регламентацію державними стандартами освіти та освітніми програмами.

Ця система освіти у вузькому розумінні, оскільки методологія системного підходу обґрунтовує, що у системі, на відміну від сукупності, важливу роль відіграють не лише структурні елементи, але й стійкі взаємозв'язки, взаємодії, взаємозалежності, взаємовідносини між ними. Тому **до системи освіти у широкому розумінні**, крім 1) інституційної підсистеми слід включити: 2) ідеологічну підсистему суспільної свідомості в частині відображення освітніх феноменів (в першу чергу – наукові та філософські ідеї та концепції), 3) нормативну підсистему юридичних джерел та правових норм, 4) функціональну підсистему діяльності, заходів, що вживають зазначені суб'єкти (в першу чергу – освітній процес), 5) комунікативну підсистему взаємозв'язків, взаємовпливів, взаємозалежностей між цими підсистемами.

Здається саме широке розуміння освіти мають на увазі ті дослідники, які визначають: «система освіти України ... є сукупністю взаємодіючих документів», що встановлює визначені норми і положення стосовно: реалізації освітнього процесу; навчальних закладів; інших юридичних осіб, які надають освітні послуги; органів, що здійснюють керування у сфері освіти, підвідомчих їм наукових, проектних, виробничих, клінічних, медико-профілактичних, культурно-освітніх організацій і установ, які забезпечують функціонування та розвиток системи освіти»¹⁴. Не повною мірою погоджуючись з цією дефініцією, зауважимо, що в неї перелічені **елементи сфери (галузі) освіти**, не включені до законодавчо визначеної системи (а саме: інші, крім навчальних закладів, юридичні особи, що надають освітні послуги; медико-профілактичні установи; культурно-освітні організації). До складу сфери (галузі) освіти можна також включити фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які надають освітні послуги. Порівняння елементів, які входять до сфери та до системи освіти продемонстровано на рис. 3.1.

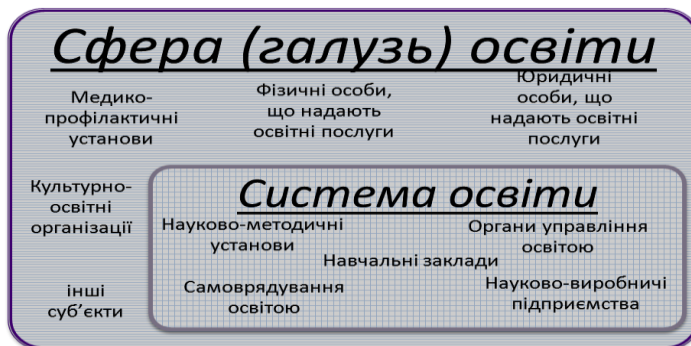

Рис. 3.1 Співвідношення системи та сфери освіти та їх складові

¹⁴ Конституція України: гарант захисту прав людини: Рекомендації щодо проведення у вищих навчальних закладах першої лекції / Уклад.: М.Ф. Степко, Я.Я. Боллобаш, А.В. Кудін, К.М. Левківський, В.І. Калініченко, О.М. Мовчан, В.Л. Петренко; С.Г. Чадауа. Відп. ред. М.Ф. Степко. – К.: Знання, 2006.

Форми навчання.

Перш, ніж перейти до аналізу структури освіти, слід згадати *форми навчання* (у науковій літературі іноді – «форми здобуття освіти»).

У деяких правових актах ми спостерігаємо майже повне ототожнення поняття «освіта» (у розумінні «процес») та поняття «навчання».

У той же час психолого-педагогічна наука (майже одностайно) та деякі нормативні акти заперечують їх ототожнення. Зокрема, Положення про ступеневу освіту принципово розрізняє зміст освіти та зміст навчання: «**зміст освіти** – це обумовлені цілями та потребами суспільства вимоги до системи знань, умінь та навичок, світогляду та громадських і професійних якостей майбутнього фахівця, що формуються у процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку науки, техніки, технологій та культури». А «**зміст навчання** – це науково обґрунтований методичний та дидактичний навчальний матеріал, засвоєння якого забезпечує здобуття освіти і кваліфікації згідно з ОКР». При цьому зміст освіти встановлюється в першу чергу в освітньо-кваліфікаційних характеристиках, а зміст навчання визначається освітньо-професійними програмами підготовки, структурно-логічною схемою підготовки, програмами навчальних дисциплін, іншими нормативними документами та навчальною і навчально-методичною літературою.

Крім того, зовсім інше розуміння понять «освіта» та «навчання» пропонують міжнародні акти (див. тему 1 або глосарій).

Конституція України та освітнє законодавство оперують терміном «**форми навчання**» (хоча ст. 12 ЗУ «Про професійно-технічну освіту» має назву «Форми професійно-технічної освіти», проте мова у ній йде саме про форми навчання).

Ст. 3 ЗУ «Про освіту» передбачає такі форми навчання, як **вечірню, заочну** (ст. 42 цього Закону обидві форми характеризує як «без відриву від виробництва»), **очну, екстернат**, а також **педагогічний патронаж**. Останній педагогікою розуміється або як індивідуальне патрунування педагогічно запущених учнів [366], або як навчання обдарованих дітей за індивідуальними навчальними планами. Іноді ця форма невиправдано ототожнюється з патронатом – формою *виховання* дітей, які втратили батьків і передаються на виховання в сім'ї громадянам за договором, який укладається між органом освіти та особою, що бере дитину на виховання. Ближче до змісту педагогічного патронажу є зміст соціально-педагогічного патронажу (ст. 22 ЗУ «Про освіту») та соціально-педагогічного патронату сім'ї, визначеного статтею 7 ЗУ «Про дошкільну освіту» як однією з завдань дошкільної освіти. Положення про дошкільний навчальний заклад [152] передбачає, що ці заклади здійснюють соціально-педагогічний патронат сім'ї з метою забезпечення умов для здобуття дошкільної освіти дітьми дошкільного віку, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, але не відвідують дошкільних закладів.

Крім того, відповідно до ч. 7 ст. 41 ЗУ «Про освіту», громадяни можуть також одержати професію, підвищити кваліфікацію, пройти перепідготовку **безпосередньо на виробництві**. Також окремою формою навчання є **дистанційне навчання**. Базовий Закон «Про

освіту» цю перспективну форму навчання зовсім не згадує, але у Законах України «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» вона зазначена.

Регламентація її здійснена у Положенні про дистанційне навчання, затвердженому наказом МОН від 21.01.2004 № 40, в якому вона визначається як «індивідуалізований процес передання і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який **відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчання у спеціалізованому середовищі**, яке створене на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [470]. Особливості дистанційного навчання будуть проаналізовані нами у темі 6 нашого курсу. Зараз лише зауважимо, що воно повною мірою повинно базуватись на державних стандартах вищої, професійно-технічної та загальної середньої освіти.

Щоб позбутися деяких типових помилок щодо названих форм навчання, відзначимо: заочна форма може бути використана не лише у вищій освіті, а й у середній (ч. 7 ст. 36 ЗУ «Про освіту»); у навчальних закладах допускається поєднання різних форм навчання з урахуванням можливостей як здобувача освіти, так і закладу [480]; екстернат допускається з окремих спеціальностей, хоча цій вимозі, викладеній у ч. 3 ст. 42 ЗУ «Про освіту» суперечить п. 1.2. Положення про організацію екстернату у ВНЗ України, затвердженого наказом Міністерства освіти від 08.12.1995 № 340: «Екстернат організовується у ВНЗ усіх рівнів акредитації і може застосовуватися на різних рівнях вищої освіти **з усіх напрямків підготовки і спеціальностей**». Це Положення поширюється лише на державні ВНЗ, хоча у будь-якому випадку дозвіл на відкриття екстернату за поданням ВНЗ надає МОН.

Структура освіти

Ст. 53 Конституції України згадує (в контексті обов'язку держави забезпечувати їх розвиток): 1) дошкільну, 2) повну загальну середню, 3) позашкільну, 4) професійно-технічну, 5) вищу і 6) післядипломну освіти. ЗУ «Про освіту» у ст. 29 закріплює структуру освіти, включаючи до неї **дев'ять елементів**. Крім шістьох зазначених у Основному Законі (при цьому згадано «загальну середню освіту», а не «повну», як у Конституції), також названо 7) аспірантуру; 8) докторантуру; 9) самоосвіту.

Стаття 49 базового освітнього закону, яка називається «Самоосвіта громадян» містить лише наступний текст: «для самоосвіти громадян державними органами, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, громадянами створюються відкриті та народні університети, лекторії, бібліотеки, центри, клуби, теле-, радіонавчальні програми тощо».

Слід відзначити, що **загальноосвітньою тенденцією на цей час є виокремлення декількох інших видів освіти**, зокрема, освіту дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку, у тому числі інклюзивну – коли вона відбувається не в спеціальних навчальних закладах, а у звичайних масових, в яких створюються для

цього необхідні умови. Вона окремо згадана у Національній доктрині розвитку освіти [14], тим самим доповнюючи структуру освіти десятим елементом. При цьому фахівці (В.В. Ковтунець, 2010) слушно вказують, що «цей перелік не може бути вичерпним. У ньому відсутня така важлива категорія як безперервна освіта, присутня, але недостатньо розкрита в освітянських законах, освіта дорослих (яка не завжди носить чисто професійну спрямованість) тощо» [110]. За оцінками Б.В. Ніколаєва [210], питома вага цих типів освіти постійно збільшується у розвинених країнах навіть у структурі вищої освіти. Вони набирають популярність у світі у зв'язку з подальшим розвитком науково-технічного прогресу та інформаційної цивілізації. Також слід згадати спеціальну освіту осіб з девіантною суспільно-небезпечною поведінкою (формулювання російського законодавства), або «дітей та підлітків, які потребують особливих умов виховання та соціальної реабілітації».

Деякі (проте не усі) зі зазначених *структурних елементів* безпосередньо пов'язані з тим, що в Україні (відповідно до змін до ЗУ «Про освіту» від 23.03.1996) **встановлена ступенева освіта**. Для неї характерно встановлення **освітніх рівнів** – це характеристики освіти за рівнем сформованості якостей, що забезпечують всебічний розвиток особистості та є достатніми для здобуття відповідної кваліфікації: 1) початкова загальна освіта; 2) базова загальна середня освіта; 3) повна загальна середня освіта; 4) професійно-технічна освіта; 5) базова вища освіта; 6) повна вища освіта.

Зверніть увагу на розбіжність освітніх рівнів та структури освіти: якщо **освітні рівні** – це характеристика **сформованості особистісних якостей** (в першу чергу інтелекту), то структурні елементи (**типи**) **освіти характеризують її особливості змісту освіти, її особливості умов її здобуття** (самоосвіта, позашкільна, інклюзивна освіта, освіта дорослих).

Для професійно-технічної та вищої освіти додатково встановлено **освітньо-кваліфікаційні рівні (ОКР)** – це характеристика професійно-технічної або вищої освіти за рівнем сформованості якостей, що забезпечують здатність особи виконувати відповідні фахові завдання чи обов'язки на певному кваліфікаційному рівні [459]: кваліфікований робітник; молодший спеціаліст; бакалавр; спеціаліст, магістр.

Відрізнити сутність освітнього та ОКР можна на прикладі вищої освіти. Чинний ЗУ «Про вищу освіту» у ст. 7 визначає три освітні рівні вищої освіти особи, які характеризують «**сформованість її інтелектуальних якостей, що визначають розвиток особи як особистості**»:

1. **Неповна** вища освіта, яка є достатньою для здобуття особою кваліфікацій за ОКР молодшого спеціаліста.

2. **Базова** вища освіта, яка є достатньою для здобуття особою кваліфікацій за ОКР бакалавра.

3. **Повна** вища освіта, яка є достатньою для здобуття особою кваліфікацій за ОКР спеціаліста або магістра.

Тобто, принципова розбіжність освітнього рівня та ОКР полягає у розумінні першого як рівня сформованості загального інтелекту

кту, а ОКР – як рівня професійної компетенції; освітній рівень є підґрунтям, передумовою, підставою для здобуття ОКР. Така інтерпретація є спробою доволі штучного розмежування загальної та професійної освіти, які реально здобуваються у фактично єдиному освітньому процесі. Тому обґрунтовано усі останні **проекти ЗУ «Про вищу освіту»** (у тому числі пропонувані для обговорення листом МОН від 08.11.2010 № 1/9-796) **передбачають відмову від інституту освітніх рівнів вищої освіти**, регламентуючи лише ОКР. Водночас, відмова від інституту освітніх рівнів вищої освіти потребує змін до базового закону про освіту та загострює питання необхідності інституту освітніх рівнів середньої освіти, доцільності ступеневості професійно-технічної освіти (Положенням про ступеневу професійно-технічну освіту [160] встановлено перший, другий та третій ступені професійно-технічної освіти).

Спроба узагальнення зв'язку типів, підтипів освіти та освітніх рівнів здійснена нами в таблиці 3.1. Із неї ми бачимо, **ступенева освіта не властива таким типам освіти, як дошкільна освіта, позашкільна освіта, освіта дорослих та деяким підтипам післядипломної освіти** (спеціалізації, розширенню профілю (підвищення кваліфікації) та стажуванню). Освітні рівні та ОКР під час такої освіти не здобуваються.

Слід зазначити, що існує певна розбіжність між розумінням ступеневої освіти у ЗУ «Про освіту» та підзаконними актами. Це яскраво проявляється у тому, що у ст. 30 базового освітнього закону на Уряд покладено обов'язок розробки та затвердження Положення про *освітні* та ОКР (ступеневу освіту), а фактично Кабінетом Міністрів прийнято Положення про ОКР (ступеневу освіту)[155] й освітні рівні у ньому зовсім не згадані, тобто певним чином звужене розуміння ступеневої освіти.

Крім того, ступеневість вищої освіти не є тотальною. Відповідно до ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про вищу освіту», підготовка за напрямками і спеціальностями фахівців всіх освітніх та ОКР здійснюється у ВНЗ *ступенево або неперервно* залежно від вимог до рівня оволодіння певною сукупністю умінь та навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Постанова Уряду від 20.01.1998 № 65 передбачає, що «особливості ступеневої освіти **медичного**, ветеринарно-медичного, мистецького, **юридичного**, транспортного, **педагогічного** та військового спрямування визначаються відповідними центральними органами виконавчої влади за погодженням з Міністерством освіти». На цей час особливості ступеневої освіти (які полягають у рисах неперервної освіти) встановлені лише для освіти медичного спрямування [156]. Хоча Положення про ОКР (ступеневу освіту) передбачає, що освітньо-професійні програми підготовки спеціаліста або магістра **юридичного** спрямування **в разі цільової підготовки за замовленням правоохоронних органів** може забезпечувати одночасне здобуття повної вищої освіти за спеціальністю та кваліфікацій спеціаліста або магістра на базі повної загальної середньої освіти [155].

Таблиця 3.1. Зв'язок типів, підтипів освіти, освітніх та ОКР

<i>Структурні елементи (види, типи) освіти</i>	<i>підтипи освіти</i>	<i>освітні рівні</i>	<i>освітньо-кваліфікаційні рівні</i>
дошкільна	дітей молодшого та середнього дошкільного віку	освітні рівні не здобуваються	ОКР не здобуваються
	дітей старшого дошк. віку		
загальна середня	початкова загальна середня освіта		ОКР не здобуваються
	базова загальна середня освіта повна загальна середня освіта		
професійно-технічна	першого ступеню	професійно-технічна	кваліфікований робітник кваліфікований робітник та мол. спеціаліст мол. спеціаліст, бакалавр спеціаліст, магістр усі ОКР
	другого ступеню		
	третього ступеню		
вища	базова вища освіта	базова вища освіта	кваліфікований робітник кваліфікований робітник та мол. спеціаліст мол. спеціаліст, бакалавр спеціаліст, магістр усі ОКР
	повна вища освіта	повна вища освіта	
післядипломна	перепідготовка (післядипломна підготовка)	професійно-технічна; базова або повна вища освіта	кваліфікований робітник - <i>дискусійне</i>
	спеціалізація, розширення профілю, підвищення кваліфікації, стажування	освітні рівні не здобуваються - <i>дискусійне</i>	
	аспірантура	здобувається науковий ступінь кандидата наук	
	докторантура	здобувається науковий ступінь доктора наук	
позашкільна самоосвіта		освітні рівні не здобуваються	ОКР не здобуваються
освіта дорослих		рівні реалізуються у формі екстернату	
інклюзивна освіта		скоріше за все - рівні не здобуваються, інакше це буде професійно-технічна чи вища освіта	
		загальна середня, професійно-технічна, вища	можуть здобуватись
спеціальна освіта девіантів		загальна середня та професійно-технічна освіта	можуть здобуватись ОКР квал. робітника, мол. спеціаліста

Особливості різних ОКР.

Відповідно до ст. 30 ЗУ «Про освіту», встановлено п'ять ОКР:

- кваліфікований робітник; – бакалавр;
- молодший спеціаліст; – спеціаліст, магістр.

Закони України «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», Положення про ОКР (ступеневу освіту) та інші нормативні акти (а також роз'яснювальні акти МОН) визначають їх специфіку.

Спробувавши їх узгодити та інтегрувати, можемо надати наступне визначення: **Кваліфікований робітник** – ОКР професійно-технічної освіти особи, яка на основі базової або повної загальної середньої освіти здобула професійно-технічну освіту першого, другого або третього ступеня, спеціальні вміння та знання («має відповідний досвід їх застосування для вирішення професійних завдань»), достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Молодший спеціаліст – ОКР вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту (професійно-технічну освіту третього ступеня в акредитованому вищому професійному училищі, центрі професійно-технічної освіти), спеціальні вміння та знання («має певний досвід їх застосування для вирішення типових професійних завдань»), достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Бакалавр – ОКР вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, «поглиблену загальнокультурну підготовку», фундаментальні та спеціальні («професійно-орієнтовані») вміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності («і здатний вирішувати типові професійні завдання»), що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Спеціаліст – ОКР вищої освіти особи, яка на основі ОКР бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні вміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Магістр – ОКР вищої освіти особи, яка на основі ОКР бакалавра здобула повну вищу освіту та (або на основі ОКР спеціаліста, або вищої освіти, здобутої до запровадження в Україні ступеневої вищої освіти) здобула поглиблені спеціальні вміння та знання («має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань»), достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності (табл. 3.2.)

Таблиця 3.2. Особливості різних ОКР

ОКР	На основі якого освітнього чи ОКР засвоєний	Якому освітньому рівню відповідає	У чому полягає його зміст	У чому полягає його мета
кваліфікаційний робітник	на основі базової або повної загальної середньої освіти	професійно-технічної освіти	спеціальні уміння та знання, відповідний досвід їх застосування для вирішення професійних завдань	для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності
молодший спеціаліст	так само	неповної вищої освіти	спеціальні уміння та знання, певний досвід їх застосування для вирішення типових професійних завдань	так само
бакалавр	на основі повної загальної середньої освіти	базової вищої освіти	фундаментальні та спеціальні (професійно-орієнтовані) уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), поглиблена загальнокультурна підготовка	для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності (вирішення типових професійних завдань), що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності
спеціаліст	базової вищої освіти	повної вищої освіти	спеціальні уміння та знання	для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності
магістр	базової вищої освіти, ОКР спеціаліста	так само	поглиблені спеціальні уміння та знання, певний досвід їх застосування та продуктування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань	для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності

Ступеневість освіти проявляється також у тому, що особи, які в період навчання за освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра у ВНЗ II-IV рівнів акредитації припинили подальше навчання, мають право за індивідуальною програмою здобути ОКР молодшого спеціаліста за однією із спеціальностей, відповідних напрямку підготовки бакалавра, у тому самому або іншому акредитованому ВНЗ.

Особи, які в період навчання за освітньо-професійною програмою підготовки магістра припинили подальше навчання, мають право за індивідуальною програмою здобути ОКР спеціаліста за такою ж або спорідненою спеціальністю у тому самому або іншому акредитованому ВНЗ.

Відзначимо, що частина четверта ст. 7 ЗУ «Про вищу освіту» визначає **три складові юридичного факту «здобуття освіти»**: вищу освіту мають особи, які 1) завершили навчання у ВНЗ, 2) успішно пройшли державну атестацію відповідно до стандартів вищої освіти і 3) отримали відповідний документ про вищу освіту державного зразка.

Розглянемо послідовно особливості освітньо-професійних програм підготовки та підсумкових атестацій різних ОКР.

Освітньо-професійні програми підготовки кваліфікованих робітників та фахівців з вищою освітою відповідних ОКР (затверджуються МОН) – це державні документи, які визначають зміст і нормативний термін навчання та передбачають відповідні форми контролю та державної атестації. **Нормативний термін навчання** – це встановлений освітньо-професійною програмою термін викладання нормативної та вибіркової частин змісту освітньо-професійної програми для очної форми навчання. Для заочної та інших форм навчання цей термін визначається навчальним закладом і може перевищувати нормативний термін навчання не більше ніж на 20 %.

Навчальні заклади самостійно визначають перелік та зміст вибіркового навчальних дисциплін освітньо-професійних програм, а також розробляють структурно-логічну схему навчання, робочі програми нормативних навчальних дисциплін.

Освітньо-професійна програма підготовки **кваліфікованого робітника**:

– реалізується професійно-технічними навчальними закладами;

– забезпечує одночасне здобуття професійно-технічної освіти та кваліфікації кваліфікованого робітника (одночасно може здобуватись повна загальна середня освіта);

– формується переважно з навчальних дисциплін загально-технічного, фахового спрямування та виробничого навчання;

– визначає нормативний термін навчання, який на першому ступені професійно-технічної освіти не повинен перевищувати одного року; на другому ступені – не повинен перевищувати: а) для осіб, які мають повну загальну середню освіту, – півтора року; б) для осіб, які мають базову загальну середню освіту і здобувають повну загальну середню освіту, – чотири роки; в) для осіб, які мають базову загальну середню освіту або, як виняток, не мають її і

поки не здобувають повну загальну середню освіту, – два роки, на третьому ступені – не повинен перевищувати двох років.

Освітньо-професійна програма підготовки молодшого спеціаліста:

– реалізується, як правило, ВНЗ I рівня акредитації (ВНЗ більш високого рівня акредитації може здійснювати підготовку молодших спеціалістів, якщо в його складі є ВНЗ I рівня акредитації або відповідний структурний підрозділ);

– забезпечує одночасне здобуття базової вищої освіти за спеціальністю та кваліфікації молодшого спеціаліста;

– складається з навчальних дисциплін фахового спрямування і з різних видів практичної підготовки та може включати окремі дисципліни освітньо-професійної програми підготовки бакалавра;

– визначає нормативний термін навчання, який не може перевищувати на базі повної загальної середньої освіти трьох років, а базової загальної середньої освіти – чотирьох років (нормативний термін навчання для осіб, що мають повну загальну середню освіту та ОКР кваліфікованого робітника за спорідненою професією, зменшується на один рік)

Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра:

– реалізується ВНЗ II-IV рівнів акредитації;

– забезпечує одночасне здобуття базової вищої освіти за напрямом підготовки та кваліфікації бакалавра;

– складається із загальних фундаментальних, гуманітарних та соціально-економічних дисциплін, спеціальних дисциплін відповідного напрямку підготовки, а також з різних видів практичної підготовки;

– визначає нормативний термін навчання, який не може перевищувати чотирьох років (а нормативний термін навчання осіб, що мають ОКР молодшого спеціаліста за відповідною до напрямку підготовки спеціальністю, зменшується на один – два роки).

Освітньо-професійна програма підготовки спеціаліста:

– реалізується ВНЗ III-IV рівнів акредитації;

– забезпечує одночасне здобуття повної вищої освіти за спеціальністю та кваліфікації спеціаліста;

– складається із спеціальних дисциплін, у тому числі соціально-економічних, та різних видів практичної підготовки;

– визначає нормативний термін навчання, який не може перевищувати одного року (для окремих спеціальностей за погодженням з МОН може бути встановлено термін півтора року).

Освітньо-професійна програма підготовки магістра:

– реалізується ВНЗ III-IV рівня акредитації, при цьому лише за спеціальностями IV рівня акредитації»;

– забезпечує одночасне здобуття повної вищої освіти за спеціальністю та кваліфікації магістра;

– включає поглиблену фундаментальну, гуманітарну, соціально-економічну, психолого-педагогічну, спеціальну та науково-практичну підготовку;

– визначає нормативний термін навчання, який не може перевищувати одного року. Під час здобуття на базі здобутого ОКР бакалавра для окремих спеціальностей за погодженням з МОН може бути встановлено термін півтора року, а під час здобуття на базі здобутого ОКР спеціаліста визначається індивідуальною програмою з урахуванням академічної різниці між освітньо-професійною програмою спеціаліста та магістра.

Окремо нагадаємо, що прийом громадян до ВНЗ проводиться на конкурсній основі відповідно до здібностей незалежно від форми власності навчального закладу та джерел оплати за навчання. Хоча вища освіта здійснюється на базі повної загальної середньої освіти, **до ВНЗ, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів, можуть прийматися особи, які мають базову загальну середню освіту** (ч. 2 ст. 42 ЗУ «Про освіту»).

Дискримінаційним можна визнати положення абзацу третього частини третього ст. 42 ЗУ «Про освіту»: **«Навчання у ВНЗ державної форми власності оплачується державою, за винятком випадків, передбачених частиною четвертою статті 61 цього Закону, у ВНЗ інших форм власності – юридичними та фізичними особами»**. Тим самим унеможливується розміщення державного замовлення у приватних ВНЗ.

Експерти Товариства конституційного права України зазначають, що **ВНЗ недержавної форми власності не можуть отримувати державне замовлення** на надання освітніх послуг та підготовку фахівців, проте на практиці, «як не дивно, це обмеження не поширюється на навчальні заклади, засновані Центральною спілкою споживчих товариств України» [188].

Атестація здобувачів ОКР.

Здобуття ОКР **кваліфікованого робітника** підтверджується кваліфікаційною атестацією, яка здійснюється кваліфікаційною комісією на підставі результатів державних іспитів та (або) захисту кваліфікаційної роботи після виконання відповідної освітньо-професійної програми підготовки.

Здобуття відповідної кваліфікації **фахівця з вищою освітою** (молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра) підтверджується державною атестацією, яка здійснюється державною екзаменаційною комісією на підставі результатів державних іспитів та (або) захисту кваліфікаційної роботи після виконання відповідної освітньо-професійної програми підготовки.

Особи, які завершили навчання, успішно пройшли державну (кваліфікаційну) атестацію, отримують **документи встановленого зразка про здобуття освіти та кваліфікації**.

Оскільки для читачів посібника актуальним питанням є навчання в магістратурі. Наведемо деякі положення, роз'яснені у листі МОН від 25.04.2001 №1/9-168 «Про ОКР (ступеневу освіту)».

Навчатися за програмою підготовки магістра можуть особи, які мають відповідну вищу освіту та виявили схильність до науково-дослідної (творчої), або до науково-педагогічної, або до управлінської діяльності, що підтверджується рекомендацією ради факультету ВНЗ [181]. Для цього за результатами аналізу навчальних досягнень і наукових (творчих) здобутків випускників ВНЗ встановлює вимоги до осіб, що мають базову вищу освіту, для зарахування їх на навчання за програмою підготовки магістра. Як зазначається у листі МОН від 25.04.2001, інші випускники продов-

жують навчання за програмою підготовки спеціаліста.

Підготовка магістрів у системі вищої освіти спрямована на створення умов для творчого розвитку обдарованої особистості та підготовку фахівців **за одним із функціональних напрямів діяльності**: науково-дослідним (творчим), науково-педагогічним, управлінським. Особа, яка здобула ОКР магістра, повинна володіти поглибленими знаннями з обраної спеціальності, уміннями інноваційного характеру, навичками науково-дослідної (творчої), або науково-педагогічної, або управлінської діяльності, набутти певний досвід використання одержаних знань і **вміти продукувати (створювати) елементи нових знань** для вирішення завдань у відповідній сфері професійної діяльності [181].

Післядипломна освіта визначена у ст. 10 ЗУ «Про вищу освіту» як спеціалізоване **вдосконалення освіти та професійної підготовки** особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше ОКР та практичного досвіду.

Як зазначено у Державній національній програмі «Освіта: Україна XXI століття», затвердженій Постановою Уряду від 03.11.1993 № 896, «**післядипломна освіта має задовольняти інтереси громадян** у постійному підвищенні професійного рівня відповідно до кон'юнктури ринку праці, **виступати засобом соціального захисту**; забезпечувати потреби суспільства і держави у висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівцях» [15].

Чинний ЗУ «Про вищу освіту» визначає такі **різновиди післядипломної освіти**, як: 1) перепідготовку – отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше ОКР та практичного досвіду (особа отримує документ про вищу освіту); 2) спеціалізацію – набуття особою здатностей виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають особливості, в межах спеціальності; 3) розширення профілю (підвищення кваліфікації) – набуття особою здатностей виконувати додаткові завдання та обов'язки в межах спеціальності; 4) стажування – набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків певної спеціальності (у випадках 2-4 особа отримує документ про післядипломну освіту). У програмі «Освіта: Україна XXI століття» **до післядипломної освіти віднесено також аспірантуру, докторантуру**, успішне навчання в яких завершується здобуттям наукового ступеня.

Будь-яка освітньо-професійна програма післядипломної підготовки (на базі будь-якого здобутого ОКР) забезпечує післядипломну освіту («підвищення кваліфікації, перепідготовку кадрів, стажування, клінічну ординатуру, інтернатуру тощо» [155]) та **особа отримує документ про післядипломну освіту**. При цьому:

– перепідготовка з видачею диплома **з присвоєнням кваліфікації** здійснюється в закладах післядипломної освіти відповідного рівня акредитації, спеціалізованих підрозділах професійно-технічних та ВНЗ, а також у клініках;

– перепідготовка з видачею диплома **без присвоєння кваліфікації** та підвищення кваліфікації здійснюється в закладах післядипломної освіти, спеціалізованих підрозділах професійно-технічних та ВНЗ, науково-дослідних інститутах, підприємствах,

установах, закладах охорони здоров'я, культури та мистецтв тощо [155];

– **післядипломна освіта кваліфікованих робітників** здійснюється у професійно-технічних навчальних закладах усіх атестаційних рівнів за відповідними навчальними планами та навчальними програмами і включає різні форми підвищення кваліфікації та перепідготовку робітників і службовців [160].

II. Навчальний заклад: поняття, види, форми, типи, акредитаційні рівні.

Два системні елементи освіти України – державні та місцеві органи управління освітою, а також самоврядування в галузі освіти (як ці складові визначено у ст. 28 ЗУ «Про освіту») будуть розглянуті у темі 4.1. Аналізу їх статусу, конкретних повноважень та юридичних процедур присвячено семінарське заняття 4.2.

Центральною складовою освітньої системи України варто визнати навчальні заклади. Загальне поняття «заклад» чинним законодавством України не дефініціюється та майже не використовується, оскільки нормативні джерела регламентують різновиди закладів (заклади охорони здоров'я, заклади соціального захисту населення тощо). У Державному класифікаторі України щодо класифікації організаційно-правових форм господарювання поняття «заклад» розтлумачено лише через родові поняття «організація». Зокрема, у пункті 3.4.1 зазначено, що «**організація** (установа, заклад)» – це «організаційна структура, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Особливості правового статусу окремих видів організацій, закладів, установ встановлюються законом» [135].

Юристи (зокрема, М.Д. Гінзбург [196]) визнають слушним визначення, запропоноване у Великому тлумачному словнику сучасної української мови: «**заклад**» – це «установа з певним штатом службовців і адміністрацією, що працюють в якій-небудь галузі освіти, науки, культури і т.ін.»¹⁵.

Різновидом закладів постають навчальні заклади, проте у чинному освітньому законодавстві це поняття також не визначено. Водночас у профільних освітніх законах надані **визначення типів навчальних закладів**.

Спробуємо узагальнити елементи цих та схожих дефініцій у табл. 3.3

¹⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. - с. 395

Таблиця 3.3. Типи навчальних закладів та складові їх дефініції

Тип навчального закладу	Родове поняття у дефініції	Мета	Додаткові ознаки
Дошкільний	навчальний заклад	забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту	
Позашкільний	складова системи позашкільної освіти	надає знання, формуючи вміння та навички за інтересами, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, підготовку до активної професійної та громадської діяльності, створює умови для соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців, учнів і слухачів	
Загальноосвітній	навчальний заклад	забезпечує реалізацію права громадян на загальну середню освіту	
Професійно-технічний	заклад освіти	забезпечує реалізацію потреб громадян у професійно-технічній освіті, оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та ОКР,	заснований і діє відповідно до законодавства про освіту,
ВНЗ	освітній, освітньо-науковий заклад	забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, здійснює наукову та науково-технічну діяльність	

Пояснимо деякі розбіжності у визначенні родового поняття («навчальний заклад» чи «освітній заклад»): у законодавстві **поняття «навчальний заклад» замість поняття «заклад освіти» було запроваджено 11.09.2003** відповідно до Закону № 1158-IV.

Враховуючи вищезазначені визначення поняття «заклад» та дефініції типів навчальних закладів, можна визначити **навчальний заклад** як заклад (різновид організації) з певним штатом службовців і адміністрацією, що відповідно до наданої ліцензії здійснює освітню діяльність з метою задоволення освітніх потреб та забезпечення права людини на освіту.

Слід пам'ятати, що відповідно до п. 3 Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг [252], **отримати ліцензію на надання освітніх послуг можуть як навчальні заклади, так й інші юридичні особи** (у сфері дошкільної, позашкільної освіти, філії, представництва з відповідним статусом).

Категорію «тип навчального закладу» ЗУ «Про освіту» не дефініціює, проте пропонує **типологію навчальних закладів**, визначаючи різні типи та підтипи навчальних закладів (зокрема, у ч. 2 ст. 3, ч. 1 ст. 12, ч. 7 ст. 18, ст. 34, ч. 2 ст. 35, ч. 6 ст. 36, ч. 2 ст. 38, ч. 1 ст. 41). Іноді в літературі можна у тотожному значенні зустріти поняття «вид навчального закладу», проте у базовому освітньому законі воно вжито лише у частині першій ст. 36 («основним видом середніх навчальних закладів є середня загальноосвітня школа»). На підставі цього **нібито можна зробити висновок, що видом навчального закладу слід визнати поняття «університет», «училище», «гімназія»** тощо. Проте в усіх профільних законах вони визначаються не як види, а як типи навчальних закладів. Близькі до нас географічно та культурно держави – РФ, Білорусь, Молдова також вживають термін «тип навчальних закладів».

У ЗУ «Про освіту» згадано такий **тип** навчальних закладів, як дошкільні навчальні заклади (ст. 34) **та його підтипи** (види): ясла, ясла-садки, дитячі садки, ясла-садки компенсуючого типу, будинки дитини; дитячі будинки інтернатного типу; ясла-садки сімейного типу; ясла-садки комбінованого типу; центри розвитку дитини. Узагальнення їх специфіки та мети надано у табл. 3.4. Статус більшості з них регламентовано Положенням про дошкільний навчальний заклад [152] (а також іншими актами [161]).

Підтипами загальноосвітніх (середніх) навчальних закладів постають: середні загальноосвітні школи (I-III ступенів); спеціалізовані школи; гімназії, ліцеї, колегіуми; загальноосвітні школи-інтернати; спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати); санаторні школи (школи-інтернати); школи соціальної реабілітації; вечірні (змінні) школи; міжшкільні навчально-виробничі комбінати та навчально-виховні комплекси (наприклад, «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад») тощо. Узагальнення їх специфіки та мети надано у таблиці 3.5.

Таблиця 3.4. Типи дошкільних навчальних закладів та їх класифікаційні ознаки

Тип навчального закладу	Для кого призначений	Для чого призначений
ясла	для дітей віком від двох місяців до трьох років	догляд за дітьми, а також їх розвиток і виховання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти
ясла-садок	для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років	догляд за дітьми, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти
дитячий садок	для дітей віком від трьох до шести (семи) років	розвиток, виховання і навчання дітей відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти
ясла-садок компенсуючого типу	для дітей віком від двох до семи (восьми) років, які потребують корекції	корекція фізичного та (або) розумового розвитку, тривале лікування та реабілітація
будинок дитини (дошкільний навчальний заклад системи охорони здоров'я)	для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для дітей з вадами фізичного та (або) розумового розвитку від народження до 3 (для здорових дітей) та до 4 (для хворих дітей) років	медико-соціальний захист дітей
дитячий будинок інтернального типу	для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку, які перебувають у родинних стосунках та утримуються за рахунок держави	розвиток, виховання, навчання та соціальна адаптація
ясла-садок сімейного типу	для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, які перебувають в родинних стосунках	догляд, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти
ясла-садок комбінованого типу	для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, у складі якого можуть бути групи загального розвитку, комбінуючого типу, сімейні, прогулянкові	дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку
інші розвитку дитини	для дітей, які відвідують інші навчаль-	фізичний, розумовий і психологічний розвиток,

Таблиця 3.5. Типи загальноосвітніх навчальних закладів та їх класифікаційні ознаки

Тип навчального закладу	Для кого призначений	Для чого призначений
початкова школа (середня загальноосвітня школа I ступеню)	для дітей з шести- або семирічного віку	забезпечує початкову загальну освіту
основна школа (середня загальноосвітня школа II ступеню)	для дітей, які здобули початкову загальну освіту	забезпечує базову загальну середню освіту
старша школа (середня загальноосвітня школа III ступеню)	для дітей, які здобули базову загальну освіту	забезпечує повну загальну середню освіту
спеціалізована школа (школа-інтернат) I - III ступенів	для дітей з шести- або семирічного віку	забезпечує загальну середню освіту з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів
гімназія (II - III ступенів)	для дітей, які здобули початкову (базову) загальну освіту	забезпечує базову та (або) повну загальну середню освіту з поглибленим вивченням окремих предметів
ліцей (III ступеня)	для дітей, які здобули базову загальну освіту	забезпечує повну загальну середню освіту з профільним навчанням і допрофесійною підготовкою
колегіум (III ступеня)	для дітей, які здобули базову загальну освіту	забезпечує базову та (або) повну загальну середню освіту з поглибленим вивченням окремих предметів філологічного-філософського та (або) культурно-естетичного профілів
міжшкільний навчально-виробничий комбінат	для учнів інших загальноосвітніх навчальних закладів	для забезпечення потреб учнів у профорієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці
загальноосвітня школа-інтернат	для дітей, які не мають необхідних умов для виховання і навчання в сім'ї та потребують соціальної допомоги	забезпечує загальну середню освіту з частковим або повним утриманням дітей за рахунок держави

Таблиця 3.5. Типи загальноосвітніх навчальних закладів та їх класифікаційні ознаки (продовження)

<i>Тип навчального закладу</i>	<i>Для кого призначений</i>	<i>Для чого призначений</i>
школа-інтернат, дитячий будинок, в тому числі сімейного типу (з повним державним утриманням)	для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків	забезпечує загальну середню освіту з повним утриманням дітей за рахунок держави
загальноосвітня санаторна школа (школа-інтернат) (навчальні заняття з такими дітьми проводяться також у лікарнях, санаторіях, вдома)	для дітей, які потребують тривалого лікування	забезпечує загальну середню освіту з частковим або повним утриманням дітей за рахунок держави
спеціальна школа (школа-інтернат, дитячий будинок)	для осіб, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових навчальних закладах	забезпечує загальну середню освіту з повним утриманням дітей за рахунок держави
загальноосвітня школа і професійно-технічне училище соціальної реабілітації	для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання (окремо для хлопців і дівчат)	забезпечує загальну середню освіту, особливі умови виховання та соціальну реабілітацію
вечірня (змінна) школа II - III ступенів	для громадян, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання	забезпечує базову та повну загальну середню освіту

Зауважимо, що **школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно**; загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати у своєму складі **класи (групи) з вечірньою (заочною) формою навчання**, класи (групи) з поглибленим вивченням окремих предметів.

Загальноосвітні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності **можуть мати у своєму складі інternати** з частковим або повним утриманням учнів (вихованців) за рахунок власника. Загальноосвітні навчальні заклади **можуть створювати навчально-виховні комплекси** у складі навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації. Положення про загальноосвітній навчальний заклад затверджене Постановою Уряду [246].

Підсистему позашкільних навчальних закладів складають: палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади. Перелік типів позашкільних навчальних закладів і Положення про них затверджене Постановою Кабінету Міністрів [172], а статус деяких з них (зокрема, культурно-освітніх центрів національних меншин України) регламентовано іншими підзаконними актами [183].

До професійно-технічних навчальних закладів належать: професійно-технічні училища; професійні училища соціальної реабілітації; вищі професійні училища; професійні ліцеї; професійно-художні та художні професійно-технічні училища (у т.ч. вищі); училища-агрофірми (у т.ч. вищі); училища-заводи; центри професійно-технічної та центри професійної освіти; навчально-виробничі центри; центри підготовки і перепідготовки робітничих кадрів; навчально-курсів комбінати; навчальні центри, а також інші типи навчальних закладів, що надають професійно-технічну освіту або здійснюють професійно-технічне навчання. Статус більшості з них врегульовано Положенням про професійно-технічний навчальний заклад [159], а статус вищих професійних училищ та центрів професійно-технічної освіти – відповідним Положенням [149].

Систему вищої освіти складають: ВНЗ всіх форм власності; інші юридичні особи, що надають освітні послуги у галузі вищої освіти; органи, які здійснюють управління у галузі вищої освіти (ст. 16 ЗУ «Про вищу освіту»). Типи ВНЗ передбачено ст. 25 ЗУ «Про вищу освіту», відповідно до якої, в Україні діють: університети – багатпрофільні (класичні) або профільні ВНЗ четвертого рівня акредитації, академії – ВНЗ четвертого рівня акредитації (є провідним центром у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва); консерваторії (музичні академії); інститути – ВНЗ третього або четвертого рівня акредитації або структурний підрозділ університету, академії; коледж – ВНЗ другого рівня акредитації або структурний підрозділ ВНЗ третього або четвертого рівня акредитації; технікум (училище) – ВНЗ першого рівня акредитації або структурний підрозділ ВНЗ третього або четвертого рівня акредитації (див. табл. 3.6).

Таблиця 3.6. Типи ВНЗ та їх класифікаційні ознаки

Тип навчального закладу	Освітнє призначення	Додаткові чинники
університет - багатопрофільний ВНЗ четвертого рівня акредитації	провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв	є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність
академія - ВНЗ IV рівня акредитації	провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва	проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення
інститут - ВНЗ III або IV рівня акредитації або структурний підрозділ університету, академії	так само	провадить наукову, науково-методичну та науково-виробничу діяльність і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення
консерваторія (музична академія) - ВНЗ III або IV рівня акредитації	провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у галузі культури і мистецтва - музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін	провадить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення
коледж - ВНЗ II рівня акредитації або структурний підрозділ ВНЗ III або IV рівня акредитації	провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у споріднених напрямках підготовки або спорідненими спеціальностями	має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення
технікум (училище) - ВНЗ I рівня акредитації або структурний підрозділ ВНЗ III або IV рівня акредитації	провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації за кількома спорідненими спеціальностями	так само

Зауважимо, що ВНЗ III-IV рівнів акредитації **за статусом прирівняні до наукових установ Національної академії наук** України. Статус державного ВНЗ регламентовано відповідним Положенням, затвердженим Постановою Уряду від 05.09.1996 № 1074 (зі змінами та доповненнями) [150].

Проект ЗУ «Про вищу освіту», підготовлений МОН та обговорений у листопаді 2010 року [91] **визначає ВНЗ** як «освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні (освітньо-наукові) програми вищої освіти за певними освітньо-кваліфікаційними (освітньо-науковим) рівнями, забезпечує навчання, виховання осіб, здобуття ними кваліфікації відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність».

Європейська конвенція Ради Європи про визнання кваліфікацій, що відносяться до вищої освіти, в Європейському регіоні (від 11 квітня 1997 р.) [167] **визначає ВНЗ** як «установу, що надає вищу освіту і визнається повноважним органом держави як такою, що становить її систему вищої освіти».

Загальні умови створення навчальних закладів визначені у ст. 18 ЗУ «Про освіту». Заклади можуть бути створені органами державної виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, громадянами. **Умовами створення** постають наявність: соціально-економічних, національних, культурно-освітніх **потреб** у них (причому потреба у ВНЗ та їх мережа визначається Урядом), а також необхідної матеріально-технічної, науково-методичної та кадрової **базис**. Ці вимоги законодавства доповнюються Положенням про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчального закладу **умовою наявності «статутного фонду** (що може включати вартість майна та власні кошти) у розмірі не нижче розрахованої вартості навчання слухачів, кількість яких зумовлена обсягом прийому, що заявляється» [158]. Умови наявності бази потрібні, щоб забезпечувати якість освіти в обсязі вимог державних стандартів освіти.

Порядок створення, реорганізації і ліквідації навчальних закладів встановлено Урядом України [158]. **Діяльність навчальних закладів розпочинається за наявності ліцензії** на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням послуг для одержання освіти і підготовкою фахівців різних рівнів кваліфікації. Такі навчальні заклади **включаються до Державного реєстру** навчальних закладів України [151]. Порядок ліцензування розглянуто нами у темі 4.

Норми Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів проаналізовано у табл. 3.7.

Таблиця 3.7. Особливості створення навчальних закладів

Навчальні заклади:	Процедури	Форма власності		
		Загальнодержавна власність	Коомунальна власність	Приватна власність
Загальноосвітні	Дозвіл	НЕ РЕГЛАМЕНТОВАНО		відповідної місцевої Ради
	Узгодження			
	Створення		виконавчі комітети місцевих Рад або районні державні адміністрації	
Спеціалізовані загальноосвітні	Дозвіл	НЕ РЕГЛАМЕНТОВАНО		відповідної місцевої Ради
	Узгодження		з Управліннями освіти і науки обласних (пріоритетних до них) місцевих державних адміністрацій	
	Створення		виконавчі комітети місцевих Рад або районні державні адміністрації	
	Дозвіл		відповідної місцевої Ради	відповідної місцевої Ради
Професійно-технічні	Узгодження		попередній розгляд Віце-прем'єр-міністром України	погодження з МОН і відповідними галузевими міністерствами, відомствами
	Створення		МОН - за поданням місцевих органів державної виконавчої влади, міністерств і відомств, корпорацій, об'єднань	місцеві державні адміністрації або Рада міністрів АРК

Таблиця 3.7. Особливості створення навчальних закладів (продовження)

Навчальні заклади:	Процедури	Форма власності		
		Загальнодержавна власність	Комунальна власність	Приватна власність
ВНЗ I та II рівня акредитації	Дозвіл	відповідної місцевої Ради	відповідної місцевої Ради	відповідної місцевої Ради
	Узгодження	попередній розгляд Віце-прем'єр-міністром України	погодження з МОН і відповідними галузевими міністерствами, відомствами	
	Створення	МОН - за погодженням з Міністерством фінансів та Міністерством економіки; іншими міністерствами, відомствами - за погодженням з МОН, Міністерством фінансів та Міністерством економіки	місцеві державні адміністрації або Рада міністрів АРК	
ВНЗ III та IV рівня акредитації	Дозвіл	відповідної місцевої Ради		відповідної місцевої Ради
	Узгодження	погодження з МОН, Міністерством економіки і Міністерством фінансів, розгляд Віце-прем'єр-міністром України	<i>НЕ РЕГЛАМЕНТОВАНО</i>	
	Створення	Кабінет Міністрів		

Відзначимо декілька проблемних моментів. Відповідно до ч. 4 ст. 18 ЗУ «Про освіту», «потреба в навчальних закладах, заснованих на комунальній власності, визначається місцевими органами державної виконавчої влади *та органами місцевого самоврядування*». Водночас, в абзаці другому п. 2 Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів від 05.04.1994 № 228 серед засновників навчальних закладів не названо органи місцевого самоврядування – лише «державні органи, кооперативні, громадські організації, підприємства та установи, приватні особи» [158]. При цьому п. 4 цього Положення регламентує створення навчальних закладів, *заснованих на комунальній власності* та прямо передбачає можливість створення загальноосвітніх навчальних закладів виконавчими комітетами місцевих Рад.

Реорганізація навчальних закладів, відкриття їх філій та інших відокремлених підрозділів провадиться у порядку, встановленому для створення навчальних закладів. **Ліквідація** здійснюється засновниками або органами, за рішенням яких їх створено, при цьому заклад вважається реорганізованим чи ліквідованим з дня внесення відповідних змін до Державного реєстру навчальних закладів України.

Держкомпідприємництва у своєму листі надав роз'яснення щодо **питань реорганізації державного навчального закладу**. Практика реорганізацій була розповсюджена у зв'язку з розширенням мережі комунальних навчальних закладів.

Комітет роз'яснив, що Класифікацією організаційно-правових форм господарювання Державного класифікатора України, **встановлено організаційно-правову форму «державна організація (установа, заклад)»** під кодом 425 і організаційно-правову форму **«комунальна організація (установа, заклад)»** під кодом 430 [135]. Відповідно до статті 59 Господарського кодексу України, припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється, зокрема, шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) [174], а відповідно до статті 108 Цивільного кодексу України, зміна організаційно-правової форми юридичної особи під час якої до нової юридичної особи переходить усі права, обов'язки та майно попередньої юридичної особи є перетворенням.

Таким чином, зазначив комітет, реорганізація державного навчального закладу у комунальний навчальний заклад здійснюється саме **шляхом перетворення**, що тягне за собою припинення юридичної особи, яка реорганізується, та створення особи, яка виникає в результаті реорганізації.

Враховуючи те, що відповідно до частини першої статті 3 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» його дія поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, то проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті перетворення повинно відбуватись в порядку, встановленому цим Законом. При цьому процедура державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті перетворення встановлена статтями 34, 37 Закону про реєстрацію, а державної реєстрації юридичної особи, яка утворена в результаті перетворення, встановлена статтями 24 - 27 цього Закону. **Плата за включення в Єдиний державний реєстр юридичних та фізичних осіб не стягується**, на чому додатково були вимушені акцентувати МОН та Держком-

підприємництва у спільному листі [147].

Проблемним питанням залишається реалізація положення, відповідно до якого, при реорганізації чи ліквідації навчального закладу його **працівникам і особам, які навчаються в ньому, гарантується дотримання їх прав та інтересів** відповідно до законодавства з питань праці та освіти [158].

Навчальні заклади **діють на підставі власних статутів**, затверджених: 1) МОН – стосовно державних навчальних закладів, що перебувають у його системі, та стосовно ВНЗ, заснованих на інших формах власності; 2) іншими міністерствами, відомствами України, яким підпорядковані навчальні заклади, (за погодженням з МОН); 3) місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування – стосовно державних навчальних закладів, що є комунальною власністю, і навчальних закладів, заснованих на інших формах власності (крім ВНЗ). Зауважимо, що статут приватного навчального закладу, за висновком Держкомпідприємництва, крім освітнього законодавства **«можє враховувати норми ЗУ «Про господарські товариства»** щодо порядку створення та принципів діяльності...» [180].

Навчальний заклад повинен **мати власну назву, в якій обов'язково вказується його тип** (дитячий садок, школа, лицей, коледж, інститут, консерваторія, академія, університет тощо) та організаційно-правова форма. Відповідно до роз'яснення Держкомпідприємництва, **організаційно-правова форма господарювання** – форма здійснення господарської (зокрема підприємницької) діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо [179].

На практиці багато **суперечок виникало щодо назв приватних навчальних закладів**. Навчальні заклади, засновані на приватній формі власності повинні у назві відображати як тип, так і організаційно-правову форму. Щодо останньої, то роз'яснювальні документи Держкомпідприємництва зазначали, що Класифікація організаційно-правових форм господарювання затверджена наказом Держспоживстандарту України від 28.05.2004 № 97, в якій однією з організаційно-правових форм визначена «приватна організація (установа, заклад)». У зв'язку з цим, «приватний заклад освіти повинен мати організаційно-правову форму, визначену Класифікацією, тобто "приватний заклад"..."» [175, 180]. Крім того, МОН протоколом ДАК від 21.06.2005 № 56 **рекомендувало ВНЗ змінити найменування**, де обов'язково вказувати організаційно-правову форму «приватна організація (установа, заклад)». Хоча ці документи (за зауваженням Р.В. Гурака, 2010 [197]) носять виключно рекомендаційний характер, проте інші фахівці (А.О. Янчук, 2010) **визнають оптимальним варіантом створення приватного навчального закладу саме «у формі установи**, адже в установі засновники не беруть участь в управлінні нею, установа є непідприємницькою організацією, що виключатиме конфлікт інтересів власника, який бажає отримувати прибуток з освітньої діяльності... В той же час

установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню. А це вже відповідає інтересам власника». На думку дослідника, «така організаційно-правова форма діяльності навчального закладу стала б компромісом між приватними інтересам власників та публічними освітніми інтересами держави, громади та громадян» [219].

Приклад повної назви приватного ВНЗ та її відрізнення від скороченої назви наведено у листі Держкомпідприємництва «Приватний заклад "Приватний вищий навчальний заклад "Одеський коледж комп'ютерних технологій "Сервер". При цьому на свідоцтві про державну реєстрацію єдиного зразка буде надрукована скорочена назва: «Приватний вищий навчальний заклад "Одеський коледж комп'ютерних технологій "Сервер"» [180].

Назви муніципальних навчальних закладів також викликають суперечки. По-перше, відповідно до ч. 2 ЗУ «Про освіту» ЗУ «Про освіту» навчальні заклади, засновані на комунальній власності мають статус державного навчального закладу (як і засновані на загальнодержавній власності). По-друге, згідно з листом Держкомпідприємництва [178], «щодо зазначення у найменуванні закладів освіти органів місцевого самоврядування, то у даному випадку слід додержуватись вимог Господарського Кодексу України», відповідно до частини п'ятої статті 78 якого **«найменування комунального підприємства повинно містити слова "комунальне підприємство" та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить дане підприємство»** [178]. Приклад назви комунального навчального закладу наведено у листі Держкомпідприємництва: Балаклійська загальноосвітня школа І ступеня Балаклійської міської ради Харківської області, Харківська спеціальна загальноосвітня школа № 7 Харківської обласної ради [147].

Назви державних навчальних закладів нібито не викликають спорів. Проте на практиці повні назви використовують досить рідко, оскільки повна назва повинна звучати приблизно так: «державний вищий навчальний заклад IV рівня акредитації N-ський державний університет». У зв'язку з цим, Держкомпідприємництва щодо державних та комунальних навчальних закладів «**вважає можливим не відображати організаційно-правові форми у підписах назв, а також печатках, штампах та вивісках**» [147].

Наприкінці відзначимо, що **перейменування** навчального закладу, яке не тягне за собою зміни правової основи діяльності суб'єкта господарювання, **не вимагає проходження процедури реорганізації** шляхом перетворення [179].

III. Правовий статус навчальних закладів та його складові.

На прикладі ВНЗ розглянемо деякі елементи правового статусу навчальних закладів (мету, завдання, функції, права, обов'язки, відповідальність). Загальну характеристику правового статусу ВНЗ надано у ст. 23 ЗУ «Про вищу освіту», відповідно до якої, **ВНЗ є**

юридичною особою, має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і мати обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, виступати засновником інших юридичних осіб, що здійснюють свою діяльність відповідно до напрямів його навчально-науково-виробничої діяльності. ВНЗ можуть створювати навчальні та навчально-науково-виробничі комплекси, які є добровільними об'єднаннями (при цьому всі учасники комплексу зберігають статус юридичних осіб).

Якщо у наведеній дефініції характеризується як публічно-правовий, так і приватноправовий статус ВНЗ, то **визначені у законодавстві мета, завдання та функції ВНЗ підкреслюють його публічно-правовий статус.**

Мета та головні завдання діяльності ВНЗ визначені статтею 22 ЗУ «Про вищу освіту». Основною метою діяльності ВНЗ є забезпечення умов, необхідних для отримання особою вищої освіти (тобто врахування інтересів особи) та підготовка фахівців для потреб України (тобто врахування інтересів суспільства).

Головними **завданнями ВНЗ** названо:

1. здійснення освітньої діяльності певного напрямку, яка забезпечує підготовку фахівців відповідних ОКР і відповідає стандартам вищої освіти;
2. здійснення наукової та науково-технічної (для ВНЗ III і IV рівнів акредитації), творчої, мистецької, культурно-виховної, спортивно-ї та оздоровчої діяльності;
3. забезпечення виконання державного замовлення та угод на підготовку фахівців з вищою освітою;
4. здійснення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів та їх атестація в акредитованих ВНЗ III і IV рівнів акредитації;
5. вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці і сприяння працевлаштуванню випускників;
6. забезпечення культурного і духовного розвитку особистості, виховання осіб, які навчаються у ВНЗ, в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України;
7. підвищення освітньо-культурного рівня громадян.

Основними напрямками діяльності (функціями) ВНЗ постають: підготовка фахівців різних ОКР; підготовка та атестація наукових, науково-педагогічних кадрів; науково-дослідна робота; спеціалізація, підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів; культурно-освітня, методична, видавнича, фінансово-господарська, виробничо-комерційна робота; здійснення зовнішніх зв'язків (ч. 1 ст. 44 ЗУ «Про вищу освіту»).

За слухним висновком фахівців (зокрема, А.О. Кирилових, 2010), **публічно-правовий статус навчальних закладів передбачає «не лише право бути учасником деяких правовідносин, але й обов'язок вступити в них** в окремих випадках. Наприклад, відносно щодо ліцензування освітньої діяльності є адміністративно-правовими та носять обов'язковий характер» [201]. Публічно-правова відповідальність навчального закладу у першу чергу полягає у тому, що невиконання ним головних завдань діяльності, вимог стандартів освіти є підставою для позбавлення його ліцензії.

Елементом публічно-правового статусу є інститут фінансування ВНЗ недержавної власності. Фінансування ВНЗ державної форми власності здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, призначених для фінансування МОН або інших центральних органів виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні ВНЗ.

Публічно-правовий статус ВНЗ характеризується також тим, що МОН та інші центральні органи виконавчої влади беруть участь у встановленні **нормативів матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення ВНЗ** (штатна чисельність співробітників, співвідношення кількості студентів і викладачів, навчальне навантаження викладачів, розміри земельних ділянок, фінансування наукових досліджень, утримання навчальних аудиторій і лабораторій, бібліотек та фондів наукової і навчальної літератури, фінансування капітального будівництва, ремонту й утримання будівель і спортивно-оздоровчих споруд, придбання технічних засобів навчання та методичного забезпечення навчального процесу тощо), диференційованих залежно від статусу, рівня акредитації, типу ВНЗ, напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців, та наукових напрямів підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. (ст. 64 ЗУ «Про вищу освіту»).

С.А. Загородній (2007) робить висновок, що **правоздатність ВНЗ витікає з наданої йому ліцензії**, «акредитація не впливає на обсяг спеціальної правоздатності ВНЗ, а пов'язана з визнанням (з боку держави) рівня якості здійснення ВНЗ професійної підготовки» [540]. Але державна акредитація ВНЗ (атестація інших навчальних закладів) є важливою складовою публічно-правового статусу.

Рівні акредитації ВНЗ можна визнати критеріями їх типології. В Україні встановлено такі рівні акредитації ВНЗ:

I рівень – технікум, училище, інші прирівняні до них ВНЗ, у яких здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями ОКР молодшого спеціаліста;

II рівень – коледж (та інші прирівняні до нього ВНЗ), у яких здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями ОКР молодшого спеціаліста та за напрямами підготовки ОКР бакалавра;

III рівень – у ВНЗ здійснюється підготовка фахівців за напрямами ОКР бакалавра, спеціальностями ОКР спеціаліста, а також за окремими спеціальностями ОКР магістра;

IV рівень – у ВНЗ здійснюється підготовка фахівців за напрямами ОКР бакалавра, спеціальностями ОКР спеціаліста, магістра.

Причому ВНЗ певного рівня акредитації можуть здійснювати підготовку фахівців за ОКР, які забезпечують навчальні заклади нижчого рівня акредитації.

Створення, реорганізація та ліквідація ВНЗ державної форми власності III-IV рівня акредитації здійснюється Кабінетом Міністрів, ВНЗ I-II рівнів акредитації – МОН (або та іншими центральними органами виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні ВНЗ). Створення, реорганізація та ліквідація ВНЗ, що перебувають у власності АРК, здійснюється органами влади АРК, ВНЗ комунальної форми власності – органами місцевого самоврядування,

а приватної форми власності – їх власниками (ст. 27 ЗУ «Про вищу освіту»).

Цивільно-правовий статус ВНЗ (та інших навчальних закладів) менш досліджений, його ознаками є: 1) некомерційний характер, 2) фінансування засновником з елементами самостійного. При цьому фахівці (зокрема, С.А. Кочерга, 2008 [205]) акцентують, що 3) в майнові відносини з іншими суб'єктами навчальний заклад вступає тільки з однією метою – сприяння реалізації освітньої діяльності.

Причому ВНЗ здійснюють свою діяльність і за державним контрактом (замовленням), і за угодами як основною формою регулювання відносин між навчальними закладами та підприємствами, установами, організаціями, громадянами (ч. 2 ст. 44 ЗУ «Про вищу освіту»).

Структурними підрозділами ВНЗ III - IV рівнів акредитації є кафедри, факультети, інститути, філії, бібліотеки тощо. Вони можуть мати окремі права юридичної особи. Порядок створення територіально-відокремлених структурних підрозділів ВНЗ встановлено ЗУ «Про вищу освіту» та Постановою КМУ [158].

Будь-які філії та інші відокремлені структурні підрозділи **створюються в тому ж порядку, що встановлений для створення навчальних закладів.** ВНЗ IV рівня акредитації відповідно до законодавства іноземних держав та за згодою МОН можуть створювати за кордоном свої структурні підрозділи. ВНЗ іноземних держав можуть з дозволу МОН створювати свої структурні підрозділи на території України. **Створення в Україні ВНЗ за участю іноземних фізичних та юридичних осіб** здійснюється відповідно до міжнародних угод, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 27 ЗУ «Про вищу освіту»).

За висновком колегії МОН 2008 року, **суперечність** полягає у тому, що ВНЗ I - II рівнів акредитації як юридичні особи створюються відповідними Міністерствами, а ті ж самі навчальні заклади як структурні підрозділи ВНЗ III - IV рівнів акредитації повинні створюватися та реорганізовуватися (наприклад, входження технікуму чи коледжу в структуру університету без права юридичної особи) **лише рішенням Уряду** [170].

Колегія МОН відзначила, що існує практика прийняття рішень про створення за таким порядком всіх відокремлених структурних підрозділів незалежно від того, чи це факультет, чи коледж, чи навчально-консультаційний центр [170], у той час, як ЗУ «Про вищу освіту» визначає, що серед усіх типів відокремлених структурних підрозділів ВНЗ **лише факультет поза місцем розташування ВНЗ державної форми власності створюється рішенням міністерства** (відомства).

Проблемним аспектом функціонування структурних підрозділів ВНЗ постає поширення факультетів довузівської підготовки, факультетів післядипломної освіти, факультетів підготовки та по роботі з іноземними студентами. МОН роз'яснило, що відповідно до частини другій статті 30 ЗУ «Про вищу освіту» **до складу факультету повинно входити не менше ніж три кафедри і на ньому повинно навчатися не менше ніж 200 студентів денної форми навчання.** У зв'язку з цим у 2009 році міністерство рекомендувало привести назви зазначених факультетів відповідно до вимог законодавства: змінити їх назви на підготовчі відділення, центри післядипломної освіти та центри (відділення) по роботі з іноземними студентами, а також внести відповідні зміни у штатні розписи [184].

Казус про Академію суддів

У зв'язку з розповсюдженням різних приватних закладів, які надають певний різновид освітніх послуг (наприклад з комп'ютерної грамотності), а також створюваних при різних державних відомствах Академій, пропонуємо ознайомитись з Постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 21.11.2008 № 1/1074 у справі щодо статусу Академії суддів України. **Позивачем** постала Академія суддів України, яка вважала протиправним наказ МОН від 17.09.2008 № 861 "Про перевірку Академії суддів України" щодо дотримання вимог законодавства України про освіту при здійсненні своєї діяльності з надання освітніх послуг. Позивач зазначив, що мета діяльності та завдання Академії суддів України не властиві ВНЗ, що утворюються згідно ЗУ «Про вищу освіту». Зокрема, статут Академії суддів України затверджується Головою Державної судової адміністрації України та Головою Верховного Суду України за погодженням з Радою суддів України (ст. 129 ЗУ «Про судоустрій України»).

Відповідач – МОН заперечував ці доводи, вказавши, що у статуті Академії визначено, що вона є державним навчальним закладом; Академія отримала ліцензію МОН та подала документи для включення до Державного реєстру ВНЗ.

Суд встановив, що всі правовідносини, пов'язані із діяльністю Академії суддів України, в тому числі і з навчальним процесом, регулює Державна судова адміністрація України своїми наказами. Зокрема, голова ДСА України призначає на посади та звільняє з посад за погодженням з Радою суддів України керівника та заступників керівника Академії суддів (згідно з Положенням про Державну судову адміністрацію України, затвердженого Указом Президента України від 03.03.2003 р. № 182), наказом ДСА від 18.11.2003 № 592 визначено організацію навчального процесу в Академії.

Рівня акредитації Академія не має, як і ліцензії на надання освітніх послуг. Освітніх послуг як вони розуміються у ст. 1 ЗУ «Про вищу освіту» не надає, відповідних документів державного зразка на підтвердження отриманої освіти також. Підготовка та перепідготовка суддівських кадрів в Академії по своїй суті не передбачає присвоєння певного ОКР.

Суд дійшов висновку, що законодавчі норми, що регулюють діяльність Академії, а також наведені факти свідчать про те, що участь МОН у процедурі створення та функціонування Академії в будь-якій формі не передбачена. *Для того, щоб установа вважалася ВНЗ та підпадала під дію ЗУ «Про вищу освіту», необхідно відповідати певним ознакам, а саме: установа зобов'язана мати ліцензію, відповідати певним освітнім та ОКР, здобуття освіти має закінчуватися отриманням відповідного документа.* Тобто, Академія не відповідає вимогам, що ставляться до ВНЗ, тому на діяльність Академії не розповсюджуються норми ЗУ «Про вищу освіту».

Суд постановив визнати протиправними дії МОН з підготовки та проведення перевірки та скасувати наказ від 17.09.2008 № 861.

Права ВНЗ включені нами до таблиці, розташованої в матеріалах дистанційного курсу (<http://dist.lduvs.edu.ua/>). Вона заповнена частково: у ній лише перелічені права навчального закладу, а відповідна нормативна база не зазначена. Заповнення відповідної таблиці постає одним із варіантів індивідуальних завдань, що Ви можете виконати.

Нагадаємо, що ВНЗ має права юридичної особи, відповідно до рівня акредитації **ВНЗ може бути надана автономія**, яка передбачає права закладу на: визначення змісту освіти; встановлення і присвоєння вчених звань тощо. Національному ВНЗ за рішенням Уряду може бути надано повноваження: укладати державні контракти з виконавцями державного замовлення для потреб ВНЗ; приймати рішення про створення, реорганізацію, ліквідацію підприємств, установ, організацій; вносити пропозиції щодо передачі об'єктів ВНЗ до сфери управління інших органів, уповноважених управляти державним майном, у комунальну власність та передачі об'єктів комунальної власності у державну власність і віднесення їх до майна ВНЗ; виступати орендодавцем нерухомого майна, що належить ВНЗ; встановлювати і присвоювати вчені звання доцента чи професора ВНЗ тощо.

Перелік, встановлений нормативними актами не є вичерпним – існують інші **повноваження, що делегують ВНЗ відповідно до його статусу державні органи управління освітою**. У свою чергу, ВНЗ може делегувати окремі свої повноваження державним органам управління освітою.

Автономію ВНЗ дослідники (А.О. Кирилових, 2010) визначають як його «самостійність у підборі кадрів, здійсненні навчальної, наукової, фінансово-господарської та іншої діяльності відповідно до законодавства та статуту ВНЗ, затвердженого у встановленому законодавством порядку» [200]. Проект ЗУ «Про вищу освіту», підготовлений МОН та обговорений у листопаді 2010 року, передбачає, що **автономія ВНЗ** – це «сукупність прав та відповідальності щодо здійснення освітньої, наукової, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів тощо відповідно та в межах, визначених законодавством про освіту» [91].

Досліджуючи моделі інституційної автономії ВНЗ, фахівці (А.О. Кирилових, 2010) виокремлюють: **модель мінімальної автономії**, коли заклад виконує завдання засновника та не має права власної ініціативи на отримання додаткових фінансових ресурсів; **модель часткової автономії** – коли навчальний заклад виконує державні функції по наданню соціальних послуг, частково фінансується засновником з правом самостійно вступати у відносини цивільного обороту з метою отримання додаткових матеріальних ресурсів на забезпечення діяльності; **модель повної автономії** – за відсутності організаційно-майнової підлеглості між закладом й органом влади, оскільки засновником є суб'єкт приватного права. Щодо державних ВНЗ реалізується модель мінімальної або часткової автономії, яку надає МОН разом з міністерством чи відомством, у підпорядкуванні якого перебуває заклад.

Компонентами інституційної автономії навчального закладу є організаційна (адміністративна), економічна (фінансова), наукова та академічна.

Дослідники звертають увагу: «в середні віки університет був корпорацією, наділеною усіма правами публічно-правових союзів, зокрема навіть правосуддя над своїми членами» [200].

IV. Правовий статус педагогічних працівників та здобувачів освіти: порядок набуття, основні права та обов'язки.

Категоріями учасників навчально-виховного процесу в Україні, відповідно ст. 50 ЗУ «Про освіту» є: 1) діти дошкільного віку, вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти (умовно назвемо цю категорію «здобувачі освіти»); 2) керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти (умовно назвемо цю категорію «освітяни»); 3) батьки або особи, які їх замінюють, батьки – вихователі дитячих будинків сімейного типу (умовно назвемо цю категорію «батьки»); 4) представники підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій, які беруть участь у навчально-виховній роботі.

Кадрове забезпечення сфери освіти визначено у ст. 54 ЗУ «Про освіту». Педагогічну діяльність у навчальних закладах здійснюють: науково-педагогічні працівники – у ВНЗ III - IV рівнів акредитації та закладах післядипломної освіти, педагогічні працівники – в інших навчальних закладах. Надалі у тексті нашого курсу ми умовно поєднуємо ці дві категорії у загальну категорію «педагоги», коли можна надати характеристику, властиву і статусу педагогічних, і науково-педагогічних працівників.

Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників затверджений Постановою КМУ від 14.06.2000 № 963 [146]. Він **не є вичерпним**, про що свідчить судова практика. Її аналіз, зокрема, надав МОН та Спілці працівників освіти і науки України у своєму листі рекомендувати зараховувати до стажу педагогічної роботи для виплати надбавки за вислугу років педагогічним та науково-педагогічним працівникам час роботи на посаді піонервожатого в таборах для школярів [511].

До осіб, які претендують на статус педагогів, **висуваються вимоги:** 1) високих моральних якостей, 2) відповідної освіти, професійно-практичної підготовки, 3) їх фізичний стан дозволяє виконувати службові обов'язки.

При прийнятті на роботу науково-педагогічних працівників може укладатися як **безстроковий, так і строковий трудовий договір**, у тому числі контракт. Термін строкового трудового договору встановлюється за погодженням сторін. Вносить пропозиції щодо терміну трудового договору має право кожна зі сторін [154]. Враховуючи високі вимоги до претендентів на статус освітян, прийняття на роботу науково-педагогічних працівників здійснюється **на основі конкурсного відбору**. А педагогічні працівники підлягають **атестації** – визначенню їх відповідності зайнятій посаді, рівню

кваліфікації, залежно від якого та стажу педагогічної роботи їм встановлюється кваліфікаційна категорія та відповідний посадовий оклад (ставка заробітної плати) в межах схеми посадових окладів.

Порядок атестації визначається Типовим положенням про атестацію педагогічних працівників України, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 20.08.1993 № 310 (зі змінами та доповненнями). Атестація провадиться з метою активізації творчої професійної діяльності педагогічних працівників, стимулювання безперервної фахової та загальної освіти, якісної роботи, підвищення відповідальності за результати навчання і виховання, забезпечення соціального захисту компетентної педагогічної праці

Чергова атестація проводиться один раз у п'ять років згідно з графіком, складеним безпосередньо в навчальному закладі (з поважних причин термін може бути подовженим на один рік). **Позачергова атестація** проводиться не раніше, ніж через рік з дня видання керівником навчального закладу, органом державного управління освітою відповідного наказу за підсумками атестації після попередньої атестації для осіб, які:

- виявили бажання підвищити раніше встановлену їм кваліфікаційну категорію або підвищити посадовий оклад (ставку заробітної плати);
- порушили питання про присвоєння їм педагогічного звання;
- знизили в міжатестаційний період рівень своєї професійної діяльності (за наявності аргументованого подання керівника або ради навчального закладу).

Атестації на відповідність посаді підлягають усі педагогічні працівники, як з вищою освітою, так і ті, які закінчили ВНЗ I-II рівня акредитації та інші навчальні заклади еквівалентного рівня або мають загальну середню освіту. Атестації **не підлягають** педагогічні працівники, які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи до трьох років; перебувають на довготривалому лікуванні. Педагогічні працівники, які мають необхідний стаж безпосередньої педагогічної роботи й раніше проходили атестацію та прийняті на роботу в поточному н.р., а також ті, хто навчається у ВНЗ, атестуються за їхнім бажанням.

При цьому за педагогічними працівниками, які знаходяться у відпустках по вагітності, родах і догляду за дитиною (ст. 179 КЗпП України) **зберігається кваліфікаційна категорія, педагогічне звання**, чинність яких продовжується після виходу на роботу до наступної атестації на загальних підставах. Час перебування у цих відпустках вилучається з міжатестаційного періоду.

Педагогічним **працівникам, які відмовились** від чергової атестації, встановлюється кваліфікаційна категорія на ступінь нижча від тієї, яку вони мали за наслідками попередньої атестації (кваліфікаційна категорія «спеціаліст» залишається без змін); працівникам, для яких не передбачені кваліфікаційні категорії, визначається оплата праці за нижчим посадовим окладом (ставкою заробітної плати); для працівників з педагогічним званням припиняється чинність відповідного звання.

Атестацію здійснюють атестаційні комісії:

1) при Міністерстві освіти АРК, міністерствах і відомствах України, що мають навчальні заклади. Вони, зокрема, розглядають скарги педагогів на рішення атестаційних комісій при місцевих органах державного управління освітою, професійно-технічних навчальних закладах, ВНЗ I-II рівня акредитації (рішення цієї комісії є остаточним).

2) при місцевих органах державного управління освітою. Вони, крім атестації педагогічних працівників районного (міського) методичного кабінету (центру), за поданням атестаційних комісій при навчальних закладах атестують педагогічних працівників на кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії» та присвоюють, підтверджують (не підтверджують) педагогічне звання, а також у двотижневий термін розглядають скарги педагогічних працівників на рішення атестаційних комісій навчальних закладів;

3) при навчальних закладах.

Розглянемо роботу останніх. До 20 вересня кожного року керівник навчального закладу **видає наказ** про створення атестаційної комісії та атестацію педагогічних працівників у поточному н.р. та знайомить з ним педагогічний колектив. До 10 жовтня атестаційна комісія **приймає: заяву** від педагогічних працівників щодо проходження позачергової чи чергової атестації (або про відмову від неї); подання керівника або ради навчального закладу про позачергову атестацію педагогічних працівників. До 20 жовтня комісія розглядає подані документи, **затверджує графік** проведення атестації та доводить його під розписку до відомих осіб, які атестуються. До 20 березня комісія при навчальному закладі завершує вивчення роботи педагогічних працівників і **оформляє атестаційні листи**. До 20 квітня комісія розглядає атестаційні листи, заслуховує працівників, які атестуються, здійснює комплексну оцінку рівня кваліфікації, педагогічної майстерності, результатів їхньої педагогічної діяльності шляхом проведення контрольних робіт, «зрізів знань учнів», тестування; відвідування уроків, позакласних заходів; здійснення аналізу освітнього процесу в загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладах з урахуванням думки батьків, учнів та вихованців. На підставі всебічного розгляду наслідків педагогічної роботи, рівня фахової підготовки та професійної компетентності, рейтингу серед працівників районного (міського) методичного об'єднання (асоціації), оцінки працівниками педагогічного колективу, думки батьків, учнів **приймає рішення про:**

- відповідність (відповідність за умови, невідповідність) посади, яку займають;
- встановлення або підтвердження (не підтвердження) однієї з кваліфікаційних категорій ("спеціаліст", "спеціаліст II категорії", "спеціаліст I категорії", "спеціаліст вищої категорії");
- визначення посадового окладу (ставки заробітної плати).

Також може бути присвоєне, підтверджене або не підтверджене педагогічне звання («старший учитель», «старший викладач», «старший військовий керівник», «майстер виробничого на-

вчання I (II) категорії», «вчитель-методист», «викладач-методист», «військовий керівник-методист», «вихователь-методист», «старший вожатий-методист»). Вимоги до цих категорій та звань визначені у Типовому Положенні. При визначенні посадового окладу (ставки заробітної плати) має враховуватись професійна компетентність, стаж та якість педагогічної роботи, державні нагороди, рівень моральних якостей та загальної культури педагогічного працівника, володіння державною мовою.

Рішення атестаційної комісії може бути підставою для звільнення педагогічного працівника з роботи. У його трудову книжку вноситься запис з посиланням на пункт 2 статті 40 Кодексу Законів про працю України, відповідно до якого, трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом **у випадку виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі** внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню цієї роботи.

З усіх питань, пов'язаних з атестацією, атестаційна комісія **приймає рішення таємним голосуванням**, порядок якого визначається самою комісією. Воно вважається дійсним, якщо в засіданні комісії брало участь не менше 2/3 її членів. Результати голосування визначаються простою більшістю голосів присутніх членів атестаційної комісії. У разі однакової кількості голосів «за» і «проти» приймається рішення на користь працівника, який атестується.

За результатами атестації керівник навчального закладу, органу державного управління освітою **видає наказ**, який у тижневий строк доводиться до відома атестованого, колективу та подається в бухгалтерію для нарахування педагогу заробітної плати згідно із встановленим посадовим окладом (ставкою заробітної плати) з дня прийняття рішення атестаційної комісії.

У разі незгоди з рішенням атестаційної комісії при навчально-виховному закладі педагогічний працівник має право у двотижневий строк з дня вручення йому атестаційного листа **звернутись із скаргою до атестаційної комісії вищого рівня**. Її рішення є підставою для скасування попереднього та видачі нового наказу.

Слід зазначити наступні **вимоги, які іноді ігноруються на практиці**: умовою атестації педагогічного працівника є наявність фахової освіти та володіння ним державною мовою в обсязі, необхідному для виконання його професійних обов'язків; педагоги, які викладають два й більше предметів, атестуються з того предмета, з якого мають педагогічне навантаження за фахом освіти; атестація передбачає попереднє підвищення кваліфікації на засадах вільного вибору змісту, програм, форм навчання, організацій та установ, акредитованих в установленому порядку на здійснення підвищення кваліфікації (тому не можна визнати свідченням невідповідності посаді відсутність компетентності роботи з комп'ютером педагога, який не пройшов відповідні курси); працівник, який є членом атестаційної комісії, атестується на загальних підставах; у випадку неявки педагога, який атестується, на засідання атестаційної комісії

без поважних причин, комісія може провести атестацію за його відсутності; без оформлення атестаційних листів можлива атестація педагогів, які не претендують на підвищення кваліфікаційної категорії, посадового окладу, педагогічного звання, і до роботи яких не висловлено претензій (у цьому випадку рішення комісії оформляється протоколом до 20 жовтня поточного н.р.).

Перш, ніж перейти до процедури конкурсного заміщення посад науково-педагогічних працівників, відзначимо, що атестації підлягають також наукові працівники. Вона детально регламентована відповідним Положенням [148].

Конкурс на вакантні посади науково-педагогічних працівників регламентується Положенням про обрання та прийняття на роботу науково-педагогічних працівників ВНЗ III - IV рівнів акредитації [154]. Воно визначає порядок обрання за конкурсом осіб на *вакантні* посади завідувачів кафедрами, професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів, асистентів. Посада вважається вакантною після звільнення науково-педагогічного працівника, а також при введенні нової посади до штатного розпису. Конкурс на заміщення вакантної посади оголошується наказом керівника ВНЗ. **Оголошення про проведення конкурсу**, терміни й умови його проведення публікуються в ЗМІ. Заяви про участь у конкурсі мають право подавати особи, які мають повну вищу освіту та за своїми професійно-кваліфікаційними якостями відповідають вимогам, установленим законодавством та умовам оголошеного конкурсу.

Кандидати на заміщення вакантних посад **попередньо обговорюються на відповідній кафедрі** в присутності претендентів. Для оцінки рівня його професійної кваліфікації кафедра може запропонувати йому провести навчальні заняття. Засідання кафедри, на якій обговорюються кандидатури на посаду завідуючого кафедрою, проводить проректор ВНЗ або декан факультету.

Висновки кафедри про професійні та особисті якості претендентів та відповідні рекомендації передаються на розгляд Вченої ради ВНЗ або факультету. Претенденти мають бути ознайомлені з висновками кафедри до засідання Вченої ради, при цьому негативний висновок кафедри не дає права відмовляти претенденту в розгляді його кандидатури Вченою радою [154]. **На засіданні Вченої Ради** оголошується висновок кафедри, проводиться обговорення в присутності претендентів та здійснюється **таємне голосування**. Для цього прізвища всіх претендентів на займання відповідної посади вносяться до одного бюлетеня. Кожен член Вченої ради має право голосувати лише за одну кандидатуру. При всіх інших варіантах голосування бюлетені вважаються недійсними.

Рішення вважається дійсним, якщо в голосуванні брало участь не менше 2/3 членів Вченої ради. **Обраним вважається претендент, який здобув більше 50 % голосів присутніх членів Вченої ради.** Якщо при проведенні конкурсу, в якому брали участь два або більше претендентів, голоси розділились порівну, проводиться повторне голосування на цьому самому засіданні Вченої ради. При повторенні цього результату, або якщо при проведенні

конкурсу на відповідну посаду не було подано жодної заяви або жоден із претендентів не набрав більше 50 % голосів присутніх членів Вченої ради, конкурс також вважається таким, що не відбувся, та оголошується повторно.

Враховуючи виявлені прокуратурою факти недотримання на практиці відповідних процедур обрання науково-педагогічних працівників ВНЗ III-IV рівнів акредитації, МОН у 2003 році у своєму листі було вимушено акцентувати увагу, що ця процедура встановлена ЗУ «Про вищу освіту» та вищевказаним Положенням та **«інша процедура обрання на посади науково-педагогічних працівників не існує»** [141]. Проблема полягає у тому, що пункт другого наказу МОН від 24.12.2002 № 744, яким було затверджено зазначене Положення, визначає: «Положення ввести в дію у всіх державних ВНЗ України незалежно від відомчого підпорядкування». Це дало підстави вважати, що його дія не розповсюджується на приватні ВНЗ.

Варто відзначити: ще у 2006 році було **розроблено проект нового Положення** [142], у тексті якого безпосередньо зазначено «Положення визначає порядок і умови заміщення посад ... ВНЗ III - IV рівнів акредитації незалежно від форм власності та відомчого підпорядкування». У проекті Положення також надано визначення: **конкурс – спеціальна форма добору** науково-педагогічних працівників у ВНЗ, що має на меті забезпечити ВНЗ особами, які найбільше відповідають вимогам сучасної вищої освіти. Серед підстав для оголошення конкурсу названа така, як «не досягнуто домовленості з ректором про продовження трудових відносин на новий строк» – у цьому випадку конкурс оголошується за два місяці до закінчення строку дії трудового договору. Позитивно слід відзначити детальне визначення у цьому проекті критеріїв конкурсу, термінів його процедур, фактори, які унеможливають його проведення, порядок укладання та зміст трудового договору, особливості укладання договорів з різними категоріями та порядок припинення трудових відносин. Проте до цього часу воно не схвалено.

Обов'язки педагогів пов'язані не лише зі здійсненням навчальної діяльності («трансляції знань» та розвитку здібностей), але й із забезпеченням дисципліни під час освітнього процесу та контролем якості освіти, на що звертають увагу фахівці (зокрема, В.В. Спаська, 2006 [124]). Робочий час педагогічного та науково-педагогічного працівника визначено п. 2 ст. 51 Кодексу законів про працю та становить **36 годин на тиждень, або 1512 годин на рік**. З них навчальне навантаження, відповідно до ст. 49 ЗУ «Про вищу освіту», не може перевищувати 900 годин. Види роботи науково-педагогічних працівників передбачені нормативними актами [508], які передбачають перелік основних різновидів навчальної, методичної, наукової й організаційної роботи. Форми навчального процесу будуть проаналізовані нами при розгляді теми 6.

Видами методичної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників постають: підготовка конспектів лекцій, методичних матеріалів до навчальних занять, індивідуальних завдань, практик і самостійної роботи студентів; підготовка та рецен-

зування підручників, навчальних посібників; розробка навчальних планів та програм; підготовка комп'ютерного програмного забезпечення навчальних дисциплін; розробка завдань для проведення контролю; складання екзаменаційних білетів; розробка і впровадження наочних методичних матеріалів; впровадження нових форм, методів і технологій навчання; вивчення та впровадження передового досвіду організації навчального процесу тощо.

Наказом МОН від 07.08.2002 № 450 [508] передбачено також **основні види наукової роботи** науково-педагогічних працівників, зокрема: 1) виконання планових наукових досліджень (тобто включених до тематичних планів науково-дослідних робіт ВНЗ чи кафедр) із звітністю в таких формах, як: дисертація; монографія; навчальне видання; наукова стаття; тези доповіді на конференціях; науково-технічний звіт; заявка на видачу охоронних документів тощо; 2) рецензування монографій, навчальних видань, дисертацій, авторефератів, наукових статей, наукових проєктів, тематичних планів тощо; 3) доопрацювання для перевидання монографій, навчальних видань; 4) керівництво науковою роботою студентів.

Основними видами організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників визначено: 1) роботу в науково-методичних (або інших) комісіях курируючих міністерств; 2) роботу в ДАК, експертних і фахових радах; 3) роботу в експертних комісіях ВАК; 4) роботу в спеціалізованих радах із захисту дисертацій; 5) роботу в науково-методичних і науково-технічних радах і комісіях ВНЗ; 6) організацію та проведення загальнодержавних наукових конференцій, симпозіумів, семінарів; 7) роботу з видання наукових і науково-методичних збірників; 8) виконання обов'язків керівників на громадських засадах; 9) участь у виховній роботі студентського колективу, виконання обов'язків куратора (наставника) академічної групи; 10) керівництво студентським науковим гуртком, проблемною групою; 11) участь у профорієнтаційній роботі та довузівській підготовці молоді; 12) участь у підготовці та проведенні навчальних олімпіад, позанавчальних культурно-спортивних заходів тощо.

Права освітян різних категорій перелічені у раніше згаданій таблиці дистанційного курсу, яка також заповнена частково та вимагатиме від Вас заповнення, що постає індивідуальним навчально-дослідним завданням з цієї теми.

Важливим елементом правового статусу педагога постає академічна свобода. На думку фахівців (М.В. Савчин, 2010), конституційними **гарантіями академічної свободи** в Україні постають, зокрема, заборона визнання як обов'язкової жодної ідеології (ст. 15 Конституції), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України) [217]. Дослідник слушно визначає, що «поза полем конституційного регулювання» залишилась деякі аспекти академічної свободи, зокрема, утримання з боку владних структур від використання системи освіти як інструменту пропаганди, свободу об'єднань у професійні спілки». За висновком науковця, «існують істотні проблеми з реалізацією автономності ВНЗ, яку умовно можна розглядати як інституційну гарантію академічної свободи» [217], зокрема, щодо демократичних засобів самоврядування, порядку заміщення вакантних посад у

ВНЗ.

Здобувачі освіти – як ми домовились називати таку широку категорію учасників освітнього процесу, яка включає різні під-категорії: дітей дошкільного віку, вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, здобувачів, ад'юнктів, докторантів тощо. На семінарському занятті з цієї теми нами будуть проаналізовано конкретні права, обов'язки, відповідальність різних категорій здобувачів освіти. До того ж, вони наведені у частково заповненій таблиці (див. дистанційний курс). Порядку набуття статусу здобувачів освіти, прийому (вступу) до навчальних закладів, державної (кваліфікаційної) атестації (визнання, оцінювання) здобутої освіти та навчальних досягнень присвячено тему 5 нашого курсу.

Зараз відзначимо лише найбільш **загальні елементи** статусу.

Здобувачі освіти мають право: на навчання; вибір навчального закладу, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм, позакласних занять; продовження освіти, здобуття додаткової освіти; перерву в навчанні у вищих та професійно-технічних навчальних закладах; доступ до інформації в усіх галузях знань; участь у науковій діяльності; користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою навчального закладу; особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні; участь в об'єднаннях громадян; безпечні та нешкідливі умови навчання та праці; забезпечення стипендіями, гуртожитками, інтернатами; трудову діяльність у встановленому порядку в позаурочний час; додаткову відпустку за місцем роботи, скорочений робочий час та інші пільги, передбачені законодавством для осіб, які поєднують роботу з навчанням; користування послугами закладів охорони здоров'я, засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров'я; захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних, інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність.

Права здобувачів вищої освіти (студентів, слухачів, курсантів тощо) мають свої особливості. Зокрема, вони мають право: 1) обирати і бути обраними до вищого колегіального органу самоврядування закладу; 2) обирати навчальні дисципліни за спеціальністю в межах, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки та робочим навчальним планом, формувати індивідуальний навчальний план; 3) відвідувати заняття на інших факультетах (відділеннях) закладу за дозволом деканів і за умови виконання графіка навчального процесу; 4) отримувати матеріальну допомогу; 5) створювати фонди для студентських потреб; 6) брати участь у роботі громадських організацій, політичних партій; 7) на академічну відпустку, поновлення, переведення до іншого ВНЗ [150]; 8) на відстрочку від призову на строкову військову службу. **Після здобуття базової вищої освіти вони мають право:** 9) продовжити навчання у даному ВНЗ за денною формою, за програмою магістра або спеціаліста; 10) перервати навчання, а потім продовжити його у цьому навчальному закладі за програмою спеціаліста або магістра

за заочною (дистанційною) формою, або екстерном, якщо такі форми запроваджені у цьому ВНЗ, на конкурсній основі. Зарахування здійснюється на вакантні місця, що фінансуються з державного бюджету, або на платній основі [155].

Магістранти, тобто особи, які навчаються за освітньо-професійною програмою підготовки магістра, є студентами (курсантами, слухачами). На них поширюються усі права та обов'язки, що визначені чинним законодавством України для студентів відповідної форми навчання (в т.ч. відстрочка від призову на дійсну військову службу) [155].

Державна атестація випускників навчальних закладів поєднує у собі ознаки як обов'язку, так і права. Відповідно до ч. 5 ст. 7 ЗУ «Про вищу освіту», щодо осіб, які закінчують ВНЗ усіх форм власності, державною екзаменаційною комісією здійснюється *державна атестація*. Вона буде розглянута у темі 5.

Загальні обов'язки здобувачів освіти передбачені статтею 52 ЗУ «Про освіту», відповідно до якої, вони зобов'язані: додержуватись законодавства, моральних, етичних норм; систематично та глибоко оволодівати знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищувати загальний культурний рівень; додержуватись статуту, правил внутрішнього розпорядку навчального закладу, у яких можуть бути встановлені додаткові обов'язки.

Студенти ВНЗ, крім того зобов'язані: 1) виконувати вимоги навчального плану в терміни, визначені графіком навчального процесу; 2) відвідувати заняття за обраним індивідуальним навчальним планом; вчасно інформувати керівництво закладу в разі неможливості з поважних причин відвідувати заняття, 3) складати (перескладати) заліки та іспити, виконувати контрольні роботи тощо.

Випускник також «зобов'язаний глибоко оволодіти всіма видами професійної діяльності, передбаченими відповідною кваліфікаційною характеристикою, та відпрацювати у замовника не менше трьох років, а ВНЗ забезпечити відповідні якість та рівень підготовки фахівця з вищою освітою» [163].

Відрахування студентів. Відповідно до Положення про порядок переведення, відрахування та поновлення студентів, вони можуть бути відраховані з ВНЗ: 1) за власним бажанням; 2) у зв'язку з переведенням до іншого ВНЗ; 3) за станом здоров'я на підставі висновку ЛКК; 4) за академічну неуспішність; 5) за порушення навчальної дисципліни і правил внутрішнього розпорядку ВНЗ. При цьому відрахування неповнолітніх студентів здійснюється за погодженням зі службою у справах неповнолітніх місцевих органів виконавчої влади [408].

Студенту, який відрахований з ВНЗ, **видається академічна довідка** встановленої форми, у яку вносяться відомості про вивчені предмети та складені заліки й екзамени за кожний семестр. До академічної довідки не вносяться предмети, з яких студент одержав незадовільні оцінки. До особової справи студента вкладаються: копія академічної довідки, підписаної керівництвом ВНЗ і скріпленої

гербовою печаткою, завірена деканом (завідуючим відділенням) залікова книжка, студентський квиток і скріплена печаткою за підписом декана (зав. відділенням) учбова картка студента з зазначенням виконання студентом навчального плану [408].

Інститут відповідальності здобувачів освіти, особливо у формі відрахування з навчального закладу **викликає дискусії** фахівців (див. тему 7). Положення про державний ВНЗ передбачає, що за невиконання обов'язків і порушення Правил внутрішнього розпорядку ВНЗ ректор (директор) може накладати дисциплінарне стягнення на студента або відрахувати його із закладу. При цьому порядок накладення дисциплінарного стягнення та відрахування встановлюється Статутом та Правилами внутрішнього розпорядку закладу [150].

Інституційною гарантією статусу здобувачів освіти постає, зокрема, самоврядування в системі освіти. **Права студентського самоврядування** за висновками фахівців (І.Ф. Прокопенко, 2010), постають найважливішими гарантіями прав студентів, зокрема права «на спеціалізацію, на вибір спецкурсів, на прискорене навчання, на навчання за індивідуальними планами, на участь у керівництві ВНЗ; на вибір гуртків, факультативів, додаткових освітніх послуг; на об'єктивну перевірку знань; на диференційоване навчання за здібностями, станом здоров'я; на гуманність оцінювання; на відкритість, гласність у навчанні» тощо [376].

Окремими гарантіями статусу здобувачів освіти постає їх **соціальний захист**. Стипендіями у розмірі не менше ніж два неоподатковуваних мінімуми доходів громадян забезпечуються особи, які за кошти державного або місцевого бюджету успішно навчаються у ВНЗ державної або комунальної форми власності за денною (очною) формою навчання. Учні державних професійно-технічних навчальних закладів забезпечуються стипендією та безкоштовним харчуванням.

Розмір стипендії визначається в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян на місяць залежно від типу навчального закладу, спеціальності, успішності, наявності права в особи на отримання державних пільг і гарантій, встановлених для окремих категорій громадян [164].

Батьки також постають суб'єктами освітнього процесу та відповідно до ст. 60 ЗУ «Про освіту» мають право: вибирати навчальний заклад для неповнолітніх дітей; обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування навчальних закладів; звертатися до державних органів управління освітою з питань навчання, виховання дітей; захищати у відповідних державних органах і суді законні інтереси своїх дітей.

Можливість здійснення права на вибір навчального закладу дитиною дошкільного віку є сумнівною, тому у тексті ст. 51 ЗУ «Про освіту», яка передбачає права осіб, що здобувають освіту, відповідна категорія зовсім не згадана, а інші норми (ч. 2 ст. 34 цього Закону та ч. 5 ст. 9 ЗУ «Про дошкільну освіту») передбачають, що «дитина може здобувати дошкільну освіту за бажанням батьків або осіб, які

їх замінюють», а ст. 60 ЗУ «Про освіту» прямо передбачає **право батьків вибрати навчальний заклад для неповнолітніх дітей**. Розглядаючи деякі з цих положень, Конституційний Суд України зробив висновок, що хоча прийом дітей у дошкільні навчальні заклади проводиться за бажанням батьків, тобто за вибором ними типу дошкільного навчального закладу чи форми навчання, це, проте, не обмежує права дітей на освіту і не ставить здобуття дошкільної освіти в залежність від бажання батьків. Орган конституційної юрисдикції акцентував: «як передбачено частиною першою статті 8 ЗУ «Про дошкільну освіту», сім'я зобов'язана сприяти здобуттю дитиною освіти у дошкільних та інших навчальних закладах або забезпечити дошкільну освіту в сім'ї відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти» [38].

Серед загальних обов'язків батьків щодо розвитку дітей (ст. 59 ЗУ «Про освіту») слід відзначити обов'язок «сприяти здобуттю дитини освіти у навчальних закладах або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу». Фактично за порушення цього обов'язку встановлена юридична відповідальність у вигляді ст. 184 КУпАП. **У зв'язку з поширеною практикою притягнення** до адміністративної відповідальності батьків у разі вчинення їх дітьми діяння, що містить ознаки правопорушення, пропонуємо ознайомитись з відповідним юридичним казусом, типовим для України.

Казус про порушення ст. 184 КУпАП

Суддя Деснянського районного суду м. Чернігова притягнув громадянку М. до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 184 КУпАП з оголошенням їй попередження. Як зазначено у постанові, М. як **мати не виконувала передбачених законодавством обов'язків щодо виховання** свого неповнолітнього сина, **внаслідок чого останній з необережності завдав тілесних ушкоджень В.**

Перевіривши матеріали справи, **Голова Верховного Суду України постанову судді районного суду скасував** з таких підстав. Адміністративна відповідальність за ч. 1 ст. 184 КпАП настає у разі *ухилення батьків від виконання обов'язків щодо навчання та виховання неповнолітніх дітей*. Таке ухилення може полягати у різних формах бездіяльності, пов'язаної з незабезпеченням їхнього належного виховання та навчання. У матеріалах справи дані про це відсутні і в постанові судді їх не наведено. *Сама ж по собі та обставина, що неповнолітній син М. з необережності завдав тілесних ушкоджень іншому неповнолітньому, не може бути достатньою підставою для висновку про те, що вона ухиляється чи не виконує покладених на неї обов'язків щодо виховання та навчання неповнолітнього сина* [165].

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ

1. Можемо ми визначити основні функції системи освіти, її місце та роль серед інших соціальних систем?
2. Чому систему освіти не слід ототожнювати із сукупністю включених до неї інститутів?

3. Чи співпадають поняття «форми навчання», «форми освіти», «форми здобуття освіти»? Які з цих термінів використовуються у нормативних актах?

4. Яка з форм навчання є найбільш перспективною? Чому Ви так вважаєте?

5. Яка з форм навчання знаходиться у найгіршому стані та потребує уваги з боку держави та інституцій громадянського суспільства? Чому Ви так вважаєте?

6. Скільки форм (типів, різновидів, структурних елементів) освіти можна нарахувати в Україні? Якими з них Ви користувались?

7. Яка з форм (типів, різновидів, структурних елементів) освіти є найбільш перспективною? Чому Ви так вважаєте?

8. Яка з форм (типів, різновидів, структурних елементів) освіти знаходиться у найгіршому стані та потребує уваги з боку держави та інституцій громадянського суспільства? Чому Ви так вважаєте?

9. Чи усі форми (типи, різновиди, структурні елементи) освіти передбачають можливість отримання документа державного зразка про здобуту освіту?

10. Чи усі форми (типи, різновиди, структурні елементи) освіти передбачають ступеневість та можливість здобуття освітнього рівня? А які форми (типи, різновиди, структурні елементи) освіти передбачають можливість здобуття ОКР?

11. Чи усі форми навчання передбачають ступеневість та можливість здобуття освітнього рівня?

12. Чи можлива в Україні неперервна, а не ступенева освіта зі здобуттям ОКР магістра?

13. Чи усі форми (типи, різновиди, структурні елементи) освіти характеризують особливості змісту цієї освіти?

14. Чи усі форми (типи, різновиди, структурні елементи) освіти характеризують особливості умов її здобуття?

15. Чи пов'язані форми навчання з особливостями змісту освіти? А з особливостями освітнього процесу?

16. Чи може бути ситуація, коли дві особи здобули один освітній рівень вищої освіти, проте різні ОКР? А навпаки?

17. У чому полягає принципова розбіжність освітнього та ОКР?

18. Які функціональні напрями професійної діяльності виокремлюються для осіб, що навчаються за освітньо-професійними програмами підготовки магістрів?

19. Які існують різновиди післядипломної освіти? Які з них суттєво відрізняються від інших?

20. Які різновиди післядипломної освіти можна відрізнити, використовуючи в якості класифікаційного критерію документ, що підтверджує здобуття такої освіти?

21. Як співвідносяться поняття «заклад» та «організація», «заклад» та «навчальний заклад»?

22. Які кваліфікаційні та класифікаційні ознаки притаманні дошкільним, загальноосвітнім та вищим навчальним закладам?

23. Яку повну назву має Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка?

24. Які складові можна відокремити у структурі правового статусу навчального закладу?

25. Якими рисами характеризується публічно-правовий статус навчального закладу?

26. Порівняйте статус педагогічного працівника зі статусом звичайного найманого працівника: які додаткові вимоги притаманні для порядку набуття та порядку збереження статусу педагога? Для чого встановлені такі вимоги?

27. Які категорії педагогічних працівників не підлягають атестації? Які – можуть бути атестовані лише за їх бажанням? Які – підлягають обов'язковій атестації?

28. Чи може педагог не погодитись з рішенням атестації?

29. Чи може до складу атестаційної комісії входити працівник, який сам підлягає атестації в поточному навчальному році?

30. Що представляє собою конкурсне заміщення посад? Які посади заміщуються таким чином? Чи необхідно дотримуватись цих вимог у відомчих ВНЗ? У приватних ВНЗ?

31. За яких умов оголошується конкурс на заміщення посади науково-педагогічного працівника? За яких умов такий конкурс оголошується повторно?

32. Скільки годин складають тижневе та річне трудове та навчальне навантаження науково-педагогічного працівника? А педагогічного працівника?

33. Які види наукової, організаційної, методичної роботи науково-педагогічного працівника встановлено чинними нормативними актами?

34. Які гарантії соціального статусу педагогів потребують оновлення та реального забезпечення?

35. Які права здобувачів освіти найменш гарантовані та залишаються переважно декларативними?

36. Які обов'язки здобувачів освіти найменш гарантовані та залишаються переважно декларативними?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- Які елементи не входять до обсягу «системи освіти»:
 - жодна з інших відповідей невірна;
 - культурно-освітні організації (суспільні об'єднання);
 - медико-профілактичні установи, які причетні до задоволення права на освіту та освітніх потреб;
 - усі зазначені елементи не входять до обсягу системи освіти;
 - фізичні особи-підприємці, які надають освітні послуги.
- Яка форма навчання не передбачена для вищої освіти:
 - вечірня;
 - вечірня та дистанційна;
 - вечірня та екстернат;
 - дистанційна;
 - дистанційна та педагогічний патронаж;
 - екстернат;

- g. педагогічний патронаж;
- h. педагогічний патронаж та екстернат.

3. Розмежуйте структурні елементи (типи) освіти та форми здобуття освіти:

- В. вечірня;
- Д. дистанційна;
- Е. екстернат;
- П. післядипломна;
- ПЗ. позашкільна;
- С. самоосвіта;

- 1. тип (елемент структури) освіти;
- 2. форма навчання.

4. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «ОКР особи, яка на основі базової або повної загальної середньої освіти здобула професійно-технічну освіту першого, другого або третього ступеня, спеціальні уміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності»:

- a. бакалавр;
- b. кваліфікований робітник;
- c. магістр;
- d. молодший спеціаліст;
- e. спеціаліст.

5. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «ОКР особи, яка на основі ОКР бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності»:

- a. бакалавр;
- b. кваліфікований робітник;
- c. магістр;
- d. молодший спеціаліст;
- e. спеціаліст.

6. Який ОКР орієнтовано на підготовку фахівців для первинних посад у певному виді економічної діяльності:

- a. бакалавра;
- b. жодний з зазначених ОКР;
- c. кваліфікованого робітника;
- d. молодшого спеціаліста;
- e. спеціаліста;
- f. усіх ОКР.

7. Оберіть поняття, що відповідає визначенню: «затверджені МОН державні документи, які визначають зміст та нормативний термін навчання і передбачають відповідні форми контролю та державної атестації»:

- a. жодна з інших відповідей не вірна;
- b. засоби діагностики рівня освіти;
- c. навчальні програми дисциплін;

- d. освітньо-кваліфікаційні характеристики;
- e. освітньо-професійні програми підготовки.

8. Чи можуть прийматися до ВНЗ особи з базовою (а не повною) загальною середньою освітою:

- a. лише ті особи, які водночас здобувають повну середню освіту;
- b. ні, не можуть;
- c. так, до будь-яких ВНЗ;
- d. так, до ВНЗ, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів.

9. Назвіть функціональні напрями діяльності, на які орієнтована диференційована підготовка магістрів у системі вищої освіти:

- a. інноваційний, науковий, педагогічний, управлінський;
- b. інноваційний, науково-дослідний (або творчий), управлінський;
- c. інноваційний, науково-педагогічний, управлінський;
- d. науково-дослідний (або творчий), науково-педагогічний, кар'єрний;
- e. науково-дослідний (або творчий), науково-педагогічний, управлінський;
- f. немає однієї вірної відповіді.

10. Забезпечте вірне співставлення різновидів навчальних закладів та суб'єктів, що здійснюють їх створення, реорганізацію чи ліквідацію:

V. власники (засновники) ВНЗ;

K. Кабінет Міністрів України;

M. МОН, інші центральні органи виконавчої влади;

O. органи місцевого самоврядування;

1. ВНЗ державної форми власності I-II рівнів акредитації;
2. ВНЗ державної форми власності III-IV рівня акредитації;
3. ВНЗ комунальної форми власності;
4. ВНЗ приватної форми власності.

Відповіді

1-d, 2-g, 3(b-2, e-2, d-2, п-1, пз-1, с-1), 4-b, 5-е, 6-f, 7-е, 8-d, 9-е, 10 (b-4, k-2, m-1, o-3)

ТЕМА 4. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ОСВІТИ, ЇІНСТРУМЕНТИ. ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

План

- I. Поняття, мета, принципи державної політики в галузі освіти.
- II. Розвиток державно-громадського управління освітою.
- III. Інструменти державної політики в галузі освіти:
 - a. ліцензування освітньої діяльності;
 - b. акредитація закладів, напрямів підготовки, спеціальностей;
 - c. атестація закладів;
 - d. стандартизація освіти;
 - e. державне освітнє замовлення.

Основні поняття: *державна політика в галузі освіти; мета державної політики в галузі освіти; принципи державної політики в галузі освіти; управління галуззю освіти; органи управління освітою; суб'єкти управління освітою; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі освіти і науки; державно-громадське управління освітою; академічна спільнота; сектори академічної спільноти; інструменти державної політики в галузі освіти; ліцензування діяльності з надання освітніх послуг; акредитація напрямів та спеціальностей; акредитація навчальних закладів; атестація навчальних закладів; атестація педагогічних, науково-педагогічних та наукових кадрів; освітні стандарти, компоненти освітнього стандарту, моніторинг якості освіти, громадська сертифікація, державне замовлення, фінансування освіти, документи про освіту.*

I. Поняття, мета, принципи державної політики в галузі освіти.

При розгляді попередніх тем ми дійшли висновку щодо постійного підвищення ролі освіти у житті людства, українського суспільства та окремої особистості. Відповідно, освіту як важливу сферу життя суспільства не може ігнорувати держава – як інституція, покликана здійснювати цілеспрямований вплив на розвиток суспільства, системно враховуючи комплекс чинників (загальнолюдські цінності, національні ідеї, інтереси різних прошарків суспільства, світові економічні тенденції, геополітичну ситуацію тощо). Більш того, аналізуючи гарантії права на освіту ми зробили висновок, що **найоб'ємнішою гарантією реалізації освітніх прав постає держава, її органи та їх діяльність.**

Центральне поняття цієї теми: **державна політика у галузі освіти (освітня політика держави)** – цілеспрямована діяльність державних органів щодо забезпечення права кожного на освіту, що досягається завдяки забезпеченню функціонування та розвитку освітньої системи¹⁶. За висновком деяких російських фахівців дер-

¹⁶ поняття «державна політика» досить часто використовується у законодавстві, у якому хоча називаються його типи (соціальна, економічна, соціально-економічна, зовнішня) та види (політика зайнятості, науково-технічна політика, політика з питань дітей, політика щодо соціальних гарантій тощо), проте не дефініціюється

жавна політика в галузі освіти постає «невід'ємною складовою частиною політики із забезпечення державної безпеки» [28]. На нашу думку, обмеження освітньої політики лише метою державної безпеки є наслідком тоталітарного минулого. Зміст і спрямованість діяльності держави (у тому числі у галузі освіти) конституціоналізовані та полягають у забезпеченні прав, свобод людини, її життя, здоров'я, честі та гідності, створенні умов для вільного та всебічного розвитку особистості як найвищої соціальної цінності (ст.ст. 3, 23 Конституції України).

Тому **основною метою освітньої політики держави постає забезпечення права кожного на освіту** (максимально можливого та рівного обсягу цього права). Досягнення цієї мети входить до числа сукупних, спільних інтересів різних суспільних страт (прошарків, класів), оскільки **реалізація права кожного на освіту сприятиме зростанню національної конкурентоспроможності**, розвитку економіки, добробуту, науки, культури суспільства в цілому. У зв'язку з цим у частині першій ст. 4 ЗУ «Про освіту», «Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного та культурного розвитку суспільства».

Будь-яка соціальна діяльність, тим більше врегульована нормами права, потребує визначення тих відправних ідей, положень, які неприпустимо змінювати, викривляти, ігнорувати в ході правомірної поведінки, правозастовної, правоохоронної, правотворчої, правотлумачної діяльності. Такі ідеї прийнято називати **правовими принципами**. Щодо найважливіших суспільних відносин вони закріплені конституційно та законодавчо.

Поняття «**принципи освіти**» (що використовується у ст. 6 базового закону) є **більш широким** за обсягом, ніж поняття «принципи державної політики в галузі освіти». Якщо останні визначають зміст та форми діяльності органів публічної влади, то принципи освіти визначають як діяльність органів влади, так і тих суб'єктів, що не наділені владними повноваженнями в галузі освіти. Відповідно, будь-який принцип освіти водночас постає принципом освітньої політики держави.

Серед принципів освітньої політики варто назвати: згадану у попередніх абзацах **пріоритетність освіти** як сфери життєдіяльності суспільства (ст. 4 ЗУ «Про освіту»), доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку (звернемо увагу – **щодо освітніх послуг, що надаються державою, гарантується «доступність», щодо інших освітніх послуг – гарантується «рівність умов доступу»**); гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти; інтеграцію освіти з наукою та виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогностичність системи освіти; її єдність і наступність; безперервність і різноманітність освіти; поєднання державного управління і громадсь-

кого самоврядування в освіті (останній заслуговує особливої уваги, йому присвячено наступне навчальне питання цієї теми). Серед принципів, які на законодавчому рівні закріплено в інших постароданських країнах, можна відзначити принцип адаптивності системи освіти до рівнів та особливостей розвитку та підготовки здобувачів освіти (Росія, Молдова), екологічну спрямованість освіти (Білорусь).

У попередньому абзаці перелічені **універсальні принципи, характерні для будь-якої ланки національної освітньої системи** та є загальними для багатьох зарубіжних систем, оскільки закріплені у міжнародних актах. Проте **деяким з ланок системи освіти України притаманні специфічні принципи**. Зокрема, в Україні для *повної* загальної середньої освіти встановлено принцип її обов'язковості, в Республіці Білорусь (до речі, в якій у грудні 2010 року прийнято Кодекс про освіту) обов'язковою є *основна* середня освіта. За висновком В.І.Шкатулли, саме встановлення рівня обов'язкової освіти є основним для визначення освітньої політики держави, «від його рішення залежить стан освітньої системи, або то, яка система необхідна державі на цей час: скільки потрібно дитячих садків, шкіл, ВНЗ, педагогів, яким повинно бути фінансування тощо» [28]. Дослідник вказує, що «усі країни світу відповідно до вирішення цього основного питання розподіляються на п'ять груп. Країни, які встановили рівень обов'язкової освіти в межах: чотирьох класів; неповної середньої школи (основної середньої освіти); повної середньої освіти; середньої професійної освіти; вищої освіти» [28]. Як бачимо, відповідно до цієї класифікації Україна входить до третього класу, а Білорусь – до другого. Враховуючи схожість соціально-економічних умов у країнах, встановлений Україною рівень обов'язкової освіти виглядає більш адекватним та не потребує змін на сучасному етапі розвитку.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про вищу освіту», державна політика **у галузі вищої освіти ґрунтується на принципах: не лише доступності, а й конкурсності** здобуття вищої освіти кожним громадянином України (зауважимо, що формулювання «громадянином України» дещо звужує встановлену для кожного частиною першою ст. 53 Конституції України доступність вищої освіти у державних і комунальних навчальних закладах); інтеграції системи вищої освіти України у світову систему вищої освіти при збереженні та розвитку досягнень та традицій української вищої школи; наступності процесу здобуття вищої освіти; державної підтримки підготовки фахівців для пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень; гласності при формуванні структури та обсягів освітньої та професійної підготовки фахівців.

На прикладі вищої освіти відзначимо загальні особливості освітньої політики держави. Відповідно до ч. 2 ст. 3 ЗУ «Про вищу освіту», **реалізація державної політики у галузі вищої освіти забезпечується шляхом:**

– збереження і розвитку системи вищої освіти та підвищення її якості;

- підвищення рівня освіченості громадян України, розширення їх можливостей для отримання вищої освіти;
- створення та забезпечення рівних умов доступності до вищої освіти;
- надання цільових, пільгових державних кредитів особам для здобуття вищої освіти;
- забезпечення збалансованої структури та обсягів підготовки фахівців з вищою освітою, що здійснюється у ВНЗ державної та комунальної форм власності, за кошти відповідних бюджетів, фізичних і юридичних осіб, з урахуванням потреб особи, а також інтересів держави та територіальних громад;
- надання особам, які навчаються у ВНЗ, пільг та соціальних гарантій у порядку, встановленому законодавством;
- належної підтримки підготовки фахівців з числа інвалідів на основі спеціальних освітніх технологій.

Крім того, згідно зі ст. 31 профільного закону, держава в особі відповідних органів державної влади **забезпечує діяльність ВНЗ шляхом:**

- визначення перспектив та напрямів розвитку вищої освіти;
- створення нормативно-правової бази їх діяльності;
- затвердження державного та галузевих освітніх стандартів;
- здійснення ліцензування освітньої діяльності та акредитації напрямів, спеціальностей та ВНЗ;
- надання законодавчих гарантій особам, які навчаються у ВНЗ, а також педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників акредитованих ВНЗ;
- встановлення для педагогічних і науково-педагогічних працівників ВНЗ посадових окладів, а також додаткових доплат, диференційованих відповідно до їх наукових ступенів, вчених і педагогічних звань, кваліфікаційних категорій та стажу роботи;
- визначення обсягів фінансування ВНЗ з Державного бюджету, встановлення нормативів матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення ВНЗ однакових для закладів одного статусу (в тому числі статусу національного), рівня акредитації та типу;
- охорони здоров'я працівників та осіб, які навчаються у ВНЗ.

Стаття 66 ЗУ «Про вищу освіту» встановлює **засади «державної політики у галузі міжнародного співробітництва** у галузі вищої освіти»: держава сприяє міжнародному співробітництву у галузі вищої освіти і здійснює заходи щодо розвитку та зміцнення взаємовигідного міжнародного співробітництва у галузі вищої освіти в рамках двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів і угод. Держава створює умови для міжнародного співробітництва ВНЗ та інших організацій і установ, які забезпечують функціонування та розвиток системи вищої освіти, органів управління вищою освітою, шляхом бюджетного фінансування, надання пільг по сплаті податків та зборів (обов'язкових платежів), пов'язаних із закупівлею та ввезенням на митну територію України навчального, наукового та виробничого обладнання, приладдя та матеріалів, для здійснення освітньої, наукової та науково-технічної діяльності.

Аналізуючи принципи державної політики в галузі освіти, слід погодитись з багатьма вітчизняними дослідниками (зокрема, К.М. Романенко, 2005), що серед них **доцільно закріпити ставлення до вищої школи, як до перспективного для інвесторів сектора економіки** [78]. Цей принцип міг би обумовити поступовий відхід від фактичного (хоча не закріпленого *de jure*) розуміння освіти як дотаційного споживача бюджетних коштів.

Від поняття «державної політики в галузі освіти» слід відрізнити поняття **«управління галуззю освіти»**. Згідно з частиною другою ст. 4 ЗУ «Про освіту», «державна політика в галузі освіти *визначається* Верховною Радою України відповідно до Конституції України і здійснюється органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування». На нашу думку, як раз **управління галуззі освіти** є безпосереднім здійсненням органами влади (та суб'єктами самоврядування) освітньої політики держави, визначеної українським парламентом (*de facto* – і Главою держави, і Урядом).

Відповідно до частини першої ст. 10 базового освітнього закону, в Україні для управління освітою створюються система державних органів управління і органи громадського самоврядування. У ст. 11 Закону зазначено, що **до державних органів управління освітою** в Україні належать: МОН; міністерства та відомства, яким підпорядковані навчальні заклади; Вища атестаційна комісія України (ліквідована у 2010 р.); Міністерство освіти АРК; місцеві органи державної виконавчої влади і *органи місцевого самоврядування* та підпорядковані ним органи управління освітою. Зазначимо, що некоректно постає характеристика у цій статті органів місцевого самоврядування як *державних органів*.

Пізніше прийнятий ЗУ «Про вищу освіту» у статті 17 більш коректно та повно визначає, що управління у галузі вищої освіти у межах їх компетенції здійснюється: спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки; іншими центральними органами виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні ВНЗ; органами влади АРК; органами місцевого самоврядування; *органами громадського самоврядування; власниками ВНЗ*. Враховуючи останніх, зрозуміло, що у цій статті перелічені не лише *органи* управління освітою, а більш широко – *суб'єкти* управління освітою. Формулювання **«спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі освіти і науки»** та «орган влади АРК» також є більш вдалими, оскільки протягом часу Міністерство освіти і науки змінювало свою назву і відповідно до Указу Президента України від 09.12.2010 № 1085 має назву «Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України».

Функції здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів покладені на: МОН, Державну інспекцію навчальних закладів, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні навчальні заклади, Міністерство освіти і науки АРК, органи управління освітою обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та органи місцевого самоврядування.

Аналізу повноважень конкретних органів та суб'єктів управління освітою присвячено семінарське заняття та комплекс індивідуальних навчально-пізнавальних та навчально-дослідних завдань. Зараз лише перерахуємо **завдання управління освітою**, визначені Державною національною програмою «Освіта: Україна XXI століття»: додержання законодавства у галузі освіти; створення рівних умов для громадян у здобутті освіти; дотримання державних вимог щодо змісту, рівня й обсягу освіти; стимулювання творчого пошуку педагогів і науковців; автономність у діяльності навчальних закладів та наукових установ; можливість індивідуального загальнокультурного та професійного становлення суб'єктів навчання; забезпечення ефективного функціонування системи освіти в умовах формування ринкових відносин, ринку інтелектуальних ресурсів і освітніх послуг [15].

II. Розвиток державно-громадського управління освітою.

Принцип поєднання державного управління та громадського самоврядування в освіті, за слушними висновками широкого кола фахівців, постає одним з найменш реалізованих на практиці та найбільш витребуваним нагальними потребами реформування освіти, переходу до демократичних зразків освітніх систем. Сучасна система управління сферою освіти за найкращими світовими зразками повинна розвиватися як державно-громадська чи навіть громадсько-державна. Філософія становлення громадянського суспільства обґрунтовує **підвищення ролі громадських інституцій у визначенні змісту освіти, у моніторингу її якості, у різноманітних засобах та шляхах досягнення цих цілей.**

Звернемо увагу, що вплив інституцій громадянського суспільства на політику держави відповідає усталеним світовим стандартам, а підвищення цього впливу відповідає тенденціям становлення інформаційної цивілізації та сучасним науковим підходам, зокрема, синергетичному дискурсу. **Висновки синергетики щодо важливості процесів саморегуляції складних відкритих динамічних систем** репрезентовано (принаймні декларативно) у вітчизняних джерелах освітнього права. Зокрема, у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») зазначено, що «Управління освітою має бути спрямованим на організацію та забезпечення оптимальних умов функціонування галузі освіти, створення системного механізму її саморегуляції на загальнонаціональному, регіональному, місцевому рівнях та у навчально-виховних закладах і наукових установах освіти» [15].

У цьому програмному документі стратегічними завданнями реформування освітньої сфери названо **«перехід до державно-громадської системи управління освітою, у якій особистість, суспільство й держава стануть рівноправними суб'єктами»**. Проте, аналізуючи сучасний стан управління освітою, вітчизняні фахівці вимушені робити висновки щодо **продовження патерналістської політики держави** піклування про освіту, причому за залишковим принципом. За висловом А.В. Мазака (2005), «головний споживач

освітніх послуг, заради якого існує вся система освіти, – громадянське суспільство – фактично позбавлений можливості впливу на неї для захисту своїх інтересів» [237]. За слушним висновком Т.В. Мазур (2010), освітнє законодавство **передбачає участь громадськості в управлінні освітою, проте не передбачає механізмів, інструментів її реалізації** [358]. Про необхідність законодавчого закріплення цих інструментів веде мову М.О. Зубрицька (2010): «Найкращим міг би бути досвід Фінляндії, в якій 1 січня 2010 року набув чинності новий закон про університети. Цей закон назвали одним із найдемократичніших законів, оскільки в ньому законодавчо закріплено державно-громадську форму управління університетом» [104].

Спробуємо проаналізувати ознаки, риси, критерії, притаманні, за висновками фахівців, державно-громадському управлінню освітою. На думку С.В. Королюк, це **процес поєднання** управлінської діяльності державних та громадських суб'єктів [345]. За висновком Л.Д. Грицяк, у ньому **«органічно поєднуються, узгоджуються і скоординовані сфери діяльності, права, обов'язки і відповідальності** суб'єктів державного управління, освітнього процесу, самоуправління і громадськості» [323]. Враховуючи позиції інших дослідників, можна надати наступне визначення: **державно-громадське управління освітою** – узгоджена, правомірна діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, суб'єктів громадського самоуправління, спрямована на реалізацію освітньої політики, забезпечення прав учасників освітніх правовідносин.

Суміжним поняттям можна визнати **«громадське управління освітою»** – яке розуміється як діяльність структур громадянського суспільства щодо забезпечення прав учасників освітніх правовідносин.

Академічна спільнота – сукупність усіх фізичних осіб, які безпосередньо вступають в освітні правовідносини¹⁷. Секторами академічної спільноти можна визнати умовні сукупності осіб, які мають тотожний правовий статус в освітніх правовідносинах (зокрема, освітяни, здобувачі освіти, їх батьки).

Напрямки децентралізації управління освітою визначені фахівцями (зокрема, С.В. Королюк, 2010 [345]): 1) демократизація діяльності органів влади; 2) розвиток самоврядних асоціацій усіх учасників педагогічних відносин чи секторів академічної спільноти (професійних асоціацій педагогів, органів учнівського й батьківського самоврядування всіх рівнів); 3) залучення до управління освітою представників громадськості, безпосередньо не пов'язаних з освітніми правовідносинами, в першу чергу, роботодавців.

У зв'язку з цим можемо виокремити **три рівня суб'єктів** громадсько-державного управління освітою: 1) органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування; 2) органи самоуправління, що представляють усі сектори академічної спільноти; 3) інші суб'єкти, які безпосередньо не вступають в освітні правовідносини.

¹⁷ ми свідомо розширюємо обсяг цього поняття, яке можна розуміти також у вузькому значенні як «сукупність осіб, які безпосередньо беруть участь у навчально-виховному процесі у вищій школі»

На першому рівні принциповою вадою сучасного управління вітчизняною системою освіти постає її багатовекторність, підпорядкованість навчальних закладів різним міністерствам та відомствам, «одночасно місцеві органи управління освітою підпорядковані щонайменше трьом інстанціям: місцевим органам державної виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та центральним органам управління освітою» [237]. Тому на першому та **другому рівнях управління** (особливо на першому – рівні органів влади) обов'язковою передумовою подальших реформ постає чітке розмежування предметів відання та компетенцій, визначення для кожної потенційної ланки управління комплексу прав, обов'язків та гарантій їх здійснення.

Враховуючи досліджені фахівцями (зокрема, Г.В. Єльніковою, 2003 [333], Л.Д. Грицяк, 2009 [323]) **моделі державно-громадського управління розвитком освіти**, відзначимо обґрунтовану ними ефективність створення **на кожному управлінському щаблі відповідної громадської структури** (рад навчальних закладів, батьківських комітетів, піклувальних та опікунських рад тощо). На нашу думку, їх основними завданнями можна визнати: участь у незалежній експертній оцінці стану справ, наявних проблем та нормотворчих ініціатив і управлінських рішень щодо розвитку освіти; участь у розв'язанні поточних проблем учасників освітніх правовідносин; участь у складанні перспективних планів розвитку в галузі освіти; участь у діалозі з представниками бізнесу, з органами влади, з іноземними та міжнародними інституціями.

Щодо другого рівня управління слід прислухатись к фахівцям, що вивчали європейський досвід (зокрема, В.М. Мойсієнко, 2010) та зробили висновок, що **«усі органи управління університетів повинні обиратися** в результаті вільних виборів і **включати членів різних секторів академічної спільноти»** [365].

Якщо звернути увагу на досвід Російської Федерації, то привертає увагу широка **практика створення муніципальних громадських рад з питань освіти** – колегіальних дорадчих органів, до яких делегуються представники органів місцевого самоврядування, громадських організацій, навчальних закладів [304]. Принциповим питанням при оцінці цього (та будь-якого іншого) досвіду щодо розвитку громадського управління чи контролю, слід визнати визначення характеру цієї новації. Парадоксальним виглядає поширений у пострадянських країнах досвід створення самоврядних організацій після «команди зверху»: коли у навчальних закладах, органах місцевого самоврядування формально створюються органи студентського самоуправління, батьківські комітети чи інші громадські інституції, якщо відповідний пункт передбачено державної програмою, концепцією, планом заходів, з чітким визначенням термінів та відповідальних виконавців. Певною мірою такий підхід реалізовано у вітчизняних підзаконних нормативно-правових актах щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики [224] сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [233].

У Росії на цей час активно дискутується президентська ініціатива щодо впровадження **інституту громадської сертифікації** випускників-юристів. Відповідний проект слушно критикується не у зв'язку з доцільністю такої ідеї, а у зв'язку із запланованим закріпленням монополії однією громадської організації на таку сертифікацію (фактично – другий державний іспит) [362].

Що стосується **третього зі зазначених рівнів – залучення до управління освітою суб'єктів, безпосередньо не пов'язаних з педагогічними відносинами**, то слід погодитись з висновком А.В.Мазака, що фактично «у процесі самоврядування у закладах освіти громадськість залучається тільки для «здійснення громадського контролю за організацією харчування, охорони здоров'я, охорони праці» [237].

Досить часто діалог суб'єктів управління освітою (особливо другого рівня) з бізнесом зводиться до мети диверсифікації фінансування освіти, у той час як не менш важливим постає завдання підвищення конкурентоспроможності випускників, вирішення якого неможливе без участі представників ринку праці.

III. Інструменти державної політики в галузі освіти:

Незважаючи на зростання ролі громадського управління освітою, **важливість інструментів державного управління освітою залишається беззаперечною** внаслідок властивих державним інституціям атрибутів: загальнонаціональних масштабів, обов'язковості їх рішень, впливу позитивної та ретроспективної юридичної відповідальності, підтримки реалізації їх рішень коштами державного бюджету.

Інтеграційні процеси, що відбуваються на європейському освітньому просторі у наш час, як слушно зазначено у рішенні колегії МОН, вимагають трансформування системи вищої освіти України з урахуванням основних принципів Болонського процесу, ключовою позицією якого є якість освіти. **Основними інструментами регулювання якості, що здатні забезпечити як внутрішню, так і зовнішню оцінку на національному та міжнародному рівнях**, зберігаючи при цьому повагу до автономії ВНЗ та його академічних свобод, є **механізми ліцензування та акредитації** спеціальностей, програм, самого навчального закладу, а також **механізми контролю** за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг і правил провадження освітньої діяльності навчальним закладом в цілому та його окремими структурними підрозділами [170]. Тому фахівці обгрунтовано оцінюють **організацію ліцензійно-акредитаційних процесів як основу менеджменту вищої освіти України** (С.С. Кретович, 2010 [349]).

Ліцензування.

У ст. 12 Господарського Кодексу України ліцензування, стандартизація та державне замовлення називаються **«засобами державного регулювання»**, «засобами регулюючого впливу держави». У тотожному значенні ми використовуємо поняття **«інструменти державної політики»**, яке не дефініціюється у законодавстві.

Стаття 2 ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» роз'яснює, що **ліцензування у сфері освіти здійснюється згідно з законами, що регулюють відносини у цих сферах**. Враховуючи визначення, запропоновані у ст. 1 зазначеного Закону та вимоги освітнього законодавства, можна запропонувати наступні визначення. **Ліцензія на право здійснення освітньої діяльності**¹⁸ – документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження освітньої діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Відповідно, **ліцензування** – діяльність уповноважених органів виконавчої влади щодо видачі, переоформлення, анулювання ліцензій. Згідно з пунктом 10 Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, затвердженого Постановою Уряду від 08.08.2007 № 1019, **такими органами є: МОН** – щодо надання послуг у сфері професійно-технічної та вищої освіти; Міністерство освіти АРК, **органи управління освітою місцевих держадміністрацій** – щодо надання послуг у сфері дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти [252].

У проєкті ЗУ «Про вищу освіту» пропонується більш повна дефініція: **«ліцензування** – процедура визнання спроможності ВНЗ певного типу розпочати освітню діяльність, пов'язану із наданням вищої освіти відповідного освітньо-кваліфікаційного (освітньо-наукового) рівня відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення» [91].

У ліцензіях зазначаються: назва напряму, спеціальності, ОКР та обсяги підготовки, термін дії ліцензії, а також юридична адреса навчального закладу, його відокремлені структурні підрозділи (філії) та їх юридичні адреси. Ліцензування освітньої діяльності здійснюється **перед початком підготовки фахівців**. Відзначимо, що будь-які суб'єкти (навчальні заклади, інші юридичні особи або фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності) розпочинають діяльність з надання освітніх послуг після отримання ліцензії, а відокремлені структурні підрозділи юридичних осіб – після внесення їх до ліцензії [252]. З дня прийняття рішення про ліквідацію навчального закладу видана ліцензія втрачає чинність.

Ліцензуванню підлягає діяльність з надання освітніх послуг, які узагальнені нами у таблиці 4.1. **Підкреслимо деякі висновки**. Не підлягає ліцензуванню діяльність з надання повної загальної середньої освіти державними та комунальними ПТНЗ та ВНЗ I-II рівнів акредитації (у т. ч. тих, що перебувають у власності АРК, що окремо відзначено у листі МОН [234]).

Освітня діяльність у сфері дошкільної освіти – єдина, яку можуть здійснювати не лише юридичні особи, а й і фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності [252]. Освітня ж діяльність у підсистемі позашкільної освіти, у тому числі за гуманітарним напрямом, до якого, відповідно до листа Держкомпідприємни-

¹⁸ чинний Закон України «Про освіту» передбачає саме таку назву ліцензії, у той час як фактично надаються визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 № 1019 ліцензії для провадження господарської діяльності з надання освітніх послуг

цтва [176] належить надання послуг з оволодіння навичками спілкування іноземними мовами, може здійснюватись лише юридичними особами. Послуги з первинної професійної підготовки, підготовки, професійно-технічного навчання, підвищення кваліфікації робітників підлягають ліцензуванню за умови, що відповідні професії включено до Національного класифікатора [239] (до 01.11.2010 – до Класифікатора професій [138]). Зокрема **до класифікатора включено професію «Водій автотранспортних засобів», проте не включено професію «Оператор ПЕВМ».** Ліцензування діяльності підприємств, установ та організацій з професійно-технічного навчання на виробництві, а також послуг з післядипломного навчання проводиться у разі, коли передбачається видача документа про освіту державного зразка [252].

Основною відмінністю від попереднього нового **Порядку ліцензування**, на думку фахівців [341], є розподіл цієї процедури на два етапи. **Перший етап включає підготовку до проведення ліцензування**, а саме: моніторинг ринку праці, ринку освітніх послуг та власних можливостей фінансового, кадрового, навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення започаткування діяльності з надання певної освітньої послуги, збільшення або перерозподілу ліцензованого обсягу, визначеного за методикою, затвердженою МОН. Завершенням першого етапу є звернення навчального закладу, фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності до органу ліцензування з обґрунтуванням своїх намірів. До заяви додається комплект документів, обов'язково – обґрунтування необхідності надання відповідної освітньої послуги із зазначенням можливостей навчального закладу щодо її реалізації на рівні галузевих та державних освітніх стандартів. **Орган ліцензування розглядає подані документи та протягом 20 робочих днів після їх надходження надсилає письмову згоду або відмову у проведенні ліцензування.** Загальний строк усіх наступних стадій не повинен перевищувати чотирих місяців після надходження заяви.

Другим етапом є безпосередньо ліцензування (за умови отримання ініціатором згоди органу ліцензування), яке включає процедуру проведення ліцензійної експертизи та прийняття відповідних рішень за її результатами. На підставі позитивного рішення ініціатор ліцензування (заявник): через ЗМІ знайомить громадськість з матеріалами щодо освітньої послуги; проводить протягом певного строку, але **не менш як два місяці, заходи** щодо приведення кадрового, навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення освітньої послуги у відповідність з вимогами ліцензування; інформує про свою готовність до наступного етапу ліцензування.

Орган ліцензування **протягом 15 робочих днів після надходження письмового повідомлення про готовність до експертизи затверджує наказом склад експертної комісії та строк її роботи** (щодо ліцензування професійно-технічних навчальних закладів МОН може делегувати повноваження з формування складу експертних комісій місцевим органам управління освітою [374]).

Таблиця 4.1. Особливості ліцензування різних освітніх послуг

Підсистеми освіти	Вид освітніх послуг	Ліцензіат	Орган ліцензування
у сфері дошкільної освіти:	Догляд за дітьми дошкільного віку виховання і навчання дітей дошкільного віку, корекція їх психологічного і фізичного розвитку	юридичні особи приватної форми власності або фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності	Міністерство освіти АРК, органи управління освітою обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій;
у сфері загальної середньої освіти	забезпечення здобуття початкової загальної освіти забезпечення здобуття базової загальної середньої освіти забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти	юридичні особи приватної форми власності	
у сфері позашкільної освіти:	освітня діяльність за художньо-естетичним, туристично-краєзнавчим, еколого-натуралістичним, науково-технічним, дослідницько-експериментальним, фізкультурно-спортивним або спортивним, військовопатріотичним, бібліотечно-соціально-реабілітаційним, оздоровчим та гуманітарним напрямками	юридичні особи приватної форми власності	

Таблиця 4.1. Особливості ліцензування різних освітніх послуг (продовження)

Під-системи освіти	Вид освітніх послуг	Ліцензіат	Орган ліцензування
у сфері професійно-технічної освіти:	первинної профес. підготовки, підготовки, професійно-технічного навчання, підвищення кваліфікації робітників, якщо професії включено до Національного класифікатора	юридичні особи	Центральний орган виконавчої влади з питань освіти і науки (щодо ліцензування професійно-технічних навчальних закладів МОН може делегувати свої повноваження з формування складу експертних комісій місцевим органам управління освітою)
	підготовка робітників, підвищ. їх кваліфікації	юридичні особи	
	діяльність підприємств, організацій з професійно-технічного навчання на виробництві - з видачею документа про освіту державного зразка	юридичні особи	
	професійно-технічне навчання;	юридичні особи	
	підготовка (зокрема, первинна професійна), перепідготовка та підвищення кваліфікації іноземців, що прибули в Україну для навчання	атестовані професійно-технічні навчальні заклади та ВНЗ з акредитованих напрямів	
	підготовка фахівців різних ОКР - коли заявлені напрями (спеціальності) включені до переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців	юридичні особи	
	військова підготовка студентів ВНЗ за програмою офіцерів запасу	юридичні особи	
	перепідготовка за спеціальностями	юридичні особи	
	розширення профілю (підвищення кваліфікації), спеціалізація - з видачею документа про освіту державного зразка	юридичні особи	
	підготовка іноземців, що прибули в Україну для навчання, до вступу у ВНЗ	юридичні особи	
	підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації іноземців, що прибули в Україну для навчання	юридичні особи	
	підготовка до вступу у ВНЗ	юридичні особи	
будь-яка	будь-яка освітня діяльність	юридичні особи	навчальні заклади іноземних держав або їх структурні підрозділи

Наступною стадією цього етапу постає безпосередньо **проведення ліцензійної експертизи**, за результатами якої експертна комісія готує **висновок про спроможність** (неспроможність) заявника надавати заявлену освітню послугу. Заявник протягом 10 днів після ознайомлення з висновком має право подати апеляцію щодо необ'єктивності його змісту або порушення комісією порядку проведення експертизи та звернутися до органу ліцензування із заявою провести повторну експертизу комісією в іншому складі. Проте рішення про доцільність повторної експертизи приймає орган ліцензування.

На наступній стадії цього етапу орган ліцензування передає висновок (або обидві висновки) експертної комісії та інші документи до відповідної експертної ради Державної акредитаційної комісії (щодо ліцензування послуг у сфері вищої освіти) або регіональної експертної ради з питань ліцензування та атестації навчальних закладів (щодо ліцензування послуг в інших сферах освіти), яка розглядає документи, готує і вносить **для розгляду на засіданні Державної акредитаційної комісії (регіональної експертної ради) проект рішення** щодо спроможності (неспроможності) надавати заявником заявлену освітню послугу.

На заключній стадії органом ліцензування приймається остаточне рішення про видачу (відмову у видачі) ліцензії, яке оформляється його наказом. У разі відмови у видачі ліцензії заявник має право на повторне ліцензування не раніше ніж через рік. Ліцензія видається на строк від 3 до 12 років включно (визначає орган ліцензування), але не менш як на строк повного циклу навчання за програмою, що додавалася до заяви про ліцензування. Строк дії ліцензії продовжується у порядку, встановленому для її одержання.

Контроль за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг (які визначають нормативи кадрового, навчально-методичного, інформаційного, матеріально-технічного забезпечення) здійснюють органи ліцензування (МОН та **органи управління освітою**), Державна акредитаційна комісія, Державна інспекція навчальних закладів, міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, що мають у підпорядкуванні навчальні заклади, і власники навчальних закладів **шляхом проведення планової та позапланової перевірки**. Планова перевірка дотримання ліцензійних умов проводиться не частіше, ніж один раз на рік [261].

Підставами для анулювання ліцензії є:

1. відповідна заява ліцензіата;
2. рішення про припинення діяльності навчального закладу;
3. порушення ліцензійних умов, які не можуть бути усунені протягом трьох місяців;
4. акт про повторне протягом року порушення ліцензійних умов або вимог інших нормативно-правових актів;
5. акт про невиконання розпорядження щодо усунення фактів порушення ліцензійних умов, вимог нормативно-правових актів;

6. акт про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих для отримання ліцензії;

7. акт про створення заявником перешкод для проведення його перевірки;

8. рішення органу атестації або акредитації про визнання навчального закладу, окремих напрямів підготовки (спеціальностей) неакредитованим, неатестованими;

9. акт про встановлення факту надання освітніх послуг за ліцензією (її копією), переданою іншому ліцензіату.

Попередній розгляд питання про анулювання ліцензії проводиться за поданням органу ліцензування **Державною акредитаційною комісією** або **регіональною експертною радою** з питань ліцензування та атестації навчальних закладів. У разі анулювання ліцензії заявник може порушити питання про видачу нової ліцензії не раніше, ніж через рік.

Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти полягають, зокрема, у тому, щоб: частка науково-педагогічних працівників з науковими ступеннями та вченими званнями, які забезпечують викладання лекційних годин при підготовці бакалаврів становили не менш, ніж 75 %, а при підготовці магістрів – 95 %.

При цьому частка лекційних годин, прочитаних науково-педагогічними працівниками на постійній основі повинна становити не менш, ніж половину [236]. До того ж, частка лекційних годин, прочитаних докторами наук або професорами з фахових та фундаментальних дисциплін повинна становити: при підготовці бакалаврів – 10 %, при підготовці магістрів – 40 %. При цьому, у ВНЗ III – IV рівнів акредитації кількість лекційних годин на одного викладача не може перевищувати 250 на рік при загальній кількості дисциплін не більше чотирьох.

Умови матеріально-технічного та інформаційного забезпечення вимагають, зокрема, 70-відсоткового забезпечення студентів гуртожитком, не менш, ніж 12 робочих комп'ютерних місць на 100 студентів; співвідношення посадкових місць у власних читальних залах до загального контингенту студентів повинно становити не менш, ніж 5 %; забезпечення навчальною літературою при наявності одного підручника (посібника) за списком літератури, рекомендованої робочою програмою дисципліни, на трьох студентів.

Насамкінець зауважимо, що за видачу ліцензії справляється **плата**, розмір та порядок зарахування якої до держбюджету встановлюються Постановою КМУ від 29.11.2000 р. № 1755 «Про термін дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу». Відшкодування витрат, пов'язаних з проведенням ліцензійної експертизи, здійснюється за рахунок заявників у розмірі **24 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян** (не рахуючи відшкодування витрат, пов'язаних з відрядженням експертів для проведення ліцензійної експертизи). А вартість ліцензійної експертизи послуг, що будуть надаватися фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності у сфері дошкільної освіти, складає суму у розмірі п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У порівнянні з попереднім порядком ліцензування новий порядок, на думку фахівців (О. Кірієнко, 2007 [341]) має низку переваг для суб'єктів надання освітніх послуг, оскільки **навчальний заклад до моменту отримання згоди органу ліцензування може не витрачати кошти** на реалізацію проекту про започаткування освітньої діяльності. Попередній порядок лі-

цензування вимагає фінансових витрат ще до подання заяви до органу ліцензування.

Вважаємо за необхідне підкреслити розбіжність понять «ліцензований обсяг навчального закладу» та «ліцензований обсяг освітньої послуги».

Відповідно до пункту 22 Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, **ліцензований обсяг навчального закладу** – максимальна кількість осіб, яким навчальний заклад спроможний одночасно надавати освітні послуги на наявній матеріально-технічній базі та за умови його кадрового забезпечення відповідно до нормативів. **Ліцензований обсяг освітньої послуги** – максимальна кількість осіб на кожному курсі навчання, яким може надаватися освітня послуга, виходячи з можливостей навчального закладу відповідно до встановлених нормативів.

Також слід розрізняти інститути «ліцензованої спеціальності», за якою ВНЗ визнаний спроможним провадити освітню діяльність, пов'язану із наданням вищої освіти відповідного ОКР та інститут «ліцензованого напрямку».

Наведемо **приклад дій під час виявлення здійснення освітньої діяльності без ліцензій**. МОН припиняє освітню діяльність навчального закладу, що здійснюється без ліцензії. Про порушення законодавства інформують органи Державної податкової адміністрації, прокуратури та МВС, які здійснюють перевірку щодо наявності в діях відповідних осіб складу правопорушень. Управління освіти і науки обласної державної адміністрації через ЗМІ повідомляє роботодавців регіону про відсутність вищої освіти у випускників відповідного ВНЗ.

У разі анулювання ліцензій МОН зазначає конкретні анульовані ліцензії, причини анулювання (зокрема, порушення ліцензійних умов надання освітніх послуг), визначає посадових осіб (представників МОН, місцевої обласної державної адміністрації), відповідальних за переведення студентів відповідного закладу до інших навчальних закладів регіону за відповідними напрямами і спеціальностями. Відповідно, іншим навчальним закладам регіону, що мають ліцензії на відповідні напрями підготовки та спеціальності, надається дозвіл прийняти на продовження навчання студентів того закладу, ліцензії якого анульовані.

Акредитація навчального закладу – це державне визнання (підтвердження) його статусу (рівня акредитації). **Акредитація спеціальності** у навчальному закладі з певного напрямку за певним ОКР – це державне визнання відповідності рівня підготовки (передготовки) фахівців з цієї спеціальності державним вимогам [241], або іншими словами – державне встановлення переліку освітніх програм професійної підготовки, з яких навчальний заклад може видавати документи про освіту державного зразка.

У законопроекті ЗУ «Про вищу освіту», підготовленому МОН та обговореному у листопаді 2010 року, передбачено, що **акредитація** – процедура надання ВНЗ певного типу права провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти відповідного ОКР відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення [91].

Акредитації підлягають не усі навчальні заклади, а лише ВНЗ, заклади післядипломної освіти та в особливому порядку – деякі інші заклади (зокрема: заклади, що проводять підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів – автошколи). Акредитації спеціальності підлягають спеціальності у ВНЗ та вищих професійних училищах.

МОН на підставі заяви навчального закладу приймає рішення про видачу сертифіката про акредитацію напряму, спеціальності та закладу чи про відмову у його видачі. Заклади, що успішно пройшли акредитаційну експертизу, отримують **сертифікат про акредитацію закладу, напряму, спеціальності, термін дії якого не може перевищувати 10 років**. Продовження терміну дії сертифіката здійснюється у порядку, встановленому для його одержання. З дня прийняття рішення про ліквідацію закладу виданий сертифікат втрачає чинність.

У сертифікаті про акредитацію напряму або спеціальності (або у додатку до нього) зазначаються: назва напряму або спеціальності, ОКР та обсяги підготовки, термін дії сертифіката, а також юридична адреса навчального закладу, його відокремлені структурні підрозділи (філії) та їх юридичні адреси. **У сертифікаті про акредитацію закладу (або в додатку до нього) зазначаються:** його назва, рівень акредитації та термін дії сертифіката, а також юридична адреса навчального закладу, його відокремлені структурні підрозділи (філії) та їх юридичні адреси.

Відповідно до ч. 4 ст. 15 ЗУ «Про освіту», **за результатами акредитації закладів** МОН разом з міністерствами та відомствами, яким підпорядковані заклади:

1. **визначає відповідність освітніх послуг державним стандартам певного ОКР за напрямами (спеціальностями),**
2. **надає право видачі документа про освіту державного зра-зка;**
3. **встановлює рівень акредитації** навчального закладу (у проєктах освітньої реформи від цього інституту планують позбутися);
4. **надає навчальному закладу певну автономію** відповідно до отриманого статусу;
5. **інформує громадськість про якість** освітньої та наукової діяльності закладу;
6. **вирішує в установленому порядку питання про реорганізацію закладу з наданням відповідного статусу або його ліквідацію.**

Акредитація проводиться з ініціативи навчального закладу, який **надсилає до МОН відповідне звернення та матеріали**. Акредитація закладу проводиться протягом навчального року. ВНЗ, який заявив про акредитацію за певним рівнем, у звіті, передбаченому для акредитації спеціальності, додатково відображає:

1. **перелік усіх спеціальностей, за якими він проводить підготовку (перепідготовку), та їх рівні акредитації;**
2. **загальну кількість студентів, їх розподіл за напрямами, спеціальностями та формами навчання;**
3. **результати діяльності аспірантури та докторантури за останні п'ять років (для ВНЗ IV рівня акредитації);**

4. дані про міжнародні зв'язки з навчальними закладами та освітніми організаціями;

5. інформацію щодо видання і підготовки до видання підручників та навчальних посібників, у тому числі з грифом МОН, за останні п'ять років [241].

Акредитація спеціальності проводиться після (або в період) закінчення терміну навчання фахівців у навчальному закладі за цією спеціальністю. Навчальний заклад, який заявив про акредитацію спеціальності, подає до МОН:

1) копію ліцензії на надання освітніх послуг зі спеціальності, що акредитується;

2) звіт про свою діяльність за спеціальністю, що акредитується, де підтверджується відповідність кадрового, навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення державним вимогам, висвітлюються результати виконання контрольних робіт з фундаментальних, гуманітарних та фахових дисциплін, перелік зауважень (приписів) контролюючих державних органів, а також претензії юридичних і фізичних осіб щодо освітньої діяльності навчального закладу із заявленої для акредитації спеціальності (акредитації закладу) за період підготовки (перепідготовки) фахівців, заходи щодо їх усунення та інформація про хід виконання цих заходів. Зазначені матеріали повинні бути розглянуті на Вченій (Педагогічній) раді навчального закладу [241].

Після їх одержання МОН у десятиденний термін проводить їх попередню експертизу та за умови відповідності поданих матеріалів нормативно-правовим актам формує експертну комісію, яка проводить акредитаційну експертизу. Загальний термін роботи експертної комісії безпосередньо у навчальному закладі не повинен перевищувати п'ять днів. За результатами проведеної акредитаційної експертизи експертна комісія МОН у тижневий термін готує мотивований висновок про можливість акредитації спеціальності та подає його до експертної ради ДАК. Вона проводить аналіз матеріалів ВНЗ та висновок експертної комісії та готує пропозиції на засідання ДАК [241].

Пояснимо ключові терміни.

Експертна комісія – це сформована МОН група експертів, яка проводить акредитаційну експертизу навчального закладу (спеціальності, напряму) з метою визначення відповідності його освітньої діяльності державним вимогам. **Експерти** – це провідні фахівці навчальних закладів та наукових установ незалежно від форм власності та підпорядкування, спеціалісти підприємств, установ та організацій, які мають відповідну освіту та кваліфікацію, практичний досвід роботи, володіють необхідними знаннями та навичками й виявили бажання здійснювати акредитаційну експертизу навчальних закладів. Кандидатури для включення до складу експертів за зверненням МОН вносять навчальні заклади, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності та видів діяльності; відбір кандидатів та затвердження списку експертів здійснює МОН [244].

До складу експертної комісії не можуть входити експерти, місцем роботи яких є навчальний заклад, в якому проводиться акредитаційна експертиза. **Склад експертної комісії** та її керівника для проведення акредитаційної експертизи конкретного навчального закладу **визначає та затверджує МОН**. Кількість експертів, що направляються до навчального закладу, залежить від кількості заявлених на акредитацію спеціальностей, але не може бути більше трьох експертів на одну спеціальність. Експерт має право, зокрема, брати участь у поточному та підсумковому контролі якості знань, проводити їх контрольні заміри.

Акредитаційна експертиза – це процес установлення відповідності діяльності навчальних закладів державним вимогам щодо підготовки (перепідготовки) фахівців з вищою освітою. Під час її здійснення експертна комісія у навчальному закладі перевіряє:

- 1) достовірність інформації, поданої до МОН навчальним закладом разом з заявою про акредитацію;
- 2) відповідність установленим законодавством вимогам щодо навчально-методичного, кадрового, матеріально-технічного забезпечення навчального закладу;
- 3) відповідність його освітньої діяльності державним вимогам щодо підготовки, перепідготовки фахівців;
- 4) наявність неусунених порушень у діяльності навчального закладу, що були виявлені під час його попередніх перевірок [244].

ДАК не пізніше ніж у двомісячний термін від дня отримання пропозицій від експертної ради у разі акредитації спеціальності (**експертного висновку** експертної комісії МОН – у разі акредитації закладу) **приймає рішення про акредитацію або відмову в акредитації**. Зазначене рішення **через два тижні з дня прийняття затверджується МОН**. У разі позитивного рішення щодо акредитації МОН видає навчальному закладу сертифікат про акредитацію. **Загальний термін дії сертифіката** становить для навчальних закладів **п'ять років**, а для тих, що мають статус національного – десять років [241].

Акредитованим за певним рівнем може бути визнаний ВНЗ, який проводить підготовку (перепідготовку) фахівців:

1. за кількома напрямками, не менше ніж дві третини спеціальностей яких акредитовано за відповідним рівнем;
2. за спеціальностями одного напрямку, акредитованими за цим же рівнем.

При цьому **ВНЗ не може бути акредитований за IV рівнем**, якщо:

- показники діяльності його аспірантури або докторантури перебувають на рівні, нижчому від середнього для даної галузевої групи або типу ВНЗ;
- за останні п'ять років видано підручників (навчальних посібників) з грифом МОН або монографій менше, ніж п'ять відсотків загальної кількості викладачів.

Відмовляється в акредитації навчальному закладу, якщо:

1. показники його діяльності не відповідають вимогам ДАК щодо акредитації спеціальності (акредитації закладу);

2. з моменту отримання ліцензії в його діяльності виявлено порушення організації чи проведення навчально-виховного процесу, не ліквідовані на час акредитації;

3. у поданих на акредитацію матеріалах виявлено інформацію, що не відповідає дійсності.

Повторне проведення акредитації у разі негативного рішення ДАК можливе за умови усунення недоліків, але **не раніше ніж через рік** після прийняття такого рішення. Навчальний заклад може подати **апеляцію до МОН** щодо рішень ДАК, пов'язаних з наданням (зупиненням дії або анулюванням) сертифіката, не пізніше ніж через два тижні з дня їх прийняття. У цьому разі МОН утворює апеляційну комісію, яка після розгляду апеляції навчального закладу готує рекомендації для чергового засідання ДАК. Рішення ДАК щодо апеляції після його затвердження МОН є остаточним.

Після закінчення терміну дії сертифіката проводиться повторна акредитація. За відсутності в діяльності навчального закладу порушень в організації чи проведенні навчально-виховного процесу за попередній акредитаційний період, що підтверджується результатами відповідних перевірок органів державного контролю, **повторна акредитація може проводитися без перевірки експертною комісією**. У цьому разі експерт МОН за результатами розгляду поданих матеріалів готує мотивований висновок і подає його до експертної ради ДАК (у разі акредитації закладу – безпосередньо до ДАК).

Крім того, ВНЗ повинні виконувати Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, що затверджені наказом МОН від 24.12.2003 № 847, а також **дотримувати якісні характеристики підготовки фахівців**.

Зокрема, заклади повинні: **на 100 % забезпечувати виконання навчального плану** за показниками: перелік навчальних дисциплін, години, форми контролю. ВНЗ повинні забезпечувати підвищення кваліфікації усіх викладачів постійного складу за останні п'ять років на 100 %, усі викладачі повинні займатись вдосконаленням навчально-методичного забезпечення, науковими дослідженнями, підготовкою підручників та навчальних посібників. Рівень фахової підготовки, гуманітарних знань та фундаментальних знань студентів повинен бути високим, про що свідчать успішно виконані контрольні завдання – не менш 90 %, з них якісно (на 5 і 4) – не менш 50 %, а також участь студентів у науковій діяльності [221].

Відшкодування витрат, пов'язаних з проведенням акредитації, здійснюється за рахунок навчальних закладів, які заявили про свою акредитацію, за попередньо складеними кошторисами відповідно до нормативів, встановлених наказом МОН від 04.06.2002 № 321. Згідно з ним, норматив витрат, пов'язаних з проведенням акредитації у частині організаційного забезпечення для однієї спеціальності або ВНЗ становить 24 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (не рахуючи відшкодування витрат, пов'язаних з відрядженням експертів).

Вітчизняні фахівці аналізують проблеми державної політики щодо **надання ліцензованих освітніх послуг з боку інших юридичних осіб**, в статутах яких передбачено такий вид діяльності. Зокрема, Л.М. Гриневич (2010), акцентує увагу, що **держава в цьому випадку не може здійснювати державний контроль шляхом**

проведення атестації і обмежується лише ліцензуванням [322]. Р.В. Гурак (2010) також відзначає, що чинне законодавство «не містить обмежень щодо отримання дозволу на надання освітніх послуг будь-якого рівня для юридичних осіб всіх організаційно-правових форм господарювання. У той же час питання наявності або відсутності статутного фонду у приватних установах (організацій, закладів), його розмір, обов'язкові для зазначення в статуті цієї установи положення законодавства на сьогоднішній день не визначені» [197].

МОН узагальнило практичні проблеми процедур акредитації. За висновком міністерства, практика взаємовідносин між МОН та ВНЗ щодо питань ліцензування та акредитації виявила ряд неузгодженостей.

Так, з вересня по січень кількість звернень навчальних закладів із заявами щодо ліцензування та акредитації порівняно незначна, а в період з березня по червень їх кількість значно збільшується. Це ускладнює планомірну організацію роботи співробітників управління ліцензування, акредитації та нострифікації із представниками навчальних закладів, певною мірою негативно впливає на якість опрацювання поданих документів. Окрім того, формування комісій і направлення їх до навчальних закладів для проведення ліцензійних та акредитаційних експертиз ускладнюється тим, що **члени комісій** (в основному провідні науково-педагогічні та педагогічні працівники ВНЗ) **у цей період значно завантажені за основним місцем роботи**, оскільки розпочинаються заліково-екзаменаційні сесії, робота державних екзаменаційних комісій тощо.

У зв'язку з цим МОН у своєму листі від 25.03.2008 звернуло увагу, що законодавством України передбачено проведення акредитації напрямів підготовки та спеціальностей у період випуску фахівців. Це обумовлює проведення акредитаційних експертиз переважно у квітні – травні. Завершення процедури ліцензування у травні та у літній період унеможлиблює для навчального закладу своєчасне оголошення прийому на навчання студентів за ліцензованою спеціальністю. Враховуючи викладене та з метою організації ефективної взаємодії та координації діяльності МОН і ВНЗ, **міністерство вважає за доцільне розмежувати в часі процедури ліцензування та акредитації**. Згідно графіка прийому документів воно рекомендувало заяви з ліцензування подавати у період з 1 травня до 31 грудня; заяви з повторної акредитації з 1 вересня до 1 лютого, з первинної – з 1 березня до 1 травня [270].

Атестацію навчальних закладів ч. 3 ст. 40 ЗУ «Про освіту» визнає основною формою державного контролю за їх діяльністю. Білоруські фахівці М.С. Матейкович, А.В. Богданов (2007) називають атестацію закладу (поряд з акредитацією) другим з трьох етапів державного визнання (після першого – ліцензування, перед третім – атестацією випускників), та визначають як оцінку відповідності змісту, рівню та якості підготовки вимогам державного освітнього стандарту [360]. У чинних нормативних актах [242; 250], що детально регламентують основні завдання, принципи атестації та її процедуру, **атестація навчальних закладів визнається складовою системи державного контролю за якістю освіти** та (або) професійної підготовки, яка спрямована на визначення спроможності навчального закладу здійснювати освітню діяльність на рівні державних вимог (стандартів) та проводиться з метою забезпечення реалізації єдиної державної політики.

Порядок державної атестації загальноосвітніх, дошкільних, позашкільних навчальних закладів затверджено наказом МОН [250]. Атестація таких навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування та форм власності проводиться **не рідше одного разу на десять років**. Позачергова атестація – як виняток, лише за рішенням МОН (щодо позашкільного навчального закладу – за рішенням власника, або центрального органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування, у сфері управління якого він перебуває).

Завданнями атестації є оцінка:

1. реального стану організації та здійснення навчально-виховного процесу, позаурочної виховної, корекційно-відновної, реабілітаційної та лікувальної роботи з урахуванням заявленого статусу та специфіки навчального закладу;
2. відповідності навчально-виховних досягнень учнів (вихованців) вимогам навчальних програм, підготовки до продовження навчання або подальшої трудової діяльності;
3. умов роботи навчального закладу; матеріально-технічної, науково-методичної, навчально-виробничої, культурно-спортивної, корекційно-відновної, лікувально-оздоровчої бази; санітарно-гігієнічних норм; можливостей здійснення загальної середньої освіти, дошкільної та позашкільної освіти; реалізації навчально-виховних програм закладу і перспектив його розвитку;
4. забезпечення використання та навчання українською мовою, задоволення освітніх потреб у вивченні російської та інших мов національних меншин України;
5. якісного складу та професійної майстерності керівних і педагогічних працівників;
6. ефективності управління навчальним закладом.

Атестація навчальних закладів державної форми власності здійснюється МОН, іншими центральними органами виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні відповідні навчальні заклади. Атестаційну експертизу закладів системи МОН проводить **Державна інспекція навчальних закладів**.

Атестація загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладів **комунальної та приватної форм власності** здійснюється міністерством освіти і науки АРК, управліннями освіти і науки обласних чи міських державних адміністрацій. Атестація позашкільних навчальних закладів комунальної та приватної форми власності здійснюється органами управління місцевих органів виконавчої влади. Організаційне забезпечення і контроль за проведенням відповідних атестаційних експертиз здійснюють регіональні експертні ради, що створюються при відповідних органах управління.

Для проведення атестаційної експертизи навчального закладу відповідним органом управління **створюється експертна комісія** з числа провідних фахівців відповідного органу управління, навчальних закладів і установ освіти, підприємств, організацій, які мають відповідну спеціальну освіту, високу професійну кваліфікацію, практичний досвід роботи, володіють необхідними знаннями та навичками. Склад цих комісій не повинен перевищувати 15 осіб.

Не пізніш як за два місяці до проведення атестації навчальний **заклад подає експертній комісії матеріали самоаналізу** освітньої діяльності, що містять основні відомості про заклад: стан матеріально-технічного, кадрового і навчально-методичного забезпечення; організація та здійснення навчально-виховного процесу; копії навчальних планів і програм тощо.

Основою організації діяльності експертної комісії є робоча програма атестаційної експертизи, що складається для конкретного навчального закладу і затверджується керівником відповідного органу управління. Робоча програма доводиться до відома керівника навчального закладу за місяць до початку проведення атестаційної експертизи.

Термін роботи експертної атестаційної комісії у навчальному закладі не повинен бути більшим, ніж 15 календарних днів. Після завершення роботи вона складає **акт атестаційної експертизи** навчального закладу, у якому містяться висновки з основних напрямів його діяльності та пропозиції щодо визнання закладу.

Цей **акт подається керівникові навчального закладу та регіональній експертній раді**, яка у двомісячний термін розглядає матеріали атестаційної експертизи та готує вмотивований висновок щодо атестації навчального закладу. На основі цього висновку орган управління, на який покладено проведення атестації, приймає рішення про атестацію навчального закладу. Це рішення доводиться до відома керівника закладу та відповідного органу управління у місячний термін з дня надходження висновку.

Протягом 10 днів з моменту отримання акта експертизи керівник закладу може **подати апеляцію** до регіональної експертної ради, яка може визнати апеляцію правомірною та призначити експертну комісію у новому складі та в погоджений з навчальним закладом термін провести повторну експертизу, висновки якої є остаточною.

Атестованому закладу видається свідоцтво встановленого зразка. **Заклад може бути визнано:**

- **неатестованим** – якщо результати його освітньої діяльності та/або наявні умови організації навчально-виховного процесу не відповідають установленим державним стандартам. Для таких закладів установлюються причини незадовільної роботи і, у залежності від можливості їх ліквідації, у встановленому порядку приймаються рішення щодо виправлення недоліків і повторної атестації закладу через 1 - 2 роки або зміни типу, реорганізації, ліквідації закладу. У такому разі неатестований навчальний заклад позбавляється ліцензії на надання освітніх послуг;

- **атестованим умовно** – якщо в його діяльності наявні недоліки, які істотно не впливають на результати його роботи і можуть бути ліквідовані. У такому рішенні визначаються конкретні заходи щодо вдосконалення його діяльності, виконання яких у встановлений термін є обов'язковим;

- **атестованим** – підтверджується право видачі документа про освіту державного зразка;

– **атестованим з відзнакою** – можуть застосовуватись заходи щодо матеріального і морального стимулювання праці).

У разі незгоди з висновком про неатестацію керівник закладу протягом місяця з моменту отримання рішення має право подати апеляцію до МОН (іншого центрального органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить заклад). Центральний орган виконавчої влади протягом місяця розглядає матеріали атестації та приймає рішення, яке доводить до відома керівника закладу та відповідного органу управління.

Положення про **атестацію професійно-технічних навчальних** закладів затверджено Постановою КМУ від 12.02.1996 № 200 (додаток № 5 до нього). На цей час ця Постанова зазнала суттєвих змін та інші чотири додатка до неї втратили чинність. Усі професійно-технічні навчальні заклади, навчальні підрозділи підприємств, установ, організацій (далі у цьому параграфі узагальнено – ПТНЗ), незалежно від їх підпорядкування та форм власності (крім курсових форм професійного навчання без присвоєння кваліфікації) повинні пройти процедуру атестації. Нагадаємо, обов'язковою для них є процедура ліцензування на право здійснення професійно-технічного навчання.

Атестація (переатестація) ПТНЗ здійснюється один раз у 10 років. Для організації проведення атестаційної експертизи при місцевих органах державного управління освітою створюються регіональні експертні ради, які складають план (графік) проведення атестації на 10 років, причому зведений план (графік) проведення атестації затверджує МОН. Атестація може здійснюватися позапланово за рішенням органу державного управління освітою. Рішення про атестацію ПТНЗ може бути прийнято ДАК за результатами комплексної перевірки органами державного управління освітою та Державною інспекцією навчальних закладів [242].

ПТНЗ, що підлягає атестації, подає до регіональної експертної ради **матеріали самоаналізу** освітньої діяльності, які включають аналіз стану матеріально-технічної бази, кадрового і навчально-методичного забезпечення, копії навчальних планів і програм тощо. Експертна комісія на основі завдань атестації та аналізу поданих матеріалів розробляє програму атестації, погоджує її з регіональною експертною радою та доводить до відома ПТНЗ до початку атестації. Вона працює безпосередньо у закладі не більш як 15 календарних днів.

За підсумками роботи експертна комісія складає **акт атестаційної експертизи**, доводить його до відома ПТНЗ і подає регіональній експертній раді, яка у двомісячний термін його розглядає та готує мотивований висновок про спроможність закладу здійснювати освітню діяльність на рівні державних вимог і подає його разом з атестаційною справою до ДАК.

ДАК у тримісячний термін з дня надходження від регіональної експертної комісії відповідних матеріалів розглядає їх, приймає рішення та в разі позитивного вирішення питання подає свої висновки на затвердження МОН. **Атестованим вважається ПТНЗ,**

якщо атестовані принаймні 75 % напрямів (професій, спеціальностей), за якими здійснюється підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації робітничих кадрів та службовців. Такому закладу видається свідоцтво про атестацію встановленого зразка, лише після цього він набуває право видачі документа про професійно-технічну освіту державного зразка.

Державний реєстр навчальних закладів – це система збирання, накопичення, обробки, аналізу та використання інформації про навчальні заклади усіх типів і форм власності, їх відокремлені структурні підрозділи (філії, представництва тощо), створені на території України та за її межами, інших юридичних осіб, що надають освітні послуги на підставі ліцензії, виданої МОН.

Розглянемо особливості ведення державного реєстру ВНЗ. Участь у його формуванні беруть: Державна акредитаційна комісія, яка готує пропозиції про включення до Реєстру та виключення з нього ВНЗ; МОН, яке присвоює ВНЗ номер з Реєстру [151].

До нього включаються такі відомості

1. **ідентифікаційні:** ідентифікаційний код та найменування ВНЗ;
2. **класифікаційні:** вид діяльності, якою займається ВНЗ, його територіальна належність, відомості про засновника (власника), найменування органу, до сфери управління якого належить ВНЗ;
3. **довідкові:** місцезнаходження, телефон, телефакс, електронна адреса, прізвище керівника, найменування засновників тощо;
4. **реєстраційні:** відомості про створення, припинення діяльності ВНЗ;
5. **освітні:** відомості **про ліцензування та акредитацію** ВНЗ, основні засоби (навчальні площі – власні та орендовані), **прийом та випуск студентів**, у тому числі за державним замовленням та за кошти фізичних чи юридичних осіб (щороку), **ОКР** вищої освіти, загальною **чисельність студентів** та їх чисельність за формами навчання (денна (очна), вечірня, заочна, дистанційна, екстернатна - окремо за кожною формою навчання), **педагогічні та науково-педагогічні кадри** тощо.

Підставою для включення до Реєстру або виключення з нього є **заява та відомості, що містяться в облікових та інформаційних картках**, що надходять до МОН від ВНЗ. Відповідальність за достовірність відомостей, що містяться в обліковій та інформаційній картках, несе керівник закладу.

Відомості, що містяться в Реєстрі, є загальнодоступні, за винятком інформації з обмеженим доступом. Інформація з нього надається на підставі письмового запиту, при цьому користувачами Реєстру є органи влади, підприємства, установи, організації та окремі громадяни.

Атестація випускників навчальних закладів також постає інструментом освітньої політики та управління. Вона буде розглянута нами у темі 5. Зараз лише відзначимо, що навчальний заклад має право видавати документ про вищу освіту державного зразка тільки з акредитованого напрямку (спеціальності). Для осіб, які навчалися за кошти державного бюджету, документи про вищу освіту виготовляються та видаються за рахунок коштів Державного бюджету України.

Стандартизація освіти. Визначені нами інструменти ліцензування, акредитації та атестації спрямовані в першу чергу на встановлення відповідності освітніх послуг державним стандартам. Відповідно до ст. 69 ЗУ «Про вищу освіту», невиконання ВНЗ головних завдань діяльності, вимог стандартів вищої освіти є підставою для

позбавлення його ліцензій.

Родове поняття **«стандарти»** у Господарському кодексі визначено як **засоби технічного регулювання правовідносин**. Відповідно до ЗУ «Про стандартизацію», **стандарт** – документ, розроблений на основі консенсусу та затверджений уповноваженим органом, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги. Змістова сторона освітніх стандартів, запропонована ними термінологія та їх вплив на статус учасників освітніх правовідносин буде розглянута нами у темі 6.

Вітчизняні дослідники (зокрема, М.В. Кисіль, 2007), узагальнюючи різні розуміння поняття **«освітній стандарт»**, виокремлюють його трактовку як офіційного документу, який описує норми, правила, вимоги до освіти, та наводять **прикладі відповідних дефініцій у міжнародних актах**: рівень майстерності в опануванні та застосуванні змісту освіти (Організація економічної співпраці та розвитку OECD); критерії, встановлені навчальним закладом для визначення успішності студентів (Тезаурус ЮНЕСКО); певний набір засобів навчання для реалізації змісту навчання (Всесвітня декларація з освіти для всіх ЮНЕСКО); рівень освіти, який мають досягти учні за допомогою спеціально розробленої програми, включаючи параметри місць навчання, норми забезпечення навчального процесу, кваліфікаційні характеристики вчителів (Міжнародна доповідь з освіти ЮНЕСКО 1993 року); визначений рівень вимог та умов, згідно з якими оцінюється якість діяльності навчального закладу та які ставляться до навчальних програм у межах акредитації (Європейський центр вищої освіти); критерій відповідності вимогам, або вимір компетентності; мета, якої слід досягти, заплановані очікування з обраного напрямку, рівні виконання певної діяльності (Міжнародна енциклопедія освіти)» [229]. **Вітчизняні педагогічні словники тлумачать поняття стандарту освіти** як систему основних параметрів, що приймаються за державну норму освіченості, яка відображає соціальний ідеал і враховує можливості реальної особистості й системи освіти по досягненню цього ідеалу [332].

Основними **об'єктами стандартизації** в освіті, відповідно до ст. 15 ЗУ «Про освіту», є **зміст, обсяг і рівень освітньої та фахової підготовки**, причому стандарти є основою оцінки освітнього та ОКР громадян незалежно від форм здобуття освіти. Державні стандарти освіти затверджуються Кабінетом Міністрів окремо з кожного освітнього та ОКР та, враховуючи науково-технічний прогрес, підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше як один раз на 10 років. Нажаль, до цього часу не розроблено галузеві стандарти вищої освіти з напрямку підготовки «Право».

Функціями освітніх стандартів (тобто напрямками їх впливу на освітню систему та її елементи) вітчизняні фахівці (Н.В. Дупак, 2010 [332]) називають: 1) організаційно-управлінську – «упорядку-

вання і регламентація якісних і кількісних характеристик освітньої системи, за допомогою яких забезпечується контроль за освітою з боку особистості, держави, суспільства, роботодавця й ін.»; 2) розвивальну – оптимізації освітнього процесу з метою ефективного розвитку особистості (та інших суб'єктів, елементів); 3) прогностичну; 4) функцію наступності освіти; 5) конвертувальну функцію – «це інтернаціоналізація якості освіти, що гарантує особистості географічну мобільність у плані її компетентності».

Стандартизація галузі освіти вимагає серйозного концептуального обґрунтування. Як слушно відзначає Н.В. Дупак (2010 [332]), на перший погляд, будь-яка стандартизація суперечить самій сутності творчої, нестандартної педагогічної діяльності, у зв'язку з чим і поняття «стандарт» серед педагогів не користується популярністю, оскільки асоціюється з жорстким адміністративним стилем керування.

Аналіз стандарту як загальнопедагогічної категорії дозволив дослідникові визначити його **основні ознаки**. За висновком Н.В. Дупака, освітній стандарт характеризується: 1) рівнем загальної і професійної культури суспільства; 2) формуванням в учнів картини світу, адекватної сучасному рівневі знань і рівневі освітньої програми (ступені навчання); 3) інтеграцією особистості в національну і світову культуру; 4) формуванням людини і громадянина, інтегрованого в сучасне йому суспільство і націленого на вдосконалення цього суспільства; 5) відтворенням і розвитку кадрового потенціалу суспільства [332].

Слід погодитись з фахівцем, що у західній практиці **стандарт з'являється як спосіб подолання надмірних (загрозливих) ступенів децентралізації і варіативності**, так само як і реакція на такі тенденції в освіті, економіці і на ринках праці, як глобалізація й інтернаціоналізація [331].

Причому у світі існує кілька **основних моделей освітніх стандартів**:

1. Екзаменаційна (у Великій Британії) – стандартизація притаманна в першу чергу підсумковій атестації здобутої освіти. За висновком М.В. Кисіля (2007), «Ця модель має основною хібною прямою залежністю від методики проведення тестувань, від характеру і складності екзаменаційних питань, а також від організації, яка видає посвідчення». Перевагою можна визнати високий ступінь академічної свободи.

2. Професійна (у Німеччині та Франції) – стандартизація охоплює різні стадії та елементи освітнього процесу (зокрема, вимоги до абітурієнтів, змісту, організації, тривалості навчального процесу та атестації), орієнтовані при цьому на потреби роботодавців. М.В. Кисіль перевагами цієї моделі вважає поєднання фундаментальних та спеціалізованих знань, хоча певним недоліком як раз може бути визнано ігнорування фундаментальних дисциплін на користь прикладним.

3. Модульна (у багатьох країнах Євросоюзу) – стандартизація охоплює як навчальні, так і контрольні стадії та елементи освітнього процесу. Вона передбачає диференціацію окремих видів майбутньої трудової діяльності та розробку для них переліків компетенцій та створення спеціальних навчальних модулів для їх формування та екзаменаційних вимог для відповідно-

го контролю. Перевагами цієї моделі М.В. Кисіль визнає компактність навчальних блоків, кращу пристосованість до індивідуальних особливостей здобувачів освіти, «серед недоліків переважно відзначають ізольованість кожного модуля» [229].

Державне замовлення. Відповідно до ст. 13 Господарського Кодексу, «*державне замовлення* є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, *незалежно від їх форми власності*». При цьому ЗУ «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб», **пріоритетними визначено** потреби України в товарах, роботах і послугах, необхідних для **розв'язання найважливіших соціально-економічних проблем**.

Показники державного замовлення на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів, фахівців з вищою освітою **формується за кожним ОКР Міністерство економічного розвитку** і торгівлі на підставі узгодженого **подання МОН** (іншого міністерства, яке здійснює підготовку наукових кадрів або має у своєму підпорядкуванні ВНЗ) **та Державної інспекції України з питань праці**.

МОН у своєму листі від 06.01.2011 № 1/9-3 «Щодо формування пропозицій обсягу прийому та випуску фахівців з вищою освітою на 2011 рік» [430], рекомендувало ВНЗ при формуванні пропозицій загального обсягу прийому за державним замовленням **на 2011 рік передбачити зменшення обсягу прийому за державним замовленням**: за ОКР бакалавра на основі повної загальної середньої освіти у порівнянні з 2010 роком на 42 %, за ОКР молодшого спеціаліста на основі базової загальної середньої освіти – на 10 %.

У листі також зазначено:

- пропозиції щодо обсягу прийому для здобуття ОКР бакалавра у ВНЗ I-II рівнів акредитації розглядатися не будуть;
- пропозиції щодо обсягу державного замовлення Міністерством будуть враховуватися за напрямками, на які у 2010 році прийом становив не менше 15 місць
- пропозиції щодо обсягу державного замовлення на **напрямок «Право» розглядатиметься лише для юридичних академій та класичних університетів**, на напрям «Економіка підприємства» – для економічних, класичних та технічних університетів, на напрям «Фінанси і кредит» – для економічних та класичних університетів, на напрям «Облік і аудит» – для економічних, класичних та технічних університетів.

Зауважимо, що **державне замовлення на підготовку бакалаврів надається, як правило, ВНЗ III-IV рівнів акредитації**. Коледжі, які мають ліцензії на підготовку бакалаврів і входять до структури ВНЗ III-IV рівнів акредитації або утворюють з ним комплекс, можуть готувати фахівців на бюджетній основі за рахунок державного замовлення зазначеного ВНЗ [155].

Враховуючи факти невідповідності регіональних ринків освітніх послуг та ринків праці, **перевиробництва підготовки фахів-**

ців з окремих напрямів (спеціальностей), ускладнення з працевлаштуванням випускників, МОН вимагає проектні показники обсягу прийому на навчання та випуск фахівців у 2011 році ВНЗ погоджувати з управліннями освіти і науки обласних (міських) державних адміністрацій (чи МОН АРК) та регіональними центрами зайнятості.

Ситуація зі скороченням державного замовлення ускладнюється тим, що залишається чинною норма, передбачена частиною четвертою ст. 23 ЗУ «Про вищу освіту»: «У ВНЗ державної і комунальної форм власності кількість студентів, прийнятих на перший курс на навчання за державним замовленням, повинна становити не менше ніж 51 відсоток від загальної кількості студентів, прийнятих на навчання на перший курс». Тобто, **зменшення державного замовлення автоматично зменшує кількість контрактного набору, що суттєво впливає на реалізацію конституційного права на освіту абітурієнтами 2011 року та незважаючи на наявні у ВНЗ ліцензійні обсяги, у 2011 році суттєво скоротиться контингент студентів, що призведе до скорочення штату науково-педагогічних кадрів.**

Водночас, варто відзначити, що у 2009 та 2010 році значна частина ВНЗ інтерпретували листи міністрів освіти і науки (до речі, представників різних політичних сил І.О. Вакарчука та Д.В. Табачника) як **дозвіл ВНЗ приймати на навчання за контрактом більше осіб, ніж за державним замовленням**. Зокрема, у листі МОН від 18.12.08 № 1/9-814 міністерство дозволяє ВНЗ «державної і комунальної форм власності у 2009 році здійснювати прийом на навчання за кошти фізичних (юридичних) осіб на ліцензовані напрями підготовки (спеціальності) при відсутності державного замовлення», а у листі МОН від 22.03.2010 № 1/9-190 сформульовано аналогічний дозвіл без зайвого уточнення форм власності ВНЗ. Цей дозвіл не суперечить положенню частини 4 ст. 23 ЗУ «Про вищу освіту», оскільки **мова йде про прийом на окремі напрями (спеціальності), а не про загальні обсяги прийому на навчання за державним замовленням та за рахунок фізичних та юридичних осіб.**

Зазначена норма про 51 % студентів, що навчаються за рахунок державного бюджету, певною мірою дублювалася у підзаконних актах. Зокрема, відповідно до Указу Президента від 04.07.2005 № 1013 [94], прийом за державним замовленням на денну форму навчання до державних ВНЗ здійснюється в обсягах не менше 50 відсотків від загального обсягу прийому громадян із забезпеченням відповідного фінансування. Для цього, починаючи з 2009 року **Кабінетом Міністрів забезпечується «затвердження не пізніше 1 березня кожного року обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) з урахуванням перспективних потреб національної економіки» [92].**

Деякі вітчизняні фахівці висловлювали думки, що чинне законодавство не виключає можливості розміщення державного замовлення у приватних ВНЗ. Погоджуючись з необхідністю такого

інструменту освітньої політики, зауважимо, що це постає завданням новелізації освітнього законодавства. На цей час чинне законодавство, зокрема, частина третя ст. 42 ЗУ «Про освіту» прямо передбачає, що **навчання у ВНЗ недержавних форм власності оплачується юридичними та фізичними особами.**

Суттєвою проблемою залишається **працевлаштування випускників** навчальних закладів, які навчалися за державним замовленням. Відповідно до ч. 2 ст. 52 ЗУ «Про освіту», **вони «направляються на роботу і зобов'язані** відпрацювати за направленням **і в порядку, встановленому Урядом.** Указом Президента від 23.01.1996 № 77, встановлено, що «особи, які навчаються за рахунок державних коштів, укладають з адміністрацією ВНЗ угоду, за якою **вони зобов'язуються після закінчення навчання та одержання відповідної кваліфікації працювати в державному секторі народного господарства не менше ніж три роки.** У разі відмови працювати в державному секторі народного господарства випускники відшкодовують в установленому порядку до державного бюджету повну вартість навчання» [173].

На виконання цього Указу **Уряд встановив Порядок**, відповідно до якого та згідно з угодою випускник зобов'язаний глибоко оволодіти всіма видами професійної діяльності, передбаченими відповідною кваліфікаційною характеристикою, та відпрацювати у замовника (держави) не менше трьох років. При цьому якщо випускник без поважних причин не захистив дипломний проект, замовник може надати йому роботу з урахуванням одержаної спеціальності та кваліфікації [163].

Розірвання випускником угоди допускається з таких поважних причин:

- встановлення інвалідності 1 або 2 групи у випускника, подружжя, одного з батьків;
- якщо випускник – вагітна жінка, мати або батько, які мають дитину у віці до трьох років, або дитину, яка згідно з медичним висновком потребує догляду;
- одинока мати або батько, які мають дитину до чотирнадцяти років або дитину-інваліда;
- проходження чоловіком (дружиною) військової служби (крім строкової);
- вступу до ВНЗ III-IV рівнів акредитації для випускників ВНЗ I-II рівнів акредитації.

У разі неприбуття молодого фахівця за направленням або відмови без поважної причини приступити до роботи за призначенням, звільнення його з ініціативи адміністрації за порушення трудової дисципліни, звільнення за власним бажанням протягом трьох років **випускник зобов'язаний відшкодувати у встановленому порядку до державного бюджету вартість навчання та компенсувати замовникові всі витрати.**

Наведемо як типовий приклад Постанову Окружного адміністративного суду м. Києва від 01.06.2009 № 2а-655/09/2670.

Казус про обов'язкове працевлаштування випускника

Суд розглянув у відкритому судовому засіданні адміністративну справу за позовом Б.І.О. до Кабінету Міністрів про визнання нечинним та скасування пп. 8, 14 Постанови від 22.08.96 № 992 «Про Порядок працевлаштування випускників ВНЗ, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням».

В обґрунтування позовних вимог позивач покликається на те, що прокуратура Дніпропетровської області в інтересах держави в особі Пенсійного фонду України звернулася до суду з позовом про **відшкодування вартості навчання в сумі 55000 грн.** згідно вимог оскаржуваної постанови. Позивач **вважає, що положення 8 та 14 даної постанови не відповідають Конституції України та законом,** оскільки він як громадянин України має право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. А тому п. 14 Порядку, що зобов'язує випускника державного ВНЗ, що вступив на навчання на конкурсній основі, відшкодувати у встановленому порядку до державного бюджету вартість навчання та компенсувати замовникові всі витрати суперечить Конституції України. П. 8 Порядку **порушує законодавчо визначений принцип вільного обрання місця роботи.**

Представник відповідача проти позову заперечив та наполягав на відмові у задоволенні позову з **підстав пропуску позивачем строків звернення до суду,** оскільки оскаржувана Постанова Уряду була оприлюднена належним чином, а тому позивач мав можливість ознайомитися з нею тривалий час.

Суд встановив, що **відповідно до угоди** про підготовку фахівців з вищою освітою від 01.09.2001 № 005 між ректором Нац. юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого та студентом Б.І.О., **останній зобов'язується прибути після закінчення академії на місце направлення та відпрацювати не менше трьох років.**

Суд відзначив, що випускники ВНЗ вільні у виборі місця роботи. Але у разі неприбуття молодого фахівця за направленням або відмови без поважної причини приступити до роботи за призначенням, звільнення його з ініціативи адміністрації за порушення трудової дисципліни, звільнення за власним бажанням протягом трьох років випускник **зобов'язаний відшкодувати у встановленому порядку до державного бюджету вартість навчання та компенсувати замовникові всі витрати** (п. 14 Порядку).

Судом не прийнято до уваги посилання представника позивача на те, що Б.І.О. довідався про існування оскаржуваної постанови та порушення своїх прав після подачі 09.07.2008 року позову прокуратури. Таким чином, судом встановлено, що позивачем пропущено строк звернення до адміністративного суду, встановлений ст. 99 КАС України (1 рік). Доказів поважності причин пропуску строку звернення до суду позивачем не представлено.

Суд у задоволенні позовних вимог відмовив повністю.

Вручення випускникові диплома про закінчення ВНЗ, направлення на роботу та видача належних йому коштів, які перераховані до ВНЗ замовником, здійснюється протягом 7 днів після закінчення ним ВНЗ. **Оформлене замовником або ВНЗ** (за домовленіс-

тю із замовником) **направлення на роботу є підставою для укладання трудового договору** між молодим фахівцем і замовником [163].

Молодим фахівцям, які одержали направлення на роботу після закінчення ВНЗ, надається відпустка тривалістю 30 календарних днів. **За час відпустки молодим фахівцям виплачується допомога у розмірі академічної або соціальної стипендії**, що вони отримували в останній місяць навчання у ВНЗ (крім додаткової соціальної стипендії, що виплачується особам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи) за рахунок замовника. Після укладення трудового договору на молодих фахівців поширюються усі види соціального захисту, передбачені колективним договором працівників підприємства, установи, організації.

Фахівці виокремлюють **наступні інструменти забезпечення працевлаштування випускників:**

реалізація державними структурами функцій працедавця; короткострокове прогнозування потреби економіки в трудових ресурсах; організація у ВНЗ служб сприяння працевлаштуванню; створення умов для поєднання навчання з роботою (вільний графік відвідування занять, дистанційне навчання); налагодження партнерських відносин з підприємствами; організація практик і стажувань студентів; запрошення потенційних працедавців для презентацій та участі в «ярмарках-вакансіях»; розширення можливостей для післядипломної освіти в цілях захисту від безробіття [353]. Загальною стратегією зміни політики працевлаштування за висновком фахівців (зокрема, Н.В. Локтюхіної, 2009) постає завдання «змістити акценти державного сприяння працевлаштуванню з «фази обміну» на «фазу формування робочої сили» [353].

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ

1. Яку мету повинна переслідувати політика держави? Яку мету фактично переслідують державні органи України в сучасних умовах? Які чинники впливають на деформацію цієї мети?
2. Які принципи державної освітньої політики не можна визнати принципами освіти в цілому?
3. Які, на Вашу думку, нові принципи освітньої політики держави варто закріпити на законодавчому рівні?
4. Які специфічні принципи притаманні різним ланкам структури освіти в Україні?
5. Які, на Вашу думку, принципи освітньої політики держави варто найбільш ретельно контролювати?
6. Чому формулювання системи суб'єктів управління освітою, запропоноване у ЗУ «Про вищу освіту» у статті 17, оцінюється як більш коректне та повне?
7. Чи слід ототожнювати поняття «органи управління освітою» та «суб'єкти управління освітою»? Яка між ними може бути різниця? Чи потребує ця проблема юридичного унормування?
8. Які інструменти сприятимуть вдосконаленню управління освітою на рівні органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування?

9. Які інструменти сприятимуть вдосконаленню управління освітою на рівні органів самоуправління навчальних закладів, секторів академічної спільноти

10. Які інструменти сприятимуть вдосконаленню управління освітою на рівні суб'єктів, які безпосередньо не вступають в освітні правовідносини?

11. Які інструменти регулювання якості освіти слід визнати основними? Чи здатні вони забезпечити як внутрішню оцінку якості, так і її зовнішню оцінку? Чи зберігають вони при цьому повагу до автономії навчального закладу та академічних свобод?

12. Які органи здійснюють ліцензування освітньої діяльності? Чи можна (та чи варто) їх функції перекласти на недержавні організації?

13. Які суб'єкти можуть бути ліцензіатами освітніх послуг? Послуг у сфері професійно-технічної освіти? Послуг у сфері вищої та післядипломної освіти?

14. Яким чином під час процедури ліцензування поєднуються внутрішня та зовнішня оцінка якості освіти?

15. За яких умов ліцензіат може втратити ліцензію на право здійснення освітньої діяльності?

16. Як вирішується питання подальшого навчання здобувачів освіти, що навчались у закладі, який здійснював освітню діяльність без ліцензії?

17. Як вирішується питання подальшого навчання здобувачів освіти, що навчались у закладі, ліцензії якого анульовані?

18. Чому не всі навчальні заклади та не усі спеціальності підлягають процедурі акредитації?

19. Який порядок встановлено для формування експертних комісій для проведення акредитаційної експертизи? Чи забезпечує він умови кваліфікованого та прозорого добору?

20. Чи може у ВНЗ IV рівня акредитації бути спеціальності, акредитовані за III рівнем?

21. Які існують проблеми державної політики щодо надання ліцензованих освітніх послуг з боку інших юридичних осіб (не навчальних закладів), в статутах яких передбачено такий вид діяльності?

22. Які максимальні терміни роботи експертних комісій безпосередньо у навчальному закладі передбачено для ліцензійної, акредитаційної, атестаційної експертизи? Чи можете Ви пояснити, чому вони різняться?

23. Чи варто запровадити інститут «умовної акредитації» навчального закладу чи спеціальності?

24. Який порядок апеляцій на результати процедури ліцензування, акредитації, атестації передбачено та чи доцільні до них зміни? Які саме?

25. Чи може навчальний заклад видавати документ про вищу освіту не державного зразка?

26. Які інструменти ліцензування, акредитації та атестації пов'язані зі стандартизацією освіти?

27. Яке визначення поняття освітнього стандарту Вам імпонує? Чому?

28. Що постає основними об'єктами стандартизації в освіті?
29. Які негативні та позитивні риси притаманні інструментові стандартизації освіти?
30. Яким чином стандартизація освіти пов'язана з процесами глобалізації, інтернаціоналізації, євроінтеграції?
31. Які функції освітніх стандартів (напрямки їх впливу на освітню систему та її елементи) виокремлюють фахівці? Як стандарти впливають на суспільство у цілому? Як впливають освітні стандарти на безпосередню роботу педагогів?
32. Які вади притаманні сучасній моделі державного освітнього замовлення?
33. Яку мету переслідує скорочення державного замовлення у 2011 році та які наслідки це може викликати?
34. Чи відповідає суспільним інтересам примусове працевлаштування за спеціальністю випускників, які навчалися за державним замовленням, або стягнення з них використаних бюджетних коштів? Які рішення приймаються з цього приводу судами?
35. Запропонуйте ефективні та цивілізовані інструменти забезпечення працевлаштування випускників.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «цілеспрямована діяльність державних органів щодо забезпечення права кожного на освіту, що досягається завдяки забезпеченню функціонування та розвитку освітньої системи»:

- a. галузь освіти;
- b. державна політика у галузі освіти;
- c. менеджмент освітніх закладів;
- d. сфера освіти;
- e. серед усіх варіантів понять немає вірного.

2. Оберіть визначення, що відповідає поняттю «державно-громадське управління освітою»:

- a. діяльність структур громадянського суспільства щодо забезпечення прав учасників освітніх правовідносин;
- b. немає вірної відповіді;
- c. узгоджена, правомірна діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, суб'єктів громадського самоуправління, спрямована на реалізацію освітньої політики, забезпечення прав учасників освітніх правовідносин;
- d. цілеспрямована діяльність державних органів щодо забезпечення права кожного на освіту, що досягається завдяки забезпеченню функціонування та розвитку освітньої системи.

3. Що із переліченого можна відносити до «засобів державного регулювання» або «інструментів державної політики» у галузі освіти:

- a. лише державне замовлення;
- b. лише ліцензування освітньої діяльності та акредитацію спеціальностей, навчальних закладів;

с. лише ліцензування освітньої діяльності та державне замовлення;

d. немає однієї вірної відповіді;

е. усі зазначені інститути – ліцензування освітньої діяльності, акредитацію спеціальностей, навчальних закладів, стандартизацію освіти та державне замовлення.

4. Оберіть органи, які здійснюють ліцензування:

1. щодо надання послуг у сфері професійно-технічної та вищої освіти;

2. щодо надання послуг у сфері дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти;

О. органи управління освітою обласних держадміністрацій;

Ц. центральний орган виконавчої влади у галузі освіти і науки.

5. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «процедура визнання спроможності навчального закладу розпочати (продовжити) освітню діяльність, пов'язану із наданням освіти певного рівня відповідно до державних освітніх стандартів, та вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення»:

a. анулювання ліцензії;

b. атестація;

c. ліцензування;

d. сертифікація;

e. стандартизація;

f. немає вірної відповіді.

6. Яку освітню діяльність можуть здійснювати фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності:

a. будь-яку освітню діяльність;

b. надання послуг по оволодінню навичками спілкування іноземними мовами;

c. освітню діяльність у сфері дошкільної освіти;

d. освітню діяльність у сфері дошкільної освіти та надання послуг по оволодінню навичками спілкування іноземними мовами;

e. освітню діяльність у сфері дошкільної освіти та у сфері позашкільної освіти за гуманітарним напрямом;

f. освітню діяльність у сфері дошкільної, позашкільної та загальної середньої освіти.

7. На який строк надається ліцензія на здійснення освітньої діяльності:

a. на строк від 3 до 10 років, але не менш як на строк повного циклу навчання за програмою, що додавалася до заяви про ліцензування;

b. на строк від 3 до 12 років, але не менш, як на строк повного циклу навчання за програмою, що додавалася до заяви про ліцензування;

c. на строк від 5 до 10 років, але не менш як на строк повного циклу навчання за програмою, що додавалася до заяви про ліцензування;

- d. на строк повного циклу навчання за програмою, що додавалася до заяви про ліцензування, але не більше 6 років;
- e. на строк повного циклу навчання за програмою, що додавалася до заяви про ліцензування, але не більше 10 років;
- f. немає вірної відповіді.

8. Чи підлягає ліцензуванню діяльність з надання повної загальної середньої освіти:

- a. в усіх навчальних закладах;
- b. лише у загальноосвітніх навчальних закладах приватної форми власності;
- c. лише у навчальних закладах приватної форми власності;
- d. немає однієї вірної відповіді;
- e. у загальноосвітніх навчальних закладах усіх форм власності;
- f. у загальноосвітніх навчальних закладах усіх форм власності та щодо фізичних осіб-підприємців.

9. Які перелічені обставини не є підставою для анулювання ліцензії:

- a. акт про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих для отримання ліцензії;
- b. акт про невиконання розпорядження щодо усунення фактів порушення ліцензійних умов;
- c. акт про повторне протягом року порушення ліцензійних умов;
- d. акт про порушення ліцензійних умов;
- e. акт про порушення ліцензійних умов, які не можуть бути усунені протягом трьох місяців;
- f. акт про створення заявником перешкод для проведення його перевірки;
- g. усі зазначені акти.

10. Що перевіряє експертна комісія у навчальному закладі під час акредитаційної експертизи:

- a. відповідність його освітньої діяльності державним вимогам щодо підготовки, перепідготовки фахівців;
- b. відповідність установленим законодавством вимогам щодо навчально-методичного, кадрового, матеріально-технічного забезпечення навчального закладу;
- c. усі зазначені в інших варіантах аспекти;
- d. достовірність інформації, поданої до МОН навчальним закладом разом з заявою про акредитацію;
- e. наявність неусунених порушень у діяльності навчального закладу, що були виявлені під час його попередніх перевірок;
- f. немає вірної відповіді.

Відповіді

1-б, 2-с, 3-е, 4(п-1, 0-2), 5-с, 6-с, 7-б, 8-с, 9-д, 10-а

ТЕМА 5. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ЗНО ТА ПРАВОВІДНОСИН З ПРИЙОМУ ДО НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

План

- I. Сутність ЗНО та етапи його запровадження в Україні.
- II. Статус УЦОЯО (Українського центру оцінювання якості освіти). Стадії та процедури ЗНО.
- III. Правовідносини щодо вступу до ВНЗ. Матеріальні правові інститути Умов прийому до ВНЗ.
- IV. Стадії вступної кампанії та процесуальні правові інститути Умов прийому до ВНЗ. Статус приймальної комісії як робочого органу навчального закладу.

Основні поняття: державна підсумкова атестація; документи про успішну підсумкову атестацію; ЗНО (зовнішнє незалежне оцінювання) навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти; предмети, з яких проводиться ЗНО; цілі ЗНО; принципи ЗНО; загальнонаціональне (всеохопне) ЗНО; стадії та процедури ЗНО; Український центр оцінювання якості освіти; сертифікат УЦОЯО; вступне випробування; вступний екзамен; фахове вступне випробування; вступник; категорії вступників, які мають право на пільговий вступ; зарахування поза конкурсом; квота; мінімальний бал сертифіката; конкурсний бал; конкурсні предмети; допуск до вищої освіти; доступ до вищої освіти; прийом заяв та документів для вступу; допуск до конкурсу; процедура вступних випробувань у ВНЗ; конкурсний відбір; рейтинговий список вступників; виконання вимог для зарахування; апеляції вступників; приймальна комісія; її структурні підрозділи; прийом на навчання іноземців; переведення здобувачів вищої освіти; поновлення здобувачів вищої освіти; академічна відпустка; повторне навчання.

I. Сутність ЗНО та етапи його запровадження в Україні.

Проблема ЗНО та підсумкової атестації.

У Порядку зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів від 25.08.2004 № 1095, **ЗНО** визнається «**державною підсумковою атестацією та вступними випробуваннями до ВНЗ**» (схожа дефініція запропонована Постановою Уряду [421]).

Як свідчить наведене визначення ЗНО та як констатують фахівці (зокрема, Є.В. Красняков, 2009 [441]), **інститут ЗНО змінив статус державної підсумкової атестації**. Особливо актуальним цей висновок був для початкового етапу запровадження всеохопного загальнонаціонального ЗНО у **2008-2009 роках**. У цей період результати ЗНО за 12-бальною шкалою (критеріальна оцінка визначалася за спеціальними методиками) зараховувались як державна підсумкова атестація за курс повної загальної середньої освіти для випускників відповідних навчальних закладів того року (у 2008 р. – зарахування здійснювалося за вибором учасника, у 2009 – обов'язково).

Представники МОН та Українського центру оцінювання якості освіти (далі – УЦОЯО) це обґрунтовували тим, що частиною першою статті 34 ЗУ «Про загальну середню освіту» передбачено, що «зміст, форми та порядок проведення» державної підсумкової атестації визначає МОН. Але частина друга цієї ж статті визначає, що «поточне та підсумкове оцінювання знань учнів та вибір їх форм, змісту та способу здійснює загальноосвітній навчальний заклад», у той час, як у 2008-2009 р.р. це повноваження надано УЦОЯО. Проте **з 2010 року процедури ЗНО та підсумкової державної атестації випускників загальноосвітніх навчальних закладів знову відокремлені одна від одної.**

Правовідносини щодо державної підсумкової атестації здобувачів освіти є завершальним етапом освітніх правовідносин. Їх **об'єктом є офіційне визнання рівня здобутої освіти.** Їх суб'єктами є здобувачі освіти – з одного боку, та відповідні комісії, навчальні заклади – з іншого.

Законодавча дефініція **державної підсумкової атестації здобувачів загальної середньої освіти** надана у частині першій ст. 34 профільного закону – форма контролю за відповідністю вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти освітнього рівня учнів (вихованців), які закінчили загальноосвітній навчальний заклад I, II і III ступенів.

Чинне Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти затверджено наказом МОН від 18.02.2008 № 94 [407]. У ньому визначається, що **зміст, форма й терміни атестації щорічно** визначаються Міністерством.

Атестація здійснюється:

- **в початковій школі** – з української мови (або мови навчання) та математики. Учням видається таблиць успішності;
- **в основній школі** – з п'яти предметів: української мови, математики, географії, біології, а також іноземної мови чи іншого гуманітарного предмета за вибором навчального закладу. Учням (випускникам) видається свідоцтво про базову загальну середню освіту;
- **у старшій школі** – з української мови та літератури (обов'язково), математики або історії України (обов'язково) та трьох предметів з інваріантної складової навчального плану за вибором учнів (така атестація за вибором проводиться або у формі ЗНО, або за завданнями МОН у навчальних закладах, проте суб'єктами вибору постають не здобувачі освіти). Випускникам видається атестат про повну загальну середню освіту.

Державна кваліфікаційна атестація здобувачів професійно-технічної освіти включає:

- кваліфікаційну пробну роботу, що відповідає певним вимогам освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ) випускника професійно-технічного навчального закладу відповідного атестаційного рівня;
- захист дипломної роботи, проекту чи творчої роботи, що їх замінює.

Кваліфікаційна атестація учнів, слухачів здійснюється ПТНЗ з участю представників підприємств, установ, організацій – замовників підготовки кадрів **після кожного ступеня навчання** та після закінчення повного курсу навчання.

Державна атестація **осіб, які закінчують ВНЗ** здійснюється державною екзаменаційною комісією. Засоби діагностики при атестації випускників ВНЗ передбачають використання як об'єктивних тестових методик (тестовий державний іспит), так і методик, орієнтованих на суб'єктивну інтерпретацію показників якості вищої освіти (зокрема, захист кваліфікаційної роботи) [459].

Сутність ЗНО.

Цілі ЗНО визначено у Постанові Уряду [411]. Це, по-перше, **«забезпечення реалізації конституційних прав громадян на рівний доступ до освіти»**, зокрема, вищої (в офіційних звітах МОН така мета визначається як «особистісна»). По-друге, це «здійснення контролю за дотриманням Державного стандарту загальної середньої освіти» – і ця мета з урахуванням вищенаведених роздумів викликає заперечення. По-третє, це **аналіз стану системи освіти** та прогнозування її розвитку (в офіційних звітах МОН ця мета визначається як «корпоративна»).

Принципами ЗНО визначено: прозорість процедури, конфіденційність персональних даних [411], об'єктивність тестових завдань, наступність та відповідність їх змісту програмам загальноосвітньої школи та вступних випробувань до ВНЗ [419].

Право на проходження ЗНО мають випускники навчальних закладів системи загальної середньої освіти або особи, які вже одержали атестат про повну загальну середню освіту [411]. За результатами ЗНО особам, які брали у ньому участь, **видається сертифікат** з його результатами.

Фахівці МОН (зокрема, А.В. Рибалко, 2010) слушно визначають **переваги від впровадження ЗНО:** цей інститут створює рівні умови для більшості абітурієнтів, прозорість та об'єктивність оцінювання, наближеність місця складання вступних випробувань до місця проживання абітурієнта [451], тим самим поширюючи можливість щодо допуску до вищої освіти.

Крім того, вищезазначена корпоративна мета ЗНО забезпечує постійний та **об'єктивний моніторинг** і аналіз стану функціонування освітньої системи, визначає перспективні напрями її розвитку та розробляє заходи щодо реалізації державної політики в галузі освіти [411].

Схожу оцінку ЗНО надав комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти, який відзначив, що в Україні проведено відповідну роботу щодо забезпечення реалізації конституційних прав громадян на рівний доступ до освіти, аналізу стану системи освіти та прогнозування її розвитку, посилення контролю за дотриманням Державного стандарту загальної середньої освіти [424].

Результати соціологічних досліджень підтверджують також те, що переважна більшість **населення України сприйняла ЗНО**

позитивно, зокрема в частині запобігання корупції під час вступу до ВНЗ [336].

Водночас навіть представники МОН (зокрема, А.В. Рибалко [451]) погоджуються, що **ЗНО має низку недоліків**, зокрема, незадовільну якість тестів, спрямованість їх переважно на перевірку формалізованих знань, певне відлучення від вступу випускників минулих років та відлучення середніх та ВНЗ від участі у процедурі вступу. Крім того, за висновками фахівців (зокрема, М.М. Карпенко, 2009 [336]), суттєві недоліки притаманні: організаційній структурі УЦОЯО, його співпраці з органами управління освітою та навчальними закладами, процедурі реєстрації учасників, підготовці тестових завдань, стимулюванню педагогічних і науково-педагогічних працівників, які залучаються до проведення ЗНО.

Провідний вітчизняний дослідник проблематики ЗНО Є.В. Красняков (2009 [441]) зауважує, що **підзаконні акти, запроваджуючи ЗНО, іноді суперечать нормам законів**. Зокрема, наказом МОН від 12.09.2009 № 848 [418] фактично змінено тривалість навчального року та режим роботи загальноосвітніх навчальних закладів, скореговані навчальні плани та навантаження учнів 11-х (12-х) класів, при тому, що відповідно до статей 15 та 16 ЗУ «Про загальну середню освіту» тривалість навчального року в загальноосвітніх навчальних закладах II-III ступенів не може бути меншою 190 робочих днів.

Тому нагальною є потреба законодавчого унормування процедури ЗНО. Профільний парламентський Комітет неодноразово рекомендував [424] Уряду як суб'єкту законодавчої ініціативи підготувати та внести на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо правового забезпечення ЗНО (рішення Комітету від 13.02.2008, 16.04.2008, 03.12.2008; 18.02.2009 тощо). Урядовий законопроект надійшов до парламенту у 2009 році, але не був підтриманий народними депутатами. Члени профільного Комітету підготували свій законопроект (реєстраційний № 4241), який 15.04.2009 було ухвалено у першому читанні, проте до цього часу не опрацьовано. **Серед внесених депутатами пропозицій:** підвищення рівня затвердження Порядку проведення ЗНО та Правил (умов) прийому до ВНЗ (Урядом, а не профільним міністерством); продовження терміну дії сертифікату ЗНО до 10 років, тобто на весь період дії відповідного Державного стандарту повної загальної освіти; дозвіл прийому на заочну форму навчання за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб як за результатами ЗНО, так і за результатами вступних іспитів; оцінювання не лише «навчальних досягнень», й здібності до учіння [441].

Щодо останньої пропозиції зауважимо: **критерієм конкурсного відбору** при здобутті вищої освіти міжнародні акти (ст. 26 Загальної декларації прав людини, ст. 28 Конвенції про права дитини, ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права) **називають здібності людини**. Аналогічним чином сформульовано критерій конкурсного відбору у ч. 1 ст. 44 ЗУ «Про вищу освіту». Не вдаючись до педагогічної дискусії щодо сутності «здібностей», назвемо ті їх відмінності від «знань і умінь», що широко

визнаються фахівцями. Здібності є обов'язковою передумовою формування знань і умінь, вони характеризують потенціал людини, а не результат освіти; якщо знання постають елементом особистості, то здібності є складовою психіки, мають більш фізіологічний та стабільніший характер, не схильні до регресивних змін.

Реалізована в Україні **процедура ЗНО націлена на оцінювання знань і умінь**, що очевидно вже з дефініцій «ЗНО навчальних досягнень випускників», використаних в актах Глави держави [94] та Уряду [421]. Формально акти МОН дещо виправляють ситуацію, принаймні згадуючи здібності як об'єкт ЗНО. Зокрема, Умови прийому до ВНЗ України (чинні у 2010 році) визначають **«вступне випробування»** (у т.ч. ЗНО) як перевірку «рівня знань, умінь та навичок особи з конкурсного предмета, з навчальної дисципліни за програмою ВНЗ, рівня здібностей до певного виду діяльності...» [426]. Попередня практика визнання дійсності сертифіката УЦОЯО протягом одного року також свідчила, що ЗНО націлено на оцінювання рівня досягнутих знань. Внесені 26.03.10 до Умов прийому до ВНЗ зміни дозволяють вступникам подавати сертифікат УЦОЯО, виданий у 2008 або 2009 році [404]. Але **переорієнтація змісту процедури ЗНО на визначення здібностей постає завданням не одного року.**

Законодавче унормування ЗНО передбачає внесення змін до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Кримінального Кодексу та Кодексу про адміністративні правопорушення (в частині визначення відповідальності за порушення процедури ЗНО, розголошення змісту тестових завдань), інших законодавчих актів [424].

Проте на цей час **діє наступний механізм легалізації ЗНО як вступних випробувань до ВНЗ**: відповідно до абзацу дванадцятотої частини першої статті 18 ЗУ «Про вищу освіту» МОН затверджує Умови прийому на навчання до ВНЗ. Згідно з п. 7.8 Умов прийому на 2010 р. [873], та п. 7.5 Умов прийому на 2011 р. [427], при вступі на навчання на основі повної загальної середньої освіти подання сертифікатів УЦОЯО з результатами проходження ЗНО є обов'язковим (за певними виключеннями, розглянутими нижче).

Дослідники ЗНО відзначають, що «подібне оцінювання здійснюється **більше як у 150 країнах світу** та характеризується розмаїттям підходів.

У багатьох країнах свідоцтво про повну загальну середню освіту видається на основі кінцевого іспиту, який проводить **зовнішня інституція**, зокрема в Чехії, Франції, Ірландії, Угорщині, Австрії, Португалії, Словенії, Словаччині, Фінляндії, Румунії та ін. У деяких країнах свідоцтво видається на основі випускного іспиту й оцінок, отриманих протягом року або кількох останніх років (Бельгія, Данія, Німеччина, Греція, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Велика Британія, Ісландія, Норвегія, Болгарія та ін.) [336]. Відповідно, отримані документи (сертифікати, свідоцтва, дипломи, атестати) є достатніми для вступу до ВНЗ. Але **досить часто престижні ВНЗ поєднують такий відбір із власними вступними випробуваннями** [458] (Німеччина, Велика Британія, Російська Федерація зокрема).

Українська історія запровадження тестових технологій на вступних випробуваннях бере свій початок із 1991 року, коли Львівський національний університет ім. І. Франка, а згодом Національний університет «Києво-Могилянська академія» вперше провели вступні випробування лише у формі тестів. На базі цього досвіду з ініціативи та за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» в 1999 р. було запроваджено експериментальний проект з «клаптиковою» участю вже кількох університетів.

У 2003 році у першому ЗНО взяли участь 3121 випускник і чотири університети: крім двох вищезгаданих, ще Київський національний університет ім. Т. Шевченка та Харківський педагогічний університет ім. Г. Сковороди. Наступного року до процесу долучилися ще 27 ВНЗ, які погодилися приймати сертифікати з оцінкою від випускників, які пройшли незалежне тестування: у 2004 році – 2480 учнів, у 2005 році – 8700 випускників одинадцятих класів, у 2006 році – 41000, у 2007 році – кількість зросла до 117 тисяч учасників зовнішнього незалежного оцінювання (26% від загальної кількості випускників 2007 року). 39 тисяч абітурієнтів, що склали тести, стали студентами ВНЗ.

Із 2008 року в Україні запроваджено загальнонаціональне ЗНО. Варто погодитись з дослідниками, які визнають цей крок суттєвою, принциповою зміною державної освітньої політики [441].

В офіційних звітах про проведення всеохопного ЗНО [405, 447] зазначено, що його політика була спрямована, зокрема, на:

- створення рівних умов для всіх учасників тестування;
- гарантування того, що тести не використовуватимуться для дискримінації осіб, які проходили тестування;
- надання учасникам тестування максимально повної та об'єктивної інформації про оцінювання, умови його проведення, їхні права та обов'язки
- забезпечення абітурієнтам під час проведення тестувань умов для реалізації їхніх прав, контроль за виконанням ними своїх обов'язків;
- забезпечення конфіденційності змісту тестових завдань, персональної інформації про абітурієнтів, їхніх результатів;
- дотримання чітко визначених вимог до персоналу, який здійснює розроблення, адміністрування, обробку та інтерпретацію результатів тестування;
- дотримання чітко обумовлених технологічних процедур у процесі підготовки, проведення тестування, обробки та інтерпретації його результатів;
- дотримання учасниками тестування та особами, які його проводили, вимог чинного законодавства в галузі освіти.

Кампанія ЗНО 2008 р. пройшла в Україні успішно, про що свідчить невеликий відсоток апеляцій, поданих учасниками тестування – 2820 заяв (або 0,28 %), при цьому відмовлено в задоволенні 2808 заяв і лише 12 учасникам рішенням апеляційної комісії УЦОЯО результати підвищено (0,0012 % від усіх тестувань) [431].

Особливістю ЗНО 2009 року постала можливість пройти тестування не з трьох (як у 2008 році), а з п'яти навчальних предметів: обов'язково – з української мови та літератури та двох-чотирьох за власним вибором: історія України, математика, фізика, біологія, хімія, географія, англійська, німецька, іспанська, французька мови.

Із 2009 року впроваджено тестування з іноземних мов та **вилучені з переліку предметів, із яких проводиться ЗНО, зарубіжна література, всесвітня історія та основи правознавства**. В офіційному звіті це пояснено тим, що вступні випробування із зарубіжної літератури та всесвітньої історії в 2008 р. проводилися лише кількома ВНЗ, а основи правознавства не вивчаються в загальноосвітній школі як систематичний курс. Останній факт викликає заперечення, оскільки в старшій загальноосвітній школі запроваджено профільне навчання суспільно-гуманітарного напрямку з поглибленим вивченням курсу правознавства. Але учні таких навчальних закладів з 2008 року **позбавлені можливості виявити спеціальні (юридичні) знання під час ЗНО**. Ми вважаємо за можливе запровадження ЗНО з курсу правознавства з умовою альтернативності, тобто вступники можуть надавати для вступу на юридичні спеціальності (напрями) сертифікат з оцінкою з правознавства або з історії України. У цьому випадку не будуть обмежені права тих вступників, які не пройшли курс поглибленого вивчення правознавства та водночас буде надано додатковий стимул для юридичної профорієнтації та для вивчення правознавства як шляхом профільного навчання, так і самоосвіти.

За бюджетні кошти кожен абітурієнт міг скласти тести не більше як із п'яти предметів. За кошти фізичних осіб також здійснювалась **пробне тестування**, вартість якого становила від 47 до 62 грн (залежно від регіону).

З 2009 р. внесено зміни до структури тестів. З усіх предметів (крім історії України) не визначався субтест, результати за виконання якого в 2008 р. зараховувалися як державна підсумкова атестація. У 2009 р. такою зараховувались результати за 12-бальною шкалою. Відповідно, у 2009 році результати ЗНО для випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти того року обов'язково зараховувались як державна підсумкова атестація за курс повної загальної середньої освіти (у 2008 р. таке зарахування здійснювалося за вибором учасника ЗНО).

У 2009 році на ЗНО зареєструвалася 461,9 тис. осіб (в 2008 році – 512,5 тис.), його пройшли 434,9 тис. учасників, за результатами вступної кампанії до ВНЗ зараховано 288,3 тис. студентів.

З 2010 р. знову відбулась зміна статусу ЗНО, його результати зараховуються лише для участі в конкурсі на право навчатися у ВНЗ. Цього року було запроваджені два обов'язкових тестування: з української мови та літератури, а другий – з математики або історії України.

У 2010 році **під час реєстрації запроваджено ряд нововведень**, зокрема, надання права обирати пункт реєстрації незалежно

від місяця проживання та навчання. **Зареєструвалося 433,5 тис. осіб** (з них 293 тис. або 86,5% – випускники поточного навчального року). Середній показник кількості предметів, вибраних одним абітурієнтом, становив 3,41 (у 2009 р. – 2,66).

За результатами ЗНО у 2010 році **до апеляційної комісії УЦОЯО надійшло 7 010 апеляційних заяв** (у 2009 р. – 5 618), що становить 0,55 % від загальної кількості тестувань (у 2009 р. – 0,5 %), найбільша питома вага апеляцій – з іноземних мов. У 2010 році 5 089 абітурієнтам відмовлено в задоволенні апеляційних заяв та 1 921 абітурієнту результати змінено (у 2009 р. відмовлено 5036 учасникам та 582 – результати змінено).

Загальні результати ЗНО у 2009-10 роках наведені у табл. 5.1.

Таблиця 5.1
Результати ЗНО у балах (відсотки від загального числа)

<i>Результати ЗНО</i>	<i>2009 рік</i>	<i>2010 рік</i>
від 100 до 123,5 балів	8,92%	8,45%
від 124 до 150 балів	39,63%	40,13%
від 150,5 до 179,5 балів	43,67%	43,55%
від 180 до 199,5 балів	7,70%	7,79%
200 балів	0,09%	0,08%

Фактичні видатки на проведення ЗНО в 2010 р. (крім коштів, передбачених на оплату праці штатних працівників, комунальних послуг, поточне утримання УЦОЯО) склали 54 775,7 тис. грн., тобто середні **фактичні витрати на одне тестування склали 39 грн.** (у 2009 р. – 52,63 грн.).

До організації та проведення ЗНО в 2010 р. було залучено 257,2 тис. педагогічних і науково-педагогічних працівників, було створено 5685 пунктів тестування, які функціонували на базі 1179 навчальних закладів (у 2009 р. – 5210 пунктів, у 2008 р. – 4634).

Тести укладалися українською мовою та перекладались російською, угорською, румунською, польською та молдовською мовами. Кримськотатарською мовою переклад тестових завдань не здійснювався, тому що жоден абітурієнт не вказав на таку потребу під час реєстрації.

II. Статус УЦОЯО. Стадії та процедури ЗНО.

Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО) є бюджетною установою, що належить до сфери управління МОН [410], є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах Державного казначейства, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, штампи і бланки. Центру підпорядковуються регіональні підрозділи – регіональні центри оцінювання якості освіти у м. Вінниці, Дніпропетровську, Донецьку, Івано-Франківську, Києві, Львові, Одесі, Сімферополі та Харкові, навчально-екзаменаційні центри. Центр очолює **директор**,

який призначається на посаду Кабінетом Міністрів за поданням МОН і звільняється з посади Урядом (подання МОН не обов'язкове).

Завдання УЦОЯО:

- оформляти та видавати особам, які пройшли ЗНО, сертифікат з його результатами;
- подавати на запит навчальних закладів системи загальної середньої освіти та ВНЗ інформацію про результати ЗНО;
- проводити моніторинг якості освіти;
- вести реєстр обліку осіб, які пройшли ЗНО.

Серед його **повноважень** слід відзначити права:

- утворювати навчально-екзаменаційні центри, що утримуються за рахунок місцевих бюджетів, за погодженням з відповідними місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- укладати договори з підприємствами, установами та організаціями, у тому числі іноземними, на виконання ними робіт, пов'язаних з проведенням моніторингу якості освіти та ЗНО;
- одержувати в установленому порядку від підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань;
- надавати на замовлення фізичних та юридичних осіб такі державні платні послуги, зокрема з проведення пробного ЗНО;
- провадження видавничої діяльності, а також інформаційно-консультаційні послуги у сфері освіти та проведення моніторингу якості освіти.

Крім УЦОЯО, **суб'єктами адміністрування ЗНО визначені** [413]: МОН, регіональні центри оцінювання якості освіти, МОН АР Крим, управління освіти і науки обласних, міських державних адміністрацій. Державний контроль за проведенням ЗНО здійснює МОН, а **громадські організації**, представники ЗМІ, навчальних закладів, батьківських комітетів, піклувальних рад, які зареєструвалися в УЦОЯО або регіональних ЦОЯО й отримали відповідні посвідчення, можуть здійснювати громадське спостереження за процедурами: реєстрації, проведення тестування, перевірки та обробки бланків відповідей, розгляду апеляційних заяв.

Порядок процедур ЗНО у 2011.

Розглянемо особливості процедур, встановлених для окремих стадій ЗНО – їх можна розглядати як **процесуальні субінститути**: реєстрації, запрошення, основної сесії тестування, перевірки та обробки бланків відповідей, оголошення результатів ЗНО (обов'язкові стадії) та додаткової сесії тестування, анулювання результатів ЗНО, оскарження процедури або результатів ЗНО, розгляд апеляцій (факультативні стадії).

Реєстрація. Для реєстрації на участь у ЗНО 2011 року особа має надіслати **поштовим зв'язком** до відповідного регіонального ЦОЯО:

- заяву-реєстраційну картку;

- копію паспорта (для осіб, які не мають паспорта і яким станом на 1 вересня 2010 року не виповнилося шістнадцять років, – копію свідоцтва про народження);
- копію документа про повну загальну середню освіту або довідку з місця навчання [413].

Також можна самостійно оформити заяву-реєстраційну картку он-лайн **на веб-сайті УЦОЯО**. Відповідно до Календарного плану підготовки та проведення ЗНО в 2011 році [417], подання реєстраційних документів – з 1 січня до 28 лютого 2011 року (продовжено до 20 березня).

За рішенням регламентної комісії регіонального ЦОЯО особі **може бути відмовлено в реєстрації на підставі:**

- надання не всіх документів, необхідних для здійснення реєстрації;
- неналежного оформлення комплекту реєстраційних документів;
- зазначення в заяві-реєстраційній картці недостовірних даних;
- неможливості створення особливих (специфічних) умов проходження ЗНО відповідно до висновку закладу охорони здоров'я;
- подання заяви пізніше встановленого строку (визначається за поштовим штемпелем).

У цьому випадки особа може надіслати комплект реєстраційних документів повторно, усунувши причини, що стали підставою для відмови.

Особі, яка зареєстрована для проходження ЗНО, регіональний ЦОЯО надсилає рекомендованим поштовим відправленням:

- реєстраційну картку абітурієнта;
- бланк Сертифіката;
- інформаційний бюлетень;
- повідомлення про створення особливих умов проходження ЗНО (для осіб, які надали відповідний висновок закладу охорони здоров'я).

Для кожного абітурієнта на веб-сайті УЦОЯО створюється персональна інформаційна сторінка, доступ до якої здійснюється за номером Сертифіката та рп-кодом, указаним у ньому.

Стадія запрошення. УЦОЯО не пізніше ніж за три тижні до дати проведення першого тестування інформує абітурієнтів про місце та час проходження ЗНО. Інформування здійснюється у формі запрошень-перепусток, що розсилаються абітурієнтам поштовими відправленнями за місцем їхнього постійного проживання, зазначеним під час реєстрації. Ця інформація також подається на персональних інформаційних сторінках абітурієнтів, що розміщені на веб-сайті УЦОЯО.

Основна сесія процедури тестування – з 2 до 24 червня 2011 року [417]. Абітурієнт допускається до пункту тестування за наявності: запрошення-перепустки; сертифіката; паспорта (свідоцтва про народження), серія та номер якого зазначені в сертифікаті.

У пунктах тестування абітурієнтів об'єднують в аудиторні групи чисельністю до 15 осіб. Кожен абітурієнт забезпечується зо-

шитом із тестовими завданнями та бланками відповідей, які коду-ються спеціальними наліпками зі штрих-кодами та не повинні міс-тити будь-яких інших ознак персоналізації.

Обробка бланків відповідей. УЦОЯО забезпечує обробку та оцінювання робіт усіх абітурієнтів, які проходили тестування. Пер-соніфікація результатів ЗНО проводиться УЦОЯО після завершення оцінювання з відповідного предмету.

Відомість результатів ЗНО укладається у вигляді персоніфі-кованого реєстру результатів абітурієнтів в алфавітному порядку та затверджується директором УЦОЯО.

Офіційне оголошення результатів здійснюється шляхом їх розміщення на персональних інформаційних сторінках абітурієнтів.

Сертифікат – це документ, що засвідчує факт проходження особою ЗНО, проте конкретні результати оцінювання з усіх предме-тів вказуються в **інформаційній картці**, яка є додатком до серти-фіката. Її абітурієнт **роздруковує самостійно з персональної ін-формаційної сторінки**, розміщеної на веб-сайті УЦОЯО, після офі-ційного оголошення результатів зовнішнього оцінювання з усіх предметів, тобто з 20 червня до 5 липня 2011 року.

Строк надання ВНЗ доступу до бази даних осіб, які пройшли тестування, і результатів проходження ЗНО в 2011 році – з 30 черв-ня до 15 листопада 2011 року.

Додаткова сесія тестування. Абітурієнти, які через об'єктивні причини не змогли взяти участь в основній сесії ЗНО або щодо яких були порушені його процедури, що **підтверджено від-повідними рішеннями регламентних комісій**, а також особи, які за рішенням судів перебувають в установах виконання покарань, можуть взяти участь у додатковій сесії ЗНО з відповідного предме-та. Реєстрація таких осіб здійснюється регіональними ЦОЯО протя-гом п'яти робочих днів, включаючи день проведення тестування. Терміни додаткової сесії – з 27 червня до 6 липня 2011 року.

Анулювання результатів. Результати ЗНО абітурієнта з пев-ного предмета можуть бути анульовані рішенням УЦОЯО за пропо-зиціями регламентних комісій регіональних ЦОЯО у випадках:

- виявлення в період часу, відведеного на виконання тесту, в абітурієнта або на його робочому місці будь-яких технічних засобів зв'язку, пристроїв зчитування, оброблення, збереження, відтворен-ня інформації, друкованих або рукописних матеріалів, що не перед-бачені процедурами тестування;
- неправильного або неповного оформлення бланків відпові-дей, що в процесі автоматизованої обробки унеможлиблює встано-влення номера зошита, із яким працював абітурієнт;
- виконання роботи не на робочому місці, визначеному УЦОЯО;
- виконання роботи іншою особою;
- спілкування в процесі роботи над тестом з іншими абітурієн-тами;
- списування роботи в іншого абітурієнта;
- пошкодження абітурієнтом бланків відповідей, що уневозмо-жнює їх автоматизовану обробку;

- персоналізації роботи абітурієнтом;
- недовіри бланків відповідей особам, які проводять тестування, після завершення часу, відведеного на виконання тесту.

Таке рішення приймається на підставі записів, зроблених в аудиторному протоколі проведення ЗНО, карт спостереження за його процедурами, актів про порушення, інших документів, де відображено стан проведення ЗНО.

Стадія оскарження. Предметом апеляційного оскарження абітурієнта може бути:

1. **Порушення процедури** проведення ЗНО в пункті тестування. Зокрема, неправильний відлік часу, відведеного на виконання завдань; відсутність або пошкодження тестових матеріалів; дії персоналу пункту тестування або природні, техногенні катастрофи, що негативно вплинули на якість виконання роботи абітурієнтом. Така заява надається в письмовій формі до моменту виходу заявника з пункту тестування уповноваженій особі УЦОЯО, який здійснює попереднє вивчення фактів, викладених у цій заяві та передає ці матеріали до відповідного регіонального ЦОЯО. Розгляд цих заяв здійснюють регламентні комісії при регіональних ЦОЯО у триденний термін.

2. **Результати ЗНО.** Така заява в письмовій формі подається на ім'я директора УЦОЯО протягом трьох днів з моменту офіційного оголошення результатів (дата подання заяви визначається за відтиском штемпеля). Її розгляд здійснює апеляційна комісія УЦОЯО протягом десяти днів із часу її надходження. Розгляду передують технічна перевірка – з метою встановлення правильності визначення результату ЗНО під час автоматизованої обробки бланків відповідей та їх персоналізації та предметна перевірка – з метою визначення об'єктивності оцінювання екзаменаторами розгорнутих відповідей абітурієнтів з української мови та літератури, російської, іноземних мов. Термін розгляду апеляційних заяв щодо результатів ЗНО – з 20 червня до 5 липня 2011 року [417].

III. Правовідносини щодо вступу до ВНЗ. Матеріальні правові інститути Умов прийому до ВНЗ.

Не зважаючи на раніше зазначену вимогу міжнародно-правових актів організувати конкурс відповідно до **здібностей**, акти передбачають і **конкурс відповідно до попередньо здобутої кваліфікації**. Зокрема, Конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти в європейському регіоні визначає, що «у випадку, якщо допуск до вищого закладу і/або програми освіти є відбірковим, **процедури допуску мають забезпечувати здійснення оцінки кваліфікацій згідно з принципами справедливості і недискримінації**. Справедливість забезпечується прозорістю, узгодженістю та надійністю процедур і критеріїв, які застосовуються під час оцінки та визнання кваліфікацій. Забороняється будь-яка дискримінація заявника ... на підставі будь-яких інших обставин, не пов'язаних із якістю кваліфікації, визнання якої запитується» [188].

Правовідносини щодо вступу (прийому) до навчального

закладу постають обов'язковим (до того ж, **першим**) етапом та **різновидом освітніх правовідносин**, що передують педагогічним правовідносинам (другому етапу освітніх відносин). Особлива специфіка притаманна правовідносинам щодо вступу до ВНЗ. Експерти Товариства конституційного права (2010) виокремлюють два взаємопов'язані **режими (етапи) цих правовідносин: 1) допуск до вищої освіти; 2) доступ до вищої освіти**. Фахівці виокремили наступні особливості цих малодосліджених стадій: вони включають у себе елементи і ознаки різних освітніх, адміністративних і цивільних правовідносин; ВНЗ ще не має стійкого зв'язку з кожним вступником, цей зв'язок має попередній характер; ВНЗ дає публічну оферту, організовує вступні випробування та конкурс, а потім – зобов'язаний провести процедуру зарахування (надати доступ до вищої освіти). За слушним висновком дослідників в оприлюдненні Правил прийому до ВНЗ (оголошенні конкурсу) є певна аналогія з публічним договором цивільного права, своєрідним меморандумом про наміри – публічної оферти.

Протягом першого етапу ВНЗ розроблює, узгоджує з МОН та публікує Правила прийому. Фахівці відзначають: **«офертою ВНЗ** є пропозиції, легалізовані до початку прийому у вигляді публічно оголошених переліку, правил, процедур, строків та форми вступних випробувань, апеляцій на їх результати, відомостей про ліцензію на здійснення освітньої діяльності, сертифікатів про акредитацію відповідної спеціальності певного напрямку тощо». У свою чергу особа, що виявила бажання навчатися у ВНЗ виконує певні дії, її акцептом є подання заяви щодо прийому разом зі встановленими документами. **З моменту прийому закладом від акцептанта заяви про вступ особа здобуває правовий статус вступника**. Дослідники відзначають: «волевиявлення абітурієнта підтверджується його підписом у заяві щодо згоди брати участь у процедурі допуску до вищої освіти та ознайомлення щодо державної акредитації закладу, визначенням напрямку підготовки, форми та джерел фінансування освіти. Волевиявлення ВНЗ фіксується у правилах прийому, що затверджуються (підписуються) його керівником...» [188].

Фактично за правовим змістом договір між вступником та ВНЗ щодо допуску до вищої освіти є **угодою щодо надання освітніх послуг з відкладеною умовою (попереднім договором, передбаченим ст. 635 ЦКУ)**. **«Відкладеною умовою у цьому випадку є успішне проходження конкурсу...** Однак на відміну від юридичного змісту попереднього договору не застосовується положення щодо примушення сторони, яка ухиляється від укладення основного договору, примушення до цього укладання та відшкодування збитків» [188].

Протягом другого етапу відбувається власне конкурсний відбір та зарахування, набуття правового статусу студента (іншого здобувача вищої освіти).

Матеріальні інститути «вступного права».

У чинних на 2011 рік Умовах прийому до ВНЗ України, затверджених наказом МОН від 19.10.2010 № 961 [427], Примірному

положенню про приймальну комісію ВНЗ України, затвердженому наказом МОН від 22.03.2010 № 225 та інших нормативно-правових актах (див. список літератури до теми) можна виокремити декілька матеріальних правових інститутів, які слід стисло проаналізувати перед визначенням конкретних стадій та процедури вступної кампанії (які постають процесуальними правовими інститутами).

Приймальна комісія постає одним з основних учасників правовідносин щодо вступу (прийому) для здобуття вищої освіти. **Приймальна комісія** – робочий орган ВНЗ (як вона визначена у ст. 36 ЗУ «Про вищу освіту»), положення про неї затверджується наказом керівника закладу відповідно до статуту та Примірного положення про приймальну комісію ВНЗ [414]. Приймальна комісія створюється наказом не пізніше 31 грудня року, що передує вступній кампанії та термін її повноважень становить один рік. До її складу можуть бути включені представники місцевих органів виконавчої влади та самоврядування, підприємств, установ і організацій, для яких здійснюється підготовка фахівців; не можна вводити осіб, діти яких вступають до цього ВНЗ у поточному році. При цьому її склад повинен щорічно оновлюватись не менше, як на третину (за винятком осіб, які входять до неї згідно з посадовими обов'язками).

Наказом керівника ВНЗ, який є головою Приймальної комісії, **створюються такі її підрозділи**: відбіркова комісія (чи декілька, за формами навчання) – для профорієнтаційної роботи, прийому документів та оформлення особових справ вступників; предметні екзаменаційні комісії та комісії по проведенню співбесід – для проведення конкурсних вступних випробувань при вступі на базі загальної середньої освіти; фахові атестаційні комісії – для проведення конкурсних фахових вступних випробувань при вступі на основі раніше здобутих ОКР; апеляційна комісія – для розгляду апеляцій абітурієнтів та їх представників тощо. Усі вони також постають учасниками правовідносин щодо вступу (прийому) до ВНЗ.

Умови прийому [427] визначають термін **«вступник»** – це особа, яка подала заяву про зарахування до ВНЗ (у попередніх Правилах було доповнення «на конкурсній основі» [426]). Зауважимо, що нормативні акти, які регулюють ЗНО, вживають термін **«абітурієнт»**, який у зв'язку з цим можна вважати не синонімічним «вступнику» та визначити наступним чином: особа, що зареєструвалась для участі у ЗНО, оскільки ці відносини також постають етапом вступної кампанії (нагадаємо, ЗНО дефініціюється як вступне випробування).

Слід ще раз звернути увагу на **інститут права на безплатне здобуття вищої освіти**. У пункті 1.4. Умов прийому до ВНЗ [427] визначено, що громадянин України має право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі, якщо він раніше не здобув і не здобуває на час проведення конкурсу відповідного ОКР *за кошти державного чи місцевого бюджету*. Виділене шрифтом формулювання певною мірою доповнює положення ст. 4 ЗУ «Про вищу освіту», яке можна інтерпретувати так, що здобуття другої освіти за відповідним ОКР не мо-

же бути безоплатним навіть у разі здобуття першої освіти за рахунок фізичних та юридичних осіб: «громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних ВНЗ на конкурсній основі в межах стандартів вищої освіти, якщо певний ОКР громадянин здобуває вперше». Водночас, законодавче формулювання не виключає права на безоплатне здобуття вищої освіти, якщо перша ще не «здобута», а лише «здобувається».

Певною мірою нівелює ідею ЗНО **можливість вступу до ВНЗ без надання сертифікатів УЦОЯО**. Розглянемо категорії вступників, які при вступі на навчання на основі повної загальної середньої освіти можуть не подавати сертифікати УЦОЯО з результатами ЗНО. Відповідно до п. 8.1., 8.2., 8.4. Умов прийому [427], право брати участь у конкурсі **за результатами вступних екзаменів** з конкурсних предметів **або за результатами ЗНО** за їх вибором мають:

- особи з обмеженими фізичними можливостями (інваліди I та II груп, діти-інваліди);
- особи, які здобули повну загальну середню освіту у 2007 році і раніше (у попередніх Умовах прийому таке право надавалось лише при вступі на навчання без відриву від виробництва);
- громадяни України, які в рік вступу здобули повну загальну середню освіту за кордоном (попередні Умови цієї категорії не передбачали).

Відповідно до п. 8.2. Умов прийому, право брати участь у конкурсі **тільки за результатами вступних екзаменів** з конкурсних предметів у ВНЗ в разі їх неучасті у рік вступу в ЗНО мають:

- військовослужбовці – при вступі на денну форму навчання до військових ВНЗ (у т.ч. працівники міліції – при вступі до ВНЗ МВС і т.д.);
- військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, – при вступі на заочну форму навчання;
- громадяни України, звільнені зі строкової військової служби в рік вступу до ВНЗ;
- особи, що мають захворювання, вказані в переліку захворювань, що можуть бути перешкодою для проходження громадянами ЗНО, для яких УЦОЯО не може забезпечити його проходження.

Крім того, право вступати до ВНЗ **без сертифікатів УЦОЯО та без вступних екзаменів, – за результатами співбесіди** – мають особи, яким ЗУ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» надане таке право (розділ XI Умов прийому).

Вступ поза конкурсом. За слухним висновком фахівців, «ще й на даний час в Україні залишається невирішеною проблема рівних можливостей доступу до якісної вищої освіти різних соціальних груп населення. Це є одним із важливих чинників, що посилюють соціальну напруженість в країні» [456].

Розуміючи це, Глава держави Указом від 25.09.08 № 857 «Про забезпечення дальшого розвитку вищої освіти України» доручив Уряду забезпечити вдосконалення умов прийому до ВНЗ, у тому числі, **оптимізувати перелік категорій осіб, яким надаються пільги**

при вступі до таких закладів [92]. Проте юристи погоджуються, що таке завдання виглядає важким навіть для парламенту, оскільки **такі зміни можна розцінити як неконституційні** внаслідок того, що відповідно до ст. 22 Конституції України, **при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод**. Єдиним шляхом експерти Товариства конституційного права вважають «визнання органом конституційної юрисдикції невідповідними Конституції тих норм, які надають право позаконкурсного прийому до ВНЗ» [188]. Рішення Конституційного Суду визнають «найбільш реалістичним» шляхом скасування пільг при вступі й інші дослідники (зокрема, І.Р. Совсун, 2010 [455]).

Екс-суддя Конституційного Суду України М.І. Козюбра (2010) обґрунтовує скасування пільг тим, що **«вступ поза конкурсом суперечить конституційній вимозі конкурсності** вищої освіти [54] та статтям 53, 24 та 23 Конституції України [188]. Крім того, варто визнати, що пільги не надають реального ефекту не лише українському суспільству, а й вступникам, оскільки фактично засвоїти рівень освіти зможе лише той, хто вступив відповідно до власних здібностей. Проте в наш час **відсутній моніторинг проблеми: скільки осіб, які вступили поза конкурсом, у подальшому відраховані з ВНЗ за академічну неуспішність** або не пройшли підсумкової атестації. Обов'язковим етапом реалізації принципу соціальної справедливості щодо надання пільг при вступі до ВНЗ постає **детальний моніторинг складу студентів**, у тому числі за критеріями, запропонованими фахівцями (І.Р. Совсун, 2010 [455]).

Ми цілком поділяємо висновки останнього, що українському (та й радянському, про що пише Т.Ф. Яшук [458]) **досвіду позитивної дискримінації при вступі до ВНЗ властиві суттєві та системні вади**, пов'язані з тим, що тема пільг «не стала предметом політичних дебатів та детального громадського розгляду. Пільги надавались дуже ситуативно...» [455]. Заслужують на увагу висновки дослідника щодо **можливості поєднання принципу пільг з принципом квот** (розповсюдженого навіть у розвинених країнах зі сформованим середнім класом, який не потребує популістської політики). De facto цей механізм реалізовано у зміні до Умов прийому від 26.03.2010, які запровадили інститут квоти.

У зв'язку з ним, відзначимо запропоновану Умовами прийому дефініцію: **«право на зарахування поза конкурсом** – це передбачене нормативно-правовими актами право вступника на зарахування до ВНЗ без участі в загальному конкурсі» [427]. Останнє виділене нами курсивом формулювання вперше зустрічається в Умовах прийому на 2011 рік, проте вдало відображає реальну (особливо у престижних ВНЗ) можливість **виникнення конкурсу вступників, які мають право на пільговий позаконкурсний вступ**. Цьому може сприяти запроваджений з 2010 року інститут квоти для категорії вступників, що претендують на позаконкурсний вступ.

Умови прийому [427] та Примірні правила прийому до ВНЗ у 2011 році, додані до листа МОН [415], передбачають, що кількість місць для вступників, які мають право на позаконкурсний вступ,

встановлюється у Правилах прийому ВНЗ за погодженням з МОН і не повинна бути *більше* 25 % обсягу державного замовлення з кожного напрямку підготовки (спеціальності). Слід відзначити, що у попередніх Умовах було формулювання «не повинна бути *менше* 25 %», тобто **для вступної кампанії 2011 року вжито додаткові заходи щодо скорочення кількості вступників, які скористаються пільгою** при вступі.

У випадку встановлення такої квоти зарахування осіб, відбувається за конкурсом відповідно до конкурсного бала вступника. Тобто **можна розглядати не інститут «позаконкурсного вступу», а інститут «пільгового вступу»**, «пільгового конкурсу вступників, які мають право на позаконкурсний вступ».

«Категорії вступників, які мають право на пільгові умови вступу» – приблизно так можна визначити той інститут, що викликав найбільший суспільний резонанс. Ця категорія включає наступні під-категорії.

✓ **учасники цільового прийому** (розділ X Умов прийому)

Цільовий прийом організовується щодо підготовки фахівців для роботи в сільській місцевості [423] та при зарахуванні до військових ВНЗ – щодо військовослужбовців-контрактників або випускників військових ліцеїв. Такі вступники зараховуються за окремим конкурсом, а ті, які не зараховані на цільові місця, можуть брати участь у конкурсі на загальних засадах.

✓ **вступники, які мають право на позаконкурсний вступ** (розділ XIII Умов прийому):

– особи, яким відповідно до ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» надане таке право;

– діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи з їх числа віком від 18 до 23 років відповідно до Постанови КМУ від 05.04.94 № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (зі змінами);

– інваліди I та II груп та діти-інваліди віком до 18 років, яким не протипоказане навчання за обраним напрямом (спеціальністю), відповідно до ЗУ «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»;

– особи, яким відповідно до ЗУ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» надане таке право;

– особи, яким відповідно до ЗУ «Про підвищення престижності шахтарської праці» надане таке право;

– діти, чий батьки загинули або стали інвалідами на вугледобувних підприємствах, при вступі на навчання за гірничими спеціальностями відповідно до Указу Президента України від 19.05.99 № 524 «Про державну допомогу дітям, які вчаться за гірничими спеціальностями і чий батьки загинули або стали інвалідами на вугледобувних підприємствах»;

– діти військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань, працівників правоохоронних органів, які загину-

ли під час виконання службових обов'язків, відповідно до Указу Президента України від 21.02.2002 № 157 «Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, їх правового і соціального захисту, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді»;

– члени сімей шахтарів та гірничорятувальників, які загинули внаслідок аварії на орендному підприємстві «Шахта імені О.Ф. Засядька» (Постанова КМУ від 09.01.2008 № 6).

Для цієї під-категорії вступників (розділ XIII Умов прийому) Правилами прийому до конкретного ВНЗ **може бути встановлена квота**. Для усіх нижченазваних пільгових категорій вступників така квота не передбачена.

✓ **вступники, які можуть бути зараховані за результатами співбесіди** (розділ XI Умов прийому)

Це особи, яким ЗУ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» надане таке право. Вони навіть можуть не надавати сертифікати УЦОЯО. Відповідно до п. 11.3 ті з них, які за наслідками співбесіди не рекомендовані до зарахування на навчання, мають право брати участь у конкурсі *на загальних засадах*, якщо вони подали приймальної комісії сертифікати УЦОЯО. Виділене шрифтом формулювання не є бездоганним, оскільки такі вступники мають право на зарахування «поза конкурсом», а вже у разі не зарахування у такому пільговому конкурсі, можуть брати участь у загальному конкурсі.

✓ **вступники, які досягли визначних успіхів у вивченні профільних предметів** (розділ XII Умов прийому):

учасники міжнародних олімпіад за умови, якщо вони вступають на напрями підготовки, для яких профільним є вступне випробування з предмета, з якого вони брали участь у міжнародній олімпіаді.

✓ **вступники, які мають право на першочергове зарахування** (розділ XIV Умов прийому)

Першочергове зарахування стосується лише випадків набрання рівного конкурсного балу з іншими вступниками. Ми не будемо наводити усі вісім підкатегорій, встановлених Умовами прийому (це, зокрема, випускники старшої школи, нагороджені золотою або срібною медаллю), лише відзначимо, що це право надається за інших рівних умов за черговістю категорій, визначеною пунктом 14.1 Умов прийому (**ця черговість в Умовах прийому у різні роки дивним чином змінюється**). Крім того, ВНЗ самостійно може визначити дев'яту та наступні категорії вступників (під час вступної кампанії 2010 року такого права ВНЗ були позбавлені).

Варіантом заміни сучасних пільг при вступі може стати **цільовий пільговий державний кредит**. Такий кредит для здобуття вищої освіти за денною, вечірньою та заочною формою навчання у ВНЗ незалежно від форми власності (далі – кредит) можуть одержати громадяни України віком до 28 років, які успішно склали вступні іспити або навчаються на будь-якому курсі [412].

Кредит надається тільки один раз на навчання за однією і тією ж спеціалістською для здобуття усіх ОКР у ВНЗ, що функціонує на території України. Ро-

змір кредиту визначає щороку до 1 квітня: ВНЗ державної форми власності (затверджується центральним органом виконавчої влади, у підпорядкуванні якого перебуває заклад); ВНЗ приватної форми (затверджується МОН).

Виходячи з обсягу державного замовлення, потреби на підготовку фахівців з гостродефіцитних спеціальностей та кількості одержувачів кредиту МОН до 1 червня поточного року розподіляє бюджетне призначення, встановлене йому в Державному бюджеті України, для:

– центральних органів виконавчої влади, у підпорядкуванні яких є ВНЗ;

– ВНЗ державної форми власності, підпорядкованих МОН;

– акредитованих ВНЗ приватної форми власності.

– Після розподілу бюджетних призначень МОН до 1 липня поточного року укладає відповідні угоди стосовно передачі повноважень на надання кредитів з центральними органами виконавчої влади, у підпорядкуванні яких перебувають ВНЗ, і подає Мініфіну дані для внесення змін у встановленому порядку до розпису Державного бюджету України.

– МОН, інші центральні органи виконавчої влади, які одержали відповідно до внесених до розпису змін бюджетні асигнування на надання кредиту, розподіляють суми між підпорядкованими ВНЗ, доводять до них довідки про внесення змін до кошторису.

Приймальна комісія ВНЗ за результатами складання вступних іспитів приймає щодо кожного одержувача кредиту рішення про зарахування абітурієнта до ВНЗ з оплатою його навчання за рахунок кредиту. Зазначене рішення затверджується керівником закладу.

ВНЗ у 10-денний строк після підписання наказу про зарахування подають інформацію про зарахування абітурієнтів з оплатою навчання за рахунок кредиту центральним органам виконавчої влади, у підпорядкуванні яких вони перебувають.

Абітурієнти, які мають направлення на навчання за рахунок кредиту та які успішно склали вступні екзамени, зараховуються до ВНЗ додатково до кількості одержувачів кредиту за рахунок коштів Державного бюджету України.

Приймальна комісія ВНЗ повідомляє орган, який видав направлення на навчання за рахунок кредиту, про результати зарахування абітурієнтів цієї категорії та повертає направлення на навчання за рахунок кредиту абітурієнтів, які не зараховані до ВНЗ, не пізніше 10 днів з моменту підписання наказу про зарахування. Орган, який видав направлення на навчання за рахунок кредиту, має право надавати невикористані кредити студентам ВНЗ незалежно від курсу навчання.

Мінімальний бал сертифіката. До запровадження інституту квоти для вступників, які претендують на пільговий вступ, ВНЗ могли відсіювати таких вступників шляхом **підвищення мінімальної кількості балів з конкурсних предметів, з якими вступник може бути допущений до участі в конкурсі** або зарахований на навчання поза конкурсом. Це право ВНЗ залишено й Умовами прийому на 2011 рік. Проте такий крок можуть себе дозволити лише престижні ВНЗ, які впевнені, що зможуть набрати вступників з таким високим балом і на навчання за рахунок фізичних та юридичних осіб.

Протягом 2009 р. до МОН надходили численні звернення абітурієнтів, їх батьків про **проведення деякими ВНЗ окремих конкурсів** щодо вступу на навчання залежно від джерел його фінансування.

У зв'язку з цим Міністерство у своєму листі від 30.07.2009 № 1/9-505 звер-

нуло увагу голів та відповідальних секретарів приймальних комісій, що проведення конкурсу вступників на навчання за кошти фізичних та юридичних осіб у державних і комунальних ВНЗ розпочинається після виконання ВНЗ державного замовлення за відповідними напрямками підготовки (спеціальностями), за якими ВНЗ оголошено прийом на навчання за кошти державного бюджету і одночасне проведення окремих конкурсів вступників на навчання на місця державного замовлення та за кошти фізичних і юридичних осіб не допускається [428].

Інститут конкурсного балу також зазнав суттєвих змін. Протягом 2008-2009 років він формувався з оцінок із конкурсних предметів у сертифікатах УЦОЯО, або (та) оцінок вступних екзаменів, що складалися у ВНЗ – для окремих категорій вступників. У 2010 році конкурсний бал додатково включає середній бал документа (додатка до документа) про повну загальну середню освіту, переведений за таблицею відповідності у 100-бальну системи (від 100 до 200 балів). У 2011 році конкурсний бал також враховує **додаткові бали**, передбачені Умовами прийому. Зокрема, вступникам з числа призерів IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових предметів та призерів III етапу Всеукраїнських конкурсів – захистів науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук, нагороджених дипломами I, II або III ступеня додатково нараховуються 50, 40 та 30 додаткових балів відповідно. Вступникам з числа професійно орієнтованої молоді, які в рік вступу закінчили підготовчі курси ВНЗ (що мають відповідну ліцензію), при вступі до цього ВНЗ на природничо-математичні та інженерно-технічні напрями підготовки (спеціальності) додається до 20 балів за результатами підсумкової атестації.

Інститут конкурсних предметів теж оновився протягом останніх років. Якщо у попередніх Умовах імперативно визначалось надання сертифікату лише з оцінкою з української мови та літератури, а інші конкурсні предмети встановлювались ВНЗ самостійно, то на 2011 рік МОН встановило **перелік трьох конкурсних предметів для кожного напрямку підготовки** (спеціальності) [427]. При цьому ВНЗ у власних правилах прийому може самостійно визначити як профільні один або два конкурсних предмети. Також зауважимо, що у 2009 році обов'язковим для вступу було надання сертифіката з двох предметів, а у 2008 році – навіть з одного.

Зазначимо, що зазначені особливості **трьох останніх інститутів** (мінімального балу сертифіката, конкурсного балу та конкурсного предмета) стосуються **лише вступників на основі базової чи повної загальної середньої освіти**.

Окремо слід відзначити **норми, які регулюють право на здобуття ОКР магістра**. На навчання для здобуття вищої освіти ОКР магістра приймаються особи, які здобули як ОКР бакалавра, так і ОКР спеціаліста¹⁹. Обов'язковим для таких осіб є складання вступного екзамену з іноземної мови (попередні Умови передбачали цю вимогу лише для вступників на основі ОКР бакалавра).

¹⁹ для здобуття ОКР магістра медичного та ветеринарно-медичного спрямувань також приймаються особи з повною загальною середньою освітою

Інститут скороченого терміну навчання передбачає можливість прийому «за умови вступу на споріднену спеціальність»: осіб, які здобули ОКР кваліфікованого робітника – для здобуття ОКР молодшого спеціаліста; осіб, які здобули ОКР молодшого спеціаліста – для здобуття ОКР бакалавра.

IV. Стадії вступної кампанії та процесуальні правові інститути Умов прийому до ВНЗ. Статус приймальної комісії як робочого органу навчального закладу.

На підготовчому етапі вступної кампанії (допуску до вищої освіти) Приймальна комісія розробляє, відповідно до затверджених МОН Умов прийому до ВНЗ України, Правила прийому до ВНЗ, які повинні бути затверджені не пізніше 1 листопада календарного року, що передує року прийому на навчання вступників, і погоджені з МОН. У 2010 році цей строк відтерміновано до 15 листопада Умовами прийому до ВНЗ України [427].

Зауважимо, відповідно до Положення про державний ВНЗ, затверджене Постановою Уряду [150], МОН затверджує Умови прийому до ВНЗ України після попереднього розгляду їх Віце-прем'єр-міністром України.

На усіх стадіях **рішення комісії** приймаються за присутності мінімум двох третин її складу простою більшістю голосів та оформлюються протоколами, які підписуються головою і відповідальним секретарем (а рішення щодо рекомендації до зарахування – усіма членами комісії). Рішення повинні оприлюднюватися на інформаційних стендах приймальної комісії та на офіційному веб-сайті ВНЗ [427]. Рішення, прийняте в межах повноважень приймальної комісії, є підставою для видання відповідного наказу керівником ВНЗ.

Голова приймальної комісії, як правило, оголошує про засідання комісії не пізніше дня, що передує дню засідання. В особливих випадках – не пізніше ніж за три години до початку засідання. Оголошення оприлюднюється разом із проектом порядку денного засідання. На **засіданні приймальної комісії** мають право бути присутніми представники ЗМІ не більше двох осіб від одного засобу. Правила прийому до ВНЗ можуть визначати порядок акредитації журналістів у приймальній комісії [427].

Громадські організації можуть звернутися до МОН із заявою про надання їм права **вести спостереження за роботою приймальної комісії**. Громадські організації, яким таке право надано Міністерством, можуть направляти на засідання приймальних комісій своїх спостерігачів. Приймальні комісії зобов'язані створити належні умови для присутності громадських спостерігачів на своїх засіданнях, а також надати їм можливість ознайомлення з документами, які надаються членам комісії до засідання [427].

Підготовка до конкурсу. Обов'язком приймальної комісії на цьому етапі є розробка програм вступних екзаменів, творчих конкурсів, конкурсних фахових вступних випробувань, співбесід тощо. Вони розробляються предметними екзаменаційними, фаховими атестаційними та іншими відповідними комісіями та затверджу-

ються ВНЗ не пізніше як за чотири місяці до початку прийому документів. Тексти всіх екзаменаційних матеріалів (білетів, тестових завдань) затверджуються не пізніше як за місяць до початку вступних випробувань і зберігаються як документи суворої звітності.

Процесуальним інститутом Умов прийому та стадією вступної кампанії постає **прийом заяв та документів від вступників**. В останні роки встановлено термін прийому заяв від вступників на денну форму навчання на основі загальної середньої освіти з 1 до 31 липня (для осіб, які мають складати вступні екзамени у ВНЗ – до 22 липня).

Відзначимо загальну вимогу: **вступник особисто подає заяву про вступ до ВНЗ** та особисто пред'являє (а не здає) приймальній комісії: оригінали атестату (диплому), сертифікату тощо. Копія цих документів засвідчується приймальною (відбірковою) комісією ВНЗ, хоча можуть надаватись і копії, завірені нотаріусом. У 2010 р. надавати оригінали цих документів були зобов'язані вступники, які претендують на позаконкурсний вступ (п. 13.2 Умов прийому [426]). Тим самим зменшувалась питома вага цих категорій вступників.

Вступник може подати заяву про вступ **не більше ніж до п'яти ВНЗ України** та не більше ніж на три напрями підготовки (спеціальності) у кожному з них. На нашу думку, це можна визнати обмеженням конституційного права на освіту. Кожна подача заяви та документів фіксується на зворотному боці сертифіката та засвідчується печаткою приймальної комісії. Водночас, цей механізм не є бездоганим, оскільки вступники можуть використовувати сертифікати попередніх років. Тобто, вступник фактично може до п'яти ВНЗ надати заяви з сертифікатами 2008 р., ще до п'яти ВНЗ – з сертифікатами 2009 р. і так далі.

Прийом заяв та документів вступників проводиться **відбірковими комісіями** в строки, передбачені Умовами прийому. **Заяви реєструється** в прошнурованих, пронумерованих журналах (допускається електронна база даних), у яких фіксуються усі необхідні відомості про вступника, зокрема (іноді це ігнорується на практиці) – причини, з яких вступникові відмовлено в участі у конкурсі та зарахуванні на навчання.

Перший етап допуску до вищої освіти завершується виконанням приймальною комісією повноваження щодо **допуску вступника до конкурсного відбору**. Для цього приймальна комісія на своєму засіданні приймає рішення і повідомляє вступника про його допуск до участі у конкурсі: за результатами ЗНО, співбесіди, чи за результатами вступних випробувань. Це рішення повідомляється вступнику, оприлюднюється на стенді (та веб-сайті ВНЗ) і повідомляється предметним екзаменаційним (або іншим) комісіям.

Вступники, які подають сертифікат з кількістю балів з конкурсних предметів нижче встановленої Правилами прийому до цього ВНЗ мінімальної кількості балів, **не допускаються до участі в конкурсі** (хоча п. 6.11. Умов прийому лише зазначає, що вони «на навчання не зараховуються»). Відповідно до п. 7.1 Умов прийому, Приймальні комісії ВНЗ не допускають до участі у конкурсному від-

борі лише вступників, **які надають сертифікати нижче 124 балів з конкурсних предметів**).

При цьому ВНЗ за рішенням приймальної комісії допускає до участі у конкурсному відборі вступника, який подає сертифікат УЦОЯО, кількість балів якого з *одного* з непрофільних (у попередніх Умовах було формулювання «з непрофільних») конкурсних предметів нижче 124 балів, за умови, якщо кількість балів з **профільного** конкурсного предмета, зазначена у сертифікаті, становить **не нижче 170 балів**.

Стадія вступних екзаменів – з 23 до 31 липня. Вступники, які без поважних причин не з'явилися на вступні випробування у визначений розкладом час; особи, конкурсні бали яких нижче встановленого правилами прийому мінімального рівня, а також особи, які забрали документи після дати закінчення прийому документів, до участі в наступних вступних випробуваннях та у конкурсному відборі не допускаються. Практика свідчить, що різні ВНЗ або викреслюють таких осіб з рейтингового списку, або залишають у ньому з відповідною позначкою (детально це не регламентовано).

Під час вступних випробувань забезпечується деперсоналізація, знеособлення **письмових** екзаменаційних робіт, на аркушах яких не допускаються будь-які умовні позначки, що б розкривали авторство роботи, а прізвище вступника вказується тільки на титульному аркуші. Такі роботи шифруються відповідальним секретарем та у зашифрованому виді надаються предметній комісії.

Під час проведення вступних випробувань забороняється використання вступниками електронних засобів інформації, посібників та інших матеріалів, якщо вони не передбачені рішенням Приймальної комісії. У разі порушення цієї заборони **вступник відсторонюється від участі у випробуваннях, про що складається акт**. На його екзаменаційній роботі екзаменатори вказують причину відсторонення та час. При перевірці така робота дешифрується і за неї виставляється незадовільна оцінка незалежно від обсягу та змісту написаного. Перевірка письмових робіт (тестових завдань) проводиться тільки у приміщенні ВНЗ членами предметної екзаменаційної комісії та повинна бути закінчена до початку наступного робочого дня.

Результати випробувань для вступників на основі повної загальної середньої освіти оцінюються **за шкалою від 100 до 200 балів**. Вступники, знання яких було оцінено балами, нижче мінімального рівня (менше, ніж 124 бали за 100-бальною шкалою) до подальшого складання вступних випробувань та участі в конкурсі не допускаються. Перескладання вступних випробувань з метою підвищення оцінки не дозволяється.

Відповідно до норм часу для планування й обліку навчальної роботи (науково-)педагогічних працівників ВНЗ [508], проведення вступних екзаменів до ВНЗ включається до навчального навантаження та складає 0,25 години кожному членові комісії на одного вступника – для усних та до трьох годин на потік (групу) вступників – для письмових тестових. При чому повторна перевірка письмових робіт – ще 0,15 години на кожну роботу, що перевіряється.

Стадія конкурсного відбору – це процедура відбору вступників на навчання у ВНЗ за їх рейтинговим списком (у 2011 р., на відміну від попередніх років, зазначається лише конкурсний бал вступника, а не усі оцінки). Ця стадія **розпочинається з оприлюднення рейтингового списку** вступників із зазначенням рекомендованих до зарахування.

Для цього приймальна комісія приймає **рішення про рекомендування до зарахування** на навчання на місця державного замовлення у три етапи: у перший, шостий та восьмий дні після останнього дня прийому заяв. Офіційним повідомленням про надання рекомендацій до зарахування вважається оприлюднення відповідного рішення на стендах приймальної комісії ВНЗ (оприлюднюється в день його прийняття).

Вибір місця навчання та виконання вимог для зарахування. Після прийняття рішення про рекомендування до зарахування вступники повинні виконати вимоги для зарахування на місця державного замовлення – **подати оригінали:** документа про освітній рівень (чи ОКР) та додатка до нього, медичної довідки та сертифікатів. Вступники, які в установлений строк (дивись нижче) не подали оригінали цих документів (тобто не виконали вимог для зарахування), втрачають право зарахування на навчання за державним замовленням.

Пунктом 18.1. Умов прийому для цього встановлюється перший строк вибору вступниками місця навчання: п'ять календарних днів після оприлюднення першого списку рекомендованих до зарахування (з 1 до 5 серпня включно). **Після цього строку Приймальна комісія здійснює коригування списку рекомендованих** для зарахування осіб:

- оголошує списки рекомендованих та приймає рішення про зарахування вступників, які були рекомендовані та виконали вимоги для зарахування;
- відкликає надані раніше рекомендації вступникам, які не виконали вимог для зарахування;
- формує нові списки рекомендованих осіб з числа вступників, які не отримували рекомендацію раніше, відповідно до рейтингового списку вступників на наявні місця.

Після оприлюднення другого та наступних списків вступників, рекомендованих до зарахування, встановлюються два дні для вибору місця навчання та виконання вимог для зарахування. Тобто, **рейтинговий список оприлюднюється** на перший, шостий, восьмий день тощо – **доки усі рекомендовані для зарахування вступники не виконають вимоги**, проте не пізніше 10 серпня (тобто 1, 6, 8, 10 серпня).

Зарахування вступників на основі базової та повної загальної середньої освіти на денну форму навчання **за кошти фізичних та юридичних осіб відбувається після зарахування на місця державного замовлення** відповідного напрямку (спеціальності), але не пізніше 25 серпня.

Строки стадій вступної кампанії при прийомі **на заочну форму навчання** або при вступі на основі раніше здобутих ОКР **визначаються кожним ВНЗ самостійно**, при цьому становлять не більше 30 днів, а зарахування проводиться не пізніше ніж через 15 днів після завершення прийому заяв.

Факультативними стадіями постають апеляція, додаткове зарахування.

Апеляція повинна подаватись особисто вступником, як правило **в день оголошення результатів**, але не пізніше ніж за добу до оголошення списку рекомендованих до зарахування. Вона розглядається апеляційною комісією в день її подання в присутності вступника. Додаткове опитування абітурієнтів при розгляді апеляцій не допускається.

Перескладання вступних випробувань не допускається, проте апеляційна комісія може рекомендувати приймальній комісії змінити зараховані вступникові результати вступних випробувань.

Особи, які без поважних причин не приступили до занять протягом 10 днів від дня їх початку, відраховуються з ВНЗ, а на звільнені місця проводиться **додаткове зарахування за конкурсом осіб**, які брали участь у конкурсі до цього чи іншого ВНЗ.

Прийом іноземців на навчання до ВНЗ України.

Положення про прийом іноземців та осіб без громадянства на навчання до ВНЗ є обов'язковим для всіх ВНЗ України незалежно від їх підпорядкування та форми власності, а також для юридичних осіб (резидентів і нерезидентів), які надають посередницькі послуги з набору іноземців та осіб без громадянства на навчання [409], проте його дія **не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні**, а також яким надано статус біженця в Україні (вони приймаються до ВНЗ у порядку, передбаченому для громадян України).

Іноземці подають до ВНЗ, крім стандартного переліку, такі документи: медичний сертифікат про стан здоров'я, засвідчений офіційним органом охорони здоров'я країни, з якої прибув іноземець, і виданий не пізніше ніж за два місяці до від'їзду на навчання в Україну; документ про відсутність ВІЛ-інфекції, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України; страховий поліс з надання екстреної медичної допомоги (крім іноземців, що прибули з країн, з якими укладено угоди про безоплатне надання екстреної медичної допомоги); зворотний квиток з відкритою датою повернення на батьківщину терміном до одного року.

Прийом іноземців на навчання здійснюється на підставі: міжнародних договорів України; загальнодержавних програм; договорів, укладених ВНЗ з юридичними та фізичними особами. Прийом іноземців на навчання за міжнародними договорами та загальнодержавними програмами здійснюється у порядку, передбаченому цими документами. **Прийом за контрактом здійснюється за результатами співбесіди та на підставі укладеного договору.** Для цього МОН, а також ВНЗ направляє іноземцям запрошення на навчання. Для в'їзду в Україну у період з 15 серпня до 15 листопада

підставою для оформлення в'їзної візи з метою навчання є оригінал відповідного запрошення, в інші терміни – оригінал відповідного запрошення та клопотання МОН про надання візової підтримки.

МОН веде облік усіх іноземних студентів, які навчаються в Україні. ВНЗ, який здійснює прийом іноземців на навчання, несе відповідальність за своєчасне оформлення документів на право їх перебування в Україні. При цьому **візова підтримка студентів-іноземців включена до Переліку платних послуг, які можуть надаватися державними ВНЗ**. Водночас, компенсація витрат, пов'язаних з видворенням іноземців, які прибули в Україну з метою навчання, здійснюється шляхом централізованого перерахування коштів ВНЗ Українському міжнародному центру «Освіта» МОН.

Іноземці, яким надаються державні стипендії за міжнародними договорами, загальнодержавними програмами, іншими міжнародними зобов'язаннями України, приймаються на навчання на підставі направлень МОН в межах обсягів державного замовлення.

Іноземці українського походження, які отримали направлення на навчання від українських національно-культурних товариств, при вступі до ВНЗ України за напрямами підготовки галузей знань «педагогічна освіта», «мистецтво», «гуманітарні науки», «журналістика та інформація», «соціально-політичні науки» користуються такими самими правами на здобуття освіти, що й громадяни України, у тому числі при вступі на навчання за державним замовленням. При вступі на інші напрями підготовки (спеціальності) вони користуються такими самими правами на здобуття освіти, що й громадяни України, якщо були учасниками міжнародних олімпіад із загальноосвітніх предметів, вступне випробування з яких визначено ВНЗ як профільне.

Іноземці, які здобули повну загальну середню освіту у закордонних школах з українською мовою навчання, приймаються до ВНЗ України за вступними екзаменами, передбаченими правилами прийому закладу, у межах установлених квот за рекомендаціями національних культурних українських товариств та дипломатичних установ України за кордоном [427].

Процедури переведення та поновлення студентів ВНЗ.

Положення, затверджене наказом МОН від 15.07.1996 № 245, регулює питання відрахування та поновлення студентів у всіх ВНЗ та питання переведення студентів, які навчаються за ОКР молодшого спеціаліста та бакалавра, оскільки **переведення студентів, які навчаються за ОКР спеціаліста та магістра, з однієї спеціальності на іншу не допускаються**. Їх переведення з одного ВНЗ до іншого, або з однієї форми навчання на іншу відбувається лише на ті ж самі спеціальності, за якими здійснювалась їх підготовка [408].

Переведення студентів з одного напрямку підготовки (або спеціальності) чи з однієї форми навчання на інші в межах ВНЗ здійснює його керівник. Переведення з одного ВНЗ до іншого здійснюється **за згодою керівників обох закладів**.

Переведення студентів, а також поновлення осіб, які були відраховані з ВНЗ, здійснюється, як правило, під час літніх або зимо-

вих канікул. Особи, які навчались за рахунок коштів державного бюджету, користуються пріоритетним правом при переведенні та поновленні на місця державного замовлення за умови наявності таких вакантних місць. При відсутності вакантних місць, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, ці особи за їх згодою **можуть бути переведені або поновлені на навчання за контрактом**. Студенту, який поновлений у ВНЗ, видається залікова книжка з проставленими Perezархованими предметами з відповідними оцінками, одержаними в іншому навчальному закладі (перезарховування предметів здійснює декан факультету).

Особи, які навчаються на договірній основі, можуть бути переведені на навчання на таких же умовах до інших ВНЗ. Такі переведення можуть бути здійснені за умови наявності вакантних місць ліцензованого обсягу та згоди замовників, що фінансують підготовку. Вони також **можуть бути переведені і на вакантні місця державного замовлення** у цьому чи іншому ВНЗ на конкурсній основі і за умови згоди замовників відповідних освітніх послуг. При цьому до угод про освітні послуги вносяться відповідні зміни.

Студент, який бажає перевестись, подає на ім'я керівника ВНЗ, в якому він навчається, **заяву про переведення** і одержавши його письмову згоду, звертається з цією заявою до керівника того ВНЗ, до якого він бажає перевестись. При позитивному розгляді заяви і за умови ліквідації академічної різниці керівник нового ВНЗ видає наказ, згідно з яким студент допускається до занять, а до ВНЗ, в якому він навчався раніше, направляє запит щодо одержання поштою його особової справи. Отримавши запит, керівник першого ВНЗ видає наказ про відрахування студента у зв'язку з його переведенням і в тижневий термін пересилає особову справу студента. Керівник ВНЗ, до якого переводиться студент, після одержання особової справи видає наказ про його зарахування.

Поновлення до складу студентів здійснюється керівником ВНЗ незалежно від тривалості перерви в навчанні, причини виключення, трудового стажу, форми навчання, проте з врахуванням здатності претендента успішно виконувати графік навчального процесу. При цьому особи, які відраховані з ВНЗ III, IV рівнів акредитації, можуть бути поновлені на навчання до ВНЗ I, II рівнів акредитації. **Ліквідація академічної різниці** здійснюється, як правило, до початку навчальних занять.

Студенти, які навчаються (навчались) в неакредитованих ВНЗ, не користуються правом переведення (та поновлення) **до державних ВНЗ**. Також забороняється переведення (та поновлення) студентів на перший курс. Проте керівник ВНЗ може поновити на другий курс студентів, які були виключені з першого курсу, за умови ліквідації ними академічної заборгованості до початку навчальних занять.

Спільним наказом Міністерства освіти та Міністерства охорони здоров'я України від 06.06.1996 № 191/153 затверджене положення про академічні відпустки та повторне навчання. **Академічна відпустка** – це перерва у навчанні, право на яку студент отримує у випадку зниження працездатності внаслідок порушень функ-

цій організму, які зумовлені гострими захворюваннями, що потребують тривалого відновлювального лікування; загостреннями хронічних захворювань або частими захворюваннями (понад один місяць за семестр); анатомічними дефектами, які не дають змоги провести відновлювальне лікування під час навчання [406].

Академічна відпустка за медичними показаннями надається студентам керівником ВНЗ **на підставі висновку лікарсько-консультативної комісії** студентської поліклініки, а там, де вона відсутня, – головного лікаря лікувально-профілактичної установи, яка провадить медичне обслуговування студентів

За весь період навчання студент може скористатися правом на отримання академічної відпустки, **як правило, один раз**. Максимальна тривалість академічної відпустки встановлюється до одного року. При необхідності тривалість академічної відпустки **може бути продовжена ще на один рік**. Допуск до навчання студентів, у яких завершився термін академічної відпустки, здійснюється наказом керівника ВНЗ на підставі заяви студента та висновку лікарсько-консультативної комісії про стан здоров'я, які подаються на пізніше двох тижнів від початку навчального семестру.

Від академічної відпустки слід відрізнити **відпустки по вагітності та пологах, відпустки по догляду за дитиною** до досягнення нею віку трьох років, а у разі, коли дитина хворіє та потребує домашнього догляду, – до досягнення дитиною 6-річного віку. Ці відпустки надаються відповідно до Кодексу законів про працю.

Ці види відпусток слід відрізнити від інституту повторного навчання. Підставою для надання студентам **права на повторне навчання** може бути невиконання ним до початку екзаменаційної сесії навчального плану поточного семестру з поважних причин, підтверджених відповідними документами (через тривалі захворювання, пов'язані, зокрема, з епідеміями; часті захворювання (понад один місяць за семестр); службові відрядження; складні сімейні обставини, зокрема, необхідність догляду за членами сім'ї тощо).

Питання про надання студенту права на повторне навчання вирішується керівником ВНЗ за поданням декана факультету (завідувача відділення) до початку відповідного семестру і оформляється відповідним наказом. Повторне навчання здійснюється з початку семестру, навчальний план якого студент не виконав. За весь період навчання студент може **скористатися правом на проходження повторного курсу навчання не більше двох разів** [406].

Студентам, які навчалися за кошти державного бюджету, призначається **стипендія за рахунок бюджетного фінансування з часу поновлення** їх на навчання до підведення підсумків чергової екзаменаційної сесії. Студентам, які залишені на повторне навчання, можуть бути перезараховані дисципліни, з яких за результатами підсумкового контролю вони мали оцінку не нижче «добре» або «зараховано».

Слід пам'ятати, що студенти, які не скаржились на стан здоров'я до початку екзаменаційної сесії, отримали під час екзаменів незадовільні оцінки, вважаються невстигаючими.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ

1. Чому визнання процедури ЗНО державною підсумковою атестацією здобувачів загальної середньої освіти певною мірою суперечить правовим нормам?
2. Для досягнення яких цілей запроваджено інститут ЗНО? Яку мету можна визнати «особистісною», а яку – «корпоративною»? Що під цим мається на увазі?
3. Чи можна переваги та недоліки від запровадження ЗНО класифікувати на особистісні та корпоративні? Як саме?
4. Які вади запровадження ЗНО потребують оперативного та ретельного нівелювання? Яким чином?
5. Чи видається Вам важливим переорієнтація тестових завдань ЗНО з вимірювання навчальних досягнень на визначення здібностей?
6. Назвіть нормативно-правову базу інституту ЗНО.
7. Чим аргументовано вилучення з переліку предметів, із яких проводиться ЗНО, зарубіжної літератури, всесвітньої історії та основ правознавства?
8. Які зміни відбулись у процедурі ЗНО у 2009-2011 роках? Чи не нівелюють деякі новели основної суті ЗНО?
9. Чи перекладались/перекладаються тестові матеріали ЗНО на мови національних меншин?
10. Які суб'єкти адміністрування ЗНО Вам відомі?
11. Схарактеризуйте правовий статус Українського центру оцінювання якості освіти. Які два його завдання можна визнати найголовнішими?
12. Чи варто створити регіональні центри оцінювання якості освіти у кожній області? Які аргументи є на користь такої пропозиції? Які контраргументи?
13. Чи варто підвищувати економічну автономність Українського центру оцінювання якості освіти та його регіональних підрозділів, пропонувати більшу кількість платних послуг?
14. Які стадії можна виокремити у процедурі ЗНО? Які з них є обов'язковими, а які – факультативними?
15. Що таке основна та додаткова сесія ЗНО? За яких обставин можна взяти участь у другій?
16. Які два об'єкта можуть бути предметом апеляційного оскарження абітурієнта? Чим відрізняється процедура подання таких апеляцій?
17. Чи можна пропозиції ВНЗ, легалізовані до початку прийому у вигляді публічно оголошеної інформації про форми, строки, порядок вступних випробувань, відомостей про ліцензію та акредитацію, визнати публічною офертою ВНЗ? Що у такому випадку є акцептом вступника?
18. Чи можливий прийом до ВНЗ, термін дії ліцензії якого завершується у поточному році? А якщо термін дії вже завершився, але до початку навчального року повинна відбутись ліцензійна експертиза?

19. Які структурні підрозділи створюються у складі Приймальної комісії ВНЗ?

20. Яким чином забезпечується прозорість роботи Приймальної комісії?

21. Які категорії вступників мають право вступати до ВНЗ без сертифікатів УЦОЯО з результатами ЗНО?

22. Які можливі напрямки оптимізації (чи скасування) переліку категорій осіб, яким надаються пільги при вступі до ВНЗ? Які у них вади?

23. Які підкатегорії можна виокремити серед загальної категорії «вступники, які мають право на пільгові умови вступу»? Чим відрізняється порядок вступу таких підкатегорій?

24. При вступі на один напрям підготовки чи можуть в одному ВНЗ бути встановлені різні умови прийому для вступників на навчання за рахунок бюджету та для вступників для навчання за рахунок фізичних чи юридичних осіб? А в різних ВНЗ ці умови можуть відрізнятися?

25. Протягом 2009-2011 років яких змін зазнали: інститут конкурсного балу, інститут мінімального балу сертифіката, інститут конкурсних предметів?

26. Чи зобов'язаний вступник здати Приймальній (відбірковій) комісії оригінали атестату (диплому) та сертифікату ЗНО? А вступник, який претендує на пільговий прийом?

27. Розкрийте сутність стадії «вибір вступником місця навчання та виконання вимог для зарахування»

28. Які повноваження має апеляційна комісія?

29. Чи може якась особа бути зарахована до ВНЗ пізніше 25 серпня? На заочну форму навчання? Для здобуття ОКР магістра? На навчання зі скороченим терміном підготовки?

30. Чи розповсюджується дія Положення про прийом іноземців та осіб без громадянства на навчання до ВНЗ України на іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні? На осіб, яким надано статус біженця?

31. Чи є підставою для оформлення в'їзної візи з метою навчання запрошення ВНЗ на навчання? А клопотання МОН про надання візової підтримки?

32. У якому порядку здійснюється переведення студентів, які навчаються за програмою підготовки бакалавра?

33. У якому порядку здійснюється переведення студентів, які навчаються за програмами підготовки спеціаліста чи магістра? Чи можливо їх переведення з однієї спеціальності на іншу?

34. У якому порядку здійснюється поновлення студентів, надання ним академічної відпустки, відпустки по догляду за дитиною, повторне навчання?

35. Чи можливе поновлення студента, який був відрахований з першого курсу навчання?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «форма контролю за відповідністю вимогам Державного освітнього стандарту освітнього рівня учнів (вихованців), які закінчили загальноосвітній навчальний заклад I, II і III ступенів»:

- a. державна підсумкова атестація;
- b. державна підсумкова атестація здобувачів базової середньої освіти;
- c. державна підсумкова атестація здобувачів загальної середньої освіти;
- d. державна підсумкова атестація здобувачів повної середньої освіти;
- e. державна підсумкова атестація здобувачів початкової середньої освіти;
- f. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

2. Хто, відповідно до законодавства, здійснює поточне та підсумкове оцінювання знань учнів та вибір їх форм, змісту та способу:

- a. вибір форм, змісту та способу поточного та підсумкового оцінювання знань учнів здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері науки та освіти, а їх здійснення покладається на загальноосвітній навчальний заклад;
- b. загальноосвітній навчальний заклад;
- c. МОН;
- d. Український центр оцінювання якості освіти;
- e. центральний орган виконавчої влади у сфері науки та освіти;
- f. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

3. Оберіть характеристику (позначену цифрами), яка відповідає меті зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх середніх закладів (позначені буквами):

1. забезпечення реалізації конституційних прав громадян на рівний доступ до вищої освіти;
2. здійснення контролю за дотриманням Державного стандарту загальної середньої освіти;
3. аналіз стану системи освіти та прогнозування її розвитку;

K. корпоративна;

C. досить суперечлива, дискусійна мета;

O. особистісна.

4. У якому законі містяться норми про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх середніх закладів:

- a. в усіх перелічених законах є норми про ЗНО;
- b. у жодному ЗУ ЗНО не унормовано;
- c. у ЗУ «Про вищу освіту»;
- d. у ЗУ «Про вищу освіту» та ЗУ «Про загальну середню освіту»;
- e. у ЗУ «Про загальну середню освіту»;
- f. у ЗУ «Про освіту»;

г. у ЗУ «Про затвердження Правил прийому до ВНЗ України».

5. Яким чином абітурієнти отримують сертифікат з оцінками ЗНО:

а. бланк Сертифіката надається представниками регіонального ЦОЯО перед початком першого тестування, я якому приймає участь вступник, а інформаційна картка надсилається рекомендованим поштовим відправленням УЦОЯО після оголошення результатів ЗНО;

б. бланк Сертифіката надсилається регіональним ЦОЯО рекомендованим поштовим відправленням, а інформаційна картка з оцінками роздруковується абітурієнтом самостійно з персональної інформаційної сторінки, розміщеної на веб-сайті УЦОЯО;

с. бланк Сертифіката та інформаційна картка роздруковується абітурієнтом самостійно з персональної інформаційної сторінки, розміщеної на веб-сайті УЦОЯО;

д. рекомендованим поштовим відправленням бланк Сертифіката надсилається УЦОЯО, а інформаційна картка з оцінками - регіональним ЦОЯО;

е. рекомендованим поштовим відправленням бланк Сертифіката надсилається регіональним ЦОЯО, а інформаційна картка з оцінками - УЦОЯО;

ф. рекомендованим поштовим відправленням бланк Сертифіката та інформаційна картка з оцінками - регіональним ЦОЯО.

6. У якому порядку здійснюється апеляційне оскарження абітурієнтом процедури проведення ЗНО:

а. заява надається в письмовій формі до моменту виходу заявника з пункту тестування уповноваженій особі ЦОЯО;

б. письмова заява надсилається не пізніше трьох днів після проведення тестування (перевіряється за поштовим штемпелем) до УЦОЯО;

с. письмова заява надсилається протягом трьох днів після проведення тестування (перевіряється за поштовим штемпелем) до УЦОЯО або надається безпосередньо у зазначений термін до регіонального ЦОЯО;

д. письмова заява надсилається протягом трьох днів після проведення тестування (перевіряється за поштовим штемпелем) до регіонального ЦОЯО;

е. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

7. За яких пільгових умов особи, які здобули повну загальну середню освіту у 2007 році та раніше мають право брати участь у конкурсі щодо вступу до ВНЗ України:

а. вони мають право брати участь у конкурсі за результатами вступних екзаменів з конкурсних предметів або за результатами ЗНО за їх вибором;

б. вони мають право брати участь у конкурсі за результатами вступних екзаменів з конкурсних предметів або за результатами ЗНО за їх вибором - лише при вступі на навчання без відриву від виробництва;

с. вони мають право брати участь у конкурсі за результатами вступних екзаменів з конкурсних предметів, або за результатами ЗНО, або за результатами співбесіди – за їх вибором;

д. вони мають право брати участь у конкурсі тільки за результатами вступних екзаменів з конкурсних предметів;

е. вони мають право брати участь у конкурсі тільки за результатами вступних екзаменів з конкурсних предметів – лише при вступі на навчання без відриву від виробництва;

ф. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

8. Чи має право ВНЗ встановити квоту на вступ у 20 % для категорій вступників, які мають право на позаконкурсне зарахування?

а. ні;

б. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді;

с. так;

д. таку квоту можна встановити лише для учасників цільового прийому;

е. таку квоту можуть встановити лише ВНЗ приватної форми власності;

ф. таку квоту можуть встановити лише державні ВНЗ.

9. Чи може бути зарахований у 2011 році до ВНЗ України вступник, який під час ЗНО отримав з профільного конкурсного предмету оцінку менш, ніж 124 бали:

а. ні;

б. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді;

с. так, лише, якщо з іншого профільного предмету у нього оцінка вище 170 балів;

д. так, лише, якщо з іншого профільного предмету у нього оцінка вище 180 балів;

е. так, якщо він надає сертифікат минулого року з оцінкою з профільного предмету вище 124 балів.

10. У якому варіанті вірно описаний встановлений порядок прийому ВНЗ заяв та документів від вступників:

а. вступник має право надіслати на електронну адресу приймальної комісії заяву про вступ, копію атестату (диплому) про попередню здобуту освіту та сертифікату ЗНО;

б. вступник повинен особисто подати заяву про вступ до ВНЗ та пред'явити приймальній комісії оригінал атестату (диплому) про попередню здобуту освіту;

с. вступник повинен особисто подати приймальній комісії заяву про вступ та оригінал атестату (диплому) про попередню здобуту освіту;

д. вступник повинен особисто подати приймальній комісії заяву про вступ, а ті, що претендують на місця бюджетного фінансування, повинні надати оригінал атестату (диплому) про попередню здобуту освіту;

е. серед усіх запропонованих варіантів немає вірної відповіді.

Відповіді

1-с, 2-б, 3(0-1, с-2, к-3), 4-б, 5-б, 6-а, 7-а, 8-с, 9-е, 10-б

ТЕМА 6. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ ВІДНОСИН

План

- I. Зміст освіти як об'єкт педагогічних відносин.
- II. Забезпечення якості освіти.
- III. Академічні свободи учасників освітніх правовідносин. Пізнавальна самостійність здобувачів вищої освіти.
- IV. Форми навчального процесу та види навчальних занять.

Основні поняття: *зміст освіти; навчально-виховний процес; зміст навчання; державні освітні стандарти; компоненти державного стандарту вищої освіти; галузеві стандарти вищої освіти; нормативна частина змісту навчання; вибіркова частина змісту навчання; освітньо-кваліфікаційні характеристики; освітньо-професійні програми; засоби діагностики; нормативний термін навчання; стандарти нового покоління; компетентнісний підхід до освітнього процесу; компетенції та компетентність; академічні свободи навчальних закладів, педагогічних працівників, здобувачі освіти; вільна траєкторія студента; пізнавальна самостійність студента; кредитно-модульна система організації навчального процесу; ECTS; навчальна та робоча навчальна програми дисципліни; форми організації навчання; навчальні заняття; самостійна робота; індивідуальні навчально-дослідні завдання; контрольні заходи; практика; лекції; семінари; практичні заняття; лабораторні заняття; індивідуальні заняття; синхронний та асинхронний режим дистанційного навчання; дискусія як форма навчальних занять; case-based learning and teaching; делікти у педагогічних правовідносинах.*

Один із провідних сучасних розробників теорії освітнього права Д.А. Ягофаров слушно відзначає загальну думку дослідників освітнього права (зокрема, В.М. Сирих, В.В. Спаської, В.І. Шкатулли), що **найбільшу трудність** (як в теоретично-правовому, так в галузевому та практичному аспекті) представляє проблема правового регулювання педагогічних відносин [29].

Педагогічні правовідносини можна визначити як врегульовані джерелами освітнього законодавства відносини, у які вступають суб'єкти діяльності викладання та (або) суб'єкти діяльності учіння щодо визначення, оформлення, збереження, вдосконалення, трансляції (передачі, забезпечення доступу), здобуття змісту освіти.

Одним із ключових процесів, що відбувається у ВНЗ, та постає одним із чинників отримання переваг у конкурентній боротьби, фахівці (І.Ю. Мельник, 2010) називають **підпроцес академічного навчання**, визначаючи його цілі: «встановити та забезпечити виконання дій, що необхідні для проведення ефективного навчання студентів ВНЗ» [471].

Відразу відзначимо **нетотожність понять «процес» та «діяльність»**. Не усі педагогічні відносини та навчально-виховна (педа-

гогічна) діяльність постає об'єктом правового регулювання. У свою чергу, обсяг «навчально-виховного (освітнього) процесу», крім обсягу «навчально-виховної діяльності», включає інші чинники соціалізації особистості та розвитку індивідуальності, а не лише цілеспрямовану, систематичну, усвідомлену та контрольовану свідомістю педагогічну діяльність. Це ілюструє схема на рис. 6.1.

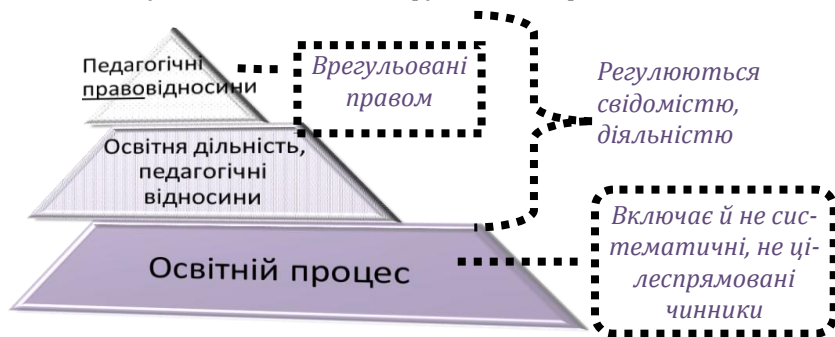

Рис. 6.1. Співвідношення суміжних понять

I. Зміст освіти як об'єкт педагогічних відносин.

Як ми зазначили, об'єктом педагогічних правовідносин постає зміст освіти. Положення про ОКР (ступеневу освіту), затверджене Постановою Уряду (від 20.01.1998 № 65) визначає **зміст освіти** як «обумовлені цілями та потребами суспільства вимоги до системи знань, умінь та навичок, світогляду та громадських і професійних якостей майбутнього фахівця, що формуються у процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку науки, техніки, технологій та культури» [155]. У рекомендаціях МОН щодо нормативно-методичного забезпечення розроблення галузевих стандартів вищої освіти [465] більш слушно, на нашу думку, зміст освіти визначається не як **вимоги до системи**, а як **сама система** знань, умінь, навичок, компетенцій тощо, обумовлена цілями та потребами суспільства.

Іншу дефініцію пропонує Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ, затверджене наказом Міністерства освіти України від 02.06.1993 № 161: «**Зміст освіти** – це науково-обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і кваліфікаційних рівнів» [473]. Нам видається, що більш обґрунтовано у такому значенні – «**як навчальний матеріал**» – слід розуміти поняття «**зміст навчання**». Положення про ОКР (ступеневу освіту) надає відповідне визначення: «**зміст навчання** – це науково обґрунтований методичний та дидактичний навчальний матеріал, засвоєння якого забезпечує здобуття освіти і кваліфікації згідно з ОКР» [155].

Положення про організацію навчального процесу визначає, що **зміст освіти складається з нормативної частини** (визначається державним стандартом освіти) **та вибіркової частини** (визнача-

ється ВНЗ) [473]. Нормативна обов'язкова державного стандарту освіти включає освітньо-кваліфікаційні характеристики (далі – ОКХ), освітньо-професійні програми підготовки (далі – ОПП), засоби діагностики (ЗД) – тобто що повинно бути засвоєно (сформовано/розвинуто), *під час вивчення чого* це повинно бути засвоєно, як *встановлюється факт засвоєння*.

Тому Положення про ОКР уточнює, що **зміст освіти встановлюється в ОКХ** – це державні документи, які визначають цілі освіти у вигляді системи виробничих функцій, типових задач діяльності та умінь, необхідних для вирішення цих задач. **Зміст навчання, у свою чергу, визначається ОПП**, структурно-логічною схемою підготовки, програмами навчальних дисциплін, іншими нормативними документами та навчальною і навчально-методичною літературою [155].

При цьому **«нормативна частина змісту навчання** – це обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог ОКХ як змістовні модулі із зазначенням їх обсягу і рівня засвоєння, а також форм державної атестації», а **«вибіркова частина змісту навчання** – це рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістовні модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у кваліфікованих робітниках та у фахівцях певної спеціалізації, досягнень наукових шкіл і навчальних закладів» [155].

Дефініції поняття «стандарти освіти», запропоновані у законодавчих та підзаконних актах напрочуд різноманітні, проте ми спробуємо їх узагальнити та визначити **освітні стандарти** як систему вимог, норм, документів, які офіційно визначають зміст освіти (у тому числі зміст навчання, засоби діагностики якості освіти), обсяг і рівень освітньої та фахової підготовки та нормативний термін навчання.

Що стосується вищої освіти, то державні стандарти розробляються окремо з кожного ОКР і затверджуються Кабінетом Міністрів. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше ніж один раз на 10 років. **Структура державного стандарту вищої освіти** включає наступні складові.

1) Державна компонента, яка в свою чергу має такі складові: перелік кваліфікацій за відповідними ОКР (визначаються через професійні назви робіт); перелік напрямів (відображають споріднений зміст вищої освіти) та спеціальностей (відображають неповторювані узагальнені об'єкти діяльності або виробничі функції та предмети діяльності), за якими здійснюється підготовка фахівців; вимоги до освітніх та ОКР. Державна компонента затверджується Урядом, вона визначає структуру галузевої компоненти та компоненти ВНЗ. До неї включаються настанови щодо застосування відповідних складових державних стандартів вищої освіти [459].

2) Галузева компонента, що має такі складові: терміни та визначення; перелік спеціалізацій за спеціальностями вищої освіти; ОКХ; ОПП (яка визначає нормативну частину змісту навчання, встановлює вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої і професійної пі-

дготовки); засоби діагностики рівня освітньо-професійної підготовки (що використовуються при державній атестації випускників).

ОКХ встановлює вимоги до освітнього рівня та галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності, вона розробляється спільно установами, що належать до сфери праці та професійної освіти, а також міністерствами - замовниками підготовки фахівців [459].

ОПП відповідних ОКР – це державні документи (затверджуються МОН), які визначають зміст та нормативний термін навчання та передбачають відповідні форми контролю та державної атестації [155]. ОПП розподіляє її обсяг в академічних годинах за циклами підготовки (гуманітарної та соціально-економічної, природничо-наукової, професійної та практичної). ОПП визначає нормативну частину змісту навчання у навчальних елементах, їх інформаційний обсяг та рівень засвоєння у процесі підготовки відповідно до вимог ОКХ; рекомендований перелік навчальних дисциплін; форми контролю та державної атестації; нормативний термін навчання [459].

Нормативний термін навчання – це встановлений ОПП термін викладання нормативної і вибіркової частин змісту ОПП для очної форми навчання [155]. Термін навчання визначається галузевою компонентою державного стандарту вищої освіти за спеціальністю відповідного ОКР і не може перевищувати терміну, визначеного в Постанові Уряду від 20.01.1998 № 65 Тобто тривалість навчального дня за очною формою навчання з урахуванням усіх форм і видів навчальної роботи не повинна перевищувати 9 академічних годин, навчального тижня – 54 (заочного навчання – 27) академічних годин. Термін викладання нормативної і вибіркової частин змісту ОПП для заочної та інших форм навчання визначається навчальним закладом і може перевищувати нормативний термін навчання не більше ніж на 20 відсотків [155]. Тривалість академічної години становить 45 астрономічних хвилин [459]

3) Компонента ВНЗ, яка включає: варіативні частини ОКХ, ОПП та засобів діагностики рівня ОПП; навчальні плани та програми навчальних дисциплін. Варіативні частини ОКХ, ОПП та засобів діагностики забезпечують підготовку фахівців за спеціалізаціями за спеціальностями з урахуванням особливостей суспільного поділу праці в Україні та мобільності системи освіти щодо задоволення вимог ринку праці. Назви спеціалізацій відображають відмінності у засобах, умовах та продуктах діяльності в межах спеціальності. Зміст варіативних частин, а також зміст навчальних планів, програм навчальних дисциплін визначається ВНЗ у межах структури та форми, встановлених МОН.

Навчальні плани та програми навчальних дисциплін розробляються ВНЗ відповідно до ОПП і затверджуються керівником ВНЗ, вони визначають графік навчального процесу, перелік, послідовність та час вивчення навчальних дисциплін, форми навчальних занять та терміни їх проведення, а також форми проведення підсумкового контролю. Програми навчальних дисциплін визначають їх інформаційний обсяг, рівень сформованості вмінь та знань, перелік рекомендованих підручників, інших методичних та дидактичних

матеріалів, критерії успішності навчання та засоби діагностики успішності навчання. Вони розробляються кафедрами та затверджуються керівником ВНЗ.

У дефініції стандартів освіти, запропонованої вітчизняною дослідницею І.В. Венедиктовою (2010) вдало підкреслюється його **двосторонній аспект – для навчального закладу та для особи**. Дослідниця визначає **освітній стандарт** як «мінімальний набір дисциплін, а також знань, умінь та навичок з них, які навчальний заклад повинен надати та забезпечити, а особа, яка отримує освітню послугу, засвоїти та підтвердити на підсумковому контролі знань» [488]. Не раптово фахівці МОН основними користувачами стандарту назвали, зокрема, «студентів, які відповідальні за ефективну реалізацію своєї навчальної діяльності» [465].

Отже, встановлені державними стандартами освіти вимоги до **змісту, обсягу та рівня** освітньої та фахової підготовки є основою оцінки освітнього та ОКР людини незалежно від форм здобуття освіти. «Контроль за **рівнем** освітньої та фахової підготовки, яку здобуває особа у процесі засвоєння **змісту навчання**, і визначення його відповідності встановленим у **змісті освіти** вимогам здійснюються в установленому порядку» [155], в ході державної атестації.

Особи, які її успішно пройшли, отримують документи встановленого зразка про здобуття освіти та кваліфікації, а ті, які не пройшли державної атестації після завершення навчання, отримують відповідний документ. При цьому випускники, які мають не менше 75 % відмінних оцінок з усіх навчальних дисциплін та практичної підготовки з оцінками «добре» з інших дисциплін та з оцінками «відмінно» за результатами державної атестації, отримують документи про здобуття освіти та кваліфікації з відзнакою [155].

У зв'язку з цим наведемо як приклад Постанову Окружного адміністративного суду м. Києва від 21.04.2008 № 3/299 (в подальшому залишено без змін згідно з ухвалою Київського апеляційного адміністративного суду від 23.07.2009).

Казус про надання диплому магістра без відзнаки

Окружний адміністративний суд міста Києва встановив, що Позивач просить визнати протиправними дії МОН щодо порядку видачі документів з відзнакою випускникам, які здобули ОКР спеціаліста, магістра; зобов'язати МОН надати розпорядження Університету визнати недійсним диплом № 2 про здобуття кваліфікації магістра та видати позивачу диплом з відзнакою; зобов'язати МОН відшкодувати завдану протиправними діями моральну шкоду.

Позивач зазначив, що у 2006 році він здобув в Університеті кваліфікацію бакалавра з економіки і підприємництва (диплом № 1 від 29.06.2006) та за конкурсом вступив до магістратури Університету на умовах державного замовлення. 2007 року Позивач успішно закінчив магістратуру Університету та здобув кваліфікацію магістра (диплом № 2 від 02.06.2007). Протягом навчання у магістратурі Позивач отримав 100 % підсумкових оцінок «відмінно» з навчальних дисциплін та індивідуальних завдань, передбачених навчаль-

ним планом, склав комплексний кваліфікаційний державний іспит на «відмінно», захистив магістерську роботу на «відмінно», а також був заохочений Подякою Навчально-методичного центру «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні». Представник Позивача в судовому засіданні зазначив, що відповідно до пункту 3.12.3.5 Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ [473] такому студенту видається документ про освіту (кваліфікацію) з відзнакою, однак **Позивачу видано диплом без відзнаки.**

Представник Університет в судовому засіданні зазначив, що Порядок отримання дипломів з відзнакою визначений Положенням про ступеневу освіту, затвердженим наказом МОН від 09.01.1997 № 3 (надалі – Положення про ступеневу освіту 1997 року). Відповідно до пункту 20 цього Положення умовою отримання особою документа встановленого державного зразка з відзнакою кваліфікації магістра є наявність документа, встановленого державного зразка з відзнакою про здобуття базової вищої освіти за напрямом професійного спрямування та кваліфікації бакалавра. Крім того, Університет зазначив, що відповідні роз'яснення містяться й у листі МОН від 30.08.2006 № 1/9-550, згідно з яким **диплом спеціаліста, магістра з відзнакою видається з урахуванням результатів навчання за програмою бакалавра.**

Суд встановив, що згідно із п. 12 Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), затвердженого Постановою КМУ [155], особи, які успішно пройшли державну атестацію, отримують документи встановленого зразка про здобуття освіти та кваліфікації. Особи, які мають не менше 75 % відмінних оцінок з усіх навчальних дисциплін та практичної підготовки з оцінками «добре» з інших дисциплін та з оцінками «відмінно» за результатами державної атестації, отримують документи встановленого зразка про здобуття освіти та кваліфікації з відзнакою.

Суд вважає за необхідне зазначити, що Положення про ступеневу освіту 1997 року, на яке посилається Університет у своїх поясненнях, а також Міністерство у листуванні з Позивачем не може бути взяте Судом до уваги при вирішенні справи, зважаючи на те, що зазначений **наказ МОН не є чинним, адже його не було зареєстровано Міністерством юстиції України.** Крім того, Положення про ступеневу освіту 1998 року, затверджене Постановою Уряду, регулює аналогічні правовідносини у сфері освіти, а також є актом вищої юридичної сили у співвідношенні до Положення про ступеневу освіту 1997 року. Таким чином, саме Положення про ступеневу освіту 1998 року, а також Положення про організацію навчального процесу, затверджене наказом Міністерства освіти, яке було належним чином зареєстроване, підлягають застосуванню при вирішенні питань про видачу дипломів із відзнакою. Суд вважає, що **ці акти не містять жодних обмежень стосовно видачі дипломів магістрів з відзнакою тільки особам, які мають відповідний диплом спеціаліста чи бакалавра з відзнакою.**

Суд вважає, що лист МОН від 30.08.2006 № 1/9-550, на який також посилається Університет та Міністерство, в частині роз'яснення стосовно видачі дипломів спеціаліста, магістра з відзнакою з урахуванням результатів навчання за програмою бакалавра, було прийнято без достатньої юридичної аргументації. Крім того, зазна-

чений лист не є нормативно-правовим актом.

На підставі вищевикладеного, суд постановив:

1. Позовні вимоги задовольнити частково.
2. Скасувати рішення державної екзаменаційної комісії з захисту дипломних робіт з спеціальності 8.0500108 «Маркетинг» (Протокол засідання від № 3 від 14.06.2007) в частині рішення про видачу Позивачу диплому державного зразка без відзнаки.
3. **Зобов'язати Університет видати Позивачу диплом встановленого державного зразка з відзнакою.**

Нажаль, на цей час **не розроблено значну кількість галузевих стандартів** вищої освіти. Розпочинатися така розробка повинна у разі наявності у Національному класифікаторі України відповідної професійної назви роботи, за якою визначається професійна кваліфікація випускника ВНЗ. У разі відсутності професійної назви роботи, розробники стандарту готують обґрунтування необхідності її введення та доповнень до Класифікатора передбачає обґрунтовану ініціативну взаємодію заінтересованих суб'єктів сфери освіти та праці, а саме: ВНЗ на основі результатів наукових досліджень та моніторингу ринку праці; уповноваженого органу – державного замовника на підготовку фахівців, відповідальному за їх працевлаштування [465].

Розробка освітніх стандартів постає обов'язковим етапом реформування національної системи освіти, причому мова йде про **стандарти нового покоління, сумісні з міжнародними**. ЗУ «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» (в редакції від 31.05.2007), встановлено, що «національні стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності мають розроблятися на основі міжнародних стандартів, якщо вони вже прийняті або перебувають на завершальній стадії розроблення».

Тому перехід до нового покоління галузевих стандартів вищої освіти повинен відбуватись **на основі запровадженого міжнародними актами у галузі освіти компетентнісного підходу**. Як відзначає МОН, «застосування компетентнісного підходу до створення галузевих стандартів вищої освіти ні в якому разі не замінює традиційну для вітчизняної освіти систему «знання, уміння, навички», а створює передумови для більшого та гнучкішого наближення результатів освіти до потреб та вимог ринку праці, подальшого розвитку освітніх технологій та системи освіти в цілому» [465].

Роз'яснюючи **особливості компетентнісного підходу** при розробці освітніх стандартів, МОН відзначає, що його застосування «повинне привести до **формування нової системи діагностичних засобів** із переходом від оцінки знань до оцінки компетенцій та визначення рівня компетентності в цілому. Таким чином, результати формування системи компетенцій є одним із ключових моментів оцінки якості знань. Мова йде про вдосконалення освітніх технологій на основі постійної взаємодії викладача зі студентом. **Результати освіти – це очікувані й вимірювані конкретні досягнення студентів** (випускників), які визначають, що здатний робити сту-

дент (випускник) по завершенні всієї або частини освітньої програми» [465].

Поняття компетенції, запропоноване в європейському проєкті TUNING «включає **знання й розуміння** (теоретичне знання академічної галузі, здатність знати й розуміти), **знання як діяти** (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), **знання як бути** (цінності як невід’ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті)». Фахівці МОН слушно зазначають, що обсяг поняття «компетенція» включає не тільки когнітивну й операційно-технологічну складові, але й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову сторони (результати освіти, знання, уміння, систему ціннісних орієнтацій). У формуванні компетенції вирішальну роль відіграє не тільки зміст освіти, але також і освітнє середовище ВНЗ, організація освітнього процесу, освітні технології, включаючи самостійну роботу студентів тощо. Треба підкреслити узагальнений, інтегральний характер поняття "компетенція" стосовно понять "знання", "уміння", "навички"» [465].

Поняття компетенцій та компетентності вже тривалий час досліджується пострадянською психолого-педагогічною наукою (яка використовує здобутки науки дальнього зарубіжжя середини минулого століття). Серед усього розмаїття думок, притаманного будь-якому первісному етапу наукових досліджень, можна виокремити такі риси інтерпретації компетенцій як: «мотивованих здатностей» (тобто вони засновані на особливостях індивідуальності), «**інтегративної якості особистості**» (вони інтегрують у собі мотиваційно-емоційні, вольові, когнітивні властивості), «**готовність застосувати** здобуті знання, уміння, навички» (на відміну від знань компетенції акцентують не питання «що?», а питання «як»; вони спрямовані на інтегративну спроможність розв’язати конкретні практичні завдання), «має **рефлексивний характер**» (компетенція усвідомлюється особистістю як власна спроможність, яку необхідно постійно використовувати та розвивати). При цьому поняття «компетентність» підкреслює суб’єктивний аспект, «володіння» суб’єктом компетенціями (тобто об’єктивними інтегративними якостями).

Педагоги особливо акцентують так звані «ключові компетенції» – вони мають базисний, фундаментальний характер, відносяться до загального метапредметного змісту освіти. За слушним висновком М.В. Шугурова (2009), «сучасна юридична доктрина та правова політика в галузі освіти активно сприймає концепцію «ключових компетенцій», розроблену в педагогічній науці» [460]. Зокрема, **Єврокомісія виділяє вісім таких ключових компетенцій**, якими повинен володіти кожен європеєць:

- компетенція в галузі рідної мови;
- компетенція в сфері іноземних мов;
- математична та фундаментальна природничо-наукова та технічна компетенції;
- комп’ютерна компетенція;
- навчальна компетенція;

- міжособистісна, міжкультурна та соціальна компетенції, а також громадянська компетенція;
- компетенція підприємництва;
- культурна компетенція.

Аналізуючи їх, експерти МОН зазначають: «Ці **компетенції підтримуються певними здатностями**, до яких зараховуються у всіх життєвих областях такі необхідні аспекти, як критичне мислення, креативність, "європейський вимір" і активна життєва позиція. Спільно ці здатності сприяють розвитку особистості» [465].

II. Забезпечення якості освіти.

На думку сучасних дослідників (зокрема, С.В. Курова, 2007), «фактично поза межами теоретично-правового осмислення права на освіту залишаються **питання інформаційної складової освітнього процесу та результату освіти** у такому розумінні: яку навчальну інформацію отримує в процесі навчання та виховання учень, на отримання якої він має право, і в цьому випадку вона стає обов'язковою, які правові наслідки мають бути передбачені у разі ненадання, неповного надання, надання неналежної якості обов'язкової навчальної інформації. Постановка проблеми відбору інформації, що становить зміст освіти має під собою правове, економічне, соціокультурне, психологічне, педагогічне обґрунтування» [492]. Зауважимо, що інформація тут розуміється не лише як семантична вербальна інформація, а у широкому значенні (все, що не матерія та не енергія) – навчальною інформацією у цьому сенсі буде, наприклад, тренінг здібностей, розв'язання навчальних завдань тощо.

Дослідник робить висновок: «обсяг і зміст здобутої освіти визначають економічні можливості випускника освітньої установи зайняти гідне місце на ринку праці. Таким чином, зміст освіти постає економічним продуктом» [492]. **Проблема відбору навчальної інформації до змісту навчання безпосередньо пов'язана з проблемою якості освіти**. Нагадаємо, за поширеним висновком, «основною європейських домовленостей у рамках Болонського процесу є якість освіти» [342].

Дійсно, **забезпечення якості вищої освіти обґрунтовано постає одним з основних чинників Болонського процесу** та створення європейського простору вищої освіти. Ці чинники постають двома сторонами одного явища, неможливо визначити – чи єдиний освітній простір створюється для забезпечення ефективності освіти, чи то якість освіти необхідно підвищувати для інтеграції до цього простору. Тому при розгляді останньої теми нашого курсу ми будемо аналізувати питання, пов'язані із забезпеченням якості вищої освіти, у тому числі щодо виконання Плану дій щодо **забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції** в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року, затвердженого наказом МОН [469] (показова навіть його назва). Зауважимо, що деякі із запланованих Планом заходів ще не повною мірою реалізовані. Зокрема, пункт 4.1. «Розробити рекомендації щодо запровадження національних Стандартів та Рекомендацій для забезпечен-

ня якості (ЗЯ) в Європейському просторі вищої освіти», п. 4.2. «Створити систему акредитацій та Національний освітній акредитаційний центр». Розділ 12 плану має назву «Привабливість ЄПВО та співробітництва з іншими частинами світу і створення єдиного інформаційного простору та науково-методичного забезпечення євроінтеграції освіти.

При цьому російська дослідниця І.І. Бурлакова (2010) зазначає, що хоча в документах міжнародного права значна увага приділена питанням якості освіти, але в них це поняття не дефініціюється [486]. Проте у міжнародному стандарті ISO 9000-2000 **якість розглядається як «ступінь відповідності сукупності власних характеристик продукції, процесу або системи сформованим потребам та очікуванням, загальноприйнятим та обов'язковим»** [349].

Рекомендації Європейської асоціації гарантування якості [264] містять **принципи забезпечення якості вищої освіти**, зокрема: автономія і незалежність організацій, що відповідають за забезпечення і оцінку якості; співвідношення процедур оцінки з тим, як оцінюють себе навчальні заклади; внутрішня (самостійна) і зовнішня (експертна) оцінка; залучення до оцінювання всіх учасників (викладачів, адміністративного персоналу, студентів, випускників, професійних асоціацій), включення іноземних експертів; публікації результатів оцінки.

У зв'язку з цим І.І. Бурлакова диференціює два значення поняття «якість освіти»: якість освіти випускника і якість освітньої діяльності навчального закладу [486] (тобто освіти як результату й освіти як процесу). Враховуючи сформульовану дослідницею дефініцію, можна визначити **якість освіти** як збалансовану відповідність освіти (як результату, як процесу, як освітньої системи) міжнародним вимогам, державним стандартам, суспільним потребам, особистісним цілям.

У зв'язку з важливістю якості освіти, в наш час сформувався окремий напрямок наукових досліджень, присвячених управлінню якістю. І.І. Бурлакова визначає **управління якістю освіти** як «різновид і елемент управлінської діяльності уповноважених суб'єктів системи освіти (органів, установ, посадовців) щодо виявлення й узгодження різноманітних чинників та умов, які опосередковують освітній процес (освітню діяльність), з метою досягнення та підтримки оптимальних показників якості (рівня) освіти» [486].

III. Академічні свободи учасників освітніх правовідносин. Пізнавальна самостійність здобувачів вищої освіти.

Академічну свободу можна визначити як компоненту правового статусу навчального закладу, педагога (науково-педагогічного працівника) та здобувача освіти, яка є комплексом суб'єктивних прав щодо визначення/трансляції/вивчення елементів змісту освіти та змісту навчання, вибору обставин освітнього процесу та деяких складових освітньої системи.

Отже, **суб'єктами академічної свободи постають:** 1) навчальні заклади, 2) педагогічні (науково-педагогічні) праців-

ники, 3) здобувачі освіти. На академічну свободу усіх цих суб'єктів доречно, на нашу думку, поширити висновок російського фахівця С.В. Курова, що обсяги академічної свободи «розширюється та поглиблюється у міру підвищення освітнього рівня – вона мінімальна у початковій загальній освіті та стає максимальною у вищій і після-вузівській професійній освіті» [492].

Об'єктами академічної свободи є:

1. Зміст навчання. Зміст освіти імперативно визначено освітньою та кваліфікаційною характеристиками та, на нашу думку, постає об'єктом академічної свободи лише у частині можливого впливу учасників освітніх правовідносин на ініціацію, визначення та зміну державної компоненти освітнього стандарту. Водночас, законодавчо закріплена автономія ВНЗ передбачає «визначення змісту освіти», але фактично справа стосується змісту навчання. Останній – як сукупність дидактичного (зверненого до здобувачів) та методичного (зверненого до педагогів) матеріалу, необхідного для завоювання змісту освіти, безумовно є **об'єктом академічної свободи навчальних закладів (у першу чергу), і суб'єктів викладання, і суб'єктів учіння.** Зокрема, об'єктами академічної свободи ВНЗ постає перелік, обсяги та навчальні програми вибіркового навчальних дисциплін, які «вводяться для задоволення освітніх і кваліфікаційних потреб особи, ефективного використання можливостей і традицій конкретного навчального закладу, регіональних потреб тощо» [473] (при цьому навчальні програми нормативних дисциплін є складовою державного стандарту освіти).

Об'єктами академічної свободи науково-педагогічного працівника є вибір конкретного матеріалу, необхідного для реалізації навчальної програми, підготовка плану-конспекту заняття.

Об'єктами академічної свободи здобувача вищої освіти є вибіркові дисципліни, які відображаються в індивідуальному навчальному плані студента, що «складається на підставі робочого навчального плану і включає всі нормативні навчальні дисципліни та частину вибіркового навчальних дисциплін, вибраних студентом з обов'язковим урахуванням структурно-логічної схеми підготовки» [473]. Такі елективні дисципліни після їх вибору та включення до індивідуального плану, є обов'язковими для вивчення.

2. Обставини освітнього процесу. Зокрема, об'єктом академічної свободи ВНЗ постають: форми навчання, форми та види організації навчального процесу (можуть визначати інші форми організації навчального процесу та види навчальних занять, крім тих, що встановлені Положенням про організацію навчального процесу, якщо вони не суперечать чинному законодавству щодо вищої освіти [155]); власні програми наукової і науково-виробничої діяльності; навчальний план, «який складається на підставі ОПП та структурно-логічної схеми підготовки і визначає перелік та обсяг нормативних і вибіркового навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми та засоби проведення поточного і підсумкового контролю»; програми навчальних дисциплін (див. глосарій).

Об'єктами академічної свободи науково-педагогічного працівника є вибір конкретних методів проведення навчальних занять (також відображається у плані-конспекті заняття), вибір методичного впливу на інші форми навчального процесу (відображається в індивідуальному плані роботи викладача, журналі проведення консультацій тощо). Ст. 55 ЗУ «Про освіту» також закріплено право педагогів на «вибір форм навчання», що з урахуванням визнаного законодавством розуміння терміну «форма навчання» постає досить дивно.

Об'єктами академічної свободи здобувача вищої освіти є вибір форм та тематики індивідуальних навчально-дослідних завдань, вибір часу, місця, темпу самостійної роботи та форм комунікації і співробітництва з іншими здобувачами освіти при виконанні різних форм навчального процесу. Межі таких свобод визначаються робочими навчальними програмами дисципліни, правилами внутрішнього розпорядку ВНЗ та іншими документами.

3. Елементи системи освіти. Беззаперечним таким об'єктом слід визнати свободу здобувача освіти на вибір необхідного йому освітнього рівня, навчального закладу, форми навчання. Крім того, відповідно до принципу академічної свободи, за слушним висновком В.М. Бесчастних (2009), студенти можуть відвідувати лекції і заняття на інших відділеннях і навіть в інших ВНЗ, однак складати іспити вони зобов'язані лише там, де зараховані. При цьому «ступінь академічної свободи не є однаковою стосовно різних напрямків підготовки. Найбільш жорстка регламентація навчального процесу на медичних спеціальностях, де введені обов'язкові навчальні плани. Найбільшою академічною свободою користується студенти гуманітарних напрямків» [485].

Елементи освітньої системи як об'єкти вільного вибору навчального закладу (зокрема, тип навчального закладу чи рівень акредитації, на який претендує ВНЗ) та об'єкти вільного вибору педагога (вибір навчального закладу, кафедри тощо) **постають об'єктами інших прав, а не академічної свободи.**

Відзначимо, що не раптово обсяги академічної свободи навчальних закладів найменш обтяжені обмеженнями. Свободу університетів один з провідних сучасних німецьких філософів освіти Герман Хаймпель називає метою будь-якої справжньої реформи освітньої школи та глибинною сутністю німецьких університетів [84].

Щодо **особливостей академічної свободи навчальних закладів** в Україні зауважимо: вони мають право визначати зміст освіти з урахуванням державних стандартів та освітньо-професійних програм [150]; відповідно до Положення про ОКР (ступеневу освіту) навчальні заклади самостійно визначають перелік та зміст вибіркових навчальних дисциплін ОПП, а також розробляють структурно-логічну схему навчання, робочі програми нормативних навчальних дисциплін [155]. При цьому дозволено затвердження навчальних планів підготовки бакалаврів без розподілу на нормативну та вибірккову частину змісту освіти в порядку, передбаченому

пунктом 1 наказу МОН України від 05.12.2008 № 1107 у разі відсутності затверджених ОПП.

Водночас, важливим елементом демократизації навчального процесу фахівці (зокрема, В.М.Бесчастний, 2009) визнає **делегування прав ВНЗ «на нижчі щаблі управління** навчальним процесом, котрі визначають свободу викладача вирішувати питання змісту навчання, використання форм і методів навчання з метою досягнення оптимального ефекту». За слушним висновком науковця, академічна свобода педагогічних працівників «обмежуються методологією науки, змістом, технологією засвоєння професійного знання, рівнем готовності до навчання (як з боку студентів, так і з боку викладачів), а також можливостями (інформаційними, матеріальними, організаційними) навчального процесу, його умовами» [485].

Пізнавальна самостійність як мета освіти та навчальна самостійність як засіб її досягнення. Забезпечення академічної свободи здобувача освіти, тим більше вищої, є засобом досягнення основної мети освіти – розвитку особистості. Цей розвиток передбачає розвиток, формування та тренінг (поряд з загально-професійною, спеціалізовано-професійною) соціально-особистісної, загальнонаукової, когнітивної, комунікативної, інформаційної компетенцій. Сучасна педагогіка також виокремлює **пізнавальну самостійність** – готовність людини до пізнавальної діяльності, що має розвиватися у кожного здобувача освіти. Ця властивість має комплексний характер, оскільки інтегрує пізнавальну мотивацію, позитивні емоції навчання, волю до пізнання, тезаурус декларативних знань, комплекс процедурних умінь, когнітивні здібності. Ця комплексна якість постає однією із загальних цілей сучасного освітнього процесу та **її розвиток можливий лише за умов надання здобувачеві освіти відповідного статусу – навчальної самостійності**, який юридично обґрунтований його академічною свободою.

Важливість зазначених не суто професійних якостей і компетенцій обумовлена чинниками інформаційної цивілізації, перманентної науково-технологічної революції, коли **«життєвий цикл сучасних технологій стає меншим, ніж термін професійної діяльності фахівця**. За цих умов домінуючим в освіті стає формування здатності фахівця на основі відповідної фундаментальної освіти перебудовувати систему власної професійної діяльності з урахуванням соціально значущих цілей та нормативних обмежень – тобто формування особистісних характеристик майбутнього фахівця. Якщо визначити за головну мету діяльності системи вищої освіти підготовку такого фахівця, то процес навчання доцільно організовувати таким чином, щоб забезпечувався всебічний розвиток особистості майбутнього фахівця. Засобом формування особистості при цьому стають освітні технології, продуктом діяльності – особистість випускника ВНЗ, який **має бути компетентним не лише в професійній галузі**, але й мати активну життєву позицію, високий рівень громадянської свідомості, бути компетентним при вирішенні будь яких завдань (задач), які ставить перед ним життя» [465].

Таке розуміння нібито притаманно реформам системи освіти України, проте вітчизняний дослідник Ю.М. Бажал (2009), аналізуючи сучасний стан участі студентів в організації навчального процесу, вимушений зробити висновок, що «у нас заходи політики, що реалізують цей фактор, зорієнтовані неправильно і тому мають прямо протилежний результат ніж той, що замислений в «Болонському процесі». **В Україні цей пункт часто сприймають як зменшення ролі викладача в навчальному процесі на користь самостійної роботи студента.** Ми дуже негативно сприймаємо таку постановку, бо забезпечення високої якості професорсько-викладацького складу та ефективності його роботи повинно бути головним пріоритетом української освітньої політики...» [484].

Бажаючи виправити ситуацію та врахувавши результати широкого громадського обговорення питань гуманітарної підготовки у вищій школі та з метою організації так званої «вільної траєкторії» студента (вивчення дисциплін за вільним вибором) МОН, починаючи з прийому 2009 року наказом від 09.07.2009 № 642 встановило **перелік нормативних дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки** (при розробці ОПП та навчальних планів підготовки бакалаврів): іноземна мова – 5 кредитів ECTS; українська мова (за професійним спрямуванням), історія України, філософія – по 3 кредити ECTS, історія української культури – 2 кредити ECTS [476] (у сумі – 16 кредитів ECTS). Якщо ці дисципліни є профільними для відповідного напрямку підготовки, то вони вилучаються з нього з відповідним збільшенням обсягу часу на професійну та практичну підготовку.

При цьому підсумковий контроль з цих дисциплін слід проводити у формі екзамену, з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» – у формі державного екзамену. **Загальний обсяг навчального часу дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки** для фізико-математичних, природничих та технічних напрямів встановлено у 24 кредити ECTS, з них 8 – за вибором; для гуманітарних і соціально-економічних напрямів – 36 кредитів ECTS (припускається відхилення в межах двох кредитів ECTS), з них 20 – за вибором.

ВНЗ повинен **пропонувати студентам на вибір щонайменше 20 вибіркового** гуманітарних та соціально-економічних дисциплін. Для забезпечення вільного вибору студентів ВНЗ повинен вжити заходи методичної підтримки та організаційного супроводу цього процесу, зокрема забезпечити попереднє ознайомлення студентів з програмними матеріалами, проведення оглядових лекцій та консультацій.

Також цим наказом регламентовано мінімальний обсяг вибіркової дисципліни – 2 кредити ECTS, мінімальну чисельність студентів у групі з вивчення вибіркової дисципліни – 25 осіб. Крім того, наказ зобов'язує передбачити вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності (безпека життєдіяльності, основи охорони праці)» в циклі нормативних дисциплін професійної та практичної підготовки в обсязі 2 кредитів ECTS, а навчальних занять з фізичного виховання в обсязі чотирьох годин на тиждень як позакредитної дисци-

пліни (при чому для студентів старших курсів фізичне виховання необхідно проводити у формі секційних занять).

Що стосується академічних свобод здобувачів ОКР магістра, слід відзначити, що навчальний процес організовується відповідно до Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 2 червня 1993 року № 161, з урахуванням таких особливостей:

- навчання здійснюється за індивідуальним навчальним планом;

- навчальний час, відведений для самостійної роботи, повинен становити не менше 1/2 і не більше 2/3 загального обсягу часу, визначеного програмою підготовки магістра;

- на проведення індивідуальних занять може витратитися до 20 відсотків загального обсягу навчального часу, передбаченого програмою;

- магістерська робота, що виконується на завершальному етапі навчання, повинна передбачати проведення наукових досліджень (творчих розробок) з проблем відповідної галузі;

- державна атестація здійснюється державною екзаменаційною комісією та проводиться у формі захисту магістерської роботи. Державній комісії обов'язково подаються матеріали, що характеризують наукову (творчу) та практичну цінність виконаної роботи – друківані статті, методичні розробки тощо;

- відповідальність за виконання індивідуального навчального плану покладається на студента (курсанта, слухача);

- студент (курсант, слухач), який своєчасно не виконав індивідуальний навчальний план, відраховується з вищого навчального закладу. Йому видається академічна довідка встановленого зразка;

- студенту (курсанту, слухачу), який виконав усі вимоги навчального плану підготовки магістра і захистив магістерську роботу, рішенням державної екзаменаційної комісії присвоюється відповідно до обраної спеціальності кваліфікація та видається державний документ про здобутий ОКР магістра та повну вищу освіту;

- студент (курсант, слухач), який отримав документ встановленого зразка про здобутий ОКР магістра та повну вищу освіту, працевлаштовується згідно з чинним законодавством. Йому може бути надана можливість наукового стажування (наукової роботи) за ковроном;

- студенту (курсанту, слухачу), який отримав підсумкові оцінки «відмінно» не менше як з 75 відсотків усіх навчальних дисциплін та індивідуальних завдань, передбачених індивідуальним навчальним планом, а з інших навчальних дисциплін та індивідуальних завдань – оцінки «добре», захистив магістерську роботу з оцінкою «відмінно» видається документ про освіту з відзнакою;

- враховуючи наукові (творчі) здобутки, магістр може бути рекомендований радою факультету на навчання в аспірантурі.

При цьому, зміст освіти магістрів визначається нормативною і вибірковою частинами програми, яка розробляється у встановленому порядку з кожної спеціальності відповідно до Переліку спеці-

альностей, що визначений для ОКР спеціаліста та магістра та в окремих галузях знань для ОКР магістра.

Нормативна частина програми повинна становити не менше 40 і не більше 60 відсотків загального обсягу навчального часу, передбаченого на підготовку магістра. Вибіркова частина програми визначається ВНЗ з урахуванням його наукового потенціалу, потреб замовника фахівців та наукових (творчих) інтересів магістра, його можливостей щодо оволодіння розділами суміжних освітніх програм.

Термін підготовки магістра з певної спеціальності до затвердження державних стандартів визначається відповідним навчальним планом, узгодженим у встановленому порядку.

Для осіб, які навчаються за програмою підготовки магістра, в індивідуальному навчальному плані може бути передбачена підготовка з навчальних дисциплін, що є вступними до аспірантури з зазначеної спеціальності або складають перелік дисциплін кандидатського мінімуму. Під час навчання магістранти мають право скласти кандидатські іспити [155].

Крім особистісної академічної свободи студентів, за висновками фахівців (І.Ф. Прокопенко, 2010), важливу роль відіграють права студентського самоврядування «на спеціалізацію, на вибір спекурсів, на прискорене навчання, на навчання за індивідуальними планами, на участь у керівництві ВНЗ; на вибір гуртків, факультативів, додаткових освітніх послуг; на об'єктивну перевірку знань; на диференційоване навчання за здібностями, станом здоров'я; на гуманність оцінювання; на відкритість, гласність у навчанні» тощо [376].

IV. Форми навчального процесу та види навчальних занять.

Форми навчального процесу. У «Національній доктрині розвитку освіти» визначено, що «якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту...», при цьому **«висока якість освіти передбачає взаємозв'язок освіти і науки, педагогічної теорії та практики»** [14].

Проте **аналіз джерел освітнього права дозволяє констатувати деяке ігнорування ними положень психолого-педагогічної науки.** Це яскраво виявляється щодо форм навчального процесу – об'єкту, широко розробленого педагогічною теорією. Сучасний викладач ВНЗ в умовах впровадження кредитно-трансферного навчання як новітньої моделі організації навчального процесу знаходиться в ситуації вибору між традиційним розумінням форм навчального процесу, інноваційними ідеями педагогічної теорії та закріпленням цих форм у нормативно-правових актах.

Педагогічна теорія пропонує широкий спектр дефініцій «форми навчального процесу». Деякі дослідники відносять цю категорію до основних, невизначуваних понять, властивих будь-якій аксіоматичній теорії, якою є дидактика. Уникнемо давати подібне визначення й ми, обмежившись **аналізом конкретних форм.**

Нагадаємо, ст. 43 ЗУ «Про вищу освіту» називає **чотири форми навчального процесу у ВНЗ**: навчальні заняття, самостійну роботу, практичну підготовку та контрольні заходи. Пункт 3.1 Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ [473], затвердженого наказом Міністерства освіти від 02.06.1993 № 161 (далі у тексті цього параграфу – Положення), **додає п'яту форму** навчального процесу – «виконання індивідуальних завдань».

Сучасні педагоги спостерігають (та втілюють) поступову зміну акцентів з навчальних занять на самостійну діяльність студентів. Це обумовлено вище зазначеною орієнтацією на «навчання протягом усього життя» та розвиток у студентів пізнавальної самостійності. Усвідомлення цих пріоритетів обумовлює напрямки інтеграції України до світового освітнього простору, що відбувається в руслі Болонського процесу. Самостійну навчально-пізнавальну та самостійну творчу діяльність студентів у наш час нарешті визнано як єдині можливості розвитку здібностей, цінностей, переконань та набуття знань, умінь, досвіду, компетенцій. Зокрема, запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу передбачає обов'язкову реалізацію такого принципу, як **«пріоритетність змістової та організаційної самостійності»**, що «полягає у створенні умов організації навчання, що вимірюється та оцінюється результатами самостійної пізнавальної діяльності студентів» (ст. 4.1. Тимчасового положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців [477]).

Проте, незважаючи на визнання пріоритетності пізнавальної самостійності як мети освіти та навчальної самостійності як її педагогічної умови, у педагогічній практиці та її нормативній регламентації мають місце суттєві непорозуміння, пов'язані із визначенням видів самостійної роботи студентів (**далі – СРС**), її співставлення із суміжними формами навчальної діяльності. Спробуємо здійснити пошук форм навчального процесу, які покликані реалізувати СРС та порівняти зміст та обсяг відповідних понять. Для цього ми вважаємо необхідним **проаналізувати поняття самостійної та індивідуальної роботи студента** як категорій педагогічної теорії, а також їх аналоги, що використовуються у чинній нормативній базі.

У педагогічній теорії обсяг та зміст поняття СРС широко та ґрунтовно досліджено. Незважаючи на полеміку щодо **розуміння СРС** як різновиду навчальної діяльності, як методу або як прийому навчання, фактично за одноголосним визнанням кваліфікуючою ознакою, що відрізняє її від інших відповідних різновидів, постає **здійснення цієї роботи студентами без безпосередньої участі викладача**. Зокрема, вітчизняна педагогіка трактує самостійну роботу як «різні види *індивідуальної і колективної* навчальної діяльності школярів, яка здійснюється ними *на навчальних заняттях або вдома* за завданнями вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі»²⁰.

²⁰ Український педагогічний словник / за ред. академіка С. Гончаренка. – К.: Либідь, 1997

Звернемо увагу на нетотожність змісту понять СРС та «**позааудиторна робота**», оскільки СРС може бути організована в ході аудиторних занять. У свою чергу, деякі форми навчальної діяльності з безпосередньою участю викладача (консультації, індивідуальні заняття) можуть розцінюватися як позааудиторна робота.

Поняття «**індивідуальна робота студентів**» менш розроблене педагогічною теорією, хоча також налічує декілька варіантів інтерпретації. Найчастіше фахівці розуміють її як різновид СРС – навчальну діяльність студента, що виконується ним персонально, особисто, без безпосередньої участі як викладача, так і інших студентів. Тим самим, можна запропонувати наступне графічне відображення встановленого педагогічною теорією співвідношення обсягів понять СРС, аудиторна, позааудиторна та індивідуальна робота студентів (рис. 6.1.).

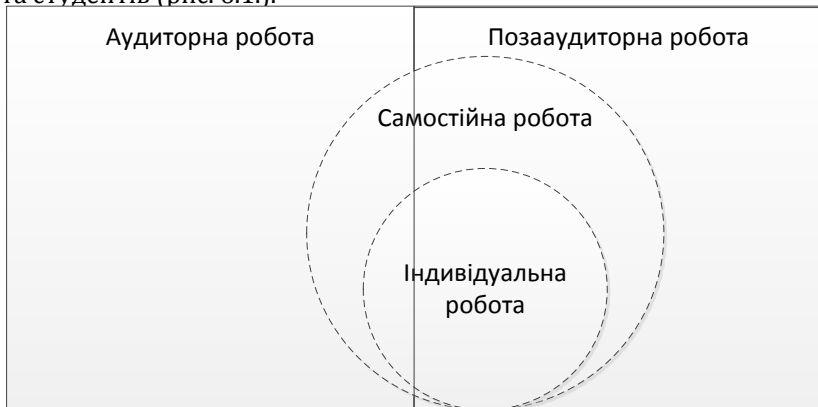

Рис. 6.1. Співвідношення обсягів суміжних педагогічних категорій.

Звернемось до аналізу змісту та обсягу вказаних та споріднених понять у **нормативно-правових актах**. Пункт 3.9. Положення називає деякі різновиди **індивідуальних завдань** (далі – ІЗ): реферати, розрахункові, графічні, курсові, дипломні проекти або роботи. Цей пункт також розкриває специфіку цієї форми, зазначаючи, що ІЗ «виконуються студентом самостійно при консультуванні викладачем. Допускаються випадки виконання комплексної тематики кількома студентами» [473]. Останнє речення вказує, що **нормативні акти уникають притаманного педагогічній теорії протиставлення колективних та індивідуальних завдань**, групової та персональної навчальної діяльності.

Що стосується СРС, то слід визнати, що в правових актах це поняття вживається лише для визначення **позааудиторної** самостійної роботи. Так, відповідно до п. 3.10.1 Положення, СРС «**є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять**». Зміст СРС з конкретної дисципліни визначається її навчальною програмою, методичними ма-

теріалами, завданнями та вказівками викладача. Формами такої позааудиторної СРС, запровадженої, зокрема, на кафедрі конституційного та міжнародного права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, слід вважати: підготовку до аудиторних занять та контрольних заходів, опрацювання прослуханого лекційного матеріалу, вивчення обов'язкових та додаткових літературних джерел, їх конспектування, розв'язання практичних завдань, відповіді на контрольні запитання, вирішення тестових завдань тощо.

Безпосередніми прикладами ІЗ у підзаконних актах, поряд з курсовими та дипломними роботами (проектами), названо також реферати. Крім вказаного пункту 3.9. Положення, вони згадані також у п. 3.6.1: **«Семінарське заняття** – форма навчального заняття, при якій викладач організує дискусію навколо попередньо визначених тем, до котрих студенти готують тези виступів на підставі *індивідуально виконаних завдань (рефератів)*» [473].

Інші форми ІЗ у нормативній базі не визначено. **Обґрунтування та впровадження форм індивідуальних завдань входять до академічної свободи педагогів, а вибір конкретних форм та тем – до обсягу академічних свобод здобувачів вищої освіти.** На вищезазначеній кафедрі запроваджено такі форми індивідуальних завдань, як: наукова публікація студентів; науково-практичне повідомлення на навчальному занятті або доповідь на науково-практичній конференції; колективні проектні завдання (зокрема, проект конституційного звернення, проект нормативно-правового акту); розробка плану-конспекту навчального заняття, сценарію ділової, імітаційної або рольової гри; Treasure Hunt (комплекс навчально-пізнавальних завдань, які опубліковані кафедрою в мережі Інтернет та самостійно відшуковуються студентами по ключовим словам); Web-Quest (колективне завдання, яке полягає у розв'язанні комплексної проблеми за допомогою глобальної комп'ютерної мережі Інтернет); підготовка статей для проекту «Вікіпедія» з проблематики навчальних дисциплін кафедри; вивчення інформаційних порталів органів влади; надання консультацій громадянам (зокрема, з виборчого права) в межах роботи юридичної клініки; поповнення мультимедійних колекцій з проблематики навчальних дисциплін; розробка структурно-логічних схем, електронних презентацій, порівняльних таблиць з навчальних тем та навчальних питань, з міждисциплінарних проблем; розробка юридичних глосаріїв; анотування наукових публікацій; написання есе; пошук та формулювання девізів, епіграфів, лозунгів, слоганів навчальних занять (модулів, курсів); підготовка питань до брейн-рингу; розробка кросвордів, тестових завдань; формування бібліографічних переліків тощо.

Вивчення освітньої практики свідчить, що **досить часто викладачі не розрізняють СРС та виконання ІЗ**, хоча їх роль в умовах запровадження кредитно-трансферної організації навчання постійно зростає, а **функції – диференціюються**. Різні ВНЗ та кафедри неоднаково реалізують процедуру визначення конкретних ІЗ за конкретними студентами: або за вільним вибором останніх, або за

жеребом, або за волею викладача, який орієнтується на прогалини у знаннях студента.

Про неповне розмежування СРС та виконання ІЗ як форм навчального процесу свідчать деякі формулювання у правових актах. Зокрема, у ст. 5 Тимчасового положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців, затвердженого наказом МОН від 23.01.2004 № 48 «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу», серед форм організації навчання відповідна форма названа не «виконання ІЗ», а «виконання самостійних завдань» [477]. При визначенні форм науково-методичного забезпечення навчального процесу (п. 7.1 Положення) вказані форми дивним чином поєднано, коли згадуються «*індивідуальні семестрові завдання для СРС з навчальних дисциплін*», а також «методичні матеріали для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, написання курсових робіт і дипломних проєктів...» [473].

Деяка **термінологічна невизначеність** притаманна нормативній базі **відомчих ВНЗ**. Зокрема, п. 1.2.11 Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ МВС України, затвердженого наказом МВС від 14.02.2008 № 69 вживає термін «самостійна робота» у значенні, притаманному педагогічній теорії: «Трудомісткість навчального навантаження курсанта, студента (слухача) в термінах ECTS включає час, витрачений на відвідування аудиторних занять, практичну підготовку, *самостійну роботу* (підготовку до занять та контрольних заходів, *виконання індивідуальних завдань*, підготовку дипломної роботи), а також на підсумковий контроль» [472]. У тексті цього акту одна й та ж форма навчального процесу названа «індивідуальними завданнями» (п. 4.2.2), «науково-дослідницькою роботою» (п. 1.2.3), «індивідуально-дослідницькою роботою» (ч. 2 п. 1.2.11), «навчально-пізнавальними завданнями» (п. 2.2.9.1), «індивідуальними навчально-дослідними завданнями» (п. 2.2.10.2), «науково-дослідницькою діяльністю» (п. 3.1).

Комплексне тлумачення нормативних актів дозволяє виокремити наступну кваліфікаційну ознаку, що принципово розрізняє СРС та виконання ІЗ як двох різних форм навчального процесу. **Виконання ІЗ безпосередньо оцінюються викладачем та відповідні оцінки постають самостійною складовою загальної оцінки з навчальної дисципліни.** Зокрема, п. 4.2.2 Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ МВС передбачає, що «*бали за виконання індивідуальних завдань виставляються в журнали обліку відвідування занять курсантами, студентами (слухачами) та їх успішність окремою графою*. Результати цієї роботи враховуються під час виставлення підсумкових модульних оцінок» [472]. У свою чергу **СРС безпосередньо не оцінюється**, не враховується окремою графою та не постають самостійною складовою загальної оцінки. Водночас, слід відзначити беззаперечну істину, що якість СРС визначальним чином впливає на поточну успішність, на успішність виконання ІЗ та успішність складання контрольних заходів. Фактично СРС розчиняється у чотирьох інших формах навчального процесу,

кожна з яких, на відміну від СРС, оцінюється безпосередньо (рис. 6.2).

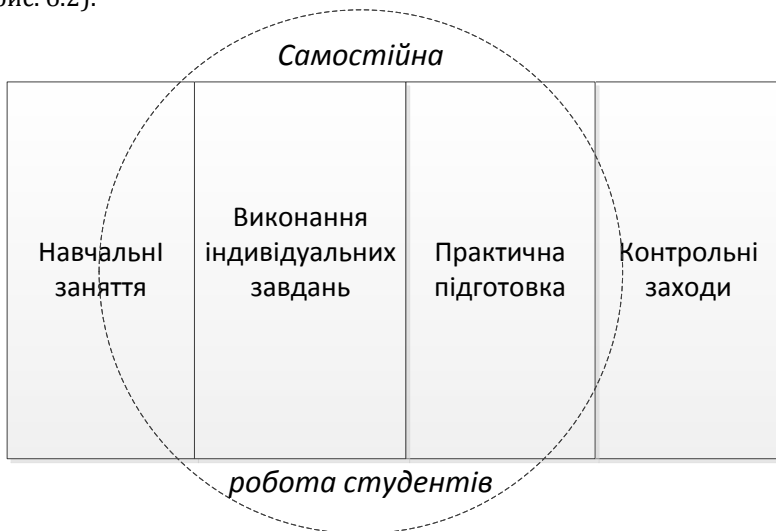

Рис. 6.2. Співвідношення обсягів різних форм навчального процесу.

У зв'язку з цим підкреслимо **різницю у розумінні ІЗ як педагогічної категорії та поняття «виконання ІЗ» як нормативно встановленої форми навчального процесу.** Обсяг ІЗ як педагогічної категорії включає, крім позааудиторних, також аудиторні навчальні завдання, що надаються в ході семінарського, практичного, лабораторного, індивідуального заняття тощо. «Виконання ІЗ» як унормована форма навчального процесу передбачає лише позааудиторне виконання спеціально для цього розроблених завдань. У свою чергу, обсяг таких завдань передбачає можливість колективної, групової роботи декількох студентів, у той час як педагогічна теорія диференціює індивідуальні та колективні завдання.

Педагогічна теорія та вимоги правових актів (зокрема, ч. 2 п. 3.10.4 Положення [3]) акцентують необхідність забезпечення за допомогою методичних матеріалів умов для здійснення в ході СРС самоконтролю з боку студента. У зв'язку з цим відзначимо ще одну особливість ІЗ. Обсяг ІЗ як педагогічної категорії включає завдання, які підлягають самоконтролю студента. Як унормована форма навчального процесу «виконання ІЗ» передбачає лише завдання, які обов'язково контролюються та оцінюються викладачем (рис. 6.3).

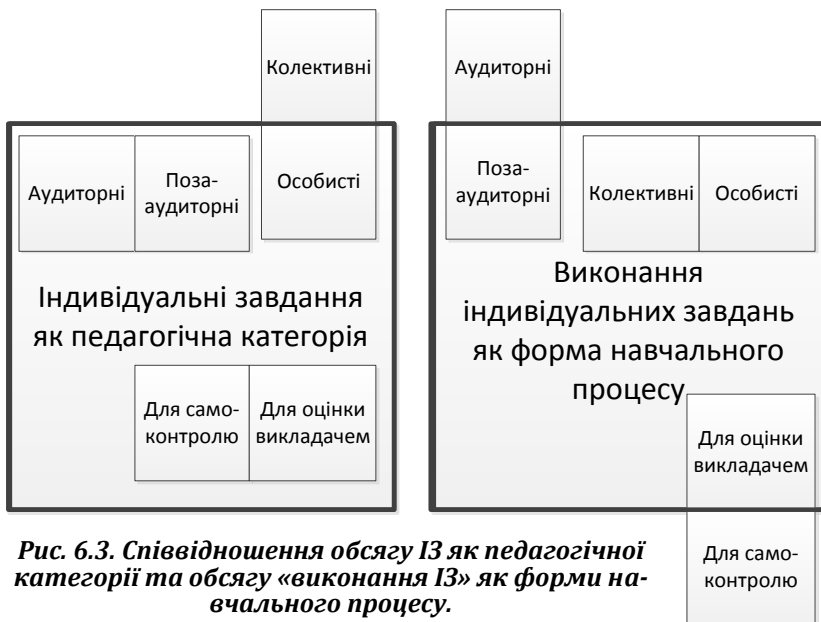

Рис. 6.3. Співвідношення обсягу ІЗ як педагогічної категорії та обсягу «виконання ІЗ» як форми навчального процесу.

Отже, ми можемо констатувати певну розбіжність між розумінням СРС педагогічною теорією та чинними нормативно-правовими актами. Запропоноване останніми формулювання «індивідуальні завдання» дещо суперечить можливості їх виконання не індивідуально, а колективно. У зв'язку з цим, відповідну форму навчального процесу під час новелізації нормативної бази краще визначити як **«виконання самостійних завдань»** (до речі, саме так її визначено у ст. 5 Тимчасового положення [477]). Також слід більш чіткіше відмежувати її від СРС як іншої форми навчального процесу.

Навчальні заняття. На нашу думку, найбільш чітко, логічно та послідовно проблема форм організації навчальних занять розроблена сучасними російськими педагогами В.В.Гузєєвим і М.Є. Бершадським. Російськими дослідниками **запропоновано три критерії для класифікації форм навчальних занять**. Якщо спростувати їх ідеї, то критеріями служать відповіді на питання: **«що засвоюється учнем?»**, **«як засвоюється учнем?»** і **«навіщо засвоюється учнем?»**. Відповідь на перше питання передбачає або укрупнену дидактичну одиницю (коли зміст навчання володіє ознаками системності) або, відповідно, обмежену дидактичну одиницю. На друге питання можливі три варіанти відповіді: екстраактивний інформаційний потік протягом заняття направлений від викладача до учня (лекція), інтраактивний інформаційний потік протягом заняття направлений від учня до викладача (семінар), інтерактивний інформаційний потік протягом заняття міняє свою спрямованість. Пояснення варіантів відповіді на третє питання вимагатиме від нас заглиблення у психолого-педагогічну теорію. Лише відзначимо, що

на підставі запропонованих критеріїв В.В. Гузєєв і М.Є. Бершадський **будують тривимірну матрицю («морфологічний ящик») 24 форм навчальних занять**²¹.

У ній знаходять віддзеркалення форми навчальних занять, запропоновані джерелами освітнього права України (окрім індивідуальних занять). У наступній таблиці-схемі нами запропонована *двомірна адаптація такої матриці з урахуванням двох перших критеріїв* (спрямованість інформаційного потоку та характер дидактичної одиниці).

Таблиця 6.1.
Форми навчальних занять у ВНЗ згідно
класифікаційної матриці В.В. Гузєєва, М.Є. Бершадського

	<i>Екстрактивний інформаційний режим</i>	<i>Інтроактивний інформаційний режим</i>	<i>Інтерактивний інформаційний режим</i>
<i>Укрупнена дидактична одиниця</i>	ЛЕКЦІЯ	СЕМІНАР	відсутня
<i>Обмежена дидактична одиниця</i>	відсутня	ПРАКТИЧНЕ, ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ	КОНСУЛЬТАЦІЯ, ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАНЯТТЯ

Як бачимо, дві з шістьох отворів матриці залишилися незаповненими. Різновидом заняття з екстрактивним інформаційним режимом (як у лекції), але з обмеженим дидактичним змістом, вказані автори називають «розповідь вчителя» (яка використовується в середній школі). Різновидом заняття з інтерактивним інформаційним потоком і укрупненою дидактичною одиницею ними названі семінар-практикум, екскурсія. Джерелами освітнього права України подібні форми занять не називаються, проте вони згадують **«інші види навчальних занять»** (ст. 143 ЗУ «Про вищу освіту»; п. 3.2. Положення). Аналіз педагогічної практики свідчить, що під це формулювання сповна може попасти саме **семінар-практикум, а також просемінар і спецсемінар** [480].

Враховуючи висновки цієї класифікаційної матриці й аналіз джерел освітнього права України ми можемо виокремити наступні кваліфікаційні відмінності різних видів навчальних занять (табл. 6.2.).

²¹ *Бершадский М.Е.* Дидактические и психологические основания образовательной технологии / М. Е. Бершадский, В. В. Гузеев. - М.: Центр «Педагогический поиск», 2003. - 256 с.

Таблиця 6.2. Кваліфікаційні відмінності різних видів навчальних занять

Вид заняття	Інформаційний режим	Дидактична одиниця	Мета заняття	Формальні ознаки (місяця та кількості)
Лекція (ст. 43 ЗУ «Про вищу освіту», п. 3.3. Положення)	Екстрактивний, який прагне інте- рактивності	Укрупнена	Засвоєння теоретичного матеріалу (п. 3.3.1. Положення)	В аудиторіях для однієї або більше академічних груп (п. 3.3.1. Положення)
Семінар (ст. 43 ЗУ «Про вищу освіту», п. 3.6. Положення)	Інтрактивний з елементами інте- рактивності	Укрупнена	Формування знань, умінь, компетенцій, розвиток здібностей.	В аудиторіях або в навчальних кабінетах з однією академічною групою (п. 3.6.1. Положення)
Практичне заняття (ст. 43 ЗУ «Про вищу освіту», п. 3.5. Положення)	Інтрактивний з елементами інте- рактивності	Обмежена	Детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень та формування вмінь і навичок їх практичного застосування (п. 3.5.1. Положення)	У лабораторіях або аудиторіях, оснащених необхідними технічними засобами навчання; не більше половини академічної групи (п. 3.5.1. Положення)
Лабораторне заняття (ст. 43 ЗУ «Про вищу освіту», п. 3.4. Положення)	Інтрактивний з елементами інте- рактивності	Обмежена	Набуття практичних навичок роботи (п. 3.4.1. Положення)	У лабораторіях або в умовах реального професійного середовища; не більше половини академічної групи. (п. 3.4.1. Положення)
Індивідуальне заняття (ст. 43 ЗУ «Про вищу освіту», п. 3.7. Положення)	Інтрактивний	Частіше - об- укрупнена	Підвищення рівня підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей (п. 3.7.1. Положення)	Проводиться з окремими студентами (п. 3.7.1. Положення)
Консультація (ст. 43 ЗУ «Про вищу освіту», п. 3.8. Положення)	Інтрактивний	Частіше - об- межена	Пояснення теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування (п. 3.8.1. Положення)	Проводиться з одним або групою студентів (п. 3.8.2. Положення)

Відзначимо деякі інші **особливості проведення навчальних занять у вищій школі**. В коментарі до Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ Я.Я. Болюбаш (1997) вказує можливість проведення практичних занять в повній академічній групі, що досить розповсюджено у практиці ВНЗ. Відповідно до вимог наказу МОН від 07.08.2002 № 450 [508] при проведенні практичних занять «з окремих навчальних дисциплін, що регламентуються відповідними нормативними документами, допускається поділ академічної групи на підгрупи з чисельністю до одного студента», при цьому навчальне навантаження враховується як 1 година на академічну групу. При проведенні лабораторних занять враховується 1 година на половину академічної групи за одну академічну годину.

Проведення індивідуальних занять здійснюється за наявності індивідуального графіка проведення навчальних занять, затвердженого в порядку, визначеному ВНЗ. Норми робочого часу викладача встановлюються ВНЗ залежно від загального обсягу навчального часу, відведеного на вивчення навчальної дисципліни на академічну групу: до 10 відсотків для ОКР молодший спеціаліст чи бакалавр [508].

Проведення **консультацій з навчальних дисциплін** протягом семестру визначаються відповідно до загального обсягу навчального часу, відведеного на вивчення навчальної дисципліни та становлять на академічну групу: для денної (очної) форми навчання – 6 %; для вечірньої форми навчання – 8 %; для заочної, дистанційної форми навчання – 12 %, для екстернатної форми навчання обсяг часу на проведення консультацій визначається індивідуальним навчальним планом екстерна, але не повинен перевищувати обсяг часу, що визначений для заочної, дистанційної форми навчання [508].

Слід **відрізнати контрольні (модульні) роботи**, передбачені навчальним планом, що виконуються *під час аудиторних занять* та ті, що виконуються *під час самостійної роботи*. На перевірку перших відводиться 15 хвилин, на перевірку других – 20 хвилин на кожну [508].

Керівництво і приймання (захист) індивідуальних завдань, передбачених навчальним планом (рефератів, аналітичних оглядів, перекладів тощо) становить 0,25 годин на одну роботу [508].

Слід **відрізнати курсові роботи із загальноосвітніх навчальних дисциплін**, норми часу для яких становлять: 2 години на курсову роботу, у *тому числі* 0,25 години кожному членові комісії на проведення захисту, та курсові **роботи із фахових навчальних дисциплін**, норми часу з яких становлять 3 години на курсову роботу, у *тому числі* 0,33 години кожному членові комісії на проведення захисту [508].

Крім того, наказом МОН встановлені різні норми часу для проведення семестрових екзаменів в усній формі (0,33 години на одного студента) та в письмовій формі (до 3 годин

на академічну групу плюс півгодини на перевірку однієї роботи) [508].

Особливості дистанційного навчального процесу.

Положенням про дистанційне навчання визначено особливості організації навчального процесу при дистанційній формі здобуття освіти. По-перше, **учасниками навчального процесу** визнаються також адміністративно-управлінський, інженерно-технічний та допоміжний персонал (системні адміністратори, програмісти та інші фахівці з інформаційних технологій, адміністратори дистанційного навчання, інженерно-технічні працівники тощо). При цьому працівники навчальних закладів, що забезпечують дистанційний навчальний процес повинні мати необхідний кваліфікаційний рівень з технологій дистанційного навчання та відповідні документи, що це підтверджують [470].

Враховуючи підвищену складність підготовки методичного та дидактичного забезпечення дистанційних курсів у порівнянні з підготовкою методичних матеріалів для інших форм навчання, керівникам навчальних закладів **дозволяється перерозподіляти робочий час між методичними та навчальними роботами у бік зменшення останніх**. Перелік навчальних дисциплін та форм організації навчання, за якими може бути забезпечене дистанційне навчання або використання його елементів, визначає навчальний заклад.

Крім того, дистанційне навчання у ВНЗ має свою специфіку. **Положенням визначено чотири форми дистанційного навчального процесу ВНЗ:** навчальні заняття; виконання проектних завдань; практична підготовка; контрольні заходи.

Основними **видами навчальних занять** при дистанційному навчанні у ВНЗ визначено: **самостійне вивчення** навчального матеріалу дистанційного курсу, лекції, консультації, семінари, дискусії, практичні заняття, лабораторні заняття. **Лекцію** визначено як один із видів навчального заняття у дистанційному навчанні, на якому студенти отримують аудіовізуальну інформацію лекційного матеріалу через засоби телекомунікаційного зв'язку. **Консультацію** визначено як «елемент навчального процесу, за яким студенти дистанційно отримують відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування».

Формою навчальних занять, не притаманних іншим формам навчання, є **«дискусія** – це навчальне заняття, проведення якого визначається викладачем у зв'язку з необхідністю вирішення поточної проблеми, що виникла у студентів у ході навчання, шляхом обговорення її студентами з викладачем та між собою». З тексту нормативних актів не зовсім зрозуміла необхідність виокремлення дискусії як різновиду навчальних занять від семінару. Нагадаємо, відповідно до Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ [473] семінар проводиться у формі дискусії. Цей факт окремо підкреслює міністерство юстиції у своєму роз'ясненні від 13.03.2009 [144].

Виконання проектних завдань у дистанційному навчанні передбачає розроблення курсових та дипломного проектів (робіт), які виконуються студентами самостійно з наданням можливості консультування з керівниками проектів та консультантами через електронну пошту або очно [470].

Лекція може відбуватись як у **синхронному режимі**, коли студенти можуть отримувати інформацію від лектора і ставити йому запитання у реальному вимірі часу, так і в **асинхронному**, коли студенти отримують аудіовізуальний запис лекційного матеріалу. Семінар і дискусія проводяться дистанційно у синхронному режимі. Лабораторні заняття можуть провадитись: очно у спеціально обладнаних навчальних лабораторіях; дистанційно з використанням відповідних моделювальних програм (емуляторів), віртуальних лабораторій; за змішаною формою (частина - за першим, а частина - за другим варіантами). З тексту Положення не зрозуміло, у якому режимі – синхронному чи асинхронному відбуваються консультації та практичні заняття. Формулювання, що останні «виконуються дистанційно, результати надсилаються викладачеві електронною поштою» не прояснює ситуацію. Проекти (роботи) оформлюються студентами на паперовому носії та в електронному вигляді, надсилаються до навчального закладу поштою і електронною поштою або подаються особисто, їх захист відбувається очно, а у разі створення правових і організаційних умов та інформаційно-технологічних засобів, що забезпечують гарантований рівень аутентифікації студентів, - дистанційно [470].

Контрольні заходи у студентів дистанційної форми навчання передбачають самоконтроль, вхідний, поточний, рубіжний та підсумковий контроль. При цьому **самоконтроль є первинною формою контролю знань студентів, який обов'язково забезпечується структурою та організацією будь-якого дистанційного курсу**. Основною формою контролю є тестування та контроль під час проведення практичних, лабораторних, семінарських занять та дискусій. Оцінювання результатів тестування, практичних та лабораторних робіт відбувається дистанційно у двох режимах: автоматизовано та безпосередньо викладачем [470].

До розроблення і впровадження **механізму аутентифікації** учасників процесу дистанційного навчання іспити та заліки складаються очно або дистанційно у присутності відповідальної особи чи комісії, які матимуть повноваження щодо ідентифікації особи студента [470].

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ

1. Як співвідносяться поняття «педагогічні відносини», «педагогічні правовідносини», «навчально-виховна (педагогічна) діяльність», «навчально-виховний (освітній) процес»?

2. Чим відрізняються поняття «зміст освіти» та «зміст навчання»? Яке з цих явищ є первісним, а яке – похідним?

3. В яких актах визначається зміст освіти, а в яких – зміст навчання? Що визначають засоби діагностики?

4. Які компоненти та під-компоненти включає структура державного стандарту вищої освіти?

5. Що являє собою у структурі Державного стандарту вищої освіти компонента ВНЗ?

6. Скільки кредитів ECTS передбачено для вивчення циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки бакалаврами фізико-математичних, природничих, технічних, гуманітарних і соціально-економічних напрямів? Для вивчення нормативних дисциплін цього циклу?

7. Опишіть алгоритм процедури розробки Державних освітніх стандартів з якої-небудь нової спеціальності.

8. Яким чином компетентнісний підхід до створення галузевих стандартів вищої освіти повинен доповнювати традиційну для вітчизняної освіти систему «знання, уміння, навички»?

9. Які ще аспекти результатів освіти включає обсяг поняття «компетенція», крім когнітивної й операційно-технологічної складових?

10. Що сучасна педагогіка розуміє під «ключовими компетенціями»? Чим обґрунтована їх важливість? Як ці компетенції доповнюються здатностями? Що розуміють під останніми?

11. Чи необхідно втручатись правовими засобами до інформаційної складової освітнього процесу? Які позитивні та негативні наслідки детальної регламентації цього процесу Ви можете спрогнозувати?

12. Чи можна серед трьох явищ – «якість освітньої системи», «якість освітнього процесу», «якість змісту освіти» – визначити первісне, першочергове, основне, та додаткові, вторинні, похідні явища? Які з цих феноменів є найбільш динамічними, мобільними, рухливими, а які – більш стабільними, усталеними, стійкими?

13. Якість освітньої системи, якість освітнього процесу чи якість змісту освіти потребують більш ретельного управління? Управління якою з цих якостей передбачає більш різноманітний арсенал засобів, методів, форм? Назвіть їх.

14. Хто постає суб'єктами академічної свободи? Які суб'єкти мають більший обсяг академічних свобод? Чим це відзначається?

15. Академічна свобода яких суб'єктів, на Вашу думку, найбільш нагально потребує реформування? Чому та яким чином?

16. Чим обмежується академічна свобода педагогічних (науково-педагогічних) працівників?

17. На які три різновиди можна диференціювати об'єкти академічної свободи?

18. Надайте характеристику змісту навчання як об'єкту академічної свободи для усіх трьох суб'єктів академічної свободи.

19. Надайте характеристику обставинам освітнього процесу як об'єкту академічної свободи для усіх трьох суб'єктів академічної свободи.

20. Надайте характеристику елементам освітньої системи як об'єкту академічної свободи.

21. Чи можна визнати забезпечення академічної свободи здобувача освіти метою освіти? Чи є вона засобом, умовою досягнення освітньої мети?

22. Яким чином пов'язані пізнавальна самостійність як загальна мета освіти та академічні свободи здобувача освіти?

23. Які негативні наслідки має формальна орієнтація на збільшення академічних свобод здобувачів вищої освіти в умовах Болонського процесу?

24. За допомогою яких форм, методів, засобів розширюється навчальна самостійність здобувачів освіти?

25. Як можна визначити поняття «форми навчального процесу»? Що постає критеріями їх диференціації?

26. Які форми навчального процесу передбачені у вищій школі України? А з огляду на специфіку дистанційного навчання?

27. Чи є тотожними поняттями «самостійна робота студентів» та «позааудиторна робота студентів»?

28. Чи входить до обсягу академічної свободи науково-педагогічних працівників впровадження різних видів індивідуальних навчально-дослідних завдань? Вибір форм самостійної роботи студентів? Чи повинні вони бути відображені у навчальній програмі з дисципліни? У робочій навчальній програмі? Хто розробляє та хто затверджує ці документи?

29. Яким чином співвідноситься обсяг поняття «самостійна робота студентів» з іншими формами навчального процесу?

30. Чим відрізняються «індивідуальні завдання» як педагогічна категорія та «виконання індивідуальних завдань» як унормована форма навчального процесу?

31. Як можна визначити поняття «форми навчальних занять»? Що постає критеріями їх диференціації (кваліфікаційними ознаками)?

32. Для яких видів навчальних занять притаманний інтерактивний інформаційний режим? Для яких – екстрактивний? Які заняття прагнуть до інтерактивного режиму?

33. У чому полягає навчальна мета різних навчальних занять?

34. Заняття яких видів проводяться в аудиторіях або в навчальних кабінетах з однією академічною групою? А з кількістю осіб не більше половини академічної групи?

35. Які види занять проводяться в умовах реального професійного середовища?

36. Заняття яких видів передбачає індивідуальне чи групове пояснення теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування?

37. Які специфічні особливості притаманні дистанційному навчальному процесу?

38. Які форми навчальних занять притаманні лише для дистанційного навчання?

39. Заняття яких видів можуть відбуватись у синхронному чи асинхронному режимі при дистанційному навчанні?

40. Чи можливе здійснення контрольних навчальних заходів дистанційно? За яких умов?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Оберіть вірний вислів щодо співвідношення понять «зміст освіти» та «зміст навчання»:

а. поняття «зміст навчання» постає первісним у значенні «система знань, ціннісних орієнтацій, компетенцій», а поняття «зміст освіти» постає похідним у значенні «система дидактичного та методичного матеріалу, необхідного для засвоєння змісту навчання». Проте не всі правові акти закріплюють таке співвідношення;

б. поняття «зміст навчання» постає первісним у значенні «система знань, ціннісних орієнтацій, компетенцій», а поняття «зміст освіти» постає похідним у значенні «система дидактичного та методичного матеріалу, необхідного для засвоєння змісту навчання». Інших варіантів співвідношення цих понять правові акти України не пропонують;

с. поняття «зміст освіти» постає первісним у значенні «система знань, ціннісних орієнтацій, компетенцій», а поняття «зміст навчання» постає похідним у значенні «система дидактичного та методичного матеріалу, необхідного для засвоєння змісту освіти». Проте не всі правові акти України закріплюють таке співвідношення;

д. поняття «зміст освіти» постає первісним у значенні «система знань, ціннісних орієнтацій, компетенцій», а поняття «зміст навчання» постає похідним у значенні «система дидактичного та методичного матеріалу, необхідного для засвоєння змісту освіти». Інших варіантів співвідношення цих понять правові акти України не пропонують;

е. серед усіх варіантів немає вірної відповіді.

2. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог ОКХ як змістовні модулі із зазначенням їх обсягу і рівня засвоєння, а також форм державної атестації»:

- а. вибіркова частина змісту навчання;
- б. вибіркова частина змісту освіти;
- с. Державний стандарт освіти;
- д. нормативна частина змісту навчання;
- е. нормативна частина змісту освіти;
- ф. освітньо-професійна програма.

3. До якої компоненти освітнього стандарту входять засоби діагностики рівня освітньо-професійної підготовки, що використовуються при державній атестації випускників):

- а. для приватних ВНЗ – до їх компоненти, для ВНЗ інших форм власності – до галузевої компоненти;
- б. до галузевої компоненти;
- с. до державної компоненти;
- д. до компоненти ВНЗ;
- е. до освітньо-кваліфікаційної характеристики;

f. серед усіх варіантів немає вірної відповіді.

4. Чому компетенції оцінюються як інтегративний, комплексний результат освіти:

a. лише тому, що включає не тільки когнітивну й операційно-технологічну складові, але й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову сторони результатів освіти;

b. лише тому, що передбачає рефлексію, усвідомлення як власної комплексної властивості;

c. лише тому, що передбачає розуміння (теоретичні знання), знання як діяти (уміння та навички), цінності орієнтації;

d. серед усіх варіантів немає вірної відповіді;

e. усі зазначені варіанти є вірними;

5. Яке слово пропущене у визначенні якості освіти: «це збалансована ____ освіти міжнародним вимогам, державним стандартам, суспільним потребам, особистісним цілям»:

a. властивість;

b. ознака;

c. оцінка;

d. риса;

e. серед усіх варіантів немає вірної відповіді;

f. характеристика;

g. якість.

6. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «комплекс суб'єктивних прав щодо визначення/трансляції/вивчення елементів змісту навчання, вибору елементів освітнього процесу та освітньої системи»:

a. академічна свобода;

b. дієздатність учасників освітніх правовідносин;

c. пізнавальна самостійність здобувачів освіти;

d. правовий статус учасників освітніх правовідносин;

e. правоздатність учасників освітніх правовідносин;

f. правосуб'єктність учасників освітніх правовідносин.

7. Чи може загальний обсяг навчального часу дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки студентів ВНЗ України становити 38 кредитів ECTS:

a. лише для студентів гуманітарних і соціально-економічних напрямів;

b. лише для студентів гуманітарних напрямів;

c. лише для студентів приватних ВНЗ;

d. ні – для усіх студентів, оскільки максимальний обсяг цих дисциплін не повинен перевищувати 36 кредитів ECTS;

e. так – для усіх студентів, оскільки крім 36 кредитів ECTS обов'язкових дисциплін передбачені вибіркові дисципліни;

f. так – для усіх студентів, оскільки припускається відхилення в межах двох кредитів ECTS.

8. Контрольні заходи постають:

a. формою навчальних занять;

- b. формою навчальних занять, а для дистанційного навчання – окремою формою навчального процесу;
- c. формою навчального процесу;
- d. формою навчального процесу, а для дистанційного навчання – формою навчальних занять;
- e. серед усіх варіантів немає вірної відповіді.

9. Оберіть визначення, що відповідає юридично унормованому поняттю «виконання індивідуальних завдань»:

a. форма навчального заняття, що виконується здобувачем вищої освіти персонально чи колективно, у позааудиторний час та оцінюється викладачем;

b. форма навчального процесу, що виконується здобувачем вищої освіти персонально чи колективно, у позааудиторний час та оцінюється викладачем;

c. форма навчального процесу, що виконується здобувачем вищої освіти персонально, як на аудиторних заняттях, так і в позааудиторний час та оцінюється викладачем;

d. форма навчального процесу, що виконується здобувачем вищої освіти персонально чи колективно. На аудиторних заняттях оцінюється викладачем, а в позааудиторний час передбачає можливість самоконтролю;

- e. серед усіх варіантів немає вірної відповіді.

10. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «форма навчального заняття у ВНЗ України, яке проводиться у лабораторіях або аудиторіях, оснащених необхідними технічними засобами навчання та передбачає детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень та формування вмінь і навичок їх практичного застосування»:

- a. дискусія;
- b. індивідуальне заняття;
- c. консультація;
- d. лабораторне заняття;
- e. практичне заняття;
- f. семінар.

Відповіді

1-с, 2-д, 3-б, 4-е, 5-е, 6-а, 7-а, 8-с, 9-б, 10-е

ТЕМА 7. ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПІТОРНИХ ПРАВОВІДНОСИН, СУМІЖНИХ З ПЕДАГОГІЧНИМИ

План

- I. Характеристика договору про надання освітніх послуг.
- II. Юридичні особливості освітніх послуг.
- III. Економіка освіти.
- IV. Деякі особливості трудових правовідносин освітян.

Основні поняття: договір про надання освітніх послуг; предмет, мета, форма, учасники, умови, риси та правова природа договору про надання освітніх послуг, освітні послуги як об'єкт відповідного договору, юридичні властивості освітніх послуг; економіка освіти; джерела фінансування навчальних закладів; майно навчального закладу; трудовий контракт педагогічного працівника; зарахування періоду навчання до стажу роботи; робоче навантаження педагога; авторське право у галузі освіти; судовий захист права на освіту; правомірна поведінка та правова відповідальність учасників відносин в галузі освіти; свідоме заниження педагогічними працівниками результатів оцінювання навчальних досягнень учнів.

I. Характеристика договору про надання освітніх послуг.

Значна кількість дослідників (розпочинаючи з В.І. Шкатулли, 2001) слушно оцінюють **договір про надання освітніх послуг як центральний інститут педагогічних відносин та освітнього права** взагалі. Узагальнюючи позиції фахівців щодо сутності, елементів та рис договору про надання освітніх послуг, відзначимо наступні висновки.

Предметом договору В.І. Шкатулла (2001 [28]), О.О. Василенко (2008 [526]), І.В. Кудряшов (2008 [546]), визначають педагогічні відносини, освітній процес, діяльність навчання та викладання. І.В. Кудряшов робить висновок про двоєдину **мету договору** – здобуття учнями нематеріального результату у вигляді змісту освіти та матеріалізованого (оречевленого) результату – диплома, атестата, сертифіката, свідоцтва тощо [546]. Остання позиція (досить слушно на нашу думку) не поділяється багатьма цивілістами, оскільки при послугах продається не сам результат, а дії, які до нього призводять [510].

Форма договору про надання освітніх послуг прямо не передбачена законодавством, тому на практиці досить поширена усна форма, зокрема, договори загальноосвітніх навчальних закладів державної та комунальної форм власності.

Умови договору відповідно до положень частини першої ст. 628 ЦК України, класифікують на **необов'язкові та обов'язкові**. Серед останніх виокремлюють **істотні умови** договору. С.А. Загородній до них відносить предмет, строк та ціну договору [540], І.В. Кудряшов додає: порядок здійснення розрахунків, ступінь освіти та форму навчання, різновид документа про освіту, умови

розірвання договору, відповідальність сторін [546]. Водночас, білоруські дослідники (О.О. Василенко, 2010 [527]) визнає термін дії договору необов'язковою умовою договору, оскільки вона передбачена нормативними актами, з чим не можна погодитись, оскільки в Україні запроваджені скорочені терміни підготовки молодших спеціалістів та бакалаврів [427, п. 3.5.,3.6.].

Договір про надання послуг у сфері вищої освіти укладається у письмовій формі. Відповідно до ст. 64 ЗУ «Про вищу освіту», розмір плати за весь строк навчання або за надання додаткових освітніх послуг встановлюється у договорі, що укладається між ВНЗ та особою, яка навчається, або юридичною особою, що оплачуватиме навчання або надання додаткових освітніх послуг, і не може змінюватися протягом усього строку навчання. Типовий договір затверджено МОН [515].

На початку 2011 року громадськість широко обговорювала пропозиції нового ЗУ «Про вищу освіту» в частині надання ВНЗ дозволу змінювати вартість освітніх послуг щорічно. Нам видається вдалим такий варіант розв'язання цієї проблеми: визначити у новому Законі, що **вартість освітніх послуг та порядок її зміни є істотними умовами** договору про надання освітніх послуг, а ознайомлення з цим договором є обов'язком ВНЗ під час прийому заяви від вступника. Нам здається, що ВНЗ в умовах демографічної ями поки що утримаються від варіанту договору з можливістю щорічної зміни вартості послуг. Вступники у свою чергу – або погодяться на таку угоду, або знайдуть ті ВНЗ, які не передбачають у договорах такої можливості. У подальшому відкрита динамічна самокерована система освіти, з урахуванням синергетичних механізмів, сама відшукає шляхи запровадження такої умови або відмови від неї.

Етапи укладення договору. Договір про надання послуг, у тому числі освітніх, **визнається консенсуальним**, тобто вважається укладеним з моменту досягнення згоди за всіма істотними умовами (інші умови мають акцесорний (залежний) характер).

На прикладі ВНЗ можна прослідити, що **заклад пропонує майбутнім контрагентам угоди договір оферти**: заздалегідь повідомляє відомості про ліцензію на здійснення освітньої діяльності, сертифікати про акредитацію відповідної спеціальності певного напрямку тощо, інформує про перелік, правила, процедури, строки та форму вступних випробувань, порядок апеляцій на їх результати. **Акцептом вступника є особисте подання ним заяви** про прийом, відповідних документів, письмове підтвердження ознайомлення з умовами вступу та навчання та письмова згода на участь у процедурі допуску до вищої освіти.

І. Жилияєв (2009) звертає увагу на такий **інститут освітньої політики, як погодження з МОН кожним ВНЗ щорічних Правил прийому** на навчання: «Погодження в цьому випадку слід розуміти як обов'язкову процедуру встановлення відповідності правил прийому до ВНЗ затвердженим умовам прийому до ВНЗ. Гарантування відповідності здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки та засвідчується відповідним нормативно-правовим актом...» [334].

У зв'язку зі згадуванням цієї процедури звернемо увагу на **формування низки процесуальних інститутів освітнього права**. Договір про освітні послуги передбачає декілька обов'язкових етапів правовідносин.

При цьому Є.Г. Матвішин (2009), аналізуючи процесуальний характер освітніх правовідносин, виокремлює в моделі надання освітніх послуг ВНЗ **три основні групи процесів: основні процеси, процеси управління та допоміжні процеси** [361]. З урахуванням такої класифікації, основними можна визнати висвітлені у темі 6 етапи та форми навчально-виховного процесу; процедуру погодження правил прийому слід віднести до процесів управління, а процедуру прийому на навчання – до допоміжних процесів.

Фахівці (зокрема, О.О. Василенко, 2008) роблять висновок про **«різноманітний юридичний склад, необхідний для виникнення зобов'язань за договором**, що включає наступні **етапи**: 1) конкурс (відбір абітурієнтів); 2) укладення договору; 3) видання наказу про зарахування громадянина в число студентів». Білоруський дослідник при цьому слушно звертає увагу, що «для громадян свобода укладення договору означає добровільне рішення робити укласти чи не укласти договір», у той час, як ВНЗ зобов'язаний укласти договір з особою, що виграла конкурс [528].

С.А. Загородній більш детально пропонує наступний **набір елементів юридичного складу**, необхідних для виникнення правовідносин з професійної підготовки: 1) публічне оголошення ВНЗ про набір студентів; 2) наявність у вступника повної загальної середньої освіти або відповідного ОКР; 3) волевиявлення вступника, оформлене заявою, про намір брати участь у конкурсі; 4) рішення ВНЗ про допуск осіб, які подали заяви, до конкурсу; 5) успішне проходження претендентами вступних випробувань та конкурсного відбору; 6) укладення договору про освітні послуги.

Услід за С.А. Загороднім (2007 [540]) ми визнаємо, що **учасників договору** про освітні послуги слід диференціювати **на виконавців та замовників**. Дослідник слушно робить висновок, що замовником може виступати як сама особа, що навчається, так й інші особи (законні представники здобувача освіти, майбутні роботодавці). Участь останніх обов'язкова, якщо здобувач освіти є неповнолітньою особою. При цьому російські фахівці наполягають на необхідності підписання дитиною відповідного договору з метою «виховання його правосвідомості» [28].

Замовників освітніх послуг О.В. Астахова (2010) у свою чергу розмежовує на **споживачів (одержувачів) та інвесторів (покупців)**: «безпосередніми одержувачами освітнього продукту є студенти, які получають освіту подекуди безкоштовно, на правах подарунку, капіталовкладень батьків... або за рахунок державного бюджету» [293].

С.А. Загородній (2007 [540]) пропонує й іншу термінологію (кредитор-боржник), **класифікуючи досліджувані договори за суб'єктним складом** та характером виконання суб'єктами своїх обов'язків на: 1) договір з виконанням обов'язку на користь третьої особи (за зауваженням І.В. Кудряшова (2008), може розцінюватися як трьохстороння угода [546]); 2) договір з виконанням обов'язку

іншій особі, але на користь кредитора; 3) договір, де обов'язок боржника виконує перед кредитором інша особа.

Обов'язками навчального закладу як виконавця освітніх послуг є здійснення розглянутих у темі 6 форм навчального процесу з метою здобуття споживачем освітніх послуг рівня та обсягу змісту освіти, встановлених державними освітніми стандартами. Для цього навчальний заклад організує розглянутий у темі 5 прийом на навчання (у тому числі за конкурсом), вступає у трудові відносини з науково-педагогічними працівниками, забезпечує згадані у темах 4, 5 діяльність державних екзаменаційних комісій та підсумкову атестацію здобутого освітнього рівня.

Крім цих основних зобов'язань навчального закладу, він «має обов'язки з надання замовникові (іншій особі) майна для організації самостійної підготовки, облаштування побуту, культурного та спортивного дозвілля. Ці обов'язки реалізуються в обсязі **додаткових зобов'язань**, що поряд з основним утворюють змішане зобов'язання» [540].

Як слушно відзначає С.А. Загородній (2007), «**Належність виконання обов'язків виконавцем (ВНЗ) визначається загальними цивільно-правовими вимогами** (про реальне виконання зобов'язання; про виконання зобов'язання належним суб'єктом; про належні спосіб, місце та строки виконання) та спеціальними, які застосовуються до оцінки належності надання послуг» [540]. **До спеціальних слід віднести публічно-правові інститути:** розглянуту у темі 5 державну атестацію здобутого освітнього рівня, розглянуті у темі 4 інститути ліцензування освітньої діяльності, стандартизації змісту освіти та змісту навчання, акредитації навчального закладу, акредитації напряму та спеціальності, розглянуті у темі 3 інститут конкурсного заміщення посади науково-педагогічного працівника, інститут академічної свободи тощо.

Дискусійним залишається питання про обов'язки споживача освітніх послуг. Яскраво це відображено у позиції С.А. Загороднього, обґрунтованої ним у дисертації (2007 [540]). Фахівець акцентує саме цивільно-правову природу договору про професійну підготовку у ВНЗ та **виносить за межі дослідження усі особливості освітніх послуг, усі інші права та обов'язки сторін договору, які не притаманні приватному праву** (зокрема, обов'язки здобувача освіти дотримуватись правил внутрішнього розпорядку ВНЗ та навіть обов'язки виконувати навчальний план).

Погоджуючись з тим, що «**основним цивільно-правовим обов'язком замовника є своєчасне та повне внесення оплати за підготовку**» [540], ми вважаємо неприпустимим ігнорувати інші обов'язки та форми відповідальності, встановлені законодавством та широко втілені у реальних правовідносинах лише на тій підставі, що вони не мають цивільно-правову природу. Навпаки, враховуючи цей факт, **необхідно відмовитись від трактування освітніх послуг як суто приватноправового договору.**

Проблема відрахування здобувачів освіти. Найгостріше ці протиріччя у галузевій природі освітніх послуг виявляються в про-

блемі одностороннього розірвання договору. Зміна цивільно-правових зобов'язань відбувається виключно на підставі домовленості виконавця та замовника (коли договір укладається в інтересах третьої особи – за її згоди). За слушним висновком С.А. Загороднього (2007), «не характерними для досліджуваного зобов'язання є такі підстави його припинення, як зарахування зустрічних вимог, заміна первісного зобов'язання новим зобов'язанням (новація), поєднання боржника та кредитора в одній особі» [540].

Проте ми **не можемо погодитись** з висловленою С.А. Загороднім думкою, що «**Одностороннє розірвання виконавцем договору de lege ferenda може відбутися тільки на підставі невиконання замовником обов'язку про оплату професійної підготовки** [оскільки] вимоги так званого освітнього законодавства не містять в собі однозначної вказівки на можливість ВНЗ розривати договори в односторонньому порядку» [540]. Заперечуючи цей висновок, нагадаємо, що **ст. 66 ЗУ «Про вищу освіту» прямо формулює, що «з ВНЗ студент може бути відрахований»** ... «за незадовільне складання іспитів і заліків протягом сесії» (п. 3), «за невиконання вимог навчального плану та графіка навчального процесу» (п. 4), «за появу на заняттях у навчальному корпусі, бібліотеці, гуртожитку в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсикологічного сп'яніння» (п. 5), «за вироком суду, що вступає в законну силу, чи постановою органу, до компетенції якого належить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу» (п. 6), «за одноразове грубе порушення навчальної дисципліни або Правил внутрішнього розпорядку ВНЗ» (п. 7). При цьому погодження з профспілковою організацією вимагає лише відрахування з останньої підстави.

На нашу думку, легітимність цих підстав відрахування пояснюється абрунтованим (зокрема, І.В.Кудряшовим, 2008 [546]) **віднесенням угоди про освітні послуги до договорів приєднання**, при яких споживач послуг приєднується до існуючих правовідносин та погоджується на встановлений для усіх здобувачів освіти рівний обсяг обов'язків та прав.

Розпочате С.А. Загороднім дослідження проблем одностороннього розірвання договору про освітні послуги продовжує А.С. Загородній (2010). Він виокремлює **наступні підстави розірвання договору**: 1) несплата замовником за освітні послуги у встановлені строки (фінансова заборгованість), 2) академічна неуспішність, 3) неповернення у встановлені строки студента із академічної відпустки, порушення ним правил внутрішнього розпорядку ВНЗ або обов'язків, передбачених статутом ВНЗ, 4) неможливість студента навчатись в ВНЗ за станом здоров'я (ця підстава актуальна для ВНЗ МВС), 5) «істотну зміну обставин, якими керувався ВНЗ при укладанні договорів» [185] (наприклад, фальсифікація сертифікату УЦОЯО або документу про освіту).

При цьому розірвання договору відбувається **у письмовій формі**. За висновком А.С. Загороднього, досить письмового повідомлення, «яке ВНЗ передає чи направляє поштовим відправленням студенту (замовнику). У повідомленні слід вказувати індивідуальні

відомості про студента, підставу, дату та правові наслідки розірвання договору» [185].

Риси договору.

Угоді про надання освітніх послуг **притаманні риси цивільних правовідносин навіть при наданні безоплатних послуг**. І.В. Кудряшов (2008) підкреслює, що цивільні договори можуть бути як відшкодувальними, так і безвідплатними, до того ж, «освітні послуги, здійснювані ВНЗ за рахунок бюджетних коштів, є **безкоштовними тільки для студентів, для ВНЗ – це відшкодувальний вид діяльності**, оскільки витрати на навчання фінансуються з державного та муніципального бюджетів» [546]. О.О. Василенко звертає при цьому увагу, що «крім відшкодувальних послуг з навчання, ВНЗ реалізує деякі права учнів на безвідплатній основі. Наприклад, безкоштовне користування науковими бібліотеками, спортивними залами та спорудами, гардеробом тощо» [526].

Розцінювання платних освітніх послуг як різновиду лише цивільно-правових приводить деяких авторів до думки про **застосування до спорів про неналежні освітні послуги законодавства про захист прав споживачів**. В.М. Сирих (2002) заперечує ці позиції, слушно вказуючи, що цей інститут законодавства тлумачить споживачів як тих осіб, що придбають послуги для особистісних потреб, не пов'язаних з отриманням прибутку. **Ціль же споживання освітніх послуг передбачає подальше використання здобутого змісту освіти** [17].

Угода про надання освітніх послуг безумовно має **рисично-правового договору** – за висновками Л.М. Волчанської (2001 [531]), І.В. Кудряшова (2008) – тому, що заклад зобов'язаний укласти договір з будь-яким охочим, що пройшов відповідні випробування та відповідає вимогам конкурсу, заклад не має права робити перевагу одному абітурієнтові перед іншим щодо укладення договору, крім випадків, передбачених законом та іншими нормативно-правовими актами [546], здобувач освіти отримує єдиний для усіх здобувачів освіти у цьому закладі обсяг прав та обов'язків, здобуття освітнього рівня підтверджується державою.

А.А. Вороніна (2008) також звертає увагу, що **навіть цивільно-правові освітні послуги слід розмежовувати на договори з адміністративною складовою** на стадії підтвердження отриманого змісту освіти (наприклад, водійські курси або курси щодо отримання допуску до окремих видів робіт) **та договори на навчання цивільно-правового змісту без адміністративної складової** (курси по вивченню іноземних мов, репетиторство тощо) [532].

У цілому ми погоджуємось з висновком С.А. Кочерги (2008 [205]), що з'ясування юридичної природи договору про платні освітні послуги має теоретичне та практичне значення та повинно ґрунтуватись на **визнанні цивільно-правової основи договору та адміністративно-правової природи освітньої діяльності**. Схожу позицію займає А.А. Вороніна (2008), кажучи, що «угода надання платних освітніх послуг з підготовки фахівця відповідно з державним освітнім стандартом має **форму цивільно-правову**, а ось її

зміст лежить у сфері адміністративно-правового регулювання» [532].

Найбільш послідовно заперечує ці висновки А.І.Рожков (2007), звертаючи увагу, що цивільно-правові обов'язки замовників більшою мірою відшкодувальних послуг не вичерпуються обов'язком сплатити послуги, зокрема, замовник ветеринарних послуг «зобов'язаний надати тварину, та ще й забезпечити умови його обстеження ветеринаром (наприклад, привести собаку в наморднику), а, наприклад, замовник аудиторських послуг зобов'язаний надати аудиторів усю необхідну документацію» [554]. Фахівець в цілому погоджується, що «відносини між учнем і викладачем безпосередньо в освітньому процесі виходять за межі цивільно-правового регулювання, але ці відносини виникають після укладення та вступу в дію цивільно-правового договору». Він звертає увагу, що й інші послуги (зокрема, по перевезенню, по наданню медичних послуг) передбачають правовідносини, врегульовані не цивільним правом (зокрема, правилами дорожнього руху, правилами поведінки пасажирів, методики проведення хірургічних операцій, дозування лікарських препаратів). Проте зауважимо, що **на відміну від освітніх правовідносин**, під час пересування транспорту, дотримання будівельних норм, навіть при виконанні хірургічних операцій **виконавець договору вступає в правовідносини не із замовником**.

У будь-якому разі нам слід спробувати відзначити характеристики, риси, ознаки, властивості освітніх послуг, оскільки безпосереднім **об'єктом договору постає освітня послуга**.

II. Юридичні особливості освітніх послуг.

Цивілістика відокремлює послуги від інших об'єктів цивільних прав – товарів, фінансових коштів, майна, робіт та визнає послугою дію (діяльність) суб'єкта правовідносин, спрямовану на задоволення потреб іншої особи (одержувача послуги), при цьому ці дії не повинні виникати на підставі трудових правовідносин. Тобто, важливою рисою будь-якої послуги, у т.ч. освітньої, є **нематеріальний характер** цього об'єкту договору. Зокрема, за слушним висновком А.І.Рожкова (2007), «Результати перевірки, правки, рецензування письмових робіт учнів не є кінцевим продуктом освітньої послуги. Таким реальним продуктом на цій стадії надання освітньої послуги слугать виявлені викладачем при перевірці письмових робіт і пред'явлені учням недоліки в їх знаннях і уміннях» [554]. Тому досить суперечливим у зв'язку з цим є висновок О.В.Астахової-мол. (2010), що «освітній продукт може бути представлений у товарній формі – у вигляді знань, що є сукупністю інформації певної професійної орієнтації, зібрані в освітні програми в межах певної спеціальності. *Результатом втілення цієї товарної форми є диплом*, який, будучи об'єктом купівлі-продажу на ринку освітніх послуг, постає товаром у відношеннях товарно-грошового обміну як на ринковій освіті, так і ринковій праці» [293].

Щодо освітньої послуги більш виправдане використання терміну «діяльність», а не «дія», оскільки окрема дія не призводить до досягнення кінцевої мети. З урахування дефініції, запропонованої Т.В. Твердової (2008), можна визначити **освітню послугу** як визначену у нормативно-правових актах певну діяльність «з виховання та навчання особи для здобуття та підтвердження нею певного освітнього цензу, що засвідчується документом законодавчо встановленої форми» [126]. С.В. Куров (2005 [520]) надає більш детальне визначення, розуміючи **освітню послугу** як «організовану, цілеспрямовану, стійку діяльність (дії), здійснювану одним або декількома суб'єктами (викладачем, педагогом або колективом педагогів) за допомогою комунікативних засобів (особистої, безпосередньої взаємодії з учнем) щодо передачі знань, формуванню умінь, навичок, вчиненню дій, що формують особистість людини, громадянина шляхом організації й управління його навчальною діяльністю (діями)» [520]. Зауважимо, що це визначення включає до обсягу освітніх послуг дії репетитора, зокрема. Тому у **гlossарії нами запропоноване визначення**, яке орієнтовано лише на освітні послуги, що відповідають державному освітньому стандарту.

Позицію, схожу з дефініцією С.В. Курова, займає вітчизняний фахівець С.А. Загородній (2010), виокремлюючи такий вид освітніх послуг, які не передбачають заходів «поточного та підсумкового контролю» здобутого освітнього рівня, «корисний результат таких послуг може втілюватися у формі не матеріалізованого блага особи, тобто її освіченості, обізнаності тощо. *Споживання послуг такого роду не засвічується документом державного зразка...*» [563]. На нашу думку, з точки зору психолого-педагогічної науки, сумнівною постає освітня діяльність без здійснення поточного контролю, оскільки він є необхідною складовою зворотного зв'язку викладача та учня. А з позицій, викладених нами при розгляді тем 1, 2, впливає, що **освітні послуги без підсумкового контролю, без завершального етапу державного визнання здобутого освітнього рівня (цензу) варто визнати цивільно-правовими**.

Іншою рисою будь-якої послуги, у т.ч. освітньої, є те, що **об'єкт договору нероздільно пов'язаний з особистістю послугонадавача**, «при укладенні договору про надання послуг замовник не може попередньо твердити про те, що він остаточно ознайомлений та згодний з якістю послуги, оскільки це може бути належним чином ним оцінено лише в процесі її споживання» [510]. І.Б. Жилияєв слушно пов'язує це з тим, що **освіта є довірчим благом** «...через асиметрію інформації, пов'язану з тим, що споживач не може оцінити всіх якостей послуг, що надаються певним ВНЗ, до її споживання, він вимушений поклатися на непрямі оцінки якості: репутацію, престиж, статус тощо» [539].

Висновки А.І. Рожкова (2007) дозволяють виокремити інший бік довірчого характеру освіти як блага: «сам викладач до моменту надання та споживання послуги не знає на 100 %, послугу якого змісту він у результаті зробить, це залежить від дуже великої кількості чинників...» [554]. Таку рису освітньої послуги, як **значний ступінь індивідуалізації та ексклюзивності** відзначають багато

фахівців, зокрема А.І. Рожков, який нагадує, що зміст послуги залежить не стільки від навчального закладу, з якою укладено договір, а від фізичної особи, педагогічного працівника [554]. Додамо, що **залежить вона й від особистості споживача послуги**, його здібностей та активної діяльності. Врешті-решт, умова конкурсності вищої освіти й передбачає відсів тих осіб, які за власними здібностями на час проведення конкурсу не здатні засвоїти зміст відповідної освіти, спожити відповідну освітню послугу.

Пов'язану з цим рису освітніх послуг можна сформулювати як **негарантованість виконавцем (постачальником) результату**. А за висловом С.А. Загороднього (2007) вони є **послугами з докладанням максимальних зусиль з боку споживача**: «ВНЗ може докласти тільки максимальні зусилля для підготовки достатньо кваліфікованих випускників, але гарантувати для усіх однаково високий рівень підготовки не в змозі» [540]. На відміну від схожих інформаційних та консультаційних послуг, які вимагають мінімальної активності споживачів цих послуг (лише їх окремих дій), освітні послуги призводять до результату лише у разі належної активної цілеспрямованої систематичної діяльності споживачів послуг зі здобуття змісту освіти.

За висновком Г.Д. Шкарлупіної (2009 [562]), ознаками освітніх послуг також є:

- зміст освіти як предмет послуги **у виконавця послуги не вичерпується** (проте це риса характерна для будь-яких послуг, а не лише освітніх);
- **зміст освіти як предмет послуги не підлягає грошовій оцінці**, хоча здатен принести значні матеріальні блага, а самі освітні послуги оцінюються сторонами, що відображається в договорі;
- **одночасність надання та споживання послуги**. Проте з урахуванням розвитку дистанційної форми навчання ця риса вже не є обов'язковою.

Особливостями освітніх послуг фахівці також визнають: обмежене разове споживання, ускладненість заміни постачальника послуги, що потребує значних витрат, наявність у багатьох ВНЗ одночасно платних та безоплатних послуг (І.Б. Жилиєв, 2010 [539]); одночасне надання послуги значної кількості осіб (О.В. Пліскіна, 2009 [553]).

Зауважимо, що фахівці також виокремлюють такі характеристики освітніх послуг, які ми можемо трактувати **не як юридичні, а соціальні**. Зокрема, І.В. Кудряшов (2008 [546]) крім суто юридичної ознаки – необмежений термін використання послуги, називає такі властивості освітніх послуг: їх значимість для суспільства, їх системність і професійну спрямованість.

Наведемо юридичний казус, у якому освітні послуги, надані технічною школою (без статусу юридичної особи) кваліфіковані як договір підряду.

Казус про освітні послуги технічної школи

Постанова Вищого Господарського Суду України від 20.07.2005 у справі № 2/555 (у якій в подальшому відмовлено в допуску до провадження за винятковими обставинами ухвалою Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 19.05.2005).

Вищий господарський суд розглянув касаційну скаргу Спеціалізованої державної податкової інспекції по роботі з великими платниками податків у м. Донецьку на постанову Донецького апеляційного господарського суду від 15.03.2005 у справі про стягнення в дохід держави коштів одержаних без законних підстав у розмірі 5025,40 грн. з Донецької залізниці.

Судом встановлено, що державне підприємство Донецька залізниця є юридичною особою, а її підрозділом без прав юридичної особи є Ясинуватська технічна школа, видом діяльності якої визначена професійно-технічна освіта. Протягом 2000-2004 р.р. **МОН Донецькій залізниці були видані ліцензії, відповідно до умов яких Ясинуватська технічна школа здійснює провадження освітньої діяльності**, пов'язаної з наданням професійної освіти на рівні кваліфікаційних вимог до курсової підготовки, підвищення кваліфікації з певних напрямів (спеціальностей, професій).

У липні 2004 року Ясинуватською об'єднаною державною податковою інспекцією проведена позапланова документальна перевірка дотримання вимог податкового законодавства з питання ліцензування господарської діяльності Ясинуватської технічної школи. Перевіркою встановлено, що технічна школа в порушення ст. 2 ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та ст. 15 ЗУ «Про освіту» у період з 1 липня 2003 року по 23 грудня 2003 року здійснювала діяльність, пов'язану з наданням професійної діяльності у сфері підготовки та підвищення кваліфікації кадрів масових професій транспорту. Цей **висновок здійснений податковою інспекцією без врахування загального терміну навчання** за сімнадцятьма угодами, які досліджені у зазначеному рішенні. Проте судом першої інстанції встановлено, що **жодного договору, термін за яким співпадав би з терміном відсутності ліцензії на надання освітніх послуг у спірних відносинах не має.**

Відповідач на підставі надання освітніх послуг отримав кошти у розмірі 5025,00 грн. **Отже, відповідач виконував роботи за договорами підряду.** За таких обставин, доводи позивача щодо одержання відповідачем цих коштів без встановлених законом підстав, є помилковими.

Вищий господарський суд України **постановив:** касаційну скаргу Спеціалізованої державної податкової інспекції по роботі з великими платниками податків у м. Донецьку залишити без задоволення.

Вдосконалення потребує як нормативно-правове регулювання освітнього ринку, так і практика реалізації правових норм. Нагальним є завдання детального унормування інституту договору про освітні послуги в освітньому законодавстві. При новелізації

норм слід дотримуватись принципів, обґрунтованих у дослідженні К.М. Романенко (2008): «рівноваги між виробниками освітніх послуг та їх споживачами; однакової доступності усіх суб'єктів ринку освітніх послуг до необхідних для їх діяльності ресурсів; подолання невизначеності освітнього ринку; забезпечення організаційно-управлінської самостійності виробників освітніх послуг; подолання принципів монополістичної конкуренції; узгодження неринкових механізмів управління ринком освітніх послуг зі стохастичними механізмами ринкового саморегулювання...» [77].

Оцінка належності надання послуг. Враховуючи відзначену фахівцями (А.В. Пліскіна, 2000 [553]) високу рентабельність надання освітніх послуг та необґрунтоване відкриття філіалів ВНЗ, актуальним постає моніторинг якості здобутої освіти, освітнього процесу, освітньої системи. С.А. Загородній (2007) **до спеціальних критеріїв оцінки належності надання освітніх послуг** відносить: 1) дотримання виконавцем технологічної дисципліни; 2) оцінку загальної політики діяльності виконавця щодо дотримання якості надання послуг; в) оцінку завершеності операції, здійсненої виконавцем; 4) оцінку якості обслуговування [540]. Поширюючи ці загальні критерії оцінки будь-яких послуг на освітні послуги, фахівець визначає об'єктами моніторингу: «матеріально-технічну оснащеність навчального закладу; рівень майстерності безпосередніх виконавців послуги (наявність у педагогічного складу наукових ступенів та вчених звань); дотримання методичних вимог про викладання дисциплін у певній послідовності та встановлених обсягах академічних годин; завершеність навчального процесу (досягнення мети навчальними заняттями); характер взаємовідносин викладацького складу та студентів з точки зору етики поведінки» [540].

Способами перевірки належності поведінки виконавця С.А. Загородній називає соціологічне опитування та експертну оцінку [540]. Погоджуючись з цим, важливим напрямком моніторингу якості освіти слід визнати не лише вдосконалення державної освітньої політики, а й ґрунтування моніторингових процесів на діяльності неурядових організацій, інститутів громадянського суспільства.

Доктор економічних наук Жилиєв І.Б. звертає увагу на важливість забезпечення процесу **маркетизації** освітнього ринку, що складається з процесів **комодіфікації** (процесу перетворення блага (освіти) в товар); **стандартизації** – виділення якісних характеристик блага для вимірювання спеціально сконструйованих інструментів: правил і конвенцій; метрологічних систем; текстів, дискурсів і нарративів; **калькуляції** (ціноутворення) – проведення грошової оцінки здійснюваних трансакцій «блага»; **легітимізації** цін, пов'язаної з подоланням суперечливих визначень і оцінок блага і виробленням відповідних механізмів ціноутворення, зрозумілих для споживачів послуг [539].

Важливим аспектом забезпечення якості освітніх послуг є **усунення порушень** при укладанні та реалізації відповідних договорів. Здійснений МОН аналіз засвідчив, що у ВНЗ мають місце «випадки порушень в процесі встановлення юридичних та фінансових

взаємостосунків між навчальними закладами та студентами - отримувачами освітніх послуг, які здобувають вищу освіту за кошти фізичних та юридичних осіб. Так, зокрема, на порушення вимог пункту 2 статті 6 ЗУ «Про вищу освіту» у частині ступеневості здобуття вищої освіти, договори між отримувачами освітніх послуг та навчальними закладами укладаються одночасно для здобуття двох ОКР бакалавра і спеціаліста, магістра. Форми договорів не відповідають Типовому договору, затвердженому наказом МОН від 11.03.2002 № 183. У договорах пропускаються або не включаються розділи щодо відповідальності ВНЗ за якість освітньої послуги, фінансових розрахунків у разі припинення відносин між навчальним закладом і особою тощо». У зв'язку з цим МОН у своєму наказі від 27.03.2007 № 236 було вимушено акцентувати, що «договір на надання освітньої послуги між ВНЗ та замовником укладається окремо на кожний ОКР. Для здобуття ОКР спеціаліста або магістра за кошти фізичних (юридичних) осіб випускники бакалаврату повинні укласти новий договір» [422].

Крім того до МОН надходили численні скарги від студентів-випускників щодо перевищення встановленого розміру оплати за документи про освіту державного зразка, у зв'язку з чим МОН роз'яснило, що вартість виготовлення одного диплома про вищу освіту (молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста та магістра) на основі фотокоп'ютерних технологій згідно з кошторисом Державного підприємства «Державний центр прикладних інформаційних технологій» складає 35,04 гривень [516].

III. Економіка освіти

Сучасна економіка освіти, відповідно до вимог Національної доктрини розвитку освіти, затвердженої Указом Президента України від 17.04.2002 № 347/2002, повинна створити сталі передумови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня українського народу. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких **завдань розвитку**:

- визначення фінансування освіти як пріоритетного напрямку видатків бюджетів усіх рівнів;
- формування багатоканальної системи фінансового забезпечення освіти;
- стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти;
- створення сучасної системи нормування та оплати праці у галузі освіти [14].

Основними джерелами фінансового забезпечення освіти є:
✓ **кошти державного та місцевих бюджетів.**

Відповідно до ст. 61 ЗУ «Про освіту», держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту **в розмірі не меншому десяти відсотків національного доходу**. При цьому фінансування ВНЗ державної форми власності здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, призначених для фінансування спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки,

інших центральних органів виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні ВНЗ. Місцеві органи влади загальної компетенції можуть фінансувати ВНЗ державної форми власності (надавати їм дотації) відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів. За рахунок коштів місцевих бюджетів здійснюється фінансування ВНЗ комунальної форми власності.

У разі одержання коштів з інших джерел бюджетні та галузеві **асигнування** навчальних закладів та установ, організацій системи освіти **не зменшуються**. Бюджетні асигнування на освіту та позабюджетні кошти не підлягають вилученню та **використовуються виключно за призначенням**.

Розміри бюджетних призначень на підготовку фахівців з вищою освітою, а також підготовку наукових і науково-педагогічних працівників через аспірантуру та докторантуру визначаються у **щорічному законі про державний бюджет**. Абзац 4 ч. 1 ст. 64 ЗУ «Про вищу освіту» визначає, що це фінансування повинно здійснюватися в обсягах, необхідних для забезпечення на кожні 10 000 населення навчання не менше як ста студентів у ВНЗ I та II рівнів акредитації та 180 студентів у ВНЗ III та IV акредитації. Цю норму можна трактувати як встановлену **залежність обсягів державного замовлення від загальної чисельності населення**, тому не повною мірою задовольняє пояснення причин скорочення обсягів державного замовлення у 2011 році лише внаслідок зменшення кількості випускників.

Показники державного замовлення на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів, фахівців з вищою освітою формуються за кожним ОКР Міністерство економічного розвитку і торгівлі на підставі узгодженого подання МОН (іншого міністерства, яке здійснює підготовку наукових кадрів або має у своєму підпорядкуванні ВНЗ) та Державної інспекції України з питань праці.

✓ **кошти юридичних і фізичних осіб, громадських організацій та фондів, у тому числі благодійні внески і пожертвування; кошти від надання навчальними закладами додаткових освітніх та інших послуг.**

Частина п'ята ст. 61 ЗУ «Про освіту» встановлює, що кошти, отримані навчальним закладом як плата за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг, **не оподатковуються і не можуть бути вилучені в доход держави або місцевих бюджетів**. Ці кошти знаходяться у розпорядженні навчального закладу за умови, якщо вони спрямовуються **на його статутну діяльність**.

ВНЗ відповідно до свого статуту може надавати фізичним та юридичним особам платні послуги у галузі вищої освіти та пов'язаних з нею інших галузях діяльності за умови забезпечення провадження освітньої діяльності. Тобто він **не може надавати платні послуги у в рамках освітньої діяльності, що фінансується за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів**. Для надання платних послуг державні ВНЗ можуть створювати спеціальні структурні підрозділи. **Перелік видів платних послуг у галузі вищої освіти та пов'язаних з нею інших галузях діяльності, що можуть на-**

даватися ВНЗ державної або комунальної форми власності, визначено Кабінетом Міністрів України у Постанові від 20.01.1997 № 38 (зі змінами та доповненнями) [509].

Розмір плати за весь строк навчання або за надання додаткових освітніх послуг встановлюється у договорі, що укладається між ВНЗ та особою, яка навчатиметься, або юридичною особою, що оплачуватиме навчання або надання додаткових освітніх послуг, і **не може змінюватися протягом усього строку навчання**. Плата за навчання або за надання додаткових освітніх послуг може вноситися за весь строк навчання або надання додаткових освітніх послуг повністю одноразово або частинами – помісячно, по семестрах, щорічно. **Розмір плати за весь строк навчання** або за надання додаткових освітніх послуг **публікується у загальнодержавних друкованих ЗМІ та інформаційних збірниках МОН**.

При цьому частиною п'ятою ст. 61 ЗУ «Про освіту», а також Постановою Уряду від 12.08.2009 № 903 встановлено, що підвищення плати за надання платних послуг у сфері освіти не може перевищувати офіційно визначений рівень інфляції за попередній календарний рік [514]. Деякі освітяни розцінюють це положення як колізійне по відношенню до заборони підвищення плати протягом усього строку навчання. Але ніякої колізії не має, оскільки ч. 5 ст. 61 профільного закону визначає підвищення плати за навчання не для тих осіб, що вже є студентами, а для майбутнього набору студентів.

Крім того, ВНЗ у межах, визначених законами, та відповідно до статуту **має право: отримувати кошти та матеріальні цінності** (будинки, споруди, обладнання, транспортні засоби тощо) від органів державної влади, підприємств, установ, організацій (в тому числі благодійних) і фізичних осіб.

ВНЗ використовують кошти бюджетів та додаткових джерел фінансування **на оплату праці та матеріальне стимулювання** своїх працівників. ВНЗ, навіть державної та комунальної форм власності, може самостійно розпоряджається доходами та іншими надходженнями, одержаними від надання дозволених законодавством платних послуг. Таке розпорядження включає в себе право **придбання майна та його використання на підставі договорів** тощо.

Навчальні заклади мають певний рівень майнової самостійності, хоча створені не з комерційною діяльністю, а вступають у цивільно-правові відносини для забезпечення виконання соціально-культурних, управлінських та інших завдань.

✓ **гранти та кошти, одержані за науково-дослідні роботи (послуги) та інші роботи, виконані навчальним закладом на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян;**

Навчальні заклади на замовлення інших організацій здійснюють **госпдоговірні наукові дослідження** та реалізують їх результати на основі договорів про передачу науково-технічної продукції. Одержані від замовників кошти використовуються на розширення матеріально-технічної, навчальної бази, житлове будівництво, оплату праці та преміювання працівників ВНЗ тощо. Навчаль-

ні заклади, як усі бюджетні установи, повинні витратити спеціальні кошти у межах затверджених кошторисів і фактичного надходження доходів з кожного виду спеціальних коштів.

- ✓ **кредити на розвиток навчальних закладів усіх рівнів та здобуття освіти, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів;**

Навіть ВНЗ державної форми власності, відповідно до Положення, затвердженого Постановою КМУ від 05.09.1996 № 1074, може користуватися банківським кредитом і несе відповідальність за виконання кредитних договорів і дотримання фінансової дисципліни згідно з чинним законодавства [150].

- ✓ **кошти від здійснення навчальними закладами економічної діяльності, регламентованої державою.**

Це передбачає доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання.

Зокрема, ВНЗ у межах, визначених законами, та відповідно до статуту має право: **провадити фінансово-господарську діяльність** в Україні та за її межами, створювати власні або використовувати за договором інші матеріально-технічні бази для проведення навчально-виробничої практики осіб, які навчаються у ВНЗ, а також для власної господарської діяльності; розвивати власну соціально-побутову базу, мережу спортивно-оздоровчих, лікувально-профілактичних та культурних закладів; здійснювати капітальне будівництво, реконструкцію, капітальний і поточний ремонт основних фондів на умовах підяду або господарським способом; спрямовувати кошти на будівництво або благоустрій соціально-побутових об'єктів, а також на соціальну підтримку педагогічних, науково-педагогічних та інших категорій працівників ВНЗ та осіб, які навчаються.

Навчальний заклад також має право **виступати орендодавцем** майна, у тому числі зі згоди власника – майна, наданого в оперативне управління; навчальний заклад може здійснювати підприємницьку та іншу доходну діяльність, у тому числі через участь у господарських товариствах – за згоди власника [541].

Особливості авторського права у системі освіти.

Працівники навчальних закладів створюють твори у порядку виконання службових обов'язків чи службового завдання. Ми погоджуємося з наступною інтерпретацією ст. 20 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», запропонованою колективом авторів підручника з цивільного права²²: **особисті немайнові права належать тільки авторам** таких творів, але **виключне право на використання твору належить стороні, з якою автор перебуває у трудових відносинах, якщо інше не передбачено договором**. Отже, усі

²² Цивільне право України Підручник у 2-х кн. / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. — К. Юрінком Інтер, 2003

майнові права автора належать роботодавцеві за таких умов: автор працює у роботодавця за наймом, тобто за трудовим договором (контрактом), або твір створено за договором між автором і роботодавцем, тобто не на підставі трудового договору, а саме на підставі договору між автором і роботодавцем про створення твору.

Без згоди автора (іншої особи, яка має авторське право), але з обов'язковим зазначенням імені автора та джерела запозичення допускається:

1) використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів;

2) використання літературних і художніх творів як ілюстрацій у виданнях, передачах мовлення, записах звуку або зображення навчального характеру;

3) відтворення у пресі, передача в ефір або інше публічне повідомлення опублікованих у газетах або журналах статей з поточних економічних, політичних, релігійних питань або передача в ефір творів такого самого характеру, якщо це спеціально не заборонено автором;

4) відтворення з метою висвітлення поточних подій засобами фотографії або кінематографії, передача в ефір або інше публічне повідомлення творів, побачених або почутих під час перебігу таких подій;

5) видання випущених у світ творів рельєфно-крапковим шрифтом для сліпих;

6) відтворення творів для судового та адміністративного провадження;

7) публічне виконання музичних творів під час офіційних і релігійних церемоній, а також похоронів;

8) відтворення з інформаційною метою у газетах та інших періодичних виданнях, передача в ефір або інше публічне оповіщення публічно виголошених промов, звернень, доповідей та інших подібних творів.

У цих восьми випадках твори використовуються чи відтворюються **в обсязі, виправданому поставленою метою.**

9) відтворення твору в особистих цілях за умов, передбачених статтями 16—19 Закону.

Допускається вільне **відтворення одного примірника твору репрографічним способом бібліотеками** та архівами для власних потреб за певних умов, визначених у Законі (ст. 16).

Допускається також без згоди автора чи іншої особи, яка має авторське право, вільне **відтворення примірників твору для навчання.** Йдеться лише про відтворення **репрографічним способом для аудиторних занять** опублікованих статей та інших невеликих за обсягом творів, а також для відтворення уривків з опублікованих письмових та інших творів (ст. 17 Закону про авторське право).

IV. Деякі особливості трудових правовідносин освітян.

У сфері освіти трудові відносини виникають між навчальним закладом (методичною установою, органом управління освітою,

науково-виробничим підприємством) та найманим працівником. Проте за висновком В.І. Шкатулли (2001 [28]) **специфічні особливості притаманні трудовим правовідносинам лише педагогічних, науково-педагогічних працівників** та стосуються таких інститутів: прийому на роботу, переведення на іншу роботу, звільнення, участі в управлінні справами навчального закладу, регулювання робочого часу та часу відпочинку, матеріальної відповідальності, регулювання дисциплінарних відносин, оплати праці, охорони здоров'я.

Відповідно до п. 2 ст. 51 Кодексу законів України про працю для викладачів ВНЗ III та IV рівнів акредитації у зв'язку з підвищеною розумово-емоційною діяльністю встановлено **скорочений робочий день**. Середньотижнева тривалість робочого часу становить не 40, а 36 годин, тобто щоденна тривалість робочого часу викладача при шестиденному робочому тижні становить 6 годин.

Тривалість робочого часу викладача на навчальний рік визначається з урахуванням відпускних, вихідних і святкових днів. Як зазначає Я.Я. Болюбаш (1997), у середньому рік триває 42 робочих тижня, а **річна тривалість робочого часу викладача – 1512 годин** (42 тижні по 36 годин). Крім того, навчальний заклад може встановити п'ятиденний робочий тиждень. Таке питання за висновком фахівця вирішується адміністрацією ВНЗ «спільно з профспілковим комітетом з урахуванням специфіки роботи, думки трудового колективу та за погодженням з місцевими органами влади і регламентується Правилами внутрішнього розпорядку» [480].

Основним документом, в якому відображається робота науково-педагогічного (педагогічного) працівника ВНЗ є його **індивідуальний робочий план**, який розглядається на засіданні кафедри та затверджується керівником кафедри (індивідуальний робочий план керівника кафедри затверджується деканом факультету). Зміни в індивідуальний робочий план протягом навчального року можуть бути внесені на підставі рішення кафедри за згодою викладача. Час виконання робіт, які не передбачені графіком, визначається у порядку, встановленому ВНЗ, з урахуванням особливостей спеціальностей та форм навчання. Після завершення навчального року в індивідуальному робочому плані робляться відмітки про кожен запланований та фактично виконаний вид роботи [480].

Така складова робочого часу викладача, як **навчальна робота**, виражається в облікових годинах – для читання лекцій та проведення лабораторних, практичних і семінарських занять обліковуються в академічних годинах (45 хвилин), а інші види навчальної роботи – в астрономічних годинах (60 хвилин).

Розрахунок обсягу навчальної роботи викладача здійснюється відповідно до Норм часу, затверджених наказом МОН [508]. Для різних видів робіт норми часу встановлені у конкретних цифрах або в певних межах чи з максимальним обмеженням. Обсяг навчальної роботи викладачів, виражений в облікових одиницях, складає їх **навчальне навантаження**. ВНЗ на кожний навчальний рік визначає мінімальний та максимальний обов'язковий обсяг навчального навантаження викладачів у порядку, передбаченому його Ста-

тутом та колективним договором [480].

Крім того, навчальним закладом III та IV рівня акредитації може нормуватись виконання викладачем методичної, наукової й організаційної роботи. Як слушно зазначив Я.Я. Болюбаш, для цього ВНЗ «самостійно розробляє відповідні норми часу на ці види роботи з урахуванням специфіки їх виконання, але за умови погодження цих норм з профспілкою вищого закладу освіти» [480].

Графік робочого часу викладача визначається не лише розкладом аудиторних навчальних занять та консультацій, а й графіком проведення контрольних заходів, консультацій, а також іншими видами робіт, передбаченими індивідуальним робочим планом викладача.

Розірвання трудового договору за вчинення аморального вчинку. Вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального вчинку, несумісного з продовженням даної роботи, може бути підставою для розірвання трудового договору з працівником за пунктом 3 статті 41 КЗпП.

На такій підставі **можуть бути звільнені особи, котрі є учасниками навчально-виховного процесу** та зазначені у третьому абзаці статті 50 ЗУ «Про освіту»: керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники та спеціалісти системи освіти. У пункті 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» зазначено, що на підставі вчинення аморального проступку, несумісного з продовженням даної роботи, можуть бути звільнені лише ті працівники, які займаються виховною діяльністю, наприклад, вихователі, вчителі, викладачі, практичні психологи, соціальні педагоги, майстри виробничого навчання, методисти, педагогічні працівники позашкільних закладів. **Керівники ж усіх рангів, які виконують виховні функції опосередковано** (звісно, за винятком керівників навчальних закладів), **не можуть бути звільнені у зв'язку зі скоєнням аморального вчинку**, оскільки виховна діяльність не входить до складу їх трудових обов'язків. До категорії працівників, що виконують виховні функції, належить, наприклад, директор школи (він обов'язково викладає якийсь предмет), а директор дитсадка до цієї категорії не належить²³.

Суть вчинку, що дає підстави для звільнення за пунктом 3 статті 41 КЗпП, полягає у винних діях чи бездіяльності працівника, які порушують моральні принципи суспільства та є несумісними з виконанням виховних функцій. Такий **проступок може бути пов'язаний або не пов'язаний з роботою**, вчинений як у робочий, так і у вільний від роботи час, але він повинен бути розцінений як несумісний з продовженням педагогічної роботи. Повноваження такої оцінки надано суду з урахуванням конкретних обставин справи. У вищезазначеному пункті Пленум зазначив, що звільнення не може бути визнано правильним, якщо воно проведене лише внаслідок

²³ Довідник кадровика // [Електронний ресурс]. Режим доступу: cd-rom Ліга : Закон

док загальної оцінки поведінки працівника, не підтвердженої конкретними фактами²⁴.

Фахівці відзначають: «Істотним є й те, що звільнення працівника, який виконує виховні функції, за вчинення аморального проступку (як і звільнення у зв'язку з втратою довір'я) не є дисциплінарним стягненням, а тому законодавство не встановлює певного, чітко визначеного терміну, протягом якого працівник може бути звільнений»²⁵.

Російський дослідник М.В. Нікітін (2008 [366]) наводить порівняльну таблицю оплати праці викладачів та інших категорій найманих працівників у деяких країнах Європи (сума в євро).

Таблиця 7.1.

Порівняння розмірів оплати праці у деяких країнах Європи

<i>Категорії працівників</i>	<i>Оплата праці в країнах, в євро</i>				
	<i>Англія</i>	<i>Франція</i>	<i>Швейцарія</i>	<i>Польща</i>	<i>Росія</i>
Викладачі	2500	1458	4125	342	75
Інженери	2600	3170	3500	658	167
Водії	1542	1392	2833	417	142
Ткалі	1083	875	1792	275	58

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПОДАЛЬШИХ РОЗДУМІВ

1. Що постає предметом, об'єктом, метою договору про надання освітніх послуг?
2. Які аргументи можна навести на користь того, щоб дозволити ВНЗ щорічно змінювати вартість навчання, з урахуванням офіційно визначеного рівня інфляції за попередній рік? Які існують контраргументи?
3. Хто постає споживачем (одержувачем) та інвестором (покупцем) освітніх послуг у дошкільному навчальному закладі?
4. Які основні зобов'язання навчального закладу з договору про надання освітніх послуг? Які – додаткові?
5. Чи можливі в освітніх правовідносинах такі правові інститути, як зарахування зустрічних вимог, заміна первісного зобов'язання новим зобов'язанням (новація)? Обґрунтуйте свою позицію.
6. Які публічно-правові інститути дозволяють оцінити належність надання освітніх послуг? Розкрийте механізм їх дії.

²⁴ Довідник кадровика ...

²⁵ там само

7. Які публічно-правові інститути дозволяють ВНЗ в односторонньому порядку розірвати договір про надання освітніх послуг? Розкрийте механізм їх дії.

8. Які риси дозволяють віднести договір про надання освітніх послуг до типу договорів приєднання?

9. Які можна визначити правові підстави для одностороннього розірвання договору про надання освітніх послуг у сфері вищої освіти? Які з них притаманні сфері середньої загальної освіти? Для сфери позашкільної освіти?

10. Які дії ВНЗ здійснює як оферент, а вступник – як акцептант?

11. Назвіть набір елементів юридичного складу, необхідного для укладення договору про освітні послуги.

12. Які риси цивільних правовідносин притаманні договору про надання безоплатних освітніх послуг?

13. Які риси публічно-правових відносин притаманні договору про надання оплатних освітніх послуг (відповідно до державного освітнього стандарту)?

14. Чим послуга відрізняється від таких об'єктів цивільних прав, як товари, майно, фінансові кошти, роботи? Чим вона відрізняється від праці найманого працівника?

15. Яка дефініція освітньої послуги Вам здається більш вдалою, чому?

16. Які загальні риси послуг притаманні освітнім послугам? Які риси є специфічними саме для них та не притаманні іншим видам послуг?

17. Розкрийте сутність такої риси освітньої послуги, як «негарантованість виконавцем (постачальником) результату».

18. Пояснить віднесення освітніх послуг до різновиду «послуг з докладанням максимальних зусиль з боку споживача».

19. Що розуміють економісти під процесами маркетизації ринку освітніх послуг? Якими засобами його можна забезпечити?

20. Виконання яких завдань розвитку економіки освіти є, на Вашу думку, пріоритетними?

21. Які джерела фінансового забезпечення освіти є найсуттєвішими в наш час? Потенціал яких найбільш нереалізований?

22. Чи можуть місцеві органи влади фінансувати державні навчальні заклади?

23. На які цілі можуть ВНЗ використовувати кошти бюджетів та додаткових джерел фінансування?

24. Кому належить виключне право на використання твору, створеного у порядку виконання службових обов'язків чи службового завдання? Від яких обставин це залежить?

25. Яким трудовим правовідносинам педагогічних, науково-педагогічних працівників притаманні специфічні особливості?

26. Який норматив встановлено для річного трудового навантаження науково-педагогічного працівника? Чи різний він для посад професора, доцента, викладача?

27. Який норматив встановлено для річного навчального навантаження науково-педагогічного працівника? Чи різний він для посад професора, доцента, викладача?

28. У якому порядку відбувається розірвання трудового договору з працівником, який виконує виховні функції, за вчинення ним аморального вчинку?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Оберіть вірний вислів:

- законодавством встановлена письмова форма договору про надання будь-яких освітніх послуг;
- законодавством встановлена письмова форма договору про надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, а щодо інших рівнів освіти форма договору не встановлена;
- законодавством встановлена письмова форма договору про надання освітніх послуг зі здобуття вищої, післядипломної, професійно-технічної освіти, а щодо інших рівнів освіти форма договору не встановлена;
- законодавством встановлена письмова форма договору про надання освітніх послуг будь-якою юридичною особою;
- законодавством встановлена письмова форма договору про надання освітніх послуг юридичною особою приватної форми власності;
- законодавством не встановлена форма договору про надання будь-яких освітніх послуг.

2. Оберіть вірний вислів:

- учасників договору про освітні послуги можна диференціювати на виконавців та замовників, а останніх, у свою чергу - на споживачів (одержувачів) та інвесторів (покупців);
- учасників договору про освітні послуги можна диференціювати на виконавців, замовників, споживачів (одержувачів) та інвесторів (покупців);
- учасників договору про освітні послуги можна диференціювати на виконавців, замовників, споживачів (одержувачів);
- учасників договору про освітні послуги можна диференціювати на виконавців, педагогів, замовників та споживачів (одержувачів).

3. Чи передбачає законодавство України можливості відрахування студента за інших підстав, крім невиконання замовником обов'язку про оплату освітніх послуг:

- відповідна норма не передбачена у законодавчих та підзаконних актах України;
- відповідна норма передбачена наказом МОН про затвердження Типового договору, у законодавчих актах вона відсутня;
- серед усіх варіантів немає вірного;
- так, відповідна норма передбачена ЗУ «Про вищу освіту».

4. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «здійснювана за письмовою чи усною угодою систематична діяльність, спрямована на забезпечення діяльності учиння іншої особи»:

- a. діяльність вивчення;
- b. діяльність навчального закладу;
- c. кожне зі зазначених понять відповідає визначенню;
- d. освітня послуга (у широкому значенні);
- e. освітня система (у вузькому значенні);
- f. серед усіх варіантів немає вірного.

5. Оберіть поняття, що відповідає визначенню «здійснювана за письмовою чи усною угодою систематична діяльність, спрямована на засвоєння змісту освіти, встановленого Державним освітнім стандартом»:

- a. діяльність навчального закладу;
- b. діяльність учіння;
- c. кожне зі зазначених понять відповідає визначенню;
- d. освітня послуга (у вузькому значенні);
- e. освітня система (у широкому значенні);
- f. серед усіх варіантів немає вірного.

6. Чи можуть органи місцевого самоврядування фінансувати ВНЗ державної форми власності:

- a. органи місцевого самоврядування можуть фінансувати ВНЗ державної форми власності відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів;
- b. органи місцевого самоврядування можуть фінансувати ВНЗ державної форми власності, які входять до системи МОН;
- c. органи місцевого самоврядування не можуть фінансувати ВНЗ державної форми власності;
- d. серед усіх варіантів немає вірної відповіді.

7. Чи передбачене законодавством право ВНЗ підвищувати розмір плати за навчання:

- a. відповідно до положень ЗУ «Про вищу освіту» розмір плати за навчання здобувачів вищої освіти може змінюватися щороку, але не може перевищувати офіційно визначений рівень інфляції за попередній календарний рік;
- b. відповідно до положень ЗУ «Про вищу освіту» розмір плати за навчання здобувачів вищої освіти встановлюється у договорі між ВНЗ та студентом (іншим замовником), і не може змінюватися протягом усього строку навчання, проте відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 20.01.1997 № 38 може змінюватися щороку, але не може перевищувати офіційно визначений рівень інфляції за попередній календарний рік;
- c. розмір плати за весь строк навчання встановлюється у договорі між ВНЗ та студентом (іншим замовником), і не може змінюватися протягом усього строку навчання;
- d. розмір плати за весь строк навчання встановлюється у договорі між ВНЗ та студентом і не може змінюватися протягом усього строку навчання, але розмір плати за надання додаткових освітніх послуг щороку може переглядатись з урахуванням офіційно визначеного рівня інфляції за попередній календарний рік;
- e. серед усіх варіантів немає вірної відповіді.

8. Кому належить виключне право на використання наукової статті, виконаної науково-педагогічним працівником:

а. навіть якщо статтю виконано в межах трудових функцій, виключне право на використання твору належить авторіві, якщо інше не передбачено трудовим договором;

б. виключне право на використання твору належить авторіві, якщо інше не передбачено договором між автором і роботодавцем про створення твору;

с. виключне право на використання твору належить авторіві, якщо інше не передбачено трудовим договором або договором між автором і роботодавцем про створення твору;

д. виключне право на використання твору належить навчальному закладові, з якою працівник перебуває у трудових відносинах, якщо статтю написано в межах виконання трудових функцій чи завдань (зокрема, включено до індивідуального плану роботи), якщо інше не передбачено договором;

е. серед усіх варіантів немає вірної відповіді.

9. У яких випадках дозволяється без згоди автора, але з обов'язковим зазначенням імені автора та джерела запозичення використання у навчальному процесі творів:

а. відтворення будь-яким способом, будь-яких творів - для будь-яких навчальних занять зі здобувачами освіти, які навчаються за рахунок державного бюджету;

б. відтворення будь-яким способом, лише для аудиторних занять - невеликих за обсягом творів або уривків з опублікованих творів;

с. відтворення лише репрографічним способом, для будь-яких навчальних занять - невеликих за обсягом творів або уривків з опублікованих творів;

д. відтворення лише репрографічним способом, лише для аудиторних занять - невеликих за обсягом творів або уривків з опублікованих творів;

е. відтворення лише репрографічним способом, лише для аудиторних занять - будь-яких опублікованих творів;

ф. серед усіх варіантів немає вірної відповіді.

10. Оберіть вірний вислів щодо тривалості робочого часу науково-педагогічних працівників:

а. для викладачів річна максимальна тривалість робочого часу складає 900 годин;

б. для доцентів річна максимальна тривалість робочого часу складає 750 годин;

с. для професорів річна максимальна тривалість робочого часу складає 550 годин;

д. хоча для професорів, доцентів, викладачів, асистентів встановлена різна максимальна тривалість навчального навантаження, річна максимальна тривалість робочого часу складає 1512 годин;

е. серед усіх варіантів немає вірної відповіді.

Відповіді

1-б, 2-а, 3-д, 4-д, 5-д, 6-а, 7-с, 8-д, 9-д, 10-д

ЗАГАЛЬНІ РЕСУРСИ

Методичні рекомендації щодо вибору та виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань

Загальні рекомендації та пояснення:

- ✓ припускається *будь-яке поєднання видів та форм* навчально-дослідної роботи (наприклад, Ви можете підготувати одну статтю для Вікіпедії, розробити два кросворди, виконати комп'ютерну презентацію та надати анотації на декілька наукових публікацій);
- ✓ пам'ятайте, що більшість видів індивідуальних завдань має характер проектів, тобто передбачає *створення таких продуктів, які допускають подальше використання у майбутньому*: у навчальному процесі, у науково-дослідній діяльності або практиці;
- ✓ у зв'язки з цим, *надання електронних версій* надає можливість наступним студентам (курсантам) вдосконалити Ваш проект;
- ✓ сформульована далі вимога «проект надається на електронних носіях» (флеш-картах, компакт-дисках) передбачає обов'язкове повернення Вам викладачем цього носія після копіювання;
- ✓ презентації, тексти статей, схеми, таблиці та інші матеріали краще виконувати в пакеті програмного забезпечення Open Office;
- ✓ якщо Ви намагаєтесь заробити максимальну кількість балів, налаштуйтеся на співпрацю із викладачем: на першій консультації продемонструйте йому власні чорнові (попередні) матеріали та структуру майбутнього проекту; в подальшому враховуйте інструкції, рекомендації та поради викладача щодо змісту, структури та оформлення проекту;
- ✓ можлива робота у співавторстві колективу студентів. У цьому випадку загальна кількість балів розподіляється між ними за їх пропозицією або за розподілом викладача. Максимальна кількість балів за індивідуальні завдання для кожного студента – 30 балів за шкалою ECTS.

Методичний коментар

конкретних форм навчально-дослідних завдань.

Наукова публікація. Тема публікації (статті, доповіді, тез доповіді) визначається разом з викладачем, який виконує роль наукового керівника. На першому етапі бажані у співбесіді з викладачем визначають проблематику, яка цікавить студента та має актуальність. На другому етапі, після ознайомлення із бібліографією проблеми, разом із викладачем визначається тема дослідження. На третьому етапі розробляється гіпотеза, методи, етапи, ціль та завдання дослідження та структура тексту щодо викладення його результатів. Остаточо оцінюється (до 60 балів ECTS) текст, який підготовлено до публікації. Проміжні та остаточні варіанти надаються на паперових та електронних носіях.

Проект акту. Колективна форма роботи, передбачає конкретний результат проектного характеру (звернення до Конституційного Суду України, проект правового акту, його розділу, сценарій рольової, імітаційної чи ділової навчальної гри, конспект заняття тощо).

Проекти повинні слугувати вирішенню практичних задач, пов'язаних з освітньою практикою або вивченням навчальної дисципліни. На першому етапі тема колективного проекту повинна бути обґрунтована ініціаторами та попередньо узгоджена з викладачем. Остаточний варіант (оцінюється до 60 балів ECTS) надається на електронних та паперових носіях.

Доповідь на науково-практичну конференцію за результатами вивчення дисципліни. Висуваються такі ж вимоги, як до наукової публікації, оцінюється до 30 балів ECTS.

Підготовка статті для проекту «Вікіпедія». Теми статей попередньо узгоджуються з викладачем, повинні бути пов'язані зі змістом дисципліни. Вимоги до оформлення статей можна знайти на веб-сайті. Оцінюється до 30 балів ECTS.

Надання консультацій в межах роботи юридичної клініки. Можливе відвідання навчальних закладів та надання консультацій учасниками освітніх правовідносин з проблем застосування норм освітнього законодавства. Оцінюється до 30 балів ECTS.

Розв'язання Web-Quest. Це колективне завдання, яке полягає у розв'язанні комплексної проблеми (зазначені у робочій програмі дисципліни) за допомогою глобальної комп'ютерної мережі Інтернет. Для цього необхідно знайти в Інтернет думки експертів з приводу визначеної проблеми, порівняти їх між собою та визначити варіанти вирішення проблеми. Оцінюється до 30 балів ECTS.

Розробка юридичних глосаріїв (словників). До глосарію обов'язково включаються опорні поняття з усіх навчальних тем. Бажано на підставі узагальнення різних дефініцій надавати власні. Надається на перевірку на паперових носіях (у зошитах), виконані від руки, повертається студентів. Оцінюється до 15 балів ECTS. До кожної теми дистанційного курсу з освітнього права включено відкритий глосарій, який придатний до коригування кожним учасником курсу.

Написання есе. Під есе розуміють твір незначного обсягу та вільної композиції з окремої теми. Есе повинні слугувати вирішенню (усвідомленню) гострих задач, пов'язаних з практикою освітнього процесу у навчальних закладах України, аналізу чинного освітнього законодавства України, функціонування освітньої системи та її складових. Тема есе – вільна, проте повинна бути попередньо узгоджена з викладачем. Оцінюється до 15 балів ECTS.

Підготовка рефератів, доповідей, повідомлень, аналітичних довідок. Виконуються лише по темам, прямо рекомендованим у робочій навчальній програмі дисципліни, інші теми – безпосередньо узгоджуються з викладачем. Обов'язково забезпечується захист підготовленого завдання на семінарському занятті, тематика якого йому відповідає. Тексти рефератів перевіряються за допомогою електронних систем «анти-плагіат». Оцінюється до 15 балів ECTS.

Розв'язання Treasure Hunt. Це поетапне розв'язання навчально-пізнавальних завдань (наприклад, кросвордів, казусів, незаповне-

них схем), які опубліковані кафедрою в мережі Інтернет та самостійно відшуковуються студентами по ключовим словам. Знайдена відповідь на кожне завдання постає ключовим словом для пошуку наступного завдання. Кожне етап може виконуватись як індивідуально, так і колективно. Кожне виконане завдання оцінюється залежно від швидкості та якості його розв'язання до 10 балів ECTS.

Розробка структурно-логічних схем або порівняльних таблиць з освітнього права чи міждисциплінарної проблематики. Як правило, тема не може перевищувати обсяг змісту одного навчального питання плану семінарського або лекційного заняття. На першому етапі викладач консулює щодо структури та технологій виконання схем або таблиць. Допускається їх подальше використання у презентаціях чи доповідях. Оцінюється до 10 балів ECTS.

Анотація наукової публікації. Підлягають анотування невеликі за обсягом публікації, які включені до наукових періодичних видань або збірників наукових робіт. Оцінюється до 10 балів ECTS.

Розробка комп'ютерних презентацій. Тема презентації повинна відповідати назві та змісту будь-якої теми семінарського чи лекційного заняття з освітнього права. Текст та матеріали, що будуть включені до слайдів та структура презентації повинні бути попередньо узгоджені з викладачем. При розробці слід враховувати, що головна мета презентації – зробити сприйняття матеріалу простіше та яскравіше, тобто полегшити роботу мислення та залучити до процесу сприйняття та навчання емоції. Оцінюється до 10 балів ECTS.

Поповнення мультимедійної колекції з проблем освітнього права. Можуть надаватись будь-які мультимедійні матеріали (фото, відео, звукові файли тощо), які на Вашу думку, пов'язані зі змістом навчальної дисципліни «Освітнє право» або можуть бути використані під час її викладання. Надаються не самі файли, а гіперпосилання на них, розташовані в мережі Інтернет з дотримання вимог про авторське та суміжні права. Оцінюється до 10 балів ECTS. У зв'язку зі зростаючим обсягом мультимедійної колекції, необхідно вжити заходів щодо виключення можливості дублювання інформації, яке не буде оцінено.

Розробка кросвордів. Виконуються по одній темі семінарського або лекційного заняття. Забороняється включення питань, які стосуються тем семінарських та лекційних занять, які будуть вивчені у подальшому. Матеріал забезпечує подальше використання. Рекомендується надання на електронних носіях. Оцінюється до 10 балів ECTS.

Формування бібліографічного переліку. Тематики для формування бібліографічного переліку попередньо надається викладачем. Оцінюється до 10 балів ECTS.

Формулювання та адресування запитання під час віртуальної консультації. На форумі веб-сайту університету, а також на форумах дистанційного курсу надаються віртуальні консультації з пи-

тань вивчення освітнього права. Найкращі запитання зараховуються як форма індивідуальної навчально-дослідної роботи. Оцінюється до 5 балів ECTS.

Підготовка питань до брейн-рингу з освітнього права. Питання повинно базуватися на додатковому, цікавому матеріалі з проблематики освітнього права. Ретельно зазначається джерело, з якого отримані відомості для питання. Оцінюється до 5 балів ECTS.

Формулювання девізів заняття, пошук епіграфів для заняття. Девізи, лозунги, слогани або епіграфи присвячені тематиці семінарського, лекційного заняття, змістових модулів або курсу у цілому. Можлива самостійна творчість чи цитування. Оцінюється до 5 балів ECTS.

Глосарій з освітнього права

Автономія – комплекс прав, повноважень та відповідальності автономного суб'єкта (навчального закладу, зокрема) зі самостійного незалежного самоуправління, здійснення освітньої, наукової, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів, розв'язання питань власного функціонування та розвитку в межах діючого законодавства.

Авторське право – інститут цивільного права, сукупність юридичних норм, які регулюють немайнові та майнові правовідносини, пов'язані зі створенням і використанням наукових винаходів, творів літератури та мистецтва. У сфері освіти має свою особливості, пов'язані з певними дозволами використовувати без згоди автора об'єкти А.П. у навчальному процесі (невеликі за змістом твори, відтворені репрографічним способом для аудиторних занять).

Авторський договір - цивільно-правова угода, відповідно до якої одна сторона (автор) на платній чи безоплатній основі надає іншій стороні (користувачеві) певні майнові права на твір. У сфері освіти може додатково укладатись, зокрема, між науково-педагогічним працівником та навчальним закладом.

Академічна відпустка – перерва у навчанні (до одного року, проте може бути продовжена ще на рік), право на яку студент отримує у випадку зниження працездатності внаслідок порушень функцій організму, які зумовлені гострими захворюваннями, що потребують тривалого відновлювального лікування; загостреннями хронічних захворювань або частими захворюваннями (понад один місяць за семестр); анатомічними дефектами, які не дають змоги провести відновлювальне лікування під час навчання.

Академічна свобода – складова правового статусу навчального закладу, педагога (науково-педагогічного працівника), здобувача освіти, яка є комплексом суб'єктивних прав щодо визначення, трансляції, вивчення елементів змісту освіти та змісту навчання, вибору обставин освітнього процесу та деяких елементів освітньої системи.

Академічна спільнота – сукупність усіх фізичних осіб, які безпосередньо вступають в освітні правовідносини; секторами академічної спільноти можна визнати умовні сукупності осіб, які мають тотожний правовий статус в освітніх правовідносинах (зокрема, освітяни, здобувачі освіти, їх батьки).

Акредитаційна експертиза – безпосереднє вивчення освітньої діяльності навчальних закладів та її забезпечення з метою встановлення відповідності державним освітнім стандартам та вимогам щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Акредитація навчального закладу – процедура надання навчальному закладові певного типу права провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям освіти певного рівня та кваліфікації, відповідно до державних освітніх стандартів та вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення освітньої діяльності; державне визнання (підтвердження) його статусу (рівня акредитації), яке здійснюється шляхом проведення акредитаційної експертизи.

Акредитація спеціальності у навчальному закладі з певного напрямку за певним ОКР – державне визнання відповідності рівня підготовки (перепідготовки) фахівців з цієї спеціальності державним вимогам, або іншими словами державне встановлення переліку освітніх програм професійної підготовки, з яких навчальний заклад може видавати документи про освіту державного зразка

Акцепт у цивільному праві – згода укласти договір відповідно до пропозиції (оферти) другої сторони. Прикладом акцепту в освітньому праві визнається дії вступника щодо подання до навчального закладу заяви про вступ, інших документів.

Атестація (державна атестація) осіб, які закінчують навчальні заклади – встановлення відповідності вимогам державних стандартів рівня, обсягу та якості здобутої ними освіти

Атестація навчальних закладів – форма (складова) державного контролю за їх діяльністю, за якістю освіти та (або) професійної підготовки, яка проводиться з метою забезпечення реалізації єдиної державної політики та полягає: в оцінці відповідності змісту, рівня та якості освіти державним освітнім стандартам, у визначенні спроможності навчального закладу здійснювати освітню діяльність на рівні державних вимог (стандартів).

Бакалавр – ОКР вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, поглиблену загальнокультурну підготовку, фундаментальні та спеціальні (професійно-орієнтовані) уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності (і здатний вирішувати типові професійні завдання»), що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Верховна Рада України – парламент держави, єдиний орган законодавчої влади в Україні. На конституційному рівні (п. 6 ст. 92 Основного Закону) встановлено, що основи виховання та освіти ви-

значаються лише законами, тобто віднесено до виключної компетенції парламенту. Також освітнім законодавством Верховну Раду визнано органом, який визначає освітню політику держави (ст. 4 ЗУ «Про освіту»)

Викладання – розглядається як складова освітнього процесу, передбачає цілеспрямовану діяльність педагогічних (науково-педагогічних, наукових) та інших працівників навчальних закладів (методичних, наукових установ) з метою задоволення освітніх потреб особистості, реалізації її права на освіту, досягнення освіти як результату, тобто надання (трансляції) знань, формування умінь, компетенцій, переконань, розвитку здібностей, ціннісних орієнтацій тощо – реалізації змісту навчання та змісту освіти

Вища освіта – рівень освіти, який ґрунтується на повній загальній середній освіті, здобувається особою на конкурсній основі у ВНЗ в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації.

Вищий навчальний заклад (ВНЗ) – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та ОКР, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність.

Відносини з приводу освіти – значне кола будь-яких суспільних відносин, які мають відношення до освіти як системи, як змісту чи освітнього процесу. Включає розглянуті у курсі сегменти: правовідносини у сфері освіти, у системі освіти, освітні правовідносини, педагогічні правовідносини, а також відносини, не врегульовані правовими нормами; або коміторні та преципіїні правовідносини в сфері освіти.

Власник навчального закладу – фізична або юридична особа, якому належить право володіння, користування і розпорядження майном навчального закладу у межах, визначених законом.

Внутрішній розпорядок – система врегульованих юридичними нормами (найчастіше – Правилами В.Р.) відносин, що складаються у конкретному навчальному закладі в процесі освітнього ту супроводжуваних його процесів.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – умисні дії дорослої особи, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на неповнолітнього, вчинені з метою викликати в нього прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах.

Галузь знань – група напрямів підготовки, споріднених за ознакою спільності узагальнених структур діяльності.

Галузь освітнього законодавства – сукупність нормативно-правових актів (їх окремих положень), які регулюють суспільні відносини у сфері освіти.

Галузь права – система взаємоузгоджених правових норм, які умовно об'єднані в правові інститути, спрямовані на визнання,

регулювання, гарантування та охорону певних різновидів суспільних відносин; кваліфікаційними та системними ознаками галузі права постають: специфічний предмет – сфера суспільних відносин, на яку впливає галузь права, метод (режим) правового регулювання – яку вузлові заходів впливу на відповідні суспільні відносини.

Гарантії прав і обов'язків – умови, передумови, чинники, засоби, методи, вимоги, інструменти, норми, принципи, ідеї, інститути, процедури, які сприяють реалізації суб'єктивних прав і свобод особи.

Господарська діяльність – обґрунтована на поєднанні приватних і публічних інтересів суспільно корисна діяльність фізичних та/або юридичних осіб щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою їх реалізації, що здійснюється професійно.

Громадське управління освітою – діяльність структур громадянського суспільства щодо забезпечення прав учасників освітніх правовідносин.

Громадянин – фізична особа, що має стійкий, необмежений у часі та просторі правовий зв'язок із конкретно державою, що виявляється у максимальному обсязі взаємних прав та обов'язків і закріпленій у вигляді громадянства (підданства), що підтверджується національним паспортом.

Державна підсумкова атестація здобувачів загальної середньої освіти – форма контролю за відповідністю вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти освітнього рівня учнів (вихованців), які закінчили загальноосвітній навчальний заклад I, II і III ступенів.

Державна політика у галузі освіти (освітня політика держави) – цілеспрямована діяльність державних органів щодо забезпечення максимально можливого та рівного обсягу права кожного на освіту, що досягається завдяки забезпеченню функціонування та розвитку освітньої системи.

Державне освітнє замовлення – інструмент державного регулювання економіки та освіти шляхом формування складу та обсягів освітніх послуг, необхідних для пріоритетних державних потреб.

Державний реєстр навчальних закладів – система збирання, накопичення, обробки, аналізу та використання інформації про навчальні заклади усіх типів і форм власності, їх відокремлені структурні підрозділи (філії, представництва тощо), створені на території України та за її межами, інших юридичних осіб, що надають освітні послуги на підставі ліцензії, виданої МОН

Державно-громадське управління освітою – узгоджена, правомірна діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, суб'єктів громадського самоуправління, спрямована на реалізацію освітньої політики, забезпечення прав учасників освітніх правовідносин.

Джерело права – форма юридичного виразу права, завдяки якому воно об'єктивується, набуває офіційності та загальної обов'я-

зковості (основні види – правовий звичай, юридичний прецедент, наукова доктрина, нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір).

Дипломна робота – кваліфікаційна робота, що призначена для об'єктивного контролю ступеня сформованості умінь вирішувати типові задачі діяльності, які, в основному, віднесені в освітньо-кваліфікаційній характеристиці до організаційної, управлінської та виконавської (технологічної, операторської) виробничих функцій.

Дипломний проект – кваліфікаційна робота, що призначена для об'єктивного контролю ступеня сформованості умінь вирішувати типові задачі діяльності, які, в основному, віднесені в освітньо-кваліфікаційній характеристиці до проектувальної (проектно-конструкторської) та виконавської (технологічної, операторської) виробничих функцій.

Договір – угода двох чи більше осіб (юридичних або фізичних), спрямована на встановлення, зміну або припинення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. У сфері освіти розповсюджений Д. про надання освітніх послуг, договір про професійну підготовку. Останні варто диференціювати на цивільно-правові Д. та власно освітньо-правові Д. за участю навчального закладу.

Дошкільна освіта (як зміст, результат, мета) – забезпечені спеціальними суб'єктами та батьками дитини дошкільного віку її різнобічний розвиток відповідно до задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб, а також формування у неї моральних норм, набуття життєвого соціального досвіду.

Дошкільна освіта (як процес) – цілісний процес, спрямований на: забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду.

Дошкільна освіта (як система) – ланка (рівень, елемент) освітньої системи України, цілеспрямований на реалізацію Д.О. як процесу та досягнення змісту Д.О.

Дошкільний навчальний заклад – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту

Експертна комісія – сформована МОН група експертів, яка проводить ліцензійну (акредитаційну, атестаційну) експертизу навчального закладу (спеціальності, напряму) з метою визначення відповідності його освітньої діяльності державним вимогам.

Загальна середня освіта (як зміст, результат, мета) – забезпечений спеціальними суб'єктами (навчальними закладами, педагогічними працівниками) інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток дитини шляхом оволодіння нею систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності.

Загальна середня освіта (як процес) – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Загальна середня освіта (як система) – ланка (рівень, елемент) освітньої системи України, цілеспрямований на реалізацію З.С.О. як процесу та досягнення змісту З.С.О.

Загальноосвітній навчальний заклад – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права громадян на загальну середню освіту.

Здатність – властивість індивіда здійснювати, виконувати, робити що-небудь, поводити себе певним чином; в тому числі психічний та фізичний стан індивіда, в якому він спроможний виконувати певний вид продуктивної діяльності.

Здібність – природній нахил до чого-небудь, талант; у тому числі особливості індивіда, що є суб'єктивними умовами успішного здійснення певного виду продуктивної діяльності. Здібності не підлягають інтеріоризації – тобто не є об'єктом переносу пов'язані із загальною орієнтованістю особи, з її нахилом до тієї чи іншої діяльності.

Зміст (результат, мета) освіти для особистості – знання, уміння, навички, здобуті компетенції, отриманий досвід певної діяльності, розвинуті здібності, сформовані переконання, ціннісні орієнтації тощо.

Зміст навчання – науково обґрунтована система методичного та дидактичного навчального матеріалу, засвоєння якого забезпечує здобуття змісту освіти; структура, зміст і обсяг навчальної інформації, засвоєння якої забезпечує особі можливість здобуття змісту освіти (та певної кваліфікації). У вищій школі З.Н. поділяється на: **нормативну частину** – обов'язковий для засвоєння, і З.Н., сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики як змістові модулі із зазначенням їх обсягу й рівня засвоєння, а також форм державної атестації; **вибіркову частину змісту навчання** – рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістові модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у фахівцях певної спеціалізації спеціальності, з урахуванням досягнень наукових шкіл і ВНЗ.

Зміст освіти – обумовлена цілями та потребами суспільства система здібностей, знань, умінь, навичок, компетенцій, світогляду, громадських і професійних якостей, що розвиваються та формуються у процесі навчання та виховання з урахуванням перспектив розвитку науки, техніки, технологій та культури.

Змістовий модуль – система навчальних елементів, що поєднані за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові.

Знання – результат процесу діяльності пізнання, перевірене суспільною практикою і логічно упорядковане відображення її у свідомості людини. Знання виявляються в системі понять, суджень, уявлень та образів, орієнтовних основ дій тощо, яка має певний обсяг і якість.

Знання фундаментальні – знання щодо соціальних і професійних норм діяльності особи, основа її освіти та професійної підготовки. З.Ф. формують здатність особи опанувати нові знання, орієнтуватися у проблемах, що виникають, виконувати задачі діяльності, що прогножуються. З.Ф. є інваріантні у відношеннях: напрями підготовки до певної галузі освіти; спеціальності до напрями підготовки; спеціалізації спеціальності до спеціальності.

Індивідуалізація навчання – організація процесу навчання, яка передбачає його адаптацію до потреб здобувачів освіти.

Інклюзивна освіта – освіта дітей з особливостями психічного чи фізичного розвитку, яка забезпечується не в спеціальних навчальних закладах, а у звичайних, в яких створюються для цього необхідні умови.

Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Інструменти державної освітньої політики (у близькому значенні – засоби державного регулювання, засоби регулюючого впливу держави, засоби управління) – правові інститути, що дозволяють державі цілісно, цілеспрямовано та опосередковано впливати на сферу освіти. До І.Д.О.П. варто віднести інститути стандартизації, ліцензування, акредитації, атестації, реєстрації, державного замовлення, державного фінансування, заснування державних навчальних закладів тощо.

Інформаційна цивілізація (когнітивний соціум, суспільство знань) – у характеристиках значного числа вчених сучасний етап розвитку людства, принциповою рисою якого є те, що інформація постає головним соціально-економічним ресурсом, володіння нею – найважливішою ознакою соціального розшарування, культурної корпоратизації та конкурентної переваги.

Засоби діагностики якості вищої освіти – складова галузевих стандартів вищої освіти (галузевий нормативний документ, затверджений МОН), визначають стандартизовані методики, які призначені для кількісного та якісного оцінювання досягнутого особою рівня сформованості знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних та громадянських якостей.

Кваліфікація – здатність виконувати завдання та обов'язки відповідної роботи. К. визначається рівнем освіти та спеціалізацією. Необхідний рівень освіти досягається завдяки реалізації освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм підготовки та має в цілому відповідати колу та складності професійних завдань та обов'язків. У документах про освіту, чи інших документах про про-

фесійну підготовку, кваліфікація визначається через професійну назву роботи за класифікацією професії.

Кваліфікований робітник – ОКР професійно-технічної освіти особи, яка на основі базової або повної загальної середньої освіти здобула професійно-технічну освіту першого, другого або третього ступеня, спеціальні уміння та знання (має відповідний досвід їх застосування для вирішення професійних завдань), достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності

Клас задачі діяльності – ознака рівня складності задач діяльності, що вирішуються фахівцем. Усі задачі діяльності розподіляються на три класи: *стереотипні задачі діяльності* - передбачають діяльність відповідно до заданого алгоритму, що характеризується однозначним набором добре відомих, раніше відібраних складних операцій і потребує використання значних масивів оперативної та раніше засвоєної інформації; *діагностичні задачі діяльності* - передбачають діяльність відповідно до заданого алгоритму, що містить процедуру часткового конструювання рішення із застосування раніше відібраних складних операцій і потребує використання значних масивів оперативної та раніше засвоєної інформації; *евристичні задачі діяльності* - передбачають діяльність за складним алгоритмом, що містить процедуру конструювання раніше не відомих рішень і потребує використання великих масивів оперативної та раніше засвоєної інформації.

Коміторні відносини з приводу освіти – за термінологією, запропонованою Д.А. Ягофаровим, відносини у сфері освіти, які складаються на базі адміністративного, цивільного, трудового, фінансового та інших галузей права, що опосередковано забезпечують процес та результат освітньої діяльності, у цілому функціонування усієї системи освіти.

Компетентність – інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки людини до виконання діяльності в певних професійних та соціально-особистістних предметних галузях (компетенціях), який визначається необхідним обсягом і рівнем знань, умінь, цінностей та досвіду у певному виді діяльності.

Компетенція – 1) включає *знання й розуміння* (теоретичне знання академічної області), *знання та уміння діяти* (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), *знання як бути* (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті); 2) предметна галузь у якій індивід добре обізнаний і в якій він проявляє готовність до виконання діяльності.

Конкурсне заміщення посад – спеціальна форма добору науково-педагогічних працівників у ВНЗ, що має на меті забезпечити ВНЗ особами, які найбільше відповідають вимогам сучасної вищої освіти та полягає у відкритому оголошенні про вакантні посади, обговорення та кандидатур та голосування за них

Контроль якості освіти – система заходів, які здійснюють суб'єкти, безпосередньо не задіяні в освітньому процесі, з метою перевірки характеристик якостей особистості учня (випускника) навчального закладу, та їх порівняння з установленими вимогами й визначення відповідності кінцевим цілям освіти.

Кредит (національний кредит в системі вищої освіти України) - обсяг навчального матеріалу, який з урахуванням терміну засвоєння студентами окремих навчальних елементів (відповідно до психофізіологічних норм засвоєння при використанні оптимальних форм, методів і засобів навчання та контролю) може бути засвоєний за 54 години навчального часу (сума годин аудиторної й самостійної роботи студента за тиждень).

Кредит ECTS (заліковий кредит) – одиниця Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи, яка визначає навчальне навантаження необхідне для засвоєння змістових модулів, обсяг навчального матеріалу, який з урахуванням терміну засвоєння студентами окремих навчальних елементів (відповідно до психофізіологічних норм засвоєння при використанні оптимальних форм, методів і засобів навчання та контролю) може бути засвоєний за 30 академічних годин (до набору 2010 н.р. – 36 годин).

Культурні права людини – визнані міжнародним та національним правом вид та міра можливої поведінки (діяльності) людини щодо її доступу до культурних здобутків, щодо їх засвоєння, використання, переробки та створення.

Ліцензія на право здійснення освітньої діяльності (ліцензія для провадження господарської діяльності з надання освітніх послуг) – документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження освітньої діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Ліцензований напрям – напрям, за яким навчальний заклад певного типу визнаний спроможним провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям професійно-технічної або вищої освіти та кваліфікації.

Ліцензована спеціальність – спеціальність відповідного ОКР, за якою навчальний заклад певного типу визнаний спроможним провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям професійно-технічної або вищої освіти та кваліфікації.

Ліцензований обсяг навчального закладу – максимальна кількість осіб, яким навчальний заклад спроможний одночасно надавати освітні послуги на наявній матеріально-технічній базі та за умови його кадрового забезпечення відповідно до нормативів.

Ліцензований обсяг освітньої послуги – максимальна кількість осіб на кожному курсі навчання, яким може надаватися освітня послуга, виходячи з можливостей навчального закладу відповідно до встановлених нормативів.

Ліцензування – процедура визнання спроможності навчального закладу розпочати (продовжити) освітню діяльність, пов'язану із наданням освіти певного рівня відповідно до державних осві-

тніх стандартів та вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Ліцензування вищої освіти – процедура визнання спроможності ВНЗ певного типу розпочати освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Магістр – ОКР вищої освіти особи, яка на основі ОКР бакалавра здобула повну вищу освіту та (або на основі ОКР спеціаліста, або вищої освіти, здобутої до запровадження в Україні ступеневої вищої освіти) здобула поглиблені спеціальні уміння та знання (має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань), достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Майнові права – цивільні права, об'єктом яких є майнові блага: право власності, права, що впливають із зобов'язань, майно і права авторів і винахідників, права на спадкоємство.

Материнство – встановлене чинним законодавством України правове становище жінки, яка народила (усиновила), утримує й виховує дітей.

Метод правового регулювання – сукупність способів, засобів, форм впливу права на суспільні відносини.

Міжнародний стандарт права на освіту – освіта має бути безкоштовною, щонайменше, в тому, що стосується початкової і загальної освіти; початкова освіта має бути обов'язковою; технічна і професійна освіта має бути загальнодоступною та вища освіта має бути однаково доступною для усіх на основі здібностей кожного.

Молодший спеціаліст – ОКР вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту (професійно-технічну освіту третього ступеня в акредитованому вищому професійному училищі, центрі професійно-технічної освіти), спеціальні уміння та знання (має певний досвід їх застосування для вирішення типових професійних завдань), достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Навичка – уміння, які внаслідок численних повторень стають автоматичними й більш ефективно виконуються без свідомого контролю.

Навчальна дисципліна – педагогічно адаптована система понять про явища, закономірності, закони, теорії, методи тощо будь-якої галузі діяльності (або сукупності різних галузей діяльності) із визначенням потрібного рівня сформованості у здобувачів освіти певної сукупності умінь і навичок.

Навчальний елемент (дидактична одиниця) – мінімальна доза навчальної інформації, що зберігає властивості навчального об'єкта.

Навчальний заклад – заклад (різновид організації) з певним штатом службовців і адміністрацією, що відповідно до наданої ліцензії здійснює освітню діяльність з метою задоволення освітніх потреб та забезпечення права людини на освіту.

Навчальний об'єкт – навчальна інформація певного обсягу, що має самостійну логічну структуру та зміст, і дає змогу оперувати цією інформацією у процесі розумової діяльності.

Навчальний план – складова освітніх стандартів (компонент навчального закладу), яка розробляється навчальним закладом відповідно до освітньо-професійної програми підготовки і затверджується керівником закладу. Н.П. визначає графік навчального процесу, перелік, послідовність та час вивчення навчальних дисциплін (практик), види навчальних занять та терміни їх проведення, а також форми проведення підсумкового контролю.

Надійність – характеристика методики (тесту), яка віддзеркалює точність психодіагностичних вимірів, а також стійкість результатів тесту до впливу сторонніх випадкових чинників.

Напрямок підготовки за професійним спрямуванням – група спеціальностей зі спорідненим змістом освіти та професійної підготовки. Напрямок відображає споріднений зміст вищої освіти, за яким здійснюється підготовка фахівців.

Неповнолітні – особи, які не досягли віку, з якого закон визнає їх повністю дієздатними (18 років).

Новелізація законодавства – внесення до законодавства нових положень, змін та доповнень.

Норматив – розрахункова величина витрат освітянських ресурсів, що характеризує оптимальний стан освітнього процесу.

Нормативний термін навчання – термін навчання за денною (очною) формою, необхідний для засвоєння особою нормативної та вибіркової частин змісту навчання і встановлений стандартом вищої освіти; встановлений освітньо-професійною програмою термін викладання нормативної і вибіркової частин змісту освітньо-професійної програми

Опіка – правова форма захисту особистих і майнових інтересів неповнолітніх, які не досягли 15 років (та громадян, визнаних судом недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства). О. встановлюють відділи опіки й піклування органів виконавчої влади за місцем проживання особи, котра потребує О., чи за місцем проживання опікуна.

Орієнтовна основа дії – система уявлень людини про мету, план та засоби виконання дії.

Освіта – термін має багатозначний полісемантичний характер, у значенні **освіта як зміст, результат**, здобуток людства, окремого суспільства чи окремої особистості – як сукупність нематеріальних благ (здібностей, знань, умінь, навичок, переконань, цінностей, компетенцій тощо); у значенні **освіта як процес** розуміється здобуття та надання вказаних нематеріальних благ; освіта розуміється як спеціально створена **система** засобів, інституцій,

призначених для зберігання, розвитку, передачі, надання, здобуття відповідних соціальних благ. Міжнародні акти (зокрема, Міжнародна стандартна класифікація освіти, схвалена ЮНЕСКО у 1997 році) трактують освіту (рос. *образование*, англ. *education*) переважно у процесуальному значенні, а як результат трактують термін «навчання» (рос. *обучение*, англ. *learning*)

Освітнє право (в об'єктивному значенні) – сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у галузі освіти; за оцінками фахівців: або має системні ознаки, притаманні самостійній галузі права, або постає міжгалузевим комплексним правовим інститутом.

Освітні правовідносини – врегульовані переважно джерелами освітнього законодавства багатосторонні (з обов'язковою участю навчального закладу) відносини щодо реалізації/засвоєння/здобуття змісту загальної чи професійної освіти, яка отримує державне визнання та підтверджується спеціальним документом.

Освітні рівні – характеристика освіти за рівнем сформованості якостей, що забезпечують всебічний розвиток особистості та є достатніми для здобуття відповідної кваліфікації: 1) початкова загальна освіта; 2) базова загальна середня освіта; 3) повна загальна середня освіта; 4) професійно-технічна освіта; 5) неповна вища освіта; 6) базова вища освіта; 7) повна вища освіта

Освітній рівень вищої освіти – характеристика вищої освіти за ознаками ступеня сформованості інтелектуальних якостей особи, достатніх для здобуття кваліфікації, яка відповідає певному ОКР;

Освітній стандарт – система вимог, норм, документів, які офіційно визначають зміст освіти (у тому числі зміст навчання та засоби діагностики якості освіти), обсяг і рівень (у т.ч. нормативний термін навчання) освітньої та фахової підготовки, яку навчальний заклад повинен надати

Освітня послуга – визначена у нормативно-правових актах, здійснювана педагогами у навчальних закладах організована, цілеспрямована, систематична, комунікативна діяльність з виховання та навчання особи для здобуття та підтвердження нею певного освітнього цензу відповідно до державного освітнього стандарту, що засвідчується документом законодавчо встановленої форми,

Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника ВНЗ – складова галузевих стандартів вищої освіти (галузевий нормативний документ, затверджений МОН за погодженням з центральним органом виконавчої влади у галузі праці та соціальної політики), в якому узагальнюється зміст вищої освіти, тобто відображаються цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначається місце фахівця в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентності, інших соціально важливих властивостей та якостей.

Освітньо-кваліфікаційні рівні (ОКР) – характеристика професійно-технічної або вищої освіти за рівнем сформованості якос-

тей, що забезпечують здатність особи виконувати відповідні фахові завдання чи обов'язки на певному кваліфікаційному рівні: кваліфікований робітник; молодший спеціаліст; бакалавр; спеціаліст, магістр.

Освітньо-професійні програми підготовки кваліфікованих робітників та фахівців з вищою освітою відповідних ОКР – затверджені МОН державні документи, які визначають зміст та нормативний термін навчання і передбачають відповідні форми контролю та державної атестації.

Особисті немайнові права – цивільні права особи, об'єктом яких є блага, що позбавлені майнового змісту, проте нерозривно пов'язані з суб'єктом права (ім'я, авторське ім'я, честь і гідність, життя і здоров'я, тілесна недоторканість тощо).

Оферта – пропозиція укласти договір із обов'язковим переліком усіх істотних умов договору. Приватна О. адресована одній або кільком конкретним особам, в освітньому праві врегульована публічна О. – адресована необмеженому колу осіб пропозиція вступити до навчального закладу. Укладеним вважається з моменту виявлення акценту іншої сторони – згоди з істотними умовами договору. В освітньому праві у азі подання заяви про прийом до навчального закладу.

Патронат – форма виховання дітей, котрі втратили батьків і передаються на виховання в сім'ї громадянам за договором, який укладається, як правило, між місцевим органом влади та особою, що бере дитину на виховання. Патронажному вихователеві виплачується відповідна винагорода, а він зобов'язується утримувати дитину як члена своєї сім'ї. Патронажний вихователь є опікуном взятої на виховання дитини.

Педагогічні правовідносини – врегульовані джерелами освітнього законодавства відносини між суб'єктами діяльності викладання (наукового керівництва, наукового консультування) та суб'єктами діяльності учіння (наукового дослідження), безпосередньо спрямовані на реалізацію, трансляцію, засвоєння, здобуття останніми змісту загальної чи професійної освіти, яка отримує державне визнання та підтверджується спеціальним документом.

Первинна посада – посада, що не потребує від випускників навчального закладу попереднього досвіду професійної практичної діяльності.

Перелік кваліфікацій (за відповідними ОКР) – класифікатор певних завдань та обов'язків, що їх повинна виконувати особа, яка має відповідний ОКР

Перелік напрямів та спеціальностей (за якими здійснюється підготовка фахівців у ВНЗ за відповідними ОКР) – класифікатор галузей освіти за ознакою спільності узагальнених структур діяльності, напрямів підготовки за ознакою спорідненого змісту освіти і спеціальностей за ознакою об'єкта діяльності або виробничої функції).

Підгалузь права – правовий інститут, який має деякі ознаки галузі права (охоплює значний обсяг нормативного матеріалу,

включає декілька субінститутів, регулює відокремлену сукупність суспільних відносин за допомогою схожих принципів, засобів, методів), але за думкою значного числа фахівців не сформувався як самостійна галузь права в першу чергу внаслідок неоднорідності предмету чи методу правового впливу.

Пільги неповнолітнім – особливі права і переваги в галузі охорони праці, робочого часу, відпочинку та деяких інших умов праці, що надаються особам, які не досягли 18 років.

Післядипломна освіта – спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше ОКР та практичного досвіду.

Плагіат – навмисне привласнення авторства на чужий твір науки, літератури та мистецтва у повному обсязі або у значній частині.

Повторне навчання – вивчення навчального плану семестру повторно внаслідок невиконання студентом до початку екзаменаційної сесії навчального плану поточного семестру з поважних причин, підтверджених відповідними документами (через тривалі захворювання, пов'язані, зокрема, з епідеміями; часті захворювання (понад один місяць за семестр); службові відрядження; складні сімейні обставини, зокрема, необхідність догляду за членами сім'ї тощо).

Позашкільна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, що отримують вихованці, учні та слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах.

Позбавлення батьківських прав – позбавлення у судовому порядку права батьків на виховання дітей.

Порушення прав дитини — фізичне насильство, психологічне насильство, образа, зловживання правами вихователів, відсутність турботи, недбале звернення, грубе поводження з дитиною, експлуатація дітей.

Право на захування поза конкурсом – передбачене нормативно-правовими актами право вступника на захування до ВНЗ без участі в загальному конкурсі.

Право на освіту (освітнє право в суб'єктивному значенні) – передбачені нормами міжнародного та національного права вид та міра можливої поведінки (діяльності) людини, яка спрямована на розвиток власної індивідуальності та особистості шляхом здобуття, розвитку, тренінгу знань, умінь, навичок, компетенцій, поглядів, переконань, досвіду, здібностей в ході власної цілеспрямованої діяльності учіння та діяльності викладання (наукового керівництва, наукового консультування)

Правовий статус – сукупність закріплених у правових актах прав, свобод, обов'язків, видів та особливостей деліктоздатності, провоздатності, дієздатності суб'єкта та їх гарантій.

Правовідносини у системі освіти – врегульовані джерелами різних галузей законодавства правовідносини, що сприяють здобуттю освіти певного рівня (визнаного державою) або функціонуванню системи освіти.

Правовідносини у сфері (галузі) освіти – врегульовані джерелами різних галузей законодавства відносини, що сприяють задоволенню освітніх потреб індивідів та освітніх прав особистості.

Правоздатність – складова правосуб'єктності, закріплена у законодавстві і забезпечена державою можливість суб'єкта мати юридичні права і нести юридичні обов'язки.

Правосуб'єктність – здатність виступати суб'єктом у правовідносинах, складається з правоздатності, дієздатності, деліктоздатності.

Преципійні відносини з приводу освіти – за термінологією, запропонованою Д.А. Ягофаровим, відносини, так чи інакше пов'язані з головною метою освіти як соціального інституту, – забезпеченням за допомогою навчання та виховання позитивної соціалізації, вони полягають в організації/управлінні/здійсненні освітньої діяльності певного рівня та спрямування

Програма навчальної дисципліни – складова освітніх стандартів (компоненти навчального закладу), яка розробляється кафедрами відповідно до освітньо-професійної програми підготовки, ухвалюється Вченою радою та затверджується керівником закладу. П.Н.Д. визначає інформаційний обсяг дисципліни, рівень сформованості вмінь та знань, перелік рекомендованих підручників, інших методичних та дидактичних матеріалів, критерії та засоби діагностики успішності навчання.

Професійна підготовка – здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю.

Професійно-технічна освіта – комплекс педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння особистістю знаннями, уміннями і навичками в обраній ній галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури

Професійно-технічний навчальний заклад – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію потреб громадян у професійно-технічній освіті, оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я

Професія – набір робіт, які характеризуються заданим рівнем збігу основних завдань та обов'язків, що виконуються чи мають бути виконані працівником; вона вимагає від працівника визначеного кола знань та умінь.

Результати освіти – очікувані й вимірювані конкретні досягнення здобувачів освіти (випускників), які визначають, що він здатний робити по завершенні всієї або частини освітньої програми.

Рівень професійної діяльності – характеристика професійної діяльності за ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), що виконує працівник. У сфері праці розрізняють такі рівні професійної діяльності: *стереотипний рівень* (рівень *використання*) - уміння використовувати налагоджену систему (об'єкт діяльності) під час виконання конкретних задач діяльності, та знання призначення об'єкта і його основних (характерних) властивостей; *операторський рівень* - уміння готувати (налагоджувати) систему і керувати нею під час виконання конкретних задач діяльності та знання принципу (основних особливостей) побудови й принципу дії системи на структурно-функціональному рівні; *експлуатаційний рівень* - уміння під час виконання конкретних задач діяльності тестувати та аналізувати роботу системи з метою виявлення та усунення пошкоджень і знання методів аналізу функціонування системи та методів аналізу, пошуку та усунення пошкоджень; *технологічний рівень* - уміння під час виконання конкретних задач діяльності здійснювати розробку систем, що відповідають заданим характеристикам (властивостям), і знання методів синтезу та технологій розробки систем та способів їх моделювання; *дослідницький рівень* - уміння проводити дослідження систем із метою перевірки їх відповідності заданим властивостям, уміння вибрати з множини систему, що дозволяє найбільш ефективно вирішувати задачі діяльності, знання методики дослідження систем та методів оцінки ефективності їх застосування під час вирішення конкретних задач діяльності.

Рівні акредитації ВНЗ – ступінь та обсяг наданого навчального закладові права провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям освіти певного рівня та кваліфікації. В Україні встановлено: *I рівень* – технікум, училище, інші прирівняні до них ВНЗ, у яких здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями ОКР молодшого спеціаліста; *II рівень* – коледж (та інші прирівняні до нього ВНЗ), у яких здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями ОКР молодшого спеціаліста та за напрямками підготовки ОКР бакалавра; *III рівень* – у ВНЗ здійснюється підготовка фахівців за напрямками ОКР бакалавра, спеціальностями ОКР спеціаліста, а також за окремими спеціальностями ОКР магістра; *IV рівень* – у ВНЗ здійснюється підготовка фахівців за напрямками ОКР бакалавра, спеціальностями ОКР спеціаліста, магістра.

Робота – певні завдання та обов'язки, які виконуються чи мають бути виконані однією особою (працівником). Робота є статистичною одиницею, що класифікується відповідно до кваліфікації, необхідної для її виконання.

Робочий тиждень – норма тривалості робочого часу в календарному тижні, встановлена законодавством України

Робочий час – термін, протягом якого працівники відповідно до правил внутрішнього розпорядку зобов'язані виконувати трудові обов'язки, передбачені трудовим договором.

Розвиток дитини – мета дошкільної, загальної середньої, позашкільної та інших видів освіти. Міжнародне право (ст. 27 Кон-

венції про права дитини) передбачає такі різновиди РД, як фізичне, розумове, духовне, моральне, соціальне.

Сертифікат – документ, що засвідчує певний факт, взаємний фінансовий обов'язок державних органів; в освітньому праві – документ, що засвідчує кваліфікаційну придатність або виміряні УЦОЯО рівні навчальних досягнень.

Сертифікат ЗНО – документ, що засвідчує факт проходження особою ЗНО, при цьому результати оцінювання з усіх предметів вказуються в інформаційній картці, яка є додатком до С.

Сертифікація фахівця – процедура визначення відповідності професійно важливих властивостей фахівця, його компетенції тощо вимогам, що надані у нормативних документах, в яких відображені вимоги до його кваліфікації.

Система освіти – унормована джерелами освітнього законодавства взаємоузгоджена та функціонально взаємопов'язана сукупність інституцій (навчальних закладів, науково-методичних (наукових, методичних) установ, науково-виробничих підприємств, державних і муніципальних органів управління освітою, суб'єктів самоврядування в галузі освіти) та засобів, інструментів (інститутів стандартизації, ліцензування, акредитації, атестації, державного замовлення, державного фінансування, порядку набуття статусів педагогів, здобувачів освіти тощо), які забезпечують реалізацію освітнього процесу та досягнення освітнього результату.

Систематизація законодавства – упорядкування законодавчих актів, приведення законодавства до певної внутрішньоузгодженої системи.

Спеціалізація за спеціальністю – категорія, що характеризує відмінності окремих задач діяльності фахівця за ознаками різниці засобів, або(та) продуктів, або(та) умов діяльності в межах спеціальності. С.з.С. пов'язана як з необхідною галуззю знань, використовуваними інструментами чи устаткуванням, так і з продукцією, яка виробляється, або надаваними послугами і відповідає певною мірою деталізованому колу професійних завдань та обов'язків. С.з.С. можна визначити складовою компоненти стандартів навчального закладу, вона відображається у варіативних частинах освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників та освітньо-професійних програм підготовки.

Спеціаліст – ОКР вищої освіти особи, яка на основі ОКР бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Спеціальність – категорія, що характеризує: у сфері праці – особливості спрямованості й специфіку роботи в межах професії (зміст задач професійної діяльності, що відповідають кваліфікації); у сфері освіти - спрямованість і зміст навчання при підготовці фахівця (визначається через узагальнений об'єкт діяльності або виробничу функцію та предмет діяльності фахівця і відображає, насамперед, вид його діяльності й сферу застосування його праці). Спеціа-

льність у сфері освіти є адекватним відображенням наявної у сфері праці спеціальності (кваліфікації), вона відображає неповторювані узагальнені об'єкти діяльності або виробничі функції та предмети діяльності майбутнього фахівця.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі освіти і науки – узагальнена назва центрального органу державної виконавчої влади (міністерства), який координує здійснення освітньої політики держави; протягом історії незалежної України називався Міністерством освіти, Міністерством освіти і науки, Міністерством освіти і науки, молоді та спорту.

Співавторство – колективне авторське право на створений завдяки спільній творчій праці декількох осіб твір (науки, літератури, мистецтва), відкриття, винахід, промисловий зразок.

Стандарти вищої освіти – сукупність норм, що визначають зміст вищої освіти, зміст навчання, засоби діагностики якості вищої освіти та нормативний термін навчання. С.В.О. є основою оцінки освітнього та ОКР громадян незалежно від форм здобуття вищої освіти. Відповідність освітніх послуг С.В.О. визначає якість освітньої та наукової діяльності ВНЗ. Систему С.В.О. складають державний стандарт вищої освіти, галузеві С.В.О. та С.В.О. ВНЗ.

Статут – схвалений засновником (власником майна) організацією документ, що містить обсяг правил, які регулюють її правовий стан, внутрішнє управління, зовнішні відносини з іншими суб'єктами.

Структура освіти – диференціація видів неперервної освіти на дошкільну, початкову, базову та повну загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу, післядипломну освіти, самоосвіту та деякі інші види освіти (освіту осіб з особливостями психічного та фізичного розвитку, інклюзивну, спеціальну освіту осіб з девіантною поведінкою, непрофесійну освіту дорослих тощо)

Структурно-логічна схема підготовки – наукове й методичне обґрунтування процесу реалізації освітньо-професійної програми підготовки. Структурно-логічна схема підготовки надається у вигляді мережі міждисциплінарних зв'язків за напрямом підготовки або спеціальністю та діє на протязі усього терміну реалізації відповідної освітньо-професійної програми підготовки.

Суб'єкти управління освітою – органи та особи, які забезпечують керування системою освіти, її структурними елементами: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі освіти і науки; інші центральні органи виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні навчальні заклади; органи влади Автономної Республіки Крим; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування; органи громадського самоврядування; власники навчальних закладів.

Тест – стандартизована психодіагностична методика, яка призначена для встановлення кількісних і якісних індивідуально-психологічних відмінностей. У психологічній діагностиці - стандартизований, часто обмежений у часі іспит. *Тест досягнень* – тип психодіагностичних методик, що спрямовані на оцінювання досягнен-

ня рівня сформованості певної компетенції. *Тест критеріально-орієнтований* – тип тестів, призначених для визначення рівня індивідуальних досягнень щодо певного критерію на основі логіко-функціонального аналізу змісту завдань. Як критерій (або об'єктивний еталон) розглядаються конкретні знання, уміння, навички, що необхідні для успішного виконання тієї чи іншої задачі діяльності. *Тест ситуаційний* – критеріально-орієнтований тест досягнень, який складається з цілеспрямованого набору тестових завдань, призначених для оцінювання рівня сформованості знань щодо орієнтовних основ дій, які є адекватними діяльності вирішення проблемних ситуацій, що властиві майбутній діяльності (соціальної, виробничій) випускників ВНЗ.

Технологія навчання – сукупність форм, методів, прийомів та засобів передавання соціального та(або) професійного досвіду у процесі навчання.

Технологія освіти – процес та результат створення (проекування) адекватної потребам і можливостям особи та суспільства системи соціалізації, особистісного та професійного розвитку людини в закладі освіти, що складається з спеціальним чином сконструйованих відповідно до заданої мети методологічних, дидактичних, психологічних, інтелектуальних, інформаційних та практичних дій, операцій, прийомів, кроків, які гарантують досягнення цілей, що визначені учасниками освітянського процесу, та свободу їх усвідомленого вибору.

Трудовий договір – угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом, відповідно до якої працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, підпорядковуватися внутрішньому трудовому розпорядку, а власник зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Узагальнений об'єкт діяльності фахівця – загальна назва природних чи штучних систем, на зміну властивостей яких спрямована діяльність суб'єкта; певні етапи циклу існування систем (об'єктів діяльності) визначають типи діяльності фахівців. При цьому *об'єкт діяльності* – процеси, або/та явища, або/та матеріальні об'єкти, на які спрямована діяльність суб'єкта діяльності

Уміння – здатність людини виконувати певні дії на основі відповідних знань та навичок. Системи умінь різних видів формують відповідні компетенції. Уміння поділяються за видами. *Предметно-практичні* – У. виконувати дії щодо переміщення об'єктів у просторі, зміни їх форми тощо. Головну роль у регулюванні предметно-практичних дій виконують перцептивні образи, що відображають просторові, фізичні та інші властивості предметів і забезпечують керування робочими рухами відповідно до властивостей об'єкта та завдань діяльності. *Предметно-розумові* – У. щодо виконання операцій з розумовими образами предметів. Ці дії вимагають наявності розвиненої системи уявлень і здатність до розумових дій (напри-

клад, аналіз, класифікація, узагальнення, порівняння тощо). *Знаково-практичні* – У. щодо виконання операцій зі знаками та знаковими системами (письмо, прокладання курсу по карті, одержання інформації від пристроїв тощо). *Знаково-розумові* – У. щодо розумового виконання операцій зі знаками та знаковими системами (зокрема, дії, що є необхідні для виконання логічних та розрахункових операцій).

Управління галуззю освіти – безпосереднє здійснення органами влади (та суб'єктами самоврядування) освітньої політики держави, визначеної українським парламентом і Главою держави.

Учіння – складова (нарівні з викладанням) освітньої діяльності, є усвідомленою вольовою інтелектуальною діяльністю здобувачів освіти (контрольованою та координованою педагогами), цілеспрямовану на здобуття знань, умінь, компетенцій, переконань, цінностей, розвиток власних здібностей; також розуміється як суб'єктивне право та юридичний обов'язок здобувачів освіти.

Функції освіти – напрямки впливу освітнього процесу, результату, системи на функціонування та розвиток *суспільства* (трансляція та інтеграція культури, сприяння її прогресу, соціальна селекція, професіоналізація тощо) та кожної *людини* (найважливіший чинник *соціалізації* особистості, сприяння розвитку індивідуальності, професіоналізація тощо)

Цикл підготовки – сукупність складових змісту освітньої або професійної підготовки (змістових модулів, блоків змістових модулів), що поєднані за ознаками приналежності їх змісту до спільного освітнього або професійного напрямку.

Юридична особа – організація, яка має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнові та особисті немайнові права і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражі або у третейському суді.

Юридичні факти – передбачені законом обставини, які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин, диференціюються, зокрема, на події – які не пов'язані з волею суб'єктів правовідносин та дії – вольові прояви їх активності.

Якість – ступінь відповідності сукупності власних характеристик (техніко-економічних, естетичних) продукції, процесу або системи сформованим потребам та очікуванням, загальноприйнятим та обов'язковим; може вимірюватися певними стандартами або специфікаціями, тобто документами, в яких перелічуються умови, яким має відповідати результат.

Якість освіти – збалансована відповідність освіти (як результату, як процесу, як освітньої системи) міжнародним вимогам, державним стандартам, суспільним потребам, особистісним цілям. *Якість освіти (особистості)* – цілісна сукупність якостей особи зі здобутою освітою, що визначає зміст соціально значущих і професійно важливих властивостей особи, відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність продовжувати освіту, задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства. *Якість осві-*

ти (суспільства) – збалансована відповідність освіти (як змісту, як процесу, як освітньої системи) міжнародним вимогам, державним стандартам, суспільним потребам, особистісним цілям.

Якість освітньої діяльності – сукупність характеристик системи освіти та її складових, яка визначає її здатність задовольняти визначені потреби окремої людини або (та) суспільства.

Бібліографічний перелік

Бібліографічний перелік структуровано по темам, у блоці з кожної теми спочатку – нормативна, правозастосовна, інструктивна, роз'яснювальна література, потім – навчальна, методична література та монографія, після яких – наукові (іноді – публіцистичні) публікації невеликого обсягу.

Література для усіх тем

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Конституція України: Офіц. текст: Коментар до законодавства України про права та свободи людини і громадянина: навч. посібник / Авт.-уклад. М.І. Хавронюк. 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: А.С.К., 2003
3. Про вищу освіту: Закон України №2984-III
4. Закон України «Про вищу освіту». Наук.-практ. коментар. / За заг. ред. Кременя В.Г. - К., 2002. – 323 с.
5. Про дошкільну освіту: Закон України № 2628-III
6. Про загальну середню освіту: Закон України № 651-XIV
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України № 1977-XII
8. Про освіту: Закон України № 1060-XII
9. Про охорону дитинства: Закон України № 2402-III
10. Про позашкільну освіту: Закон України № 1841-III
11. Про професійно-технічну освіту: Закон України № 103/98-ВР
12. Вища освіта. Нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III –IV рівнів акредитації: У 2 кн. / Укладачі М.І. Панов, Ю.П. Битяк та ін.; За ред. проф. М.І. Панова. – Х.: Право, 2006. – 688 с.
13. Конвенція ООН про права дитини (прийнята 20.11.1989, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.chl.kiev.ua/UKR/konv_u.htm
14. Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17.04.2002 № 347/2002
15. Державна національна програма «Освіта: Україна XXI століття», затверджена Постановою КМУ від 09.11.1993 № 896
16. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко. - К.: Знання України, 2004. – 804 с.
17. Введение в теорию образовательного права. / Сырых В.М. - М.: Готика, 2002. - 340 с.
18. Вища освіта в Україні. Навчальний посібник / За ред В.Г. Кременя. - К.: Знання, 2005.
19. Габермас Ю. Ідея Університету – навчальні процеси [Текст] / Ю. Габермас; упоряд. М. Зубрицька і др. // Ідея Університету: Антологія – Л.: Літопис, 2002. – С. 153–157.
20. Д'юї Дж. Демократія і освіта / Джон Д'юї; пер. з англ. І. Босак, М. Олійник, Г. Пехник. -- Львів: Літопис, 2003. – 294 с.
21. Зубрицька М. Філософський дискурс ідеї університету: в складних лабіринтах пошуку істини [Текст] / М. Зубрицька // Ідея Університету: Антологія – Л.: Літопис, 2002. – С. 7–12.
22. Іванюк І.В. Освітня політика: Навч. посібник. – К.: Таксон, 2006 – 226 с.

23. Ідея університету. Антологія / За ред. М.А. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
24. Основные институты образовательного права. Под ред. Сырых В.М. - Москва-Уфа, 2001
25. *Поляков М.В.* Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи [Текст] / М.В. Поляков, В.С. Савчук – К.: Генеза, 2004. – 416 с.
26. *Федорова М.Ю.* Образовательное право: Учеб. пос. для вузов. М., 2004;
27. *Шкатулла В.И.* Образовательное законодательство: теоретические и практические проблемы. Общая часть. - М.: Норма, 1996.
28. *Шкатулла В.И.* Образовательное право: учебник для вузов / В.И. Шкатулла. – М.: изд. группа Норма-инфра, 2001. – 688 с.
29. *Ягофаров Д.А.* Нормативно-правовое обеспечение образования. Правовое регулирование системы образования: учеб. пособие / Д.А. Ягофаров. – М., 2008.
30. Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів / За ред. проф. М.І. Панова. - Харків: Гриф, 2003. – 336 с.
31. *Ньюмен Дж.Г.* Идея Университета / Дж.Г. Ньюмен ; пер. с англ. С.Б. Бенедиктова ; под общ. ред. М.А. Гусаковского. - Минск : БГУ, 2006. – 208 с
32. *Скотт П.* Глобализация и университет / П. Скотт // ВВШ «AlmaMater». - 2000. № 4. - с. 3-8
33. Тенденції та перспективи сучасної університетської освіти»: Зб. матер. наук.-метод. конфер. Дон. нац. ун-ту. - Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006.
34. *Фуллан М.* Сили змін / Майкл Фуллан / Пер. з англ. Галина Шиян та Роман Шиян. - Львів: Літопис, 2000

Література до теми 1

35. Загальна декларація прав людини 1948 р. //Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи. - К.: Юрінформ, 1992. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
36. *Боняк В.О.* Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні / В.О. Боняк //Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. – Нац.акад. внутр. справ України. – К., 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05bvouzu.zip>
37. *Квієк М.* Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій (пер. с англ.) – К.: Таксон, 2009. – 368 с.
38. Конституційний Суд України : Рішення у справі про доступність і безоплатність освіти від 04.03.2004 № 5-рп/2004
39. Конституційний Суд України : Рішення у справі про доступність і безоплатність освіти від 21.11.2002 № 18-рп/2002
40. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_105
41. Міжнародна стандартна класифікація освіти, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО у листопаді 1997 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/iscd/ISCED_R.pdf
42. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 / ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР : від 19.10.1973 № 2148.
43. *Чорноморденко І.В.* Освіта і наука в Україні : проблема трансформації. // Філософія науки,техніки та архітектури: Постмодерний проект: Монографія / За ред. д-ра філос. наук В.А. Рижка. — К.: КНУБА, 2002.
44. *Андиева М.С.* Конституционно-правые особенности образования как объекта управления / М.С. Андиева // Право и образование. - 2003. - № 5.
45. *Боняк В.О.* Зміст права людини та громадянина на освіту // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС України. – 2003. – № 1. – С.17-29.
46. *Дем'ячук О.П.* Освіта і національний розвиток: модернізація проти глобалізації // Наукові записки НаУКМА. Спец. вип. - 2000. - Т 18. - Ч. 1. - С. 140-144.

47. *Деррида Ж.* Разумное основание. Университет глазами его питомцев / Жак Деррида // Отечественные записки. – 2003. № 6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://derrida.sitcity.ru/ltext_0509020718.phtml?p_ident=ltext_0509020718.p_0102045501
48. *Дзвінчук Д.* Освітні реформи в умовах переходу до суспільства знань / Д. Дзвінчук // Обрії. – 2005. – № 2. – С. 24-26.
49. *Егупова М.А.* К вопросу о понятии права на образование лиц с ограниченными возможностями здоровья / М.А. Егупова // Право и образование. 2010. – № 2. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0210/egu.doc>
50. *Журавський В.С.* Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України; Інститут вищої освіти АПН України. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 415 с.
51. *Заворотченко Т.М.* Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2002. — 19 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2002/02ztmlgu.zip>
52. *Кашин А.* Між ідеологією і панацеєю: концепція університету світового класу / А. Кашин, С. Курбатов // Дзеркало тижня. - № 45, 21 Листопад 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/58496#article>
53. *Квіт С.* Алгоритм університетського розвитку / Сергій Квіт // Університетська автономія: спец. вип.: [зб. наук. ст.]/ Нац. ун-т «Кієво-Могилянська акад.». – К.: Дух і літера, [2008]. – 366 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/dil/2008_19.pdf
54. *Козюбра М.І.* Конституційне право на освіту та проблеми реформування законодавства про освіту / М.І. Козюбра // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 73-76
55. *Корсак К.* Освіта і виховання для суспільства знань / К. Корсак // Науковий світ. – 2006. – № 10. – С. 2-4.
56. *Корсак К.В.* Соціально-філософський аналіз тенденцій розвитку тріади „людина-суспільство-освіта” на початку ХХІ століття. – Дис. докт. філос. наук: 09.00.10 – філософія освіти. – Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2006. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2006/06kkvops.zip>
57. *Кремень В.* Не модно вчитись «на когось»: освіта в контексті суспільства знань / Василь Кремень // Україна молода. – 2006. – 26 лип. (№ 134).
58. *Кремень В.* Освіта як соціальний капітал / Василь Кремень // День. – 2008. – 18 січ. – С. 4.
59. *Кулініч О.О.* Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії / О.О. Кулініч // Часопис Київського ун-ту права, 2007. -№ 4.- С.88-92
60. *Куров С.В.* Социальная ценность и обоснованность защиты прав субъектов сферы образования / С.В. Куров // Право и образование. 2008. – № 11. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1108/kurov.doc>
61. *Куров С.В.* Социальный конфликт в сфере образования как основание юридической защиты прав и законных интересов / Куров С.В. // Право и образование. 2010. – № 2. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0210/kur.doc>
62. *Куров С.В.* К разработке механизма защиты прав субъектов образовательной деятельности / С.В. Куров // Право и образование. 2007. – № 6. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0607/kurov.doc>
63. *Кьосев А.* Университет между фактами и нормами / Александр Кьосев // Отечественные записки. – 2003. № 6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/oz/2002/2/kos.html>

64. *Лукашенко А. А.* До проблеми гарантій конституційного права людини і громадянина на освіту в Україні / А. А. Лукашенко // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://intkonf.org/lukashenko-aa-do-problemi-garantiy-konstitutsiyного-prava-lyudini-i-gromadyanina-na-osvitu-v-ukrayini/>

65. *Матвієнко О.В.* Освіта в інформаційному суспільстві: суперечності, тенденції, теоретико-методологічні засади розвитку / О.В. Матвієнко // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 2. – С. 106-112.

66. *Матюшева Т.Н.* Международно-правовой стандарт права на образование (ключевые элементы, юридические качества) / Т.Н. Матюшева // Право и образование. 2009. – № 8. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0809/mat.doc>

67. *Матюшева Т.Н.* Образование как правовая категория: понятие и составляющие / Т.Н. Матюшева // Право и образование. 2009. – № 1. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0109/mat.doc>

68. *Мясников В.А.* Законодательные и нормативно-правовые основы развития образования в странах СНГ (Азербайджан, Республика Армения, Республика Беларусь, Туркменистан) / В.А. Мясников, Г.Ю. Нечаева // Право и образование. 2006. – № 5. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0506/mysnikov.doc>

69. *Никифоров В.А.* Право на образование в международно-правовом аспекте / Международно-правовой стандарт права на образование // Образование и общество. - 2001. - № 2 (8)

70. *Ожиганова М.В.* К определению понятий права на образование и свободы образования / М.В. Ожиганова, А.В. Козуля // Право и образование. - 2009. - № 12. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1209/kozu.doc>

71. *Ортега-и-Гассет Х.* Миссия университета / Хосе Ортега-и-Гассет // Отечественные записки. – 2002. - № 2 (3) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?article=175&numid=3>

72. *Паращенко Л.І.* Законодавчі перспективи реалізації державних гарантій права на освіту щодо учнів приватних шкіл / Л.І. Паращенко // Державне управління : теорія та практика. 2009. - №2 (10). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Parashchenko.pdf

73. *Пиасова Н.И.* Образовательное право как отрасль российского права // Фундаментальные исследования. Научно-теоретический журнал. – 2009. - № 7.

74. *Пінчук Є.А.* Соціально-філософський аспект модернізації системи освіти як становлення інформаційного суспільства // Вісн. Житомирського держ. ун-ту. Вип. 50. Філософські науки http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/VZhDU/2010_50/vip50_2.pdf

75. *Ракша Н. С.* Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту / Н.С. Ракша. – Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. – Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2007. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2007/07rnsrpgo.zip>

76. *Ридингс Б.* Университет в руинах / Билл Ридингс // Отечественные записки. – 2002. - № 2 (3) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?article=722&numid=15>

77. *Романенко К.М.* Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку. / К. М. Романенко // Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків. – 2008. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08rkmstr.zip>

78. *Романенко К.М.* Особливості державного регулювання права на освіту в Україні / К.М. Романенко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. - № 12. – С. 18-24.

79. *Стовпець А.В.* Глобализация образования как феномен инновационной культуры // Наукове пізнання. – 2008. - № 2 (22). - с. 117-124 http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npmt/2008_2/st24.pdf

80. Сухарева И.В. К вопросу о содержании конституционного права на образование / И.В. Сухарева // Право и образование. 2010. – № 7. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0710/suh.doc>

81. Сухарніков Ю.В. Реформа вищої освіти України: європейські пріоритети [Електронний ресурс] / Ю.В. Сухарніков // Стратегічні пріоритети – 2009. - № 3 (12). Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Osvita/5.pdf>

82. Сушинський О.І. Відповідальність держави та вільний доступ в аспекті за- сад законодавства про освіту / О.І. Сушинський // Проблеми модернізації та систе- матизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – Київ : Нора-Друк, 2010. – с. 185-187

83. Трошкина Т.Н. Образовательное право как учебная дисциплина / Т.Н. Трошкина // Ежегодник российского образовательного законодательства. - 2006. - т. 1. - С. 304-315 [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.lexed.ru/pravo/theory/ezegod/?12.html

84. Хаймпель Г. Вина и задача университета / Герман Хаймпель // Отечественные записки. – 2003. - № 6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://magazines.russ.ru/oz/2003/6/2004_1_14.html

85. Ягофаров Д.А. Концептуальные направления теоретико-правовых исследова- ний образовательного права // Право и образование. - 2008. - № 5.

Література до теми 2

86. Документы международного права по вопросам образования. Под редакцией Г.А. Лукичева и В.М. Сырых. - М.Готика, 2003. – 560 с. - (Серия "Законодательство об образовании" Т. 1)

87. Загальна декларація прав людини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015

88. Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України. Комі- тет з питань науки і освіти: Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – 404 с.

89. Класифікатор галузей законодавства України, затверджений Наказом Мі- ністерства Юстиції України від 02.06.2004 № 43/5

90. Окружний адміністративний суд м. Києва : Постанова від 21.04.2008 № 3/299

91. Про вищу освіту : проект Закону України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.mon.gov.ua/gr/obg/2010/101110.doc

92. Про забезпечення дальшого розвитку вищої освіти в Україні : Указ Пре- зидента України від 25.09.2008 № 857

93. Про затвердження Державної програми розвитку вищої освіти на 2005-2007 роки : Постанова КМУ від 08.09.2004 № 1183 // Офіц. вісн. України. - 2004. - № 36.

94. Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні : Указ Президента України від 04.07.2005 № 1013

95. Рекомендация ЮНЕСКО «О признании учебных курсов и свидетельств о высшем образовании» (Принята в г. Париже 19.11.1993 на 27 сессии Ген. кон- фер. ЮНЕСКО)

96. Решение по делу Кэмпбелл и Козанс против Соединенного Королевства (Eur. Court. H.R. Campbell and Cosans v. the United Kingdom, Judgment of 25 Febru- ary 1982. Series A. N 48)

97. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Консти- туції України (справа про доступність і безоплатність освіти) від 04.03.2004. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v005p710-04>

98. Байтин М.И. Система права: к продолжению дискуссии / М.И. Байтин, Д.Е. Петров // Государство и право. -2003. - № 1. - С. 31-42.

99. Барбанова С. Образовательное законодательство (проблемы кодифика- ции) // Высшее образование в России. – 2004. – № 9.

100. *Белозеров А.* Платное образование и законодательство о защите прав потребителей / А. Белозеров, И. Пастухов // Российская юстиция. - 2003. - № 12. - С. 26.

101. *Богомаз К.Ю.* Адаптація зарубіжного досвіду щодо впровадження освітнього права в системі вищої школи України / К.Ю. Богомаз, О.М. Шеломовська // Становлення освітнього права в Україні: прогн. та матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 4 жовт. 2010 р. - Х.: Вид-во НУА, 2010. - с. 23-27

102. *Железов Е.А.* Образовательное право: попытка осмысления проблемы // Образование в системе институтов рыночного общества: Сб. статей. - Казань: Казанский гос. ун-т, 2004. - 82 с. - с. 62-65

103. *Зайчук В.О.* Нормативно-правове забезпечення освіти в Україні // Вища освіта. - 2002. - № 2-3.

104. *Зубрицька М.О.* Українська система вищої освіти: обґрунтування необхідності ухвалення Освітнього кодексу / М.О. Зубрицька // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. - К.: Нора-Друк, 2010. - с. 40-48

105. *Кампо В.М.* Принципи кодифікації освітнього законодавства в контексті формування конституційної ідеології освіти / В.М. Кампо // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. - К.: Нора-Друк, 2010. - с. 48-53

106. *Кананькіна Е.С.* Введение в институт источников образовательного права / Е.С. Кананькіна // Основы государства и права. - М., 2005, № 1. - С. 68-78

107. *Кананькіна Е.С.* Источники международного права в сфере образования: международные рамки действия / Е.С. Кананькіна // Право и образование. 2008. - № 7. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0708/kanan.doc>

108. *Кананькіна Е.С.* Источники международного права в сфере образования: региональные рамки действия / Е.С. Кананькіна // Право и образование. 2008. - № 8. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0808/kanan.doc>

109. *Киримова Е.А.* Об образовательном праве / Е.А. Киримова // Право и образование. 2005. - № 4. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0405/kirimova.doc>

110. *Ковтунець В.* Конституційні засади правового регулювання освітньої діяльності / В. Ковтунець [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.edu-law.org.ua/2009/10/konstytucijni-zasady-pravovogo-reguluvannya-osvitnoyi-diyalnosti.html>

111. *Ковтунець В.В.* Ключові проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України / В.В. Ковтунець // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. - К.: Нора-Друк, 2010. - с. 65-69

112. *Козырин А.Н.* Нормативно-правовое регулирование высшего и послевузовского профессионального образования в Российской Федерации: к вопросу о системе источников российского образовательного права / А.Н. Козырин // Право и образование. 2007. - № 2. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0207/koz.doc>

113. *Козырин А.Н.* Современные контуры образовательного права / А.Н. Козырин // Закон. - 2007. - № 4.

114. *Корж-Ікаєва Т.Г.* Освітнє право України: питання становлення / Т.Г. Корж-Ікаєва // Митна справа. - 2011. - № 1 (73), частина 2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ms/2011_1_2/451.pdf

115. *Красняков Є.* Законодавство у сфері освіти – галузь самостійна // Віче. - 2003. - № 9. - С. 60-62.

116. *Красняков Є.В.* Освітнє законодавство України не безпідставно претендує на окрему й самостійну галузь законодавства / Є.В. Красняков // Освіта Донбасу. - 2005. - № 4. - с. 96-99

117. Лазарева Н. Державні послуги у сфері освіти: погляд на питання // Право України. - 2005. - № 11. - С. 17-20.

118. Личук В. Освітнє законодавство України потребує змін // Освіта України. - 2007. - № 21. - 20 березня. - С. 4.

119. Малеина М.Н. Правовая природа и основания правоотношений «вуз – студент» // Правоведение. 2002. № 3.

120. Миннигулова Д.Б. Проблемы понятия и структуры образовательного права / Д.Б. Миннигулова // Право и образование. 2009. - № 4. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0409/minni.doc>

121. Онищенко О. Освітнє законодавство: в очікуванні Геракла / Оксана Онищенко // Дзеркало тижня. - № 17, 30 Квітень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60015#article>

122. Романенко К.М. Становлення вітчизняного освітянського права в радянський період як складова українського конституціоналізму / К.М. Романенко // Держава і право: 36. наук. ст. Юридичні і політичні науки. Спецвип. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – С. 279-283.

123. Слєпченко А.А. Законодавству про освіту – належне місце в навчальному процесі / А.А. Слєпченко // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – Київ : Нора-Друк, 2010. – с. 169-172

124. Спасская В.В. Содержание образовательного правоотношения / В.В. Спасская // Право и образование. 2006. - № 6. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0606/spasskaya20066.doc>

125. Суханов Е.А. О концепции Кодекса об образовании «самостоятельного» образовательного права / Юридическое образование и наука. - 2001. - № 3.

126. Твердова Т.В. Правоотношения по оказанию образовательных услуг: заметки о некоторых особенностях / Т.В. Твердова // Право и образование. 2008. - № 2. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0208/tverdova.doc>

127. Шилінгов В. Теоретико-правові аспекти удосконалення нормативного регулювання освітньої діяльності в Україні / Володимир Шилінгов // Вісн. Акад. управління МВС. - 2007. - № 2-3. - с. 112-116 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAUMVS/2007-023.pdf

128. Южакова О.В. Об определении образовательной услуги / О.В. Южакова // Право и образование. 2005. - № 5. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0505/uzakova.doc>

129. Ягофаров Д.А. Моделирование образовательного нормотворчества (к постановке проблемы теоретического исследования) / Д.А. Ягофаров // Право и образование. 2008. - № 11. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1108/yag.doc>

130. Ягофаров Д.А. Образовательное нормотворчество и образовательные правоотношения в механизме правового регулирования отношений в сфере образования (теоретико-правовой аспект) / Д.А. Ягофаров // Право и образование. 2006. - № 4. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0406/yagofarov.doc>

131. Ягофаров Д.А. Правовые акты в сфере образования: о трех методологических предпосылках теоретико-правового анализа / Д.А. Ягофаров // Право и образование. 2009. - № 11. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1109/yago.doc>

132. Ягофаров Д.А. Проблемная ситуация в теоретико-правовом исследовании образовательного права / Д.А. Ягофаров // Право и образование. 2010. - № 4. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0410/yag.doc>

Література до теми 3

133. Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum) від 18 вересня 1988 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/higher/bolon/7>

134. Вимоги щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу, затверджені Наказом Держкомпідприємництва від 09.06.2004 № 65 (зі змінами та доповненнями)

135. ДК 002:2004 Державний класифікатор України. Класифікація організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ)

136. ДСТУ 1.1:2001 Національна стандартизація. Стандартизація та суміжні види діяльності. Терміни та визначення основних понять

137. ДСТУ ISO 9000-2001 Системи управління якістю. Основні положення та словник

138. Класифікатор професій ДК 003:2005, затверджений Наказом Держспоживстандарту від 26.12.2005 № 375

139. Класифікація організаційно-правових форм господарювання Державного класифікатора України, затверджена Наказом Держспоживстандарту України від 28.05.2004 № 97

140. Определение Верховного Суда Украины от 20 октября 2005 г., дело N 6-11522к05 «О взыскании алиментов на совершеннолетних детей» // Юридическая практика. - № 39, 25 сентября 2007

141. Лист МОН від 15.10.2003 № 1/11-4347 [щодо процедури обрання декана та Приведення Статуту ВНЗ у відповідність із законодавством – РВ]

142. Лист МОН від 23.05.2006 № 1/9-356 [щодо організації та проведення конкурсного відбору кандидатів на заміщення посад науково-педагогічних працівників – РВ]

143. Лист МОН від 25.11.2004 № 1/11-6053 [щодо неприпустимості переслідування студентів за їх участь у громадсько-політичних акціях – РВ]

144. Міністерство юстиції України, лист від 13.03.2009 № 2588-0-26-09-21 [щодо роз'яснення термінів «семінар», «конференція», «професійна підготовка», «навчання», перепідготовка» та «підвищення кваліфікації» - РВ]

145. Перелік платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами, затверджений Постановою КМУ від 20.01.1997 № 38 (зі змінами та доповненнями)

146. Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, затверджений Постановою КМУ від 14.06.2000 № 963 (зі змінами та доповненнями)

147. Письмо от 22.09.2004 № 19-479/6477 Министерства образования и науки Украины, государственного комитета по вопросам регуляторной политики и предпринимательства // Ориентир. - № 38. - 15.10.2004

148. Положення про атестацію наукових працівників, затверджене Постановою КМУ від 13.08.1999 № 1475

149. Положення про вище професійне училище та центр професійно-технічної освіти, затверджене Наказом МОН від 20.06.2000 № 225 (зі змінами та доповненнями)

150. Положення про державний вищий навчальний заклад, затверджене Постановою КМУ від 05.09.1996 № 1074 (зі змінами та доповненнями)

151. Положення про Державний реєстр вищих навчальних закладів, затверджене Постановою КМУ від 15.10.2006 № 329

152. Положення про дошкільний навчальний заклад, затверджене Постановою КМУ від 12.03.2003 № 305 (зі змінами та доповненнями)

153. Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затверджене Постановою КМУ від 14.06.2000 № 964 (зі змінами та доповненнями)

154. Положення про обрання та прийняття на роботу науково-педагогічних працівників ВНЗ третього і четвертого рівнів акредитації, затверджене Наказом МОН від 24.12.2002 № 744

155. Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), затверджене Постановою КМУ від 20.01.1998 № 65

156. Положення про особливості ступеневої освіти медичного спрямування, затверджене Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24.12.2000 № 35

157. Положення про порядок затвердження та погодження статутів вищих та професійно-технічних навчальних закладів у Міністерстві освіти України, затверджене Наказом МОН від 27.10.1999 № 370

158. Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів, затверджене Постановою КМУ від 05.04.1994 № 228 (зі змінами та доповненнями)

159. Положення про професійно-технічний навчальний заклад, затверджене Постановою КМУ від 05.08.1998 № 1240 (зі змінами та доповненнями)

160. Положення про ступеневу професійно-технічну освіту, затверджене Постановою КМУ від 03.06.1999 № 956

161. Положення про центр розвитку дитини, затверджене Постановою КМУ від 05.10.2009 № 1124

162. Порядок надання платних послуг державними навчальними закладами, затверджений Наказом Міністерства освіти, Міністерства фінансів, Міністерства економіки від 27.10.1997 № 383/239/131

163. Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням, затверджений Постановою КМУ від 22.08.1996 № 992 (зі змінами та доповненнями)

164. Порядок призначення, виплати та розміри стипендіального забезпечення учнів, студентів, курсантів, слухачів, клінічних ординаторів, аспірантів і докторантів, затверджено Постановою КМУ від 08.08.2001 № 950 (зі змінами та доповненнями).

165. Постанова Голови Верховного Суду України від 25.11.2004 // Рішення Верховного Суду України. - 2005. - № 1

166. Примірний статут вищого навчального закладу, затверджений Наказом МОН від 05.02.2003 № 60

167. Про визнання кваліфікацій, що відносяться до вищої освіти, в Європейському регіоні : Європейська конвенція Ради Європи від 11.04.1997

168. Про використання мобільних телефонів під час навчального процесу, Наказ МОН від 24.05.2007 № 420

169. Про вищу освіту : проект Закону України [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.mon.gov.ua/gr/obg/2010/101110.doc

170. Про впорядкування діяльності відокремлених структурних підрозділів вищих навчальних закладів : рішення Колегії МОН від 01.02.2008 (протокол № 1/3-6)

171. Про запровадження шкільної форми для учнів середніх закладів освіти: Постанова КМУ від 22.08.1996 № 1004

172. Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад, Постанова КМУ від 06.05.2001 № 443 (зі змінами та доповненнями)

173. Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, Указ Президента України 23.01.1996 № 77/96 (зі змінами та доповненнями)

174. Про надання роз'яснення з питань реорганізації навчального закладу : лист Держкомпідприємництва, лист від 12.04.2006 № 2819

175. Про надання роз'яснень (щодо порядку створення, ліцензування та діяльності приватного закладу освіти) : лист Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва від 09.02.2005 № 742

176. Про надання роз'яснень : лист Держкомпідприємництва від 10.02.2004 № 727

177. Про назви, печатки, штампи, вивіски загальноосвітніх навчальних закладів, Наказ МОН від 17.02.2004 № 120

178. Про найменування закладів освіти та охорони здоров'я : лист Держкомпідприємництва від 13.10.2004 № 7077

179. Про найменування приватного закладу освіти : лист Держкомпідприємництва від 14.09.2005 № 7988

180. Про організаційно-правову форму приватного закладу освіти : лист Держкомпідприємництва від 02.02.2005 № 607

181. Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), лист МОН від 25.04.2001 № 1/9-168 // Інформаційний збірник МОН. - 2001. - № 13.

182. Типове положення про атестацію педагогічних працівників України, затверджене Наказом Міністерства освіти України від 20.08.1993 № 310 (зі змінами та доповненнями)

183. Типове положення про культурно-освітній центр національних меншин України, затверджено Наказом МОН та Державного комітету України у справах національностей та міграції від 06.10.2004 № 778/49

184. Щодо назв підрозділів вищих навчальних закладів: Лист МОН від 17.02.2009 № 1/9-112

185. *Загородній А.С.* Проблеми одностороннього розірвання договору про надання освітніх послуг ВНЗ на вимогу виконавця / А.С. Загородній // Становлення освітнього права в Україні: прогн. та матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 4 жовт. 2010 р. - Х.: Вид-во НУА, 2010. - с. 70-72

186. *Волосникова Л.М.* Правовий статус університетов: история и современность : учеб. пособие. - М.: Норма, 2007. - 208 с.

187. Європейська практика студентського самоврядування в університетах України. - Методичні матеріали / Під ред. проф. Буяльської Т.Б. - Вінниця, 2005. - 82 с.

188. Матеріали до розробки концепції Кодексу законів про освіту: підготовлено експертами Громадської організації «Інститут виборчого права» та товариства конституційного права України [на правах рукопису]. - 136 с.

189. Університетська автономія: спец. вип. : [зб. наук. ст.]/ Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»; [упоряд. С. Квіт та ін.]; Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія". - К.: Дух і літера, [2008]. - 366 с.

190. *Яновська Н.В.* Навчальні заклади: організація та облік. - Х.: Фактор, 2000. - 684 с.

191. *Бочков В.Е.* Проблемы формирования институциональной и правовой среды для развития дистанционного образования в условиях реформирования системы образования / В.Е. Бочков, Т.Н. Мартынова, С.А. Кочерга // Право и образование. 2007. - № 8. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0807/bochkov.doc>

192. *Булавин Л.* Хто в університеті найголовніший? Ні, не ректор / Леонід Булавин // Дзеркало тижня. - № 2, 24 Січень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/55918#article>

193. *Буяльська Т.Б.* Деякі проблеми розвитку студентського самоврядування у ВНЗ (з досвіду роботи) / Т.Б. Буяльська, Т.В. Черняхівич // Гуманізм та освіта. - [Вінниця]: Вид-во ВНТУ "УНІВЕРСУМ-Вінниця", 2006. - С. 424-426 <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06btbzdr.pdf>

194. *Вакарчук І.* Мета реформ у вищій школі - якість і доступність освіти / І. Вакарчук // Вища школа. - 2009. - № 4. - С. 3-30.

195. *Герцюк Д.* Академічні свободи у системі цінностей вищої освіти: еволюція і сучасний стан / Д. Герцюк // Вісн. Львівського ун-ту. Сер. пед. - 2009. - Вип. 25. - Ч. 4. - С. 16-24. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vlnu/Ped/2009_25-4/02_Hertsyuk.pdf

196. *Гінзбург М.Д.* Що таке підприємство, установа, організація, заклад, орган / М.Д. Гінзбург // Стандартизація, сертифікація, якість, 2006. - № 2. - С. 33-36 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://msu.kharkov.ua/tc/cons/organiz.html>

197. *Гурак Р.В.* Організаційно-правові форми вищих навчальних закладів України: правове регулювання та практична реалізація / Р.В. Гурак // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. - Київ: Нора-Друк, 2010. - с. 30-32

198. *Згуровський М.* Дослідницькі університети: шанс для Європи / Михайло Згуровський // Дзеркало тижня. - №39. - 14 жовтня 2006. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/48088#article>

199. *Каплюк М.А.* Проблемы определения понятия и видов высших учебных заведений / М.А. Каплюк // Юридическое образование и наука. - 2006. - № 2

200. Кирилловых А.А. Автономия вуза: баланс частных и публичных интересов / А.А. Кирилловых // Право и образование. 2010. – № 2. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0210/kir.doc>

201. Кирилловых А.А. Вуз как субъект административных правоотношений // Право и образование. 2008. – № 11. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1108/kirill.doc>

202. Кирилловых А.А. Проблемы регулирования административной правосубъектности вузов / А.А. Кирилловых // Право и образование. 2008. – № 9. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0908/kirill.doc>

203. Кленко С.Ф. Визначення поняття загальної середньої освіти у законодавстві / С.Ф. Кленко // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 57-61

204. Коваленко О. Позашкільна освіта: методичні уточнення концепції / О. Коваленко // Освіта України. – 2007. – 11 верес. (№ 67). – С. 2.

205. Кочерга С.А. Правовое регулирование конституционного права граждан как потребителей образовательных услуг в сфере высшего профессионального образования / С.А. Кочерга, Н.М. Чепурнова // Право и образование. 2008. – № 9. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0908/koch.doc>

206. Лан Я. Не хочу вчитися, а хочу... екстерном / Яна Лан // Дзеркало тижня. - № 3, 31 Січень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/55980#article>

207. Матюшева Т.Н. Классификация правовых статусов субъектов сферы образования: критерии и ориентиры / Т.Н. Матюшева // Право и образование. 2008. – № 8. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0808/mat.doc>

208. Матюшева Т.Н. Общеобразовательные учреждения в механизме реализации конституционного права на образование: проблемы типологии / Т.Н. Матюшева // Право и образование. 2008. – № 11. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1108/mat.doc>

209. Нестеренко П.В. Проблеми правового регулювання припинення ВНЗ / П.В. Нестеренко // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 126-129

210. Николаев Б.В. Структура высшей школы и правовое регулирование высшего образования в США / Б.В. Николаев // Право и образование. 2010. – № 3. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0310/nik.doc>

211. Оксамитна М. Профільна школа: таємниці владного двору / Марина Оксамитна // Дзеркало тижня. - № 21, 05 Червень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60288#article>

212. Онищенко О. Дванадцятирічка: «місія нездійсненна»? / Оксана Онищенко // Дзеркало тижня. - № 23, 19 Червень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60472#article>

213. Попова М. Домашнє навчання: лазівка чи перспектива? / Марія Попова // Дзеркало тижня. - № 46, 11 Грудень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/61648#article>

214. Проскурин В.А. Заметки к автономизации университета / В.А. Проскурин // PROJECT FUTURE ISRAEL [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.futurisrael.org/ProskAutUniver.htm>

215. Резніков С. Дослідницькі університети як центри інноваційного розвитку країни / Сергій Резніков // Дзеркало тижня. Україна. - № 2, 21 Січень 2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/73711#article>

216. Руденко Л. Дванадцятирічка: віз попереду коня / Леонід Руденко // Дзеркало тижня. - № 21, 05 Червень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60292#article>

217. *Савчин М.В.* Конституційні гарантії академічної свободи в Україні: сучасні виклики, проблеми та шляхи вирішення / М.В. Савчин // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. - практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. - К.: Нора-Друк, 2010. - с. 152-155

218. *Смолюська Л.* Чи можна вибрати школу? / Людмила Смолюська // Дзеркало тижня. - № 4, 05 Лютий 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/59102#article>

219. *Янчук А.О.* Проблеми засновництва навчальних закладів / А.О. Янчук // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. - практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. - К.: Нора-Друк, 2010. - с. 204-208

220. *Яцунь О.* Економіка знань чи економія на знаннях? / Олександр Яцунь // Дзеркало тижня. - № 10, 13 Березень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/59501#article>

Література до теми 4

221. Вимоги до акредитації (напряму спеціальності) підготовки фахівців за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, затверджені рішенням Державної акредитаційної комісії України від 15.03.2004 № 292

222. Вимоги щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу, затверджені Наказом Держкомпідприємництва від 09.06.2004 № 65 (зі змінами та доповненнями)

223. Вищий адміністративний суд України, ухвала від 14 грудня 2005 року // Юридична практика. Судовий випуск. - № 1, 23 травня 2006 р. [справа про зменшення кількості учнів школи та визначення терміну, після якого прийом учнів до школи неможливий - РВ]

224. Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Кабінет Міністрів України, Постанова від 15.10.2004 № 1378 (зі змінами та доповненнями)

225. ДСТУ ISO 9000:2000. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. - К. : Держстандарт України, 2001. - 33 с.

226. ДСТУ ISO 9001:2000. Системи управління якістю. Вимоги. - К. : Держстандарт України, 2001. - 25 с.

227. ДСТУ ISO 9004:2000. Системи управління якістю. Наставови щодо поліпшування діяльності. - К. : Держстандарт України, 2001.

228. *Кирилловых А.А.* Проблемы государственного регулирования образовательной деятельности высших учебных заведений / А.А. Кирилловых // Право и образование. 2007. - № 12. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1207/kir.doc>

229. *Кісіль М.В.* До питання філософії стандартів у галузі вищої освіти // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер. № 7. - Вип. 12(25) - К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007 - С.207 - 214 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kisilmv.if.ua/publications/standard.html>

230. *Кісіль М.В.* Моніторинг як складова системи управління якістю вищої освіти / М.В. Кісіль // Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: Європейський контекст : матер. міжнар. наук.-практ. конфер. - Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. - С. 188-190. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kisilmv.if.ua/publications/monitoring-shortened-2009.htm>

231. *Кісіль М.В.* Оцінка якості вищої освіти // Вища освіта України. - 2005. - № 4 (14). - С. 82-87. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kisilmv.if.ua/publications/educqualityassessment.html>

232. *Кісіль М.В.* Фікції в українській вищій освіті / М.В. Кісіль // Вища освіта України. - 2008. - № 4 (додаток). - С. 102 - 103 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kisilmv.if.ua/publications/fictions2008.htm>

233. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, схвалена Розпорядженням КМУ від 21.11.2007 № 1035-р (зі змінами та доповненнями)

234. Лист МОН від 14.01.2005 № 1/9-6 [про необов'язковість ліцензування освітніх послуг з надання повної загальної середньої освіти – РВ]

235. Лист МОН від 25.12.2008 № 1/9-480 [щодо утвердження української мови в діяльності ВНЗ - РВ]

236. Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, затверджені Наказом МОН від 24.12.2003 № 847

237. *Мазак А.В.* Управління освітньою галуззю в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: регіональний аспект / Мазак Андрій Вальдемарович // Автореф. дис.канд. наук з державного управління: 25.00.02. – Нац.акад. держ. управління при Президентові Укр. – Київ, 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2005/05mavura.zip>

238. Методика визначення можливостей навчального закладу, іншої юридичної особи щодо започаткування (продовження) діяльності з надання освітніх послуг, збільшення або перерозподілу ліцензованого обсягу у сфері вищої освіти, затвердженої Наказом МОН від 21.01.2009 № 30 (зі змінами)

239. Національний класифікатор України ДК 003:2010, затверджено Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.07.2010 № 327

240. Орієнтовні критерії оцінювання діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, затверджені Наказом МОН від 14.02.2005 № 99

241. Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах, затверджено Постановою КМУ від 09.08.2001 № 978

242. Положення про атестацію професійно-технічних навчальних закладів, затверджено Постановою КМУ від 12.02.1996 № 200 (зі змінами та доповненнями)

243. Положення про атестацію наукових працівників, затверджене Постановою КМУ від 13.08.1999 № 1475

244. Положення про експертну комісію та порядок проведення акредитаційної експертизи, затверджене Наказом МОН від 14.01.2002 № 16 (зі змінами та доповненнями)

245. Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи, затверджені Наказом МОН від 24.12.2003 № 847

246. Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затверджене Постановою КМУ від 27.08.2010 № 778

247. Положення про Міністерство освіти і науки України, затверджене Постановою КМУ від 19.12.2006 № 1757 (зі змінами та доповненнями)

248. Положення про Міністерство освіти і науки України, затверджене Указом Президента України від 07.06.2000 № 773/2000 (зі змінами та доповненнями)

249. Порядок державної акредитації закладів, що проводять підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, та атестації їх спеціалістів, затверджений Постановою КМУ від 20.05.2009 № 490

250. Порядок державної атестації загальноосвітніх, дошкільних, позашкільних навчальних закладів, затверджено Наказом МОН від 24.07.2001 № 553 (зі змінами та доповненнями)

251. Порядок здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів, затверджений Наказом МОН від 25.01.2008 № 34

252. Порядок ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, затверджено Постановою КМУ від 08.08.2007 № 1019

253. Порядок надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти, затверджений Постановою КМУ від 16.06.2003 № 916 (зі змінами та доповненнями)

254. Постанова Колегії Рахункової палати від 27.12.2005 № 31-3 «Про результати перевірки використання коштів Державного бюджету України, виділених Міністерству освіти і науки України на підготовку робітничих кадрів»

255. Про встановлення нормативів витрат, пов'язаних з проведенням акредитації, Наказ МОН від 04.06.2002 № 321

256. Про документи для проведення ліцензування : лист МОН від 19.12.2007 № 6/1-1303

257. Про документи для проведення ліцензування : Наказ МОН від 21.01.2009 № 30

258. Про документи для проведення ліцензування: Наказ МОН від 21.01.2009 № 30 (зі змінами)

259. Про затвердження Інструкції про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на надання послуг, пов'язаних із профорієнтацією населення і Інструкції про умови і правила здійснення підприємницької діяльності, пов'язаної із профорієнтацією населення, та контроль за їх дотриманням : Наказ Ліцензійної палати при Міністерстві економіки України, Державного центру зайнятості Міністерства праці України від 15.08.1996 № ЛП-27/52

260. Про затвердження Концепції державної політики у сфері управління якістю продукції (товарів, робіт, послуг) : Розпорядження КМУ від 17.08.2002 № 447-р.

261. Про затвердження Ліцензійних умов надання освітніх послуг, Порядку здійснення контролю за дотриманням Ліцензійних умов надання освітніх послуг, Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи та Типового положення про регіональну експертну раду з питань ліцензування та атестації навчальних закладів : Наказ МОН від 24.12.2003 № 847

262. Про результати перевірок : Наказ МОН від 12.11.2008 № 2407-л [щодо перевірки дотримання Ліцензійних умов надання освітніх послуг у сфері вищої освіти - РВ]

263. Рішення Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти від 2 квітня 2008 «Про стан забезпечення навчальних закладів України сучасними технічними засобами навчання і приладами та заходи щодо створення національної індустрії їх виробництва» (протокол № 12) // Освіта України. - № 29-30, 15 квітня 2008 р.

264. Стандарти і рекомендації для гарантії якості вищого образования в европейском пространстве. — Йошкар-Ола: Аккредитация в образовании, 2008. — 58 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.enqa.eu/files/ESG_Russian%20version.pdf

265. Типове положення про Головне управління освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управління освіти і науки обласної, Севастопольської міської державної адміністрації, затвержене Постановою Кабінет Міністрів України від 22.08.2000 № 1326 (зі змінами та доповненнями)

266. Чи необхідно отримувати ліцензію для надання послуг з оволодіння навичками спілкування іноземними мовами, та які установи мають право на здійснення такої діяльності? // Вісн. податкової служби України. - листопад 2004 р. - № 44 (326). - с. 58

267. Щодо ліцензованих обсягів освітніх послуг: Лист МОН від 09.04.2008 № 1/9-221

268. Щодо Наказу МОН від 21.01.2009 № 30 «Про документи для проведення ліцензування» : лист МОН від 26.01.2009 № 1/9-52

269. Щодо особливостей підготовки ліцензійних і акредитаційних справ : лист МОН від 16.04.2009 № 1/9-265

270. Щодо розмежування в часі процедури ліцензування та акредитації : Лист МОН від 25.03.2008 № 1/9-183

271. *Андрейцев В.І.* Правнича освіта в Україні: проблеми теорії та практики. Навч.-практ. посібник / В.І. Андрейцев, В.В. Андрейцев. – К., 2000.

272. *Байденко В.И.* Стандарты в непрерывном образовании: концептуальные, теоретические и методологические проблемы : монография. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. 1999. – 210 с.

273. *Бігун В.С.* Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. – К.: "Юстініан", 2006. – 272 с.

274. *Геворкян Е.Н.* Рынок образовательных ресурсов: аспекты модернизации. Монография. М., 2005.

275. Іванюк І.В. Освітня політика : Навч. посіб. / І.В. Іванюк. – К.: Таксон, 2006. – 226 с.
276. Коротков Э.М. Управление качеством образования : учеб. пособ. для вузов / Э.М. Коротков ; МОН РФ. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2007. – 320 с.
277. Кремень В.Г. Освіта і наука України : шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
278. Луговий В.І. Управління освітою : [навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності “Державне управління”] / В.І. Луговий. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.
279. Мещанінов О.П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : монографія / О.П. Мещанінов — Миколаїв: вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005
280. Науково-освітній потенціал нації: погляд у 21 століття / МОН; авт. - упоряд. В. Литвин, В. Андрущенко, А. Гуржій, С. Довгий та ін. ; за заг. ред. В. Литвина. Кн. 1, 2, 3. Пріоритет інтелекту. – К. : Навчальна книга, 2004. - 638 с.
281. Освітній менеджмент : навч. посіб. / за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. – К. : Шкільний світ, 2003.
282. Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні: Монографія / Кол. авторів; За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. - К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 424 с.
283. Проблеми якості вищої освіти : монографія / АПН України ; Ін-т вищої освіти ; редкол. В. Кремень, В. Андрущенко, В. Луговий та ін. - К. : Педагогічна думка, 2007. – 233 с.
284. Прозорість і корупція в системі вищої освіти України. – К.: Таксон, 2003. – 308 с.
285. Романенко М.І. Гуманізація освіти : концептуальні проблеми та практичний досвід : наук. монографія. – Дніпропетровськ: Промінь”, 2001.
286. Система высшего образования и образовательные стандарты в Украине : аналитический доклад / МОН РФ; МОНУ; авт. Левковский К.М., Морозова Т.Ю., Петренко В.Л., Степко М.Ф. и др. - Москва : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 96 с.
287. Студентське самоврядування як невід’ємна складова демократизації вищої школи / відп. ред. М.Ф. Степко. – К.: Знання, 2005. – 55 с.
288. Тертичка В.В. Державна політика : аналіз та здійснення в Україні / В.В. Тертичка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 750 с.
289. Трайнев В.А. Повышение качества высшего образования и Болонский процесс: обобщение отечественной и зарубежной практики / В.А. Трайнев, С.С. Мкртчян, А.Я. Савельев. – Москва : Дашков и К, 2008. – 392 с.
290. Конституційне право України. Академічний курс : Підручник : у 2 т. – т. 2 / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2008
291. Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К. :Український центр правничих студій, 1999.
292. Астахова Е. Социальная характеристика кадрового потенциала высшей школы: Украинский вариант // Инновации в образовании. - 2003. - №1. - С. 27-28.
293. Астахова Е.В. (мл) Экономические парадоксы образовательного права / Е.В. Астахова (мл.) // Становлення освітнього права в Україні : прогр. та матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 4 жовт. 2010 р. – Х.: Вид-во НУА, 2010. – с. 21-22
294. Бесчастний В.М. Державне управління структурною перебудовою вищої освіти в Україні / В.М. Бесчастний // Теорія та практика державного управління. – 2009. – № 1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-1/doc/1/12.pdf>
295. Бесчастний В.М. Створення нової нормативно-правової бази державного управління вищою освітою / В.М. Бесчастний // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2009. - № 1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=4>

296. Білова В. Педагогічний менеджмент: поняття і теоретичні засади / Вікторія Білова // Рідна школа. - 2005. - № 2. - С. 26-28.

297. Боголіб Т. Характер і особливості ринкових відносин у системі вищої школи / Тетяна Боголіб // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - № 8. - С. 57-61.

298. Бойко А. Конкурентоспроможність освіти як показник її ефективності та якості / А. Бойко // Вища освіта України. - 2008. - № 3. - С. 16-22.

299. Бок Д. Плюсы и минусы коммерциализации / Дерек Бок // Отечественные записки. - 2003. № 6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?numid=15&article=721>

300. Босак О.В. Формування ринку послуг професійної освіти в Україні: стан і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О.В. Босак // Культура народов Причерноморья. - 2007. - № 117. - С. 80-83
http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp117/knp117_80-83.pdf

301. Бочкарев В.И. Государственно-общественное управление образованием : каким ему быть? - Педагогика. - 2001. № 2. [Электронный ресурс]. Режим доступа:

http://www.portalus.ru/modules/shkola/rus_show_archives.php?subaction=showfull&id=1192107763&archive=1196815450&start_from=&ucat=&

302. Бузько І. Розвиток ринку освітніх послуг в Україні в умовах глобалізації / Ірина Бузько // Економіст. - 2007. - № 8. - С. 28-33.

303. Бурлакова И.И. К вопросу о правовом механизме обеспечения качества преподавательского труда / И.И. Бурлакова // Право и образование. 2010. - № 4. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0410/bur.doc>

304. Ванеев О.Н. К проблеме участия общественности в управлении муниципальными образовательными учреждениями / О.Н. Ванеев // Право и образование. 2010. - № 7. - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0710/van.doc>

305. Василюк А. З теорії освітніх реформ / Алла Василюк // Шлях освіти. - 2006. - № 4. - С. 22-26.

306. Величко О.Г. Самооцінювання у вищих навчальних закладах як дієва складова менеджменту якості освіти / О.Г. Величко, В.Г. Вікторов // Вісн. УАДУ при Президентові України. - К., 2003. - Вип. 2. - С. 379-388.

307. Вельчева Н.В. Науково-теоретичні основи державного регулювання вищої освіти / Н.І. Вельчева // Державне будівництво. 2009. - № 2. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/1/11.pdf>

309. Вишневецький Ю. Право на безоплатну освіту – міф чи реальність? / Юрій Вишневецький // Юридичний радник. - 2005 - № 6 (8). - с. 57-59. [Електронний ресурс]. режим доступу: <http://www.yurradnik.com.ua/stride/ur/?m=authors&aut=424&art=245>

310. Вікторов В.Г. Атестація і акредитація закладів освіти в системі управління якістю / В.Г. Вікторов // Мультиверсум. - К., 2004. - № 43. - С. 203-212.

311. Вікторов В.Г. Кадровий потенціал освіти в системі управління її якістю // Вища освіта України. - К., 2004. - № 4. - С. 89-93.

312. Вікторов В.Г. Контроль знань: основні функції та методи / В.Г. Вікторов // Нова парадигма. - К., 2006. - № 52. - С. 38-48.

313. Вікторов В.Г. Ліцензування закладів освіти в системі управління якістю / В.Г. Вікторов // Нова парадигма. - К., 2005. - № 42. - С. 70-82.

314. Вікторов В.Г. Нові моделі управління освітою / В.Г. Вікторов // Вища освіта України. - К., 2005. - № 2 (16). - С. 66-71.

315. Вікторов В.Г. Стандарти в освіті як індикатори якості / В.Г. Вікторов // Нова парадигма. - К., 2005. - № 46. - С. 71-79.39

316. Володарець С. Проблеми державного управління підготовкою робітничих кадрів в Україні / Сергій Володарець // Освіта і управління. - 2009. - № 3-4. т. 12. - с. 154-160 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/oiu/2009_3-4/16-volo.pdf

317. *Гладка Т.І.* Проблеми державного управління інноваційним розвитком освіти : законодавчий аспект / Т.І. Гладка // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 11-15

318. *Гнезділова К.М.* Проблема визначення якості освітніх послуг закладу вищої освіти // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальній школі. – 2009. – № 2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_2/files/ped_02_09_Gnezdilova.pdf

319. *Гнибіденко І.Ф.* Ринок освітніх послуг і ринок праці: взаємодія і вплив на професійне навчання та профорієнтацію населення України [Електронний ресурс] / І.Ф. Гнибіденко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2008. – № 3. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Soc_Gum/Rpzn/2008_3/08giftpn.pdf

320. *Гриневиц Л.* Самооцінювання шкіл і демократизація управління освітою / Л. Гриневиц // Рідна школа. – 2005. – № 1. – С. 21-24.

321. *Гриневиц Л.* Якість освіти чи бізнес? / Лілія Гриневиц // Дзеркало тижня. Україна. - №11, 25 Березень 2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/78235#article>

322. *Гриневиц Л.М.* Освітнє законодавство і проблеми управління загальною середньою освітою / Л.М. Гриневиц // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 17-24

323. *Грицяк Л.Д.* Державно-громадське управління розвитком освіти на державному, регіональному та інституціональному рівнях [Електронний ресурс] / Л.Д. Грицяк, Л.М. Калініна // Стратегічні пріоритети – 2009. - № 3 (12). Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/StrPryor/StPrior_12/7.pdf

324. *Громовий В. І* знову — «план до двору»? / Віктор Громовий // Дзеркало тижня. - № 22, 14 Червень 2008 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/53963#article>

325. *Громовий В.* Клонована школа / Віктор Громовий // Дзеркало тижня. - № 32, 30 Серпень 2008 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/54615#article>

326. *Гусаров С.* Актуальні питання підготовки керівних кадрів системи МВС України / Сергій Гусаров // Віче [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1180/>

327. *Гусен Т.* Моніторинг стандартів освіти : чому і як усе почалося [Електронний ресурс] / Т.Гусен, А.Тайджман // Режим доступу до статті: URL <http://www.litopys.lviv.ua/katalog/pdf/tidzman.pdf>

328. *Гусев В.О.* Підтримка інноваційного розвитку національної економіки сферою вищої освіти / В.О. Гусев // Державне управління: теорія та практика. – 2006. - № 1. Електронне фахове видання. Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej3/txts/GALUZEVE/01-GUSEV.pdf>

329. *Данилишин Б.* Ринок освітніх послуг: основні тенденції та шляхи модернізації / Б. Данилишин, В. Куценко // Україна : аспекти праці. – 2005.

330. *Дем'янчук О.П.* Політичні та інституційні обмеження реформ в українській вищій освіті / О.П. Дем'янчук // Наукові записки НАУКМА. – 2002. - № 20. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2002_20/09_demyanchuk_or.pdf

331. *Дупак Н.В.* Науково-методичне забезпечення стандартизації професійної освіти (зарубіжний досвід) / Н.В. Дупак // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. 2005. - № 25. – с. 101-105.

332. *Дупак Н.В.* Стандартизація в галузі освіти як комплексна проблема / Н.В. Дупак // Вісн. Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. - 2010. - № 52. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/VZhDU/2010_52/vip_52_12.pdf

333. *Єльнікова Г.В.* Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління / Г. В. Єльнікова // Директор школи. – 2003. – № 40–41.

334. *Жиляєв І.* Особливості сучасного правового забезпечення модернізації освіти України / Ігор Жиляєв // Віче. 2009. - № 3. - с. 26-28 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1304/>

335. *Жмеренецький О.* Про реальний стан Вищої освіти України / Олексій Жмеренецький // [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.uass.org.ua/files/Docs/Analiz%20stanu%20NE%20Ukraine%20\(O.Gmezeneckiy\).pdf](http://www.uass.org.ua/files/Docs/Analiz%20stanu%20NE%20Ukraine%20(O.Gmezeneckiy).pdf)

336. *Карпенко М.М.* Модернізація української освітньої системи: здобутки і проблеми 2005–2009 рр. / М.М. Карпенко // Проблеми та перспективи входження України в європейський інтелектуальний простір: освітні аспекти. Збірник наук.-експертних матеріалів. – К., 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Osvita/3.pdf>

337. *Карпюк О.А.* Фактори формування та розвитку ринку освітніх послуг / О.А. Карпюк // Економіка. Управління. Інновації. Електронне наук. фахове вид. Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2009_1/09koarop.pdf

338. *Касьянов Г.* Нам потрібна суцільна платна вища освіта // День. - 2000. - №97.

339. *Керпель Г.* Університетська наука вчиться заробляти гроші / Ганна Керпель // Дзеркало тижня. - № 27, 17 Липень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60740#article>

340. *Кирилловых А.А.* Регулирование высшего образования: от децентрализации к координационной централизации / А.А. Кирилловых // Право и образование. 2010. - № 6. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0610/kir.doc>

341. *Кириєнко О.* Змінено порядок ліцензування діяльності з надання освітніх послуг / Оксана Кириєнко // Вісн. податкової служби України», серпень 2007 р., № 32 (459)

342. *Кислов А.Г.* Об постакадемических перспективах университетов / А.Г. Кислов // Право и образование. 2008. - № 1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0108/kislov.doc>

343. *Кісіль М.В.* Простір освіти з точки зору її основного суб'єкта // Вісн. Черкаського ун-ту. - 2006. - Сер. «Педагогічні науки», Вип. 88. - С. 138-141. <http://kisilmv.if.ua/publications/educatsubjects.html>

344. *Клепко С.Ф.* Атестація науково-педагогічних кадрів як дзеркало демократії в Україні // Економічний часопис. - 2002. - №4. - С.44 – 50. // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матер. Півж нар. наук. конфер. (Одеса, 24 – 26 травня 2002 р.). – К.: Ай Бі, 2003. - С. 626 – 640.

345. *Королюк С.В.* Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи / С.В. Королюк // Теорія та методика управління освітою. - 2010. - № 3 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10kormsa.pdf>

346. *Красняков Є.* Освітня політика як інструмент впливу держави на систему освіти / Євген Красняков // Шлях освіти. - 2006. - № 4. - С. 11-13.

347. *Красняков Є.* Чинники впливу на процеси формування та здійснення державної політики в галузі освіти України / Євген Красняков // Віче. - 2011. - N 2. - С. 21-26. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.viche.info/journal/2381/

348. *Кремень В.* Державно-громадська модель управління освітніми змінами / Василь Кремень // Директор школи. - 2001 - № 4. - С. 6.

349. *Кретович С.С.* Менеджмент якості вищої освіти / С.С. Кретович // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. - К.: Нора-Друк, 2010. - с. 87-90

350. *Курко М.* Проблеми ефективності вищої освіти в Україні / М. Курко // Вісн. Акад. управління МВС. - 2010. - № 1. - с. 80-87 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/pis/2010_4/Kurko.pdf

351. *Кучерук Т.Г.* Реструктуризація виробничого потенціалу в умовах глобалізації: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Т.Г. Кучерук; Донец. нац. ун-т. —

Донецьк, 2006. — 16 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06ktgprug.zip>

352. *Ліневич П.К.* Шляхи посилення державно-громадського управління у закладах системи середньої освіти / П.К. Ліневич // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 105-110

353. *Локтюхина Н.В.* О направлениях государственной политики по содействию в трудоустройстве выпускников вузов / Н.В. Локтюхина // Право и образование. 2009. – № 11. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1109/lok.doc>

354. *Лопушинський І.П.* Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 [Електронний ресурс] / І.П. Лопушинський; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2008. — 36 с. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08lppgou.zip>

355. *Лукіна Т.* Державна політика забезпечення якості загальної середньої освіти / Т. Лукіна // Економіка України. – 2004. – № 6. – С. 64-71.

356. *Мазак А.* Управління освітою в умовах демократизації суспільних процесів // Освіта і управління. – 2003. – № 4. – С.49-52.

357. *Мазак А.В.* До проблеми впровадження державно-громадського управління освітою // Вища освіта України. – 2004. – № 4 (додаток). – С.79-80.

358. *Мазур Т.В.* Система управління освітою / Т.В. Мазур // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 110-112

359. *Марчак О.О.* Розвиток громадсько-спрямованого управління загальноосвітніми навчальними закладами в системі освіти // Директор школи (Шкільний світ). - К. : Вид. дім "Шкільний світ", 1997. 2010г. N 11 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tme.uio.edu.ua/docs/1/08moozso.pdf>

360. *Матейкович М.С.* Развитие механизма обеспечения качества высшего образования в рамках подписания Российской Федерацией Болонской декларации / М.С. Матейкович, А.В. Богданов // Право и образование. 2007. – № 8. – [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0807/mateikovich.doc>

361. *Матвішкін Є.Г.* Методичні вказівки до вивчення модуля «Система управління якістю освіти вищих навчальних закладів» дисципліни «Державна політика і управління в освіті»: наук.-метод. розробка / Є.Г. Матвішкін, С.М. Ромашко. - К. : НАДУ, 2009. – 44 с.

362. *Мельниченко Р.Г.* Общественная сертификация юристов как институт общественной аккредитации образовательных учреждений / Р.Г. Мельниченко // Право и образование. 2009. – № 9. – [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0909/mel.doc>

363. *Минаков М.* Виртуальный университет и перспективы украинского образования // Зеркало недели. - 2000 - №27. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.dt.ua/articles/21237#article>

364. *Мірошніченко Ю.* Вища освіта: від держконтролю — до самоуправління / Юрій Мірошніченко // Дзеркало тижня. Україна. - № 2, 21 Січень 2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/73728#article>

365. *Мойсієнко В.М.* Університетська автономія: історична ретроспектива та виклики сучасності / В.М. Мойсієнко // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – Київ : Нора-Друк, 2010. – с. 123-126

366. *Никитин М.В.* Диверсификация финансирования воспитательной деятельности в профессиональной школе / М.В. Никитин // Право и образование. 2008. – № 1. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0108/nikitin.doc>

367. *Ніколаєнко С.* Заморожена освіта, або Чого очікувати освітянам і науковцям від Держбюджету-2009 / Станіслав Ніколаєнко // Дзеркало тижня. - № 3, 31 Січень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/56001#article>

368. *Огаренко В.М.* Розвиток недержавної вищої школи в Україні (кінець 80-х - 2001 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 [Електронний ресурс] / В.М. Огаренко; Запоріж. держ. ун-т. — Запоріжжя, 2001. — 20 с. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2001/01ovmvsu.zip>

369. *Огієнко О.І.* Провідні принципи функціонування сучасної системи неперервної професійної освіти / О.І. Огієнко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Збірник наук. праць. — 2010. - № 23. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/portal//soc_gum/Sitimn/2010_23/Providni_principu_funkcionuvanna_suchasnoi_sustemu.pdf

370. *Орбець Л.Ю.* Необхідність врахування українських політико-правових реалій при підготовці реформи вітчизняного законодавства про освіту / Л.Ю. Орбець // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. — К.: Нора-Друк, 2010. — с. 140-141

371. *Паращенко Л.* Наукове обґрунтування критеріїв і показників для національної системи моніторингу якості освіти / Людмила Паращенко // Освіта і управління. — 2009. - № 3-4. т. 12. - с. 110-117 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/oiu/2009_3-4/10-Paras.pdf

372. *Пономаренко В.М.* Політика освітніх реформ / В.М. Пономаренко // Гілея : наук. вісн.: Збірник наук. праць. - К., 2010. Вип. 32 - 2010 http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_32/Gileya32/F11_doc.pdf

373. *Приходько В.* Ранжування ВНЗ як інструмент державно-громадського управління якістю вищої освіти / В. Приходько, С. Шевченко // Вища школа. - 2008. - № 7. - С. 33-43.

374. Про Постанову КМУ від 8 серпня 2007 року № 1019: Наказ МОН від 07.09.2007 № 794

375. Проблеми качества образования и модель выпускника вуза XXI века // Сб. научн. трудов "Менеджмент качества современного образования". Приложение №4 к журналу "Персонал". — 1999. — №5(53). — С. 16-22.

376. *Прокопенко І.Ф.* Удосконалення управління університетом в умовах модернізації освіти / І.Ф. Прокопенко // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. — К.: Нора-Друк, 2010. — с. 142-146

377. Професійно-технічна освіта України: виклики сьогодення: Інтерв'ю з Головою Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти К. Самойлик// Освіта України. - 2007. - № 17 - 18. - 6 березня. - С. 3, 7.

378. *Пузикова Р.В.* Правовая политика России в сфере образования: факты, тенденции, противоречия / Р.В. Пузикова // Право и образование. 2009. — № 4. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0409/puzikov.doc>

379. *Пушкин А.И.* Образовательная функция современного российского государства. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — Н. Новгород, 2002.

380. *Радченко О.* Державне регулювання розвитку приватного сектора системи освіти України: сучасний стан дослідження проблеми / О. Радченко // Вісн. НАДУ. — 2007. - № 2. — с. 445-454

381. Рекомендації учасників круглого столу «Ринок освітніх послуг та ринок праці», від 19.12.2005, надіслані листом Міністерства праці та соціальної політики України, МОН від 09.03.2006 № 1/9-134

382. *Речицкий Вс.* Правовая наука и ВАК / Всеволод Речицкий // Інформаційний бюлетень Харківської правозахисної групи/ Права людини. — 2003. — №29. (16 — 31 жовтня 2003 р.)

383. *Римар Ю. М.* Стан та перспективи розвитку вищої школи в Україні / Ю. М. Римар // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». — 2008. - № 628. с. 277-280 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2008_628/43.pdf

384. Рудницький В. Управління навчальними закладами системи МВС України та шляхи його удосконалення / В. Рудницький, Н. Ракша // Вісн. Академії управління МВС. - 2008. - № 4. - с. 155-167 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAUMVS/2008_4.pdf
385. Сафонова Н.М. Стратегія трансформації вищої освіти суверенної України: історичний перебіг та перспективи / Н.М. Сафонова // Вісн. ЛНУ ім. Т. Шевченка. - 2009. - № 20 (183). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Ist/2009_20.pdf
386. Сікалов В. Ушкаралупі освіти / Владислав Сікалов // Дзеркало тижня. - № 22, 12 Червень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60382#article>
387. Спасская В.В. Проблемы законодательного разграничения и обеспечения реализации полномочий по контролю и надзору в сфере образования / В.В. Спасская // Право и образование. 2005. - № 6. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0605/spasskaya.doc>
388. Степаненко С. Про трансформацію системи заочної освіти в умовах інтеграції в європейський освітній простір / С. Степаненко // Вища школа. - 2007. - № 2. - С. 31-37.
389. Стоян Т.А. Університетська освіта в Україні в другій половині XIX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 [Електронний ресурс] / Т.А. Стоян; Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1999. — 20 с. <http://www.nbu.gov.ua/ard/1999/99staudp.zip>
390. Суржик Л. Міністр освіти і науки України Іван Вакарчук: «Сила традиції і метафізичний страх перед невідомим...» / Лідія Суржик // Дзеркало тижня. - № 11, 28 Березень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/56497#article>
391. Тимошенко О.І. Стандартизація в структурі модернізації освіти / О.І. Тимошенко // Гілея : науковий вісн. : Збірник наук. праць. Вип. 32. - К., 2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_32/Gileya32/F12_doc.pdf
392. Тимошко Г. Організація самоменеджменту в процесі підготовки керівника ЗНЗ до управління якістю освіти / Ганна Тимошко // Освіта та управління. - 2007. - Т. 10, № 1. - С. 37-40
393. Федько А. Якість освіти як об'єкт управління / А. Федько, Ю. Федько // Освіта і управління. - 2006. - № 1. - С. 84-87.
394. Ходикіна І.Ю. Університетська освіта в контексті інноваційного розвитку України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 [Електронний ресурс] / І.Ю. Ходикіна; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Л., 2006. — 21 с. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06hiyiru.zip>
395. Хомра О. Освіта населення України: територіальні відмінності й тенденції динаміки / О. Хомра // Географія та основи економіки в школі. - 2005. - № 8. - С. 35-39.
396. Худицький В. Приватним вишам ставлять «двійки» / Василь Худицький // Дзеркало тижня. - № 1, 17 Січень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/55853#article>
397. Черкасов А. Может ли предприниматель открыть автошколу / Андрей Черкасов // Частный предприниматель. - 2007. - № 6 (170)
398. Чижевський Б. Освітня політика в Україні: пріоритети, завдання, принципи та шляхи їх запровадження / Б. Чижевський // Освіта України. - 2005. - 30 серп. (№ 64). - С. 6.
399. Шульга Л. Державно-громадське управління освітою: досвід минулого і сучасний стан / Лариса Шульга // Рідна школа. - 2004. - № 11. - С. 33-35.
400. Шульга Л. Українська система управління освітою: поступ до демократичного виміру / Л. Шульга // Педагогіка і психологія. - 2005. - № 1. - С. 65-71.
401. Яблочников С. Застосування сучасних інформаційних технологій в управлінні якістю освіти / С. Яблочников // Обрії. - 2007. - № 1. - С. 37-41.

Література до теми 5

402. Деякі питання запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти: Постанова КМУ від 25.08.2004 № 1095

403. Деякі питання запровадження зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти: Постанова Каб. Міністрів України від 25.08.04 № 1095 // Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. - 2004. - № 19/20. - С. 31

404. Наказ МОН від 26.03.2010 № 243

405. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2010 році [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://f.osvita.org.ua/ukrttest/zno2010_report.pdf

406. Положення про академічні відпустки та повторне навчання у вищих закладах освіти, затверджене Наказом Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України від 06.06.1996 № 191/153

407. Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти затверджено Наказом МОН від 18.02.2008 № 94

408. Положення про порядок переведення, відрахування та поновлення студентів вищих закладів освіти, затверджене Наказом Міністерства освіти України від 15.07.1996 № 245

409. Положення про прийом іноземців та осіб без громадянства на навчання до ВНЗ, затверджене Постановою КМУ від .05.08.1998 № 1238 (зі змінами та доповненнями)

410. Положення про Український центр оцінювання якості освіти, затверджене Постановою КМУ від 31.12.2005 № 1312

411. Порядок зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти, затверджений Постановою КМУ від 25.08.2004 № 1095 (зі змінами та доповненнями)

412. Порядок надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти, затверджений Постановою КМУ від 16.06.2003 № 916 (зі змінами та доповненнями)

413. Порядок проведення зовнішнього незалежного оцінювання в 2011 році, затверджений Наказом МОН від 06.12.2010 № 1207 [Електронний ресурс]. Режим доступу:

http://www.mon.gov.ua/main.php?query=zno/zno2011/normat/poryadok_prov/

414. Примірне положення про приймальну комісію ВНЗ України, затверджене Наказом МОН від 22.03.2010 № 225

415. Примірні правила прийому до ВНЗ у 2011 році, додані до листа МОН від 03.11.2010 № 1/9-784

416. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2009 році [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.repetitor.ua/zno/materials/2009/zvit2009.pdf>

417. Про затвердження календарного плану підготовки та проведення зовнішнього незалежного оцінювання в 2011 році : Наказ МОН від 22.12.2010 № 1265 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=zno/zno2011/normat/nakaz_mon_1265/

418. Про зміни в організації навчального процесу у 2008/2009 навчальному році для 11-х (12-х) класів загальноосвітніх навчальних закладів : Наказ МОН від 12.09.2009 № 848

419. Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до ВНЗ України в 2010 році : Наказ МОН від 26.06.2009 № 570

420. Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до ВНЗ України в 2011 році: Наказ МОН від 26.08.2010 № 833 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=zno/zno2011/normat/nakaz_mon_833/

421. Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти: Постанова КМУ від 31.12.2005 № 1312

422. Про недоліки при формуванні контингенту студентів: Наказ МОН від 27.03.2007 № 236

423. Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості: Постанова КМУ від 29.06.99 № 1159

424. Про хід реалізації Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» щодо здійснення контролю за атестацією та оцінюванням знань учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів: Рішення комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти від 13.02.2008 // Освіта України. - № 15, 22 лютого 2008 р.

425. Умови прийому до ВНЗ України, затверджені Наказом МОН від 02.09.2008 № 802

426. Умови прийому до ВНЗ України, затверджені Наказом МОН від 18.09.2009 № 873 (зі змінами)

427. Умови прийому до ВНЗ України, затверджені Наказом МОН від 19.10.2010 № 961

428. Щодо конкурсного відбору та зарахування на навчання вступників: лист МОН від 30.07.2009 № 1/9-505

429. Щодо пільг при вступі до вищих навчальних закладів осіб, яким Законом України «Про підвищення престижності шахтарської праці» надане таке право: лист МОН від 09.07.2009 № 1/9-469

430. Щодо формування пропозицій обсягу прийому та випуску фахівців з вищою освітою на 2011 рік: лист МОН від 06.01.2011 № 1/9-3 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/12928

431. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2008 р. // Вісник «Тестування і моніторинг в освіті». - 2008. - № 7-8.

432. *Бажал А.* Потрійний стрибок із переворотом. Між абітурієнтом і вузом — нові мости чи нові перешкоди? / *Аліна Бажал* // Дзеркало тижня. - № 22, 12 Червень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60381#article>

433. *Вікторов В.Г.* Світовий досвід стандартизованого тестування / *В.Г. Вікторов* // Людина і політика. - К., 2004. - № 5 (35). - С. 81-87.

434. *Воевода З.* Незалежне оцінювання: без вигадок і міфів / *Зіна Воевода* // Дзеркало тижня. - 2006. - 8-14 лип. (№ 26). - С. 14. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/47205#article>

435. *Гадяцький В.* Псевдоконкурси — невігластво чи корупція? / *Віктор Гадяцький* // Дзеркало тижня. - № 42, 31 Жовтень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/58339#article>

436. *Гриневич Л.* Тестування: експеримент із продовженням: [бесіда з дир. тест. технологій і моніторингу якості освіти Міжнар. фонду „Відродження” Лілією Гриневич / *записала Тетяна Галковська*] // Дзеркало тижня. - 2006. - 16-22 верес. (№ 35). - С. 14. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/47806#article>

437. *Громовий В.* ЗНО як засіб від маразмів / *Віктор Громовий* // Дзеркало тижня. - № 14, 12 Квітень 2008 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/53397#article>

438. *Епштейн В.* Освіта: рух у віртуальному просторі: [про зовніш. незалеж. тестування] / *В'ячеслав Епштейн* // Дзеркало тижня. - 2007. - 19-25 трав. (№ 19). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/50048#article>

439. *Кендюхов О.* Абітурієнт-2009: дискримінація інтелекту / *Олександр Кендюхов* // Дзеркало тижня. - № 32, 29 Серпень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/57743#article>

440. *Котляр А.* Класний журнал на продаж, або Як міністр освіти повернув копію в школи / Алла Котляр // Дзеркало тижня. - № 21, 05 Червень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60297#article>

441. *Красняков Є.В.* Питання законодавчого унормування зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти / Є.В. Красняков // Стратегічні пріоритети – 2009. - № 3 (12). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Osvita/6.pdf>

442. *Лікарчук І.* Колапс української освіти / Ігор Лікарчук // Дзеркало тижня. Україна. - № 8, 04 Березень 2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/76811#article>

443. *Лікарчук І.* Міфи та реалії зовнішнього оцінювання / Ігор Лікарчук // Дзеркало тижня. - № 11, 20 Березень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/59564#article>

444. *Онищенко О.* Альґірдас Забулоніс: «Запровадженням внутрішніх іспитів у вишах, як і врахуванням середнього бала атестата, створюється «чорний хід» до вищої освіти» / Оксана Онищенко // Дзеркало тижня. - №14, 10 квітня 2011. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/59774#article>

445. *Онищенко О.* Політики «зарубали» тестування [Інтерв'ю з Володимиром Ковтунцем] / Оксана Онищенко // Дзеркало тижня. - № 10, 21 Березень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/56432#article>

446. *Онищенко О.* У школу повертаються іспити? / Оксана Онищенко // Дзеркало тижня. Україна. - № 10, 18 Березень 2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/77716#article>

447. *Осипов М.Ю.* Единий государственный экзамен: pro et contra / М.Ю. Осипов // Право и образование. 2009. – № 12. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1209/osip2.doc>

448. *Паніотто В.* Якому політикові тести заважають / В. Паніотто, Є. Большов // Дзеркало тижня. - № 19, 22 Травень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60173#article>

449. *Подольн Л.* Тести з історії України: хрестики і нулики — для кого ця гра? / Лідія Подольн // Дзеркало тижня. - № 19, 30 Травень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/57017#article>

450. *Полохало В.І.* Зовнішнє оцінювання знань випускників: що варто зробити, щоб мінімізувати ризики // Голос України. – 2008. - №34 (4284). – 21 лютого

451. *Рибалко А.В.* До питання удосконалення проведення вступної кампанії до ВНЗ України / А.В. Рибалко // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 149-152

452. *Рубець Н.А.* Школа як осередок упровадження зовнішнього незалежного оцінювання (на прикладі Сумської області) / Н.А. Рубець // Теорія і методика управління освітою. – 2010. - № 2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/2_2010/rubets.pdf

453. *Скрипник О.* «ЗНО — це успішна реформа, що дозволила зробити наше суспільство справедливим» [розмова з Володимиром Полохалом] // Ольга Скрипник // Дзеркало тижня. - № 11, 20 Березень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/59558#article>

454. *Сніцарева Д.* Онлайн-реєстрація vs безлад і черги / Дарина Сніцарева // Дзеркало тижня. - № 28, 07 Серпень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60801#article>

455. *Совсун І.* Вступна кампанія-2009 — історія хвороби українського суспільства / І. Совсун, Л. Харченко // Дзеркало тижня. - № 33, 05 Вересень 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/57803#article>

456. *Сиченко В.В.* Стратегія державного розвитку модернізації вищої освіти України в контексті європейської інтеграції / В.В. Сиченко, В.М. Бесчастний // Науковий вісник Академії муніципального управління : вип. 1 (7). Державне управління та місцеве самоврядування / за заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка – К., ВПЦ АМУ. С. 68-74 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/2009_1.pdf

457. Українці вважають за краще, щоб з корупцією під час вступу до ВИШу боролася держава, а не система незалежного оцінювання // Дзеркало тижня. - № 19, 22 Травень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60198#article>

458. Яшук Т.Ф. Единый государственный экзамен в контексте отечественной правовой традиции / Т.Ф. Яшук // Право и образование. 2009. - № 12. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1209/yasuk.doc>

Література до теми 6

459. Вимоги до галузевих стандартів вищої освіти, затверджені Постановою КМУ від 07.08.1998 № 1247

460. Шугуров М.В. Современная философия образования в сфере международно признанных прав и свобод человека / М.В. Шугуров, И.В. Шугурова // Право и образование. 2009. - № 3. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0309/sug.doc>

461. Гончаров С.М. Кредитно-модульна система організація навчального процесу у світлі Болонської декларації: документи, матеріали, факти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www-csd.univer.kharkov.ua/content/files/cat20/credit-system.pdf>

462. Змістові частини галузевих стандартів вищої освіти підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста та бакалавра щодо гуманітарної, соціально-економічної та екологічної освіти та освіти з безпеки життєдіяльності людини й охорони праці. // Інструктивний лист МОН від 19.06.2002 р. N 1/9-307 / Інформац. вісн. «Вища освіта» - 2003 - № 11 - 55 с.

463. Інформація щодо проходження рукописів : лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН від 12.06.2009 № 1.4/18-2219. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/newstmp/2009_1/16_06/1_4_18_2219.doc

464. Комплекс нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти. Додаток 1 до Наказу Міністерства України від 31.07.98 р. N 285 зі змінами та доповненнями, що введені розпорядженням МОН від 05.03.2001 р. N 28-р. // Інформац. вісн. «Вища освіта» - 2003 - № 10 - 82 с.

465. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти, додані до листа МОН від 31.07.2008 № 1/9-484 «Щодо нормативно-методичного забезпечення розроблення галузевих стандартів вищої освіти» (зі змінами та доповненнями, внесеними Наказом МОН від 09.07.2009 № 642)

466. Лист Міністерства юстиції України від 13.03.2009 № 2588-0-26-09-21 [щодо роз'яснення термінів «семінар», «конференція», «професійна підготовка», «навчання», «перепідготовка» та «підвищення кваліфікації» - РВ]

467. Методичні рекомендації щодо запровадження Європейської кредитно-трансферної системи та її ключових документів у вищих навчальних закладах, надіслані листом МОН від 26.02.2010 р. N 1/9-119

468. Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для ВНЗ, затверджені Наказом МОН від 27.06.2008 № 588

469. План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року, затверджений Наказом МОН від 13.07.2007 № 612

470. Положення про дистанційне навчання, затверджене Наказом МОН від 21.01.2004 № 40

471. Мельник І.Ю. Зміни в управлінні під процесом академічного навчання університету в світлі Болонського процесу / І.Ю. Мельник // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. - Київ : Нора-Друк, 2010. - с. 117-119

472. Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ МВС України, затверджене Наказом МВС від 14.02.2008 № 69

473. Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ, затверджено Наказом Міністерства освіти України від 02.06.1993 № 161

474. Положення про підготовку фахівців у вищих навчальних закладах МВС за заочною та дистанційною формами навчання, затверджене Наказом МВС України від 21.07.2008 № 346

475. Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи, Наказ МОН від 16.10.2009 № 943

476. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента, Наказ МОН від 09.07.2009 № 642 (зі змінами та доповненнями)

477. Тимчасове положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців, затверджене Наказом МОН від 23.01.2004 № 48 «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу»

478. Тимчасовий Порядок надання навчальній літературі грифів МОН, затверджений Наказом МОН від 27.06.2008 № 588

479. Щодо нормативно-методичного забезпечення розроблення галузевих стандартів вищої освіти : лист МОН від 31.07.2008 № 1/9-484 (зі змінами та доповненнями, внесеними Наказом МОН від 09.07.2009 № 642)

480. *Болюбаш Я. Я.* Організація навчального процесу у вищих закладах освіти : навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти / Я. Я. Болюбаш. - К. : ВВП «КОМПАС», 1997. - 64 с.

481. Методичні рекомендації щодо формування освітньо-професійної програми підготовки фахівців у кредитно-модульній системі організації навчального процесу (КМСОНП) / МОНУ; Нац. ун-т "Львівська політехніка"; за ред. Ю.К. Рудавського. - Львів : Львівська політехніка, 2004. - 86 с.

482. *Мороз І.В.* Кредитно-модульна система організації навчального процесу : довідник для студентів / І.В. Мороз ; МОНУ ; Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. - К. ; Переяслав-Хмельницький : Освіта України, 2005. - 96 с.

483. *Мороз І.В.* Педагогічні умови запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу : монографія / І.В. Мороз ; МОНУ ; Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. - К. : Освіта України, 2005. - 278 с.

484. *Бажал Ю.М.* Цілі входження України в європейський інтелектуальний простір та ефективність реальної освітньої політики / Ю.М. Бажал // Стратегічні пріоритети - 2009. - № 3 (12). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Osvita/4.pdf>

485. *Бесчастний В.М.* Реформування системи підготовки кадрів вищої освіти / В.М. Бесчастний // Наук. вісн. Акад. муніципального управління. 2009 - вип. 1 (7). Державне управління та місцеве самоврядування - с. 24-29 [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/2009_1.pdf

486. *Бурлакова І.И.* Управление качеством образования как объект правового регулирования / И.И. Бурлакова // Право и образование. 2010. - № 2 - [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0210/bur.doc>

487. *Бурова Е.* До визначення сутності поняття «навчальний процес» / Е. Бурова // Гуманізація навчально-виховного процесу. Вип. III. Ч. II. - Слов'янськ, 2010. http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gnvp/2010_52_2/1.pdf

488. *Венедиктова І.В.* Стандарты образования как необходимое условие оказания образовательных услуг / И.В. Венедиктова // Становлення освітнього права в Україні : прогн. та матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 4 жовт. 2010 р. - Х. : Вид-во НУА, 2010. - с. 41-42

489. *Григорьев Д.В.* Событие воспитания и воспитание как событие / Д.В. Григорьев // Право и образование. 2007. - № 1. [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0107/grig.doc>

490. *Гурч Л.* Деякі аспекти впровадження європейської системи ECTS у вищу освіту України / Л. Гурч // Освіта і управління. - 2005. - Т. 8. - № 3-4. - С. 185-189.

491. *Дорош Н.* Навчально-методичне забезпечення викладання дисциплін при кредитно-модульній системі організації навчального процесу / Н. Дорош // Вісн. К.ського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Економіка. - К., 2007. - Вип. 94/95. - С. 85-88.

492. *Куров С.В.* Право на содержание образования / С.В. Куров // Право и образование. 2007. - № 8. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0807/kurov.doc>

493. *Мельник І.Ю.* Зміни в управлінні під процесом академічного навчання ун-тету в світлі Болонського процесу / І.Ю. Мельник // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. - Київ : Нора-Друк, 2010. - с. 117-119

494. *Петренко В.Л.* Державний стандарт вищої освіти у контексті Болонського процесу (переліки кваліфікацій, напрямів і спеціальностей вищої освіти) // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник / Науково-методичний центр вищої освіти МОН. - К., 2005. - Вип. 46: Болонський процес в Україні. - Ч. 2. - С. 80 - 118.

495. *Пінчук О.П.* Оцінювання результатів педагогічного впливу в контексті компетентісно зорієнтованого навчання фізики [Електронний ресурс] / О.П. Пінчук // Інформаційні технології і засоби навчання. - 2009. - № 3(11). - Режим доступу до журн : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em11/emg.html>

496. *Плахотнік О.В.* Суб'єкт в освітньому просторі: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 [Електронний ресурс] / О.В. Плахотнік; Харк. військ. ун-т. — Х., 2004. — 19 с. <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2004/04povsfa.zip>

497. *Ткаченко А.М.* Образовательное пространство / А.М. Ткаченко // Право и образование. - 2009. - № 10. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1009/tkah.doc>

Література до теми 7

498. Конституційний Суд України, Ухвала від 15.11.2007 № 63-у/2007 «Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 Порядку надання пільгового проїзду студентам ВНЗ I - IV рівнів акредитації...»

499. Лист МОН від 18.02.2004 № 1/9-77 [про неприпустимість надання платних, не оподаткованих, освітніх послуг у межах основної освітньої діяльності - РВ]

500. Лист МОН від 23.05.2006 № 1/9-356 [щодо проекту Положення про обрання та прийняття на роботу науково-педагогічних працівників ВНЗ - РВ]

501. Міністерство праці та соціальної політики України: лист від 06.06.2003 № 013-738-25 [щодо надання додаткові оплачуваних відпусток особам, які навчаються у ВНЗ без відриву від виробництва - РВ]

502. Письмо Государственной налоговой администрации Украины от 05.10.98 № 10631/11/16-1218 «О налоге на добавленную стоимость» // Бизнес. - № 43, 26.10.1998

503. Положення про обрання та прийняття на роботу науково-педагогічних працівників ВНЗ третього і четвертого рівнів акредитації, затверджене Наказом МОН від 24.12.2002 № 744

504. Порядок надання пільгового проїзду студентам ВНЗ I - IV рівнів акредитації та учням професійно-технічних навчальних закладів у міському й приміському пасажирському транспорті та міжміському автомобільному і залізничному транспорті територією України, затверджений Постановою КМУ від 05.04.1999 № 541 (зі змінами та доповненнями)

505. Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням, затверджено Постановою КМУ від 22.08.1996 № 992 (зі змінами та доповненнями).

506. Порядок призначення, виплати та розміри стипендіального забезпечення учнів, студентів, курсантів, слухачів, клінічних ординаторів, аспірантів і докторантів, затверджено Постановою КМУ від 08.08.2001 № 950 (зі змінами та доповненнями)

507. Президент України, Конституційне подання від 18.09.2007 [щодо Порядку надання пільгового проїзду студентам ВНЗ - РВ]

508. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників ВНЗ : Наказ МОН від 07.08.2002 № 450

509. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами : Постанова КМУ від 20.01.1997 № 38 (зі змінами та доповненнями)

510. Науково-практичний коментар Цивільного Кодексу України [Електронний ресурс]. Режим доступу: cd-rom Ліга : Закон

511. Про обчислення педагогічного стажу : лист МОН та Спілки працівників освіти і науки України від 13.08.2009 № 1/9-539

512. Постановление Высшего хозяйственного суда Украины от 5 декабря 2006, дело № 21/665 «Об использовании объектов авторского права в учебном процессе» // Юридическая практика. - № 21, 22 мая 2007.

513. Про перелік послуг з вищої, середньої, професійно-технічної та початкової освіти, операції з надання яких звільняються від оподаткування податком на одану вартість, Постанова КМУ від 21.01.1998 № 61(зі змінами та доповненнями)

514. Про удосконалення механізму регулювання плати за послуги у сфері освіти : Постанова КМУ від 12.08.2009 № 903

515. Типовий договір, затверджений Наказом МОН від 11.03.2002 № 183

516. Щодо вартості документів про освіту : лист МОН від 19.06.2009 № 1/9-417

517. Жукова Т.В. Договор возмездного оказания образовательных услуг : Учебное пособие. Киров : Кировский филиал Академии Минюста России, 2005. - 187 с.

518. Каленюк І.С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І.С. Каленюк - К. : ТОВ "Кадри", 2001. - 326 с.

519. Кванина В.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере высшего профессионального образования: Монография. - М., Изд-во «Готика», 2005. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/theory/pdf/kvanina.pdf>

520. Куров С.В. Образование и гражданское право : учебник / С.В. Куров. - М., 2005 [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.lexed.ru/pravo/theory/pdf/kurov_00.pdf

521. Боголіб Т. Система і методи фінансового аналізу фінансово-господарської діяльності ВНЗ / Т. Боголіб // Фінанси України. - 2006. - № 5. - С. 50-62.

522. Боголіб Т.М. Удосконалення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти // Фінанси України. - 2005. - № 2. - С.108.

523. Боднарук М. Соціальний захист працівників ВНЗ і Болонський процес// Університетський вісн. - 2006. - № 12. - листопад. - С. 4 - 6.

524. Буковинський В. Шляхи удосконалення планування витрат на освіту / В. Буковинський // Фінанси України. - 2004. - № 9. - С. 74-83.

525. Бучковська Я.Г. Проблеми фінансування освіти в Україні / Я.Г. Бучковська // Наука й економіка. - 2010. - № 2 (18). - С. 20-24. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_2/020-024.pdf

526. Василенко А.А. Договор оказания услуг по подготовке специалиста платной формы обучения в высшем учебном заведении Республики Беларусь / А.А. Василенко // Право и образование. 2008. - № 12. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1208/vas.doc>

527. Василенко А.А. О некоторых проблемах гражданско-правового регулирования договора оказания услуг по подготовке специалиста в высшем учебном

заведенні / А.А. Василенко // Право і образование. 2010. – № 8. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0810/vas.doc>

528. *Василенко А.А.* Сложный юридический состав оснований возникновения обязательств по договору оказания услуг по подготовке специалиста в высшем учебном заведении / А.А. Василенко // Право и образование. 2008. – № 9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0908/vas.doc>

529. *Веселкова Е.Г.* Особенности правового положения бюджетного учреждения образования как участника бюджетного процесса / Е.Г. Веселкова, // Право и образование. - 2007. - № 5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.lexed.ru/pravo/journ/0507/veselcova.doc

530. *Волкова Н.* Ефективність використання коштів ВНЗ / Н. Волкова // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 66-71.

531. *Волчанская Л.М.* О договоре возмездного оказания образовательных услуг // Высшее образование в России. - 2001. - № 1.

532. *Воронина А.А.* Правовая природа договора об оказании образовательных услуг / А.А. Воронина // Право и образование. 2008. – № 10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1008/voro.doc>

533. *Горохова Л.* Громадська законодавча ініціатива з модернізації та демократизації освітньо-трудових відносин / Л. Горохова // Вища освіта України. – 2009. – № 4. – с. 110-113

534. *Громовий В.* Економіка школи: що робити з «чорним ящиком»? / Віктор Громовий // Дзеркало тижня. - № 45, 21 Листопад 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/58515#article>

535. *Гужва А.М.* Особливості договору про створення на замовлення і використання твору в ВНЗ / А.М. Гужва // Становлення освітнього права в Україні : прогн. та матеріали наук. -практ. семінару, Харків, 4 жовт. 2010 р. – Х.: Вид-во НУА, 2010. – с. 57-61

536. *Даниленко С.* Ефективна організація фінансових потоків галузі освіти і науки / С. Даниленко, О. Робак // Освіта України. – 2008. – 7 жовт. (№ 76). – С. 13.

537. *Добродій Т.* Про оподаткування стипендій// Праця і зарплата. - 2007. - № 8. - лютий. - С. 20.

538. *Дорошенко Ю.О.* Підходи до структуризації діяльності науково-педагогічних працівників / Ю.О. Дорошенко, І.Б. Василик // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 35-37

539. *Жиляєв І.Б.* Формування ринку освітніх послуг вищої школи України / І.Б. Жиляєв // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук. -практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – с. 37-40

540. *Загородній С.А.* Договір про професійну підготовку у вищому навчальному закладі / С.А. Загородній // Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. – Харківський нац. ун-тет внутр. справ. - Харків, 2007. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07zsavnz.zip>

541. *Кирилловых А.А.* Имущественные права образовательных учреждений / А.А. Кирилловых // Право и образование. 2008. – № 7. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0708/kirill.doc>

542. *Ковтунець В.В.* Проблеми інтеграції системи вищої освіти України у європейський освітній простір / В.В. Ковтунець // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ 27-28 травня 2010 р. – Київ : Нора-Друк, 2010. – с. 69-73.

543. *Коваль П.М.* Ринкові відносини в освітній сфері / П.М. Коваль // Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 76-78.

544. *Красюк Т.* Трудова функція науково-педагогічних працівників: Нові підходи у зв'язку з реформуванням організації навчального процесу // Підприємництво, господарство і право. - 2004. - № 11. - С. 49 - 52.

545. *Крюкова І.О.* Рентні суспільно-економічні відносини у сфері вищої освіти в Україні : [діяльн. вузів як суб'єктів ринк. відносин] / І.О. Крюкова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 5-10.

546. *Кудряшов І.В.* Договор на оказание платных образовательных услуг как основание инвестиций в образование / И.В. Кудряшов // Право и образование. 2008. – № 2. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0208/kudryash.doc>

547. *Куров С.В.* Договор оказания корпоративных образовательных услуг / С.В. Куров // Право и образование. 2010. – № 7. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0710/kur.doc>

548. *Лесковець С.* Про впровадження та забезпечення на місцях додаткових, порівняно з чинним законодавством, пільг працівникам освіти / С. Лесковець // Освіта України. – 2008. – 30 трав. (№ 40). – С. 4-5.

549. *Малеїна М.Н.* Договор о подготовке специалиста с высшим профессиональным образованием. // Государство и право. - 2004. - № 8.

550. *Недошитко О.* Обучение работника за счет предприятия// Баланс. - 2007. - № 9. - С. 47 - 48.

551. *Онищенко О.* Фінансова автономія школи: самостійність чи самотність? / Оксана Онищенко // Дзеркало тижня. - № 29, 14 Серпень 2010 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/60827#article>

552. *Пестрякова Л.Г.* Кредит в образовании в период экономического кризиса / Л.Г. Пестрякова // Право и образование. 2009. – № 11[Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1109/pest.doc>

553. *Плискина А.В.* Вопросы регулирования в сфере образовательных услуг // Современные исследования социальных проблем: Сборник статей Общероссийской научно-практической конференции. Вып. 3 Социально-экономические проблемы развития общества. – Красноярск: Научно-инновационный центр, 2009. – С. 150-155

554. *Рожков А.И.* Образовательные услуги как объект гражданских прав: проблемы правового определения / А.И. Рожков // Право и образование. 2007. – № 7. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0707/rozkov.doc>

555. *Рыбников А.М.* Цели, задачи и функции ВУЗа как хозяйствующего субъекта [Электронный ресурс] / А.М. Рыбников, М.С. Рыбников // Культура народов Причерноморья. — 2006. — N80. — С. 130-133 http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp80/knp80_130-133.pdf

556. *Савинова А.А., Насонкин В.В.* Авторские и имущественные права на цифровые учебные ресурсы. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.lexed.ru/pravo/theory/pdf/savinova_nasonkin_00.pdf

557. *Савченко А.О.* Правове регулювання праці професорсько-викладацького складу вищих закладів освіти Міністерства внутрішніх справ України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / А.О. Савченко; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2000. — 18 с. <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2000/00saovsu.zip>

558. *Семиволос П.* Фінансова автономія шкіл: тінюві реалії та туманні перспективи / Павлина Семиволос // Дзеркало тижня. Україна. - № 6, 18 Лютий 2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/75815#article>

559. *Товстенко О.* Державні гарантії працівникам, відрадженим на курси підвищення кваліфікації// Праця і зарплата. - 2007. - № 9. - березень. - С. 3.

560. *Харитоновна Н.* Навчання та податковий кредит: як отримати відшкодування// Все про бухгалтерський облік. - 2007. - № 21. - 1 березня. - С. 7.

561. *Цимбал Л.* Особливості ціноутворення на ринку освітніх послуг / Л.І. Цимбал // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 81-84.

562. *Шкарлупина Г.Д.* Образовательные услуги и нормы права / Г.Д. Шкарлупина // Право и образование. 2009. – № 1. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0109/shkar.doc>

563. *Загородній С.А.* Окремі пропозиції щодо класифікації освітніх послуг, які надаються ВНЗ / С.А. Загородній // Становлення освітнього права в Україні : прог.

та матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 4 жовт. 2010 р. – Х.: Вид-во НУА, 2010. – с. 72-74

564. Яременко Л. Казначейське обслуговування навчальних закладів / Л. М. Яременко // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 19-23.

Про автора: Валеєв Руслан Гельманович, заступник начальника кафедри конституційного та міжнародного права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, член Луганської правової фундації, керівник проекту «Розвиток правосвідомості суб'єктів освітнього процесу через освітнє право», підтриманого Освітньою програмою Міжнародного фонду «Відродження».

Навчальне видання

ВАЛЄЄВ Руслан Гельманович

Освітнє право України

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск _____
Редакція та комп'ютерна верстка автора
Підписано до друку _____.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат _____. Гарнітура Cambria.